नेपालभाषा आन्दोलन
१११०-११२६

नेपालभाषा स्नातकोत्तर निगूगु दँ, च्यागूगु पत्रया ऐच्छिक पाठ्यक्रम
पूवंकेत नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् लःल्हाःगु

शोध-प्रवन्ध

लःल्हाःम्ह

सानुराजा शाक्य
छसिं ल्याः २
पुचः २०६३/०६४

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय

२०६६ ११३० २०१०

सिफारिस-पौ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय नेपालभाषा स्नातकोत्तर निगूगु दँ, च्यागूगु पत्रया ऐच्छिक पाठ्यकथं जिगु निर्देशनय् सानुराजा शाक्य भाजुं लःल्हाःगु 'नेपालभाषा आन्दोलन ' शोधप्रवन्ध मुल्यांकन यायृत स्तर गाःगुलिं सिफारिस याना ।

शोध-निर्देशक

....
ओमकारेश्वर श्रेष्ठ

तिथि : ११३० चौलाथ्व १०
२०१० मार्च २५

अनुमोदन-पौ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय नेपालभाषा स्नातकोत्तर निगूगु दँ, च्यागूगु पत्रया ऐच्छिक पाठ्यकथं सानुराजा शाक्य भाजुं लःल्हाःगु 'नेपालभाषा आन्दोलन' शोधप्रवन्ध अनुमोदन याना ।

अनुसन्धान समिति

……………………

………………………
बाह्य परीक्षक

………………………

विभागीय प्रमुख

…………………

कृतज्ञता-पौ

शोधया नितिं अध्ययन यानावनाबलय् नेवाः आन्दोलनया यक्व खँत सिल । गुकिं यानाः शोध यायत अझ अप्वः उत्साह दत । अध्ययनया लागा बिशेष यानाः आन्दोलनया इलय् जूगु घटनाया आधारित जुया थुकिं क्वबियाच्वंगु थी थी पक्षयात दुवाले खन । थ्व आन्दोलनया सवल पक्षनिसें कमजोर पक्षत खनेदया वल । ब्यवहारिक जक मखु सैद्धान्तिक कमजोरीया भू सीदया वल । नेपाःया राजनीतिक आन्दोलन स्वयां ताःहाकःगु नेवाः आन्दोलया अध्ययन क्वचाल धाय् मज्यूनि ।

शोध प्रस्ताव दय्काःगु इलंनिसें नेवाः आन्दोलनया थी थी खँ कनाः थ्व विषयय् शोध यायत प्रेरणा यानादीम्ह विभागया प्राध्यापक माणिकलाल श्रेष्ठयात सुभाय् देछानाच्वना । थ्व शोध याय्गु ह्वःता चूलाका बिउगुलिं नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग व विभागीय प्रमुखया गुण लोमंके फैमखु । थ्व शोधया अवधारणा दय्केगु इलंनिसें यक्व सल्लाह बियाःदीम्ह व लिपा शोध-निर्देशक जुयाः माःगु लँ क्यना ग्वहालि यानादीम्ह सहप्राध्यापक ओमकारेश्वर श्रेष्ठजुयात यक्व सुभाय् देछानाच्वना । शोधया इलय् सूचं बियादीपिं फुक्कसितं नं यक्व सुभाय् । माःगु सूचं मुंकेत आशा सफु कुथि छ्यले खंगुलिं थाकुमचासे ग्वहालि यानादीपिं राजा शाक्य, शरद कसाः व नारायणयात नं सुभाय् बियाच्वना ।

शोधया विषयबस्तु ल्यय्गु इलंनिसें हे थी थी कथं सल्हासाहुति बिया शोध क्वचाय्केत ग्वहालि यानादीम्ह नेवाः आन्दोलनया छम्ह न्ह्यलुवा दाजु डा. केशवमान शाक्यया तिबः मदुगुखःसा थ्व शोध पूवनी मखु । थी थीकथं ग्वहालि यानादीपिं विभागया डा. चुन्दा बज्राचार्य, डा. तुयुबहादुर महर्जन, राजनलाल जोशी, रविशाक्यपिन्त नं सुभाय् । थःगु लजगाः त्वःता शोध ज्वःछि ग्वहालि ब्यूपिं जहान लक्ष्मीशोभा व काय् शोभनया हःपा मदुगु खःसा शोध ज्या पूवनी मखु उकिं परिवारया जःपिंप्रति कृतज्ञता देछाना । शोधया इलय् थी थी कथं ग्वहालि ब्यूपिं कक्षाया पासापिं फुक्कसित नं सुभाय् ।

थ्व शोधया इलय् वःगु तथ्य खँ सुयातं घाःलाःसा उकिया नितिं क्षमाफ्वने ।

सानुराजा शाक्य

११३० चौलाथ्व १०
२०१० मार्च २५

मूति / Abstracts

भाषिक व सांस्कृतिक अधिकारया खँय् लिकुनाच्वंगु थासय् ११११० दँनिसें थ्व फुक्क अधिकार कय्च्याइगु जातीय अधिकार काय्त हे आन्दोलन याय्माःधैगुकथं लागा विस्तार जुल । नेवाः आन्दोलनया मू माग नेवाःभाय्यात 'नेवारी' मधासे 'नेपालभाषा' धाय्माः धैगु खः । मातृभाषां ब्वने दय्माःगु खँ दीर्घकालिन मुद्दा थौं नं दनि । सरकारी संचार माध्यमय् थाय् दय्माःगु मेगु माग खनेदु । मंकाःखलः निस्वनेधुंकाः नेपालसंवत्यात राष्ट्रियसंवत् कथं सरकारं नालाकाय्माःगु माग जूगु खने दु । संस्कृत भाय्या प्रकरणं नेवाः व जनजाति जानाः संघर्ष यागु खनेदत । सर्वोच्च अदालतं मातृभाषायात स्थानीय निकायय् छ्यले मदइगु निर्णय (११२०) धुंकाःतिनि नेवाः स्वशासन नेवाःआन्दोलनया माग जूगु खनेदत । ११११० या संविधानं नेपाःयात बहुजातीय राष्ट्र खः धासां बहुजातीय राष्ट्रकथं राज्यया अंगया विकास याय्गु ज्या मयाः । पुनर्जागरण काल (१०२९) निसें न्ह्याःगु सच्छिदँ पुलांगु आन्दोलन जूसां उपलब्धिया विश्लेषण गुबलें मयाः । थ्व दीर्घकालीन लक्षविहिन, असंगठीत, घटनाप्रधान व अस्पष्ट आकांक्षाया आन्दोलन खः । समसामयिक नेवाः मू समस्या व समाधान त्यामजीकं नाराबाजी सीमित अभियान जक जुइ । थ्व आन्दोलनं स्वता खँय् स्पष्ट जुइमाः क) स्पष्ट माग ख) राजनैतिक लँपु ग) माःगु संगठनया विकास । सामाजिक आन्दोलनकथं नेपाःया भाषिक जातीय आन्दोलन न्ह्यात । नेपाः राष्ट्रया भाषिक व जातीय आन्दोलन मुक्ति आन्दोलनया लँपुइ न्ह्यानाच्वंगु दु । थुकथं मुक्ति आन्दोलनकथं विकास जुइगुली माओवादीं जनयुद्ध इलय् हःगु बिचार प्रमुख खः । थुलि जुया नं मुक्ति आन्दोलनकथं न्ह्याय्त दय्माःगु बिचार व संगठन नेवाः आन्दोलनं विकास याःगु मदुनि । दवाव बीगु राजनीतिं नेवाः आन्दोलन मुक्त मजूनि ।

पारिभाषिक खँग्वः

आन्दोलन	नेवाः आन्दोलन
एकेदेमि	नेपालभाषा एकेदेमि
एमाले	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एकीकृत मार्क्सवादी-लेनिनवादी)
केतबि	केन्द्रीय तथ्यांक विभाग
खलः	नेवाः खलः
गुथि	नेवाः गुथि
तःमुंज्या	नेपालभाषा तःमुंज्या
देय्गू	नेवाः देय् गुथि
देय् दबू	नेवाः देय् दबू
नेका	नेपाली कांग्रेस
नेमकिपा	नेपाल मजदूर किसान पार्टी
नेसं	नेपालसंवत्
परिषद	नेपालभाषा परिषद्
प्रजातान्त्रिक खलः	नेपालभाषा प्रजातान्त्रिक खलः
महागुथि	नेवाः महागुथि
माओवादी	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी)
माले	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (मार्क्सवादी-लेनिनवादी)
मालेमा	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (मार्क्सवादी-लेनिनवादी)
मिसा खलः	नेपालभाषा मिसा खलः
मंकाःखलः	नेपालभाषा मंकाः खलः यैँ
यल मंकाःखलः	नेपालभाषा मंकाः खलः यल
विराट	विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि
विसं	विक्रमसंवत्
संघर्ष समिति	नेपालभाषा संघर्ष समिति
संयुक्त संघर्ष समिति	भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति

धलः-पौ

अध्याय १

शोध परिचय

१.१ म्हसीका

थ्व अनुसन्धान नेपाः गालय् नेवाःतसें न्ह्याकूगु भाषिक आन्दोलनया विवरणात्मक अनुसन्धान खः । नेपाः छगू बहुजातीय व बहुभाषिक व बहुधार्मिक अल्पसंख्यकतय्गु देय् खः । उकी मध्ये नेपाःया छगू महत्वपूर्ण जाति नेवाः खः । नेपाःया केन्द्र नेपाःया राजधानी नेपाःगालय् आदिकालं निसें च्वनावयाच्वंगु छगू जक जाति नं नेवाः खः । नेवाःतय् भाषा, संस्कृति कलाकौशलं नेपाः देय् धनी जूगु दु । नेवाःतय् मातृभाषा नेपालभाषा खः । नेपालभाषाया ताहाकःगु इतिहास दु । पृथ्वीनारायण शाहं ८८० दँय् नेपाः त्याका कासानिसें नेवाःतय् मातृभाषायात राज्यय् मल्लकालय् थें सम्मान मदया वन । लिपा राणातय्गु कालय् नेपालभाषां च्वयातःगु लिखत भ्वंयात सरकारी ज्याय् मान्यता मन्त । थ्व जुया नेवाःतसें नेपालभाषा छ्यलेगु त्वःता वनाच्वंगु खनाः निष्ठानन्द बज्राचार्य, सिद्धिदास, जगतसुन्दर मल्ल व योगवीरसिंपिसं भाषा म्वाकेगु नितिं याःगु कुतलं नेपालभाषा आन्दोलनया पुसा पिल ।

नेवाःतसें नेपालय् राजनीतिक हिउपाः हय्त यक्व बलिदान बियावंगु दुसां गुबलें नीति निर्माण तहलय् नेवाः जाति व भाषायात राज्यं स्वीकार मयागुलिं नेवाःतसें आन्दोलन यानावयाच्वंगु खः । थुकथं पीडित नेवाःतसें जुजुं प्रजायात बिउगु सास्नायात म्येया मार्फत विरोध क्य क्यँ थःपिसं हे मातृभाषां साहित्य सिर्जना याय्गु शुरुवात यात । लिपा भाषाया माध्यमं हे राणा शासनया विरोध क्रान्तिया आह्वान तकं यात । नेपाःया प्रत्येक राजनीतिक संघर्षय् नेवाः न्ह्यलुवात न्ह्यःने लाः उकथं हे भाषा व जातीय आन्दोलनय् नं नेवाःत ऐतिहासिक इलं निसें हे न्ह्यःने लाःगु समुदाय खः ।

नेसं ११११० दँय् वःगु राजनीतिक हिउपाः लिपा नेपालय् पहिचानया आन्दोलनं बिस्कं थाय् काल । नेपाः छगू बहुजातीय, बहुभाषिक व बहुधार्मिक राष्ट्र जूगुलिं थी थी भाषाभाषी व जातीय पुचःतय्पाखें थःथःगु भाषा जातिया राजनीतिक पहिचान मालेगु ज्या जुल । नेपाःया जातीय आन्दोलनं विशिष्टता काय् न्ह्यः थ्व आन्दोलनयात सयौं दँनिसें भाषा आन्दोलनयापाखें निरन्तरता बीगु ज्या याःपिं नेपाःया छगू जक जाति नेवाः खः । नेवाःतसें भाषिक आन्दोलनया मार्फत थःगु मांभाय्यात म्वाका तय्गु ज्या याःगु खः । नेवाःतसें भाषिक आन्दोलन मार्फत थःगु जातीय पहिचान थनेत व अन्ततः जातीय अधिकार नं माः धकाः थनेत सफल जूगु आन्दोलन खः । थ्व आन्दोलन नेवाःतय् नितिं जक मखुकि नेपाःया हे आदिवासी

जनजातिया आन्दोलनय् अले राजनीतिक आन्दोलनय् तकं महत्वपूर्ण जुयावन । नेपाःया मेमेगु आदिवासी जनजाति पुचःतय्त थःगु अधिकारया निति थनेत नेवाःतसें याःगु भाषिक आन्दोलनं नं यक्व तिबः बिउगु दु ।

थःगु मां भाय् नेपालभाषा तनावने त्यंगुलिं भाषायात म्वाकातय्त नेवाःतसें न्ह्याकूगु अभियान हे नेपाःया सन्दर्भय् नेवाःतय् भाषिक आन्दोलन खः । लिपा थुगु आन्दोलनय् भाषिक आधारय् जातीय अधिकारनाप स्वाना राजनीतिक आन्दोलनया हे स्वरुपय् नेवाःतय् भाषिक आन्दोलनया विकास जुल । थ्व थौंया सन्दर्भय् नेवाः आन्दोलनया परिभाषा दुने लाः ।

जातीय, भाषिक पहिचानया नापनापं थःगु जातीय अधिकारया निति नेवाःतसें आन्दोलनया शुरुवात याःगु खः । १०९९ दँय् विद्यार्थीतसें न्ह्याकूगु आन्दोलनया लिच्वः कथं जनमत संग्रहया घोषणा जुयाः राजनीतिक वातावरण भतिचा छ्वासुइवं १०९९ दिल्लाय् नेपालभाषा मंकाः खलः स्वन । मंकाः खलः स्थापनां नेपालभाषा व नेवाः आन्दोलनयात छत्वाथः थकाय्गु ज्या जुल । नेपाल संवतयात राष्ट्रिय मान्यता बीमाःगु माग तया नेवाःतय् सांस्कृतिक पक्षयात ल्ह्वनाः नेपालभाषा मंकाः खलः नं आम नेवाःतय् ध्यान सालेगु न्हूगु ज्या यात । नेपालभाषा मंकाः खलकं नेपाल संवत्या न्हूदँ म्हपुजाखुन्हु भिंन्तुना जुलुसकथं नेवाःतय्त सतकय् ब्वनाहल । उगु जुलुसं भाषा म्वाःसा जाति म्वाइ धकाः भाषिक सन्देश नं बिल । फुक्क भाषायात समान अधिकार दय् हे माः धैगु नारां राजनैतिक अधिकारया सः थ्वय्काः अधिकारवादी आन्दोलन यानाः सरकारयात दवाव नं बिल ।

१११० दँया राजनैतिक हिउपालं संघ संस्था चाय्काः थःगु भाषिक व जातीय गतिविधि याय्त पंगः मन्त । राजनैतिक हिउपाः लिपा न्हूगु संविधान दय्केत गठन याःगु संविधान सुझाव आयोगं सुझाव मुंकेगु घोषणा याःगु इलय् प्रजातान्त्रिक न्हूगु संविधानय् धर्म निरपेक्ष राष्ट्र जुइमाः धैगु मूल माग व भाषा व जातीय अधिकार सुनिश्चित याय्गु खँय् नेवाः खलः पुचःतसें नं सुझाव बीगु क्रम शुरु यात । १११० दँया राजनैतिक हिउपाः धुंकाः थःगु जातीय पहिचान व अधिकार काय्त नेपालभाषा मंकाः खलःया सक्रियताय् नेवाः, मगः, तामाङ्ग, थारु, थकाली, गुरुङ्ग व किराँती जातिया प्रतिनिधित मुनाः नेपाल जनजाति महासंघ थापना यात । नेवाःतय्गु राष्ट्रिय संगठनया आवश्यकता वाःचाःगुलिं नेपालभाषा मंकाः खलःया सक्रियताय् हे १११५ दँया यँलाय् जूगु न्हापांगु नेवाः राष्ट्रिय सम्मेलनं नेवाः देय् दबू स्वन । नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघय् लिपा नेवाःतय्गु राष्ट्रिय संगठन नेवाः देः दबू नं हे प्रतिनिधित्व यात । ११०० दँ धुंकाः नेवाःतय्के दनावःगु भाषिक व जातीय चेतनां नेवाःतसें 'झी नेवाः खः' धाय्फत (गेल्नर; b २००८/११२८:१८०) । थुकथं १११० दँ धुंकाः जक नेवाःतय् राष्ट्रिय संगठन कथं नेवाः देय् दबूया विकास जुल । नेवाः आन्दोलनय् नेवाः देय् दबूया थापना न्ह्यःतक भाषा, साहित्य, संस्कृति व धर्म सम्बन्धी हे आन्दोलन अप्वः केन्द्रीत जुल (राजवंशी; १११९:४७) ।

थ्व शोध मूलतः १११० (विसं २०४६) दँया जनआन्दोलननिसें ११२६ (विसं २०६३) दँतकया लोकतान्त्रिक आन्दोलन दुने जूगु नेवाः आन्दोलनया बारे अध्ययन याय्गु जुइ । नेसं १११० दँ धुंकाः हे

जक थुकिया अध्ययनया सीमा जुइमाःगुया थी थी कारण दु । उकि मध्ये दकलय् महत्वपूर्ण कारण धइगु ११११० दँ धुंकाः नेपालय् जातीय व भाषिक पहिचानया निति संगठीत जुया स्वतन्त्रपूर्वक गतिविधी यायेगु स्वतन्त्रता दत । उकिं राजनीतिक परिवर्तन वःगु कालयात जातीय भाषिक आन्दोलनया निति नं महत्वपूर्ण कालया शुरुवात जूगुलिं थुगु अध्ययन ११११० दँया सफल जनआन्दोलन धुंकाःनिसें कायेगु पायछि जूगु खः । नेपाःया राजनीतिक इतिहासय् मेगु महत्वपूर्ण घटना ११२६ दँया निक्वःगु सफल जनआन्दोल खः । थ्व जनआन्दोलनं अन्तरिम संविधान, संविधानसभा व गणतन्त्रया थापना यात । नेवाः लगायत नेपाःया आदिवासी जनजाति व भाषाभाषीतसें माग यानाच्वंगु पहिचानया आन्दोलन संविधानसभाया चुनाव तक थ्यंबलय् छगू सीमा तक सफलतापूर्वक क्वचाल । उकिं थुकथं अध्ययन यायेगु काल ११११० दँनिसें नेपालय् गणतन्त्र थापनाया निति ११२६ दँय् जूगु जनआन्दोलन तक सान्दर्भिक जूगु खः ।

१.२ आन्दोलनया अर्थ व परिभाषा

नेवाः जातिनाप स्वाना जूगु आन्दोलनया नं थःगु हे परिभाषा दु । नेपाली बृहत् शब्दकोश (१११६:११०) य् आन्दोलनया परिभाषा 'जनमानसयात उत्तेजित याय्गु वा छुं आवेगपूर्ण व अशान्त परिस्थिति ब्वलंकेत याइगु ज्या; हलचल; उथलपुथल; होहल्ला' धकाः च्वयातःगु दु । तर थ्व परिभाषां आन्दोलनया नकरात्मक पक्षयात जक कुलातल । बःचाधंगु नेवाः खँग्वः धुकुती जनमानसयात उत्तेजित याइगु, आवेशपूर्ण वा छुं ज्या खँया विरोधय् असन्तोष प्वंकेगु ज्या; हलचल धकाः आन्दोलनया परिभाषा न्ह्यथनातःगु दु (जोशी; ११०७:३१) । आन्दोलन नकारात्मक जक जुइमखु, आन्दोलन न्यायपूर्ण व सकारात्मक नं जुइ । आन्दोलन मनूतय्गु राजनीतिक सक्रियतायात ग्वाकेत उमिगु चेतना व मनोदसायात प्रभावित याइगु मौखिक, मुद्रित व दृष्यगत राजनीतिक क्रियाकलाप खः (वोल्कोभ; ११०५:१७) । आन्दोलन धैगु हिउपाः हय्त याइगु प्रतिवद्ध सशक्त ज्या खः । आन्दोलन राजनैतिक स्वभावया जुइ । आन्दोलन धैगु हिउपाःया निंतिं तःजिक न्ह्याकीगु संघर्ष खः (शाक्य; क १११८:२) । साम्प्रदायिक आन्दोलनं थःगु जक हित व मेपिनिगु अहित स्वइ तर जनजाति आन्दोलनं मेपिनिगु अहित याइमखु (तामाङ; क १११८:३८) । नेवाः आन्दोलन नं मेपिनिगु अहितया निति मखु मानताया निति ब्वलंगु आन्दोलन खः । नेपालय् जातीय आन्दोलन ब्वलंगु कारण नेपाःया सर्न्दभय् हिन्दू उच्चजातीय अहंकारवादया कारणं खः (अधिकारी; ११२१:६६) ।

१.३ न्ह्यज्याखँ

नेपालय् जातीय आन्दोलनयात कयाः यक्व सफू पिदंगु मदु । नेवाः आन्दोलनयात कयाः नं बिस्कं सफू पिदंगु मदु । थी थी नेवाः खलतसें याःगु गोष्ठी नेवाः आन्दोलनया बारे कार्यपत्र धाःसा प्रस्तुत जुया उज्वःगु कार्यपत्र च्वसूया रुपय् पिदंगु खनेदु । उकीमध्ये सफू व जर्नलय् पिदंगु च्वसूत जक थन न्ह्यथने :

डेभिड एन. गेल्नर (१९८६/११०६): Language, Caste, Religion and territory, Newar identity ancient and modern नांया अनुसन्धानमूलक लेख ई.सं. १९८६ दँय् पिदंगु दु । वय्‌कलं नेवाःतय् भाषिक आन्दोलनया बारे छथाय् थुकथं न्ह्यथनादीगु दु- In their campaingn for the recognition of Newari, Newar intellectuals have also come to support and write about all the minority languages of Nepal. Their argument is that all language should be given equal treatment. (1986;127)

वय्‌कःया (२००३/११२३): From Cultural Hierarchies to a Hierarchy of Multiculturalism धैगु च्वसुइ भाषिक आन्दोलननिसें नेवाः भाषिक कार्यकर्ता दथुया राजनीति, थी थी संगठनया उदय निसें नेवाः आन्दोलनय् गुकथं जातया आधारय् संगठनत न्ह्यःने वल धकाः थथे च्वयातःगु दु - ….while the newars have been surprisingly (at least to some) slow at organizing as an etnic group or 'nationality', they are probably relatively ahead of other groups in Nepal in the development of modern caste-based organization.(1123;107)

वय्‌कःया(b२००८/११२८): Nationalism and Ethnincity in Nepal सफूती Caste, Communalism, and Communism: Newars and The Nepalese State च्वसुइ नेवाः आन्दोलनया बारे थुकथं च्वयातःगु दु- It has concentrated mostly on literary activities: producing poetry, plays, newspapers…..there have also been demands for primary schooling to be made available in the mother tongue, for newari broadcasts on the radio to be resumed ...Newar poets to appear on Nepali postage stamps.

डेभिड एन. गेल्नर व मृगेन्द्र बहादुर कार्की (२००८/११२८): Local Demorcacy in South Asia सफुती Democracy and Ethnic Organizatios in Nepal नांया च्वसुइ नेपालभाषा आन्दोलनय् थी थी संगठनं ल्ह्वंगु राजनैतिक विषयया बारे थुकथं न्ह्यथनातःगु दु- .... such umbrella organizations cannot take up more political issues, such as the pursuit of regional or ethnic autonomy, which are controversial in the Nepali context. For this purpose, some activists have set up yet other organizations: in the Newar case, these are the Newa Rastriya Andolan and the Newar De Gu (1128;122).

केशवमान शाक्य (२००७/११२७) या Nationalities, Movements and Nepali State नांया च्वसू Neplai Journal of Contemporary Studies य् पिदंगु खः । उगु च्वसुइ सरकारया भाषा नीतिया आलोचना याय्‌गु पंचायतया विरोधकथं जुल धकाः च्वयातःगु दु । …Newars in the Kathmandu valley led by Prem Bahadur Kansakar organized public literary meetings in street corners and waged protests for years against it. The criticism of the

government's language policy was taken as proxy to the criticism of the Panchayat system.

बालगोपाल श्रेष्ठ (१९९१) या नेवाः भाषिक आन्दोलनया बारे च्वयातःगु The Newars: The indigenous Population of the Kathmandu Valley in the Modern State of Nepal शीर्षकया च्वसू नेवाः विज्ञान (The Journal of Newar Studies) य् पिदंगु खः । उगु च्वसुइ नेपालभाषा साहित्यिक आन्दोलनं राष्ट्रियताया आन्दोलनया रुपय् विकास जुइत यक्व ई काःगु न्ह्यथनातःगु दु- The literary activities of several decades assumed an ethnic shape only at the beginning of the 1980's. It took the Newars 15 more years to creat 'The National Forum of the Newars'(Nevah De Dabu 1995).

मल्ल के. सुन्दर (१११५): नेवाः राष्ट्रिय सम्मेलन ग्वसाः खलः, यँया ग्वसालय् जूगु सम्मेलनय् 'नेवाःतय् संगठनात्मक आन्दोलन' नांया कार्यपत्रय् नेवाः आन्दोलनया यक्व खँ उलाब्यूगु दु । थ्व कार्यपत्र १११५ य् पिदंगु खः । नेवाः जाति, संगठन व नेवाः आन्दोलनया बारे वय्कःया नेवाः म्हसीका (११२०) सफू पिदंगु दु ।

निलमशेखर अधिकारी (११२०) : त्रिभुवन विश्वविद्यालयया स्नातकोत्तर तगिमय् *जनजाति प्रश्नमा जनजातीय दृष्टिकोणः एक सामाजिक मानवशास्त्रीय विश्लेषण* नांया शोधपत्र च्वैदीगु दु ।

१.४ समस्याकथन

नेवाः आन्दोलनयात कयाः छुं लेख, चर्चा परिचर्चा जूगु खनेदुसां थ्व बारे तिप्यंक अध्ययन अनुसन्धान जूगु खनेमदु । नेपालभाषा साहित्य सिर्जनाया चेतनां शुरु जूगु नेपालभाषा आन्दोलनया यक्व काल तक थ्व आन्दोलनया ठोस माग व रणनीतिया विकास मजू । नेवाः आन्दोलनय् दुगु समस्यात थुकथं दु ।

१. नेसं ११२० निसेंया नेवाः आन्दोलनया अभिलेखीकरण मजू ।

२. भाषा आन्दोलनया पृष्ठभूमिया विश्लेषण मजू ।

३. नेवाः आन्दोलनं थःगु राजनीतिक लक्ष्य ध्वाथुके मफूगु ।

१.५ उद्देश्य

१. नेसं ११२० निसेंया नेवाः आन्दोलनया अभिलेखीकरण यायगु ।

२. नेवाःतसें न्ह्याकूगु भाषा आन्दोलनया पृष्ठभूमि सीकेगु ।

३. नेवाः आन्दोलनं क्यंगु आःतकया राजनीतिक लक्ष्यया अध्ययन यायगु ।

१.६ लागा

थ्व शोधय् नेपाः गाःया यैं, यल व ख्वप स्वंगू नगरय् जूगु नेवाः आन्दोलनया गतिविधि थ्व अध्ययनय् दुथ्याःगु दु । थ्व शोधय् जनआन्दोलन-११११० निसें जनआन्दोलन-११२७ दुने जूगु नेवाः भाषिक आन्दोलनया अभिलेखीकरण जूगु दु । थुकी मध्ये नं आन्दोलन बृहत् पक्षयात मकासे भाषिक अधिकारनाप जूगु आन्दोलनया अध्ययन जक जूगु दु ।

१.७ औचित्य

आन्दोलन छगू निरन्तर जुया वनीगु घटना खः । नेवाः ख्यलय् नं थी थी इलय् थी थी कारणं आन्दोलनत जुयावन । नेवाः ख्यलय् जूगु आन्दोलनय् जूगु घटनायात छथाय् हे मुंका तया तय्फत धाःसा इतिहासय् नं लुमना च्वनी । नेवाःतय् लिपाया पुस्तां नं न्हापा जुया वंगु आन्दोलनया सूचंत कयाच्वने फै । १११० निसें नेवाः आन्दोलनया ध्वः नं चकना वन । थुबलेनिसें जूगु घटनायात मुंका अभिलेख तयार याना तय्गुया विस्कं महत्व दु ।

नेपाःया राजनीतिक, सामाजिक आन्दोलनय् नेवाः समुदाय नं यानावंगु भाषिक आन्दोलनया तसकं महत्व दु । थ्व महत्वपूर्ण विषयय् थी थी पक्षं अध्ययन अनुसन्धान याय् छिं । उकीमध्ये छगू पक्ष नेवाःतसें याःगु भाषिक आन्दोलनया तःधंगु महत्व दु । थ्व बारे अध्ययन अनुसन्धान यानाः थुकिया अभिलेख तय्माः । नेपाःया राजनीतिक इतिहासय् १११० व ११२७ दँय् निकः सफल जनआन्दोल जुल । थ्व ईया दथुइ नेवाः आन्दोलनं नं पहिचानया आन्दोलन न्ह्याकेत सफल जुइगु लँपुइ वन । थ्व दथुइ नेवाःतय् जक मखु लिसें जनजातिया आन्दोलनं राष्ट्रिय चर्चा कायत सफल जुल । लिपांगु जनआन्दोलनं नेपाःया आदिवासी जनजातितसें माग यानाच्वंगु समस्यायात राज्यया पुनर्संरचना मार्फत याय्माःगु खँय् राजनैतिक सहमति काय्फत । थुकथं दँ दँ न्ह्यःनिसें शुरुजूगु नेवाः आन्दोलनं ११२७ या जनआन्दोलन दुने छगू आकार काय्त सफल जूगुलिं थुगु अध्ययन १११० निसें ११२७ तकया ईयात काय्गु सान्दर्भिक जूगु खः ।

१.८ विधि

- थ्व अध्ययन मूलतः पुस्तकालयीय विधि खः ।
- थुकी भाषिक आन्दोलनया नेवाः न्ह्यलुवातलिसे अर्न्तवार्ता यानाः नं ज्वलं मुंकूगु दु ।
- थ्व अनुसन्धाता स्वय्म नेवाः आन्दोलनया छम्ह अभियन्ता जूगुलिं थम्हं स्यूगु खँयात नं अध्ययन ज्वलंया रुपय् छ्यःगु दु ।

१.९ अध्याय ब्वथला

थ्व शोध ग्रन्थया अध्याय २ य् नेवाः जाति (२.१), म्हसीका (२.३) व नेपालभाषा (२(४)या खँय् वर्णन जुयाच्वंगु दु । अध्याय ३ य् नेवाः आन्दोलनया खँय् १११० न्ह्यःया अवस्थाया चित्रण जूगु दु । थुकी नेवाः

आन्दोलनया स्वरुप (३.१), भाषिक अधिकारया खँ (३.२), नेपालसंवत्या आन्दोलन (३.३), शैक्षिक आन्दोलन (३.४) या चर्चा दु । अध्याय ४ थ्व ग्रन्थया मू ब्वः खः । थुकी जनआन्दोलन (४.१), अनिवार्य संस्कृत विरोधी आन्दोलन (४.३), जनजाति खः मखु विवाद (४.५) या वर्णन दु । अध्याय ५ य् स्थानिय व नेपालभाषा, नेपालभाषायात मान्यता (५.४), सर्वोच्चया फैसला (५.८), संविधान संशोधनया माग (५.१०) वर्णन दु । अध्याय ६ य् नेवाः आन्दोलनया राजनीतिक सम्बन्धया वर्णन दु । अध्याय ७ य् नेवाः संगठनया वर्णन जूगु दु ।

अध्याय २

नेवाः

२.० बान्कि

थ्व अध्याय दुने नेवाः जाति, थुकी नेवाः जातिया खँय् बःचाहाकय्क न्ह्यथनागु दु (२.१), नेवाःया इतिहास, थुकी नेवाःतय् बारे थी थी विद्वानय् बिचाः बियागु दु (२.२), नेवाः म्हसीका, थुकी नेवाः धकाः गुकथं म्हसीकाच्वन धैगु खँ दु (२.३), नेपालभाषा, थुकी नेवाःतय् भाषाया खँया बारे चर्चा जूगु दु (२.४)।

२.१ नेवाः जाति

नेपाःया राजधानी नेपाःगाःया आदिवासी भूमिपुत्रतय्त नेवाः धाइ । थौकन्हे नेवाःत संघीय गणतन्त्र नेपाःया फुक्क जिल्लाय् न्यनाच्वंगु दु । नेपालं पिने भारत, भुटान व अमेरिका लगायत संसारया यक्व देसय् नं नेवाःत च्वनाच्वंपि यक्व दु । अथे खःसां आदिभूमिया ल्याखं नेपाःगाः व नेपाःगाःया छचाख्यरं च्वंगु धौख्य, भोत, दोलखा, सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट व मकवानपुर लिसेया लागायात नेपालमण्डल धाइ । थ्व नेपालमण्डलय् लाःगु नेवाः लागाय् च्वनावयाच्वंपिं भूमिपुत्र हे नेवाः खः । थाय्या आधारय् जक नेवाः धैपिं थुपिं खः धकाः कोछी थाकु । नेवाःया परिभाषा संसार न्यंक च्वंपिं नेवाःतय्त कःघाय् फय्माः । नेवाः संस्कृति नालाच्वंपिं, नेपालभाषायात मां भाय्कथंया छ्यलावयाच्वंपि, नेवाः पह मत्वःतुसे थःत नेवाः धकाः गौरव ताइपिं हे नेवाः खः (जुजु; ११११७:४५)।

११२१ या सरकारी तथ्यांक कथं नेपाःया जनसंख्या मुक्कं २,२७,३६,९३४ दु । थुकि मध्ये नेवाःत १२,४५,२३२ (५.४८%) म्ह नेपालय् दु । मुक्कं नेवाःत मध्ये ५,७८,५४५ म्ह शहरी लागाय् व ६,६६,६८७ म्ह ग्रामीण लागाय् च्वनाच्वंगु दु । नेवाःत अप्वः धैथें शहर बजारय् च्वनीपिं धैगु खँ थ्व तथ्यांककथं पाय्छि मजू । थुकथं हे हिमाली लागाय् ६५,२६१ म्ह, पहाडी लागाय् ९,६२,९६३ म्ह व तराई लागाय् २,१७,००८ म्ह नेवाःत च्वनाच्वंगु दु (केतवि; ११२८)। थ्व ल्याखं नं नेवाःत विशेष यानाः नेपाःया पहाडी लागाय् यक्व च्वनाच्वंगु धैगु क्यं । नेपालय् दुपिं दक्व नेवाःत मध्ये ५८२,३७० (४७.६५%) नेवाःत नेपाःगाःया स्वंगू जिल्ला यँ, यल व ख्वपय् दु ।

२.२ नेवाःया इतिहास

नेवाःया पूर्व रुप नेवार खः । नेपालभाषाया वर्तमान स्वरुप कथं नेवारया 'र' तंथाय् क्षतिपूर्तिकथं ल्यूने विसर्ग छ्यलाः, 'वाः' च्वया वयाच्वंगु खः । नेपालभाषाया थःगु हे पहःकथं दुवालेबलय् नं 'र' यात 'ल' कथं, 'व' यात 'प' कथं उच्चारण याइगु जूगुलिं थ्व थ्व 'नेपाल', 'नेपार' अले 'नेवाल' छगू हे स्वरुप खः । इतिहास शिरोमणि बाबुराम आचार्यजुं नं 'नेपार' यापाखें नेवार, नेवाल व नेवाः जूगु खः धयादीगु

दु (आचार्य; १०७३:३) । नेपाल देशया निवासीतय्त 'नेवार' धाइगु व 'नेवार' हे नेवाः जूगु खः धैगु इतिहासकार बालचन्द्र शर्माजुया धापू खः । बालचन्द्र शर्मा वय्‌कया सफू नेपालको ऐतिहासिक रुपरेखाय् च्वयादीगु दु- *"नेवार खँग्वःया व्युत्पत्ति थ्व जातिया मूल निवासस्थल, 'नेपाल' यापाखें जूगु खः । इङ्गलाण्डया निवासी इङ्गलिस वा अफगानिस्थानया निवासी अफगान जूथें नेपालया निवासी 'नेवार' अथवा 'नेवाः' जूगु शंका मदु" ।*

नेवाः खँग्वःनाप स्वाना च्वंगु भीगु देशया नां नेपाल खः । उकिं देशया नां नाप स्वानाच्वंगु नेपाःया छगूयां छगू जक जाति नेवाः खः । नेपालय् दुनेया ऐतिहासिक ज्वलंया खँल्हायगु खःसा दकलय् न्हापां थ्व देशयात 'नेपाल' या नामं खँग्व छ्यलातःगु अभिलेख यङ्गा हितिया खः । इ.सं. ६४० या उगु अभिलेख भीमार्जुनदेव व बिष्णुगुप्तया खः । थुकी *कुशली भविष्यतो नेपाल (भूभु) जो* धैगु व्यहोरा दुथ्याकातःगु दु । थ्व स्वयां १३० दँ न्ह्यः इ.सं. ५१२ स लिच्छवी जुजु वसन्तदेवं पलिस्था यानातःगु तिस्तुङ्गया छगू अभिलेखय् *स्वस्ति नैपालेभ्यः* धैगु व्यहोरा छ्यलातःगु । डा. कमल प्रकाश मल्लया कथं ङ-हे-पा-नेपाल-नेवाल-नेवारं नेवाः जूगु खः (मल्ल; ११००:११) । थ्व बारे वय्‌कलं च्वयादी- *Although orignially the word Nepαla<Nhet-pα signified a specific clan of herdsmen, in course of time all the people who came to live in the Nepal valley came to be known as Newαra<Neαwla<Nebαla<Nepαla* (Malla; 1981:19). 'नेपाल' या नेवाल, नेवार व नेवाः जूवःगुली विवाद मदु । फ्रान्सेली इतिहासविद् सिल्भां लेभिया कथं याःत नेवार खँग्वः नेपालपाखें वःगु जुल याःत नेपाल धैगु जातिया नामं वःगु जुल - 'Either *newαra* derives its origins from the word *nepαla* or that Nepal owes, on the contrary, her name to the Sanskrit adaptation of local ethnic" (Levi; 1905:I:222–223). भाषाशास्त्री सुनीति कुमार चटर्जीया कथं तिब्बती बर्मन भाय् ल्हाइपिं थौंया नेवाःया पुर्खातय्‌पाखें हे नेपाल खँग्वः वःगु खः - *'It would appear, however, that the name came from that of a Tibeto–Burman speaking tribe, the ancestor of the present day Newar people….'* (Chatterjee; 1974:64).

नेवार खँग्वः नेवाःत थःपिसं थःपिन्त छ्यःगु मखु । छगू इलय् नेपाःगाःया पिनें वःपिसं स्वनिगःया दुनेच्वंपिं मनूतय्त छ्यलीगु विशेषण जक खः । उकिं थ्व खँग्वः छ्यलातःगु यक्व पुलांगु दसि लुयावःगु मदु । 'नेवार' खँग्वः गोरखाया जुजु रामशाहं यलया नेवाःतय्त बनेज्या यायत गोरखाय् यंकूगु ई ६६९ दँ लिपातिनि छ्यलाबुलाय् वःगु खः *। "In records the term 'Newαra' came to be used since the 17th century or a little earlier, and the people using this term in their writings were outsiders"* (Regmi; 1965:12). 'नेवार' खँग्वः अभिलेखय् दुथ्यागु दसिकथं यँया जुजु प्रताप मल्लं ७७४ दँया हनुमानढोकाया ल्वहँपती छ्यलातःगु खः । उगु ल्वहँपती च्वयातःगु 'नेवार' खँग्वः जाति विशेषयात धाय्त छ्यलातःगु मखसे भाषा व लिपियात 'नेवार' भाषा व 'नेवार' लिपि धकाः छ्यलातःगु खः (बज्राचार्य; १०९५:२११) ।

२.३ नेवाः म्हसीका

छगू जक तत्वया लिधंसाय् नेवाःया म्हसीका क्वछी थाकु । समाजशास्त्र, मानवशास्त्रकथं गुगुं जाति, समुदाययात म्हसीकेगु मू आधार उपिं च्वनाच्वंगु भौगोलिक लागा, मनूतय् ख्वाः, म्हगः वा नस्ल, धर्म, संस्कृति अले भाषा खः । नेपालया मेमेगु जातित तामाङ्ग, गुरुङ्ग, मगर, लिम्बु, शेर्पा, थारु थें नेवाः धयापिं छगू हे नस्लया जाति मखु । अर्थात तामाङ्ग धाक्कोसिया छगू हे हि यापिं, छगू हे रक्तमूलयापिं, लिम्बु धाक्को छगू हे मूलयापिं थें नेवात छगू हे रक्तमूलयापिं मखु । नेवाः दुने गुम्हं मङ्गोल, गुम्हं आर्य, गुम्हं अष्ट्रो, द्राविड मूलयापिं (यद्यपि नेवातय् बहुसंख्या, मङ्गोल मूलयापिं खः) अझ गुम्हं विभिन्न मूल ल्वाकज्याःपिं 'hybride' जूगुलिं नेवाःयात छगू 'Ethnic Community' धाये मछिं । धर्म स्वःसां नेवाः दुने प्यंगू धर्मयापिं (बौद्ध, शैव, इस्लाम, इशाई) मनूत दु । थुकथं विभिन्न धर्मयापिं, विभिन्न रक्तमूलयापिं जूसां दक्को नेवाःतय्त छगू हे समुदाय याना तःगु वा छ्यी जुइक चिनातःगु सुका खः नेपाल भाषा व नेपाल संस्कृति (श्रेष्ठ; ११२९:१) ।

नेपाः गालय् थी थी कालखण्डय् थी थी थासं मनूत थन च्वं वल । मेपूं, सापूं, लिच्छवी, शाक्य, कोलीय, मल्ल निसें गुलिं नं मनूत नेपाःगालय् च्वंवल उमिसं थनया संस्कृति, भाषा नाला नेवाः जुयावन । तर पृथ्वीनारायण शाह नं नेपाः गाः त्याके धुंकाः पृथ्वीनारायण शाहनापं थन च्वंवंपिसं धाःसा थनया भाषा संस्कृति नालाकयाः नेवाः जुयामवं । उमिगु मिखाय् नेपालभाषा न्ववाइपिं हे नेवाः खः । "*It is only after 1769 that 'Newar' designates someone who speaks Newari. Before it had a spatial connonation: an inhabitant of the Valley (nowadays usually called the Kathmandu Valley)"* (Quigly;1987:160). संस्कृतिविद् सत्यमोहन जोशीया कथं '...झी नेवाः जातियागु म्हसीका (Identity) बःलाकेगु छगू मूलगु आधार हे झीगु नेवाः संस्कृति नाप स्वापू दुगु झीगु मांभाषा खः' (जोशी; ११२२:१४) ।

थौंकन्हे फुक्क नेवाःतसें नेपालभाषा मथू । सन् २००१ या सरकारी तथ्यांककथं मुक्कं १,२४५,२३२ म्ह मध्ये ८२५,४५८ म्ह नेवाःतय् जक मांभाय् नेपालभाषा जूगु दु । थ्व ल्याःया कथं नेपाःया ४१९,७७४ म्ह नेवाःतसें नेपालभाषा मल्हाः । उकिं 'आः नेवाःतय्त स्वाय्त नेपालभाषा माध्यमं मगायधुंकल, इमित स्वाय्त आः राष्ट्रभाषाया लँपुं नेवाः संस्कृति व नेपालभाषाया पुनरुत्थान याय्माले धुंकल (तमोट; ११११:१०) ।

२.४ नेपालभाषा

थौकन्हय् नेवाःतसें ल्हाइगु भाय्यात नेपालभाषा धाइ । उकिं वर्तमान कालय् नेपाः देया फुक्क नेपामि जनतां मखु नेपाःया थी थी जातीय पुचः मध्ये नेवाः जातिं ल्हाइगु भाय् कथं नेपालभाषा जू वन ।

दक्षिण एशियाली भाषाय् नेपालभाषा चीन भोटिया-भाषा परिवारया दकलय् पुलांगु भाषा खः (तमोट; ११२८:३६) । नेपाल राज्यया अस्तित्व नापनापं हे नेपालभाषाया नं अस्तित्व दुगु खँय् शंका मदु । ईश्वीया निद्वःदँ न्ह्यवनिसें हाकुगुँया उत्तर सँदेसंपाखें च्वापुगुँ पुला वयाः मनूत च्वनेगु यात । पूर्वोत्तर भारतं व पश्चिम तराई नं मनूतय्सं बाय् ल्ह्यल । ईश्वी धुंकाः पञ्जाब काश्मिरं नं मनूत वल । थुकथं प्यखेरं मनूत नेपालमण्डलया पिथु जिल्ला, दथु जिल्ला जुजुं दुथु (स्वनिगः) जिल्लाय् च्वंवल । इपिं फुक्क ल्वाकज्यानाः ब्यागलं छथल (Melting Pot) रुपय् नेवाः सभ्यता ब्वलन गुगु उत्तरया नं मखु, दक्षिणया नं मखु । वर्मा (२-४ शदी) लिच्छवि (५-९ शदी) कालय् नेवाःतय् कला ब्वलन । १० गू शदीनिसें स्थानीय "नेपाललिपि" खनेदत । च्वापुगुँभाय् व संस्कृत प्राकृत भाय् ह्वनाः ११ गू शदीनिसें "नेपालभाषा" या जन्म जुल (तमोट; ११२७:८) ।

गोपालराज वंशावली (नेसं ५०९ पाखे) लिच्छवित जुजु जुइ न्ह्यः ३२ म्ह किरात जुजु, उपिं न्ह्यो ३ म्ह महिषपाल व ८ म्ह गोपाल जुजुपिं दुगु च्वयातःगु दु । लिच्छविकाल न्ह्यःया लिखित प्रमाण आःतक नेपालय् मलुनिगुलिं उबलेया जनतां ल्हाइगु भाषा थ्व हे खः धकाः धाय् थाकु । आःतक लुयावःगु लिच्छविकालीन शिलालेखय् दुगु २४६ ग्वः खँग्व गैरसंस्कृत खँग्वः खः (मल्ल; ११०१:५) । लिच्छविकालय् लूगु अभिलेखय् गैर संस्कृत खँग्वःत यक्व हे लूगुलिं उगु गैर संस्कृत खँग्वःत मध्ये गुगुं नं खँग्वः धाःसा शाब्दिक अर्थ, ध्वनि, रुपया दृष्टिं थौकन्हय्या नेपालभाषाय् प्रचलित गुगुं खँग्वःया पूर्वज नाले बहःगु खनेदु (वैद्य; ११०५:१०३) ।

लिच्छविकालय् जुजुपिसं छ्यलीगु भाषा संस्कृत खःसां थनया जनतां छ्यलीगु भाषा धाःसा नेपालभाषा हे प्रचलनय् दुगु खँयात लिच्छविकालय् लूगु अभिलेखय् छ्यलातःगु पुलांगु नेवाः खँग्वलं पुष्टि यानाच्वंगु दु । उकिं उगु इलय् हे जनताया दथुइ खँल्हाबल्हाया माध्यमभाषा कथं ल्हाइगु भाषा नेपालभाषा हे खः । नेपालभाषां जक च्वयातःगु लिच्छविकालीन अभिलेख लुगु मदुनि । नेपालभाषाया खँपु छ्यलातःगु आःतक लुयावःगु न्हापांगु अभिलेख २३५ दँया यल ओकुबहाःया अभिलेख खः । २३५ दँ धुंकाः अभिलेखय् नेपालभाषा छ्यलातःगु छुं प्रमाण लूगु दु तर लिच्छविकाल धुंकाः मल्लकालया जयस्थिति मल्लया पालंनिसें नेपालभाषां थी थी वाङमयया सफू च्वय्गु प्रचलन ह्वात्त हे अप्वल । थुगु इलंनिसें नेपालभाषा धाय्काः उत्तर मल्लकालया जुजुपिसं स्वनिगलय् अभिलेखत पलिस्था यानाः थ्व भाषायात "राष्ट्रभाषा", "देशभाषा" धकाः सम्मान ब्यूगु खनेदु (माली; १११५:२) ।

नेपाःया राजनैतिक इतिहासय् नेपालसंवत् शुरु जूगु दँ निसें नेसं ८८८ तकया ईयात मध्यकालकथं नालातःगु दु । थ्व इलय्या नेपालमण्डलय् थाय् थासय् पलिस्था यानातःगु पुरातात्विक अभिलेख, कालबिलया भों, थितिविधिया खँ, लाय्कूया ज्या खँ, नेपालभाषाया छ्यलाबुला अप्वः जुजुं वन । उगु इलय्या, शास्त्रीय ग्रन्थया टीका सफू, वंशावली, घटनावली व काव्यय् (गीतिकाव्य व नाटक) माध्यमभाषाकथं नेपालभाषा छ्यःगु खनेदु ।

नेसं १ निसें ३२० तक ईयात इतिहासकारतसें अन्धकारया युग धकाः नं धाय्‌गु याः । थुगु ईया दुने नेपालभाषां च्वयातःगु अभिलेख यलया ओकु बहाःया २३५ दँया ताडपत्र खः । थ्व धुंकाः २९३ दँया सक्व बज्रजोगिनीया छगू थामय्‌ नेपालभाषां कियातःगु स्तम्भ अभिलेख खः । मल्ल जुजुपिंमध्ये दकलय्‌ न्हापांम्ह मल्ल जुजु अरिमल्ल देव (नेसं ३२०-३५६) धुंकाःया जुजु अभय मल्लया मोतिटारया ३५३ दँया अभिलेखय्‌ स्वभ्वः नेपालभाषा छ्यलातःगु दु (मल्ल; १०९८:१५७) । यँया मरु सतलय्‌ तानातःगु ४५४ दँया सिजःपती दकलय्‌ न्हापां नेपालभाषाय्‌ न्हय्‌भ्वः कियाः पचलि भैरव सम्बन्धी छुं स्थिति जनतायात सुचं बीकथं तयातःगु स्वय्‌बलय्‌ उगु इलय्‌ नेपालभाषा छगू अप्वसिनं थूगु भाय्‌ खः धकाः दावी याये छिं ।

नेसं ३२० निसें ६०२ तक मध्यकालया ईयात न्ह्यच्वःगु (पूर्व) मध्यकालकथं काय्‌गु याः । थ्व इलय्‌या थी थी अभिलेखय्‌ नेपालभाषायात अतः परं नेपाल भाषा धकाः सम्बोधन यानातःगु खनेदु । जुजु जयज्योति मल्लया शासन कालय्‌ ख्वप देय्‌या तौमधि त्वाःया देगलय्‌ च्वंगु ५३० दँया ल्वहँपती थथे च्वयातःगु दु-

अतः परं नेपालभाषा । श्री योङस्तु सोमवासरे श्री त्रिपुरविद्या पीठिया द्वार पादुका स्थापनाया दिन जुरों ।

थ्व कालया २३५ निसें ३४० दँया ताडपत्रय्‌ नेपालभाषा दुथ्याः । थुगु इलय्‌ संस्कृत व नेपालभाषा नितां माध्यम भाषा कथं छ्यलातल । मुक्कं नेपालभाषां कीकातःगु दकलय्‌ न्हापांगु ताहाकःगु सिजःपौ यल आलोक्वः हितिया ५३५ दँया सिजः पौ खः । देशया सकल प्रजा पञ्चयात देशया क्वाथ सुरक्षा याय्‌त राजाया आज्ञा न्यंकातःगु ५७३ दँया ख्वपया लाय्‌कूया सिजः पौ नेपालभाषां हे च्वयातःगु स्वय्‌बलय्‌ उगु इलय्‌ तक थ्यंबलय्‌ नेपालय्‌ नेपालभाषा माध्यम भाषा कथं छ्यले धुंकल । थ्व इलय्‌ ४९४ दँया हरमेखला सफू, ५०० दँया मानवन्यायशास्त्र (न्यायविकासिनी), ५०१ व ५०६ दँया अमरकोशनिसें नेपाःया इतिहासया बारे च्वयातःगु दकलय्‌ पुलांगु सफू गोपालराज वंशावली ५०९ पाखे नेपालभाषां हे च्वल । थुपिं सफूत सर्वसाधारण जनताया नितिं स्वयां देया शासकवर्गया नितिं जनतां हे ल्हाइगु भाषां च्वःगुलिं थुगु इलय्‌ वयाः नेपालभाषा जनतां जक मखु शासक जातिं नं थःगु माध्यम भाषा कथं हे छ्यःगु खनेदत ।

नेपालभाषां च्वयातःगु आःतक लूगु पुलांगु सफू मध्ये ५०० दँया “न्यायविकासिनी” सफूया दकलय्‌ ल्यूने पाखे स्वंगूगु भ्वलय्‌ ‘तस्येयं लिख्यते टीका स्पष्टा नैपाल भाषया’ धकाः थ्व भाषायात स्पष्ट रुपं नां बियातःगुया प्रमाण खः । न्ह्यच्वःगु मध्यकालय्‌ नेपालमण्डलय्‌ ल्हाइगु भाषायात नेपालभाषा धकाः स्पष्ट सम्बोधन यानातःगु दु । देशभाषा धकाः नेपालभाषायात नालाः तःगु न्हापांगु अभिलेख पशुपति देगःया दक्षिण लुखाय्‌ ५९१ दँया अभिलेख खः ।

लिच्वःगु मध्यकाल (नेसं ६०२-८८८)य्‌ नेपालभाषायात देशभाषा, राष्ट्रभाषा व स्वदेशभाषा धकाः नं सम्बोधन यात । ६८९ दँया जुजु बिष्णुसिंहया शिलाभिलेखय्‌ थ्वयात दकलय्‌ न्हापां देशभाषा व ७७४

दँया जुजु प्रताप मल्लया हनुमानध्वाखाय् च्वंगु शिलाभिलेखय् थ्वयात स्वदेशभाषा धकाः सम्बोधन यानातःगु दु (वैद्य; ११०५:११६) । थुगु इलय् तक थ्यंबलय् संस्कृतयात देवभाषाया रुपय् प्रतिस्थापित यासें माध्यमभाषाया रुपय् अभिलेख, वाङमय, कालबिलया भों, काव्य साधनाय् तकं नेपालभाषा छ्यलातःगु स्वय्बलय् थ्व ईयात नेपालभाषाया सुवर्ण युग धाःसां ज्यू । अथे हे निगू राज्यया दथुइ जुइगु धार्मिक व राजनैतिक मामिलाया सन्धीपत्र जुइमाः वा स्वयम्भू चाँगु बज्रजोगिनीया गःया वाउँगु सिमा धेना काय् मदु धयागु सर्वसाधारण प्रजाजनयात न्यंकेत तानातःगु राज उजं सम्बन्धी सिजः पौ जुइमा थितिविधि राहानीति भिंके नियतं सकलयात न्यंकेभनं तानातःगु सिजः पौ अभिलेखत मुक्कं नेपालभाषां किया तयातःगु दु । थुकिं उबलेया नेपालय् जुजु प्रजा सकसियां प्रयोजनया नितिं छ्यलीगु मू माध्यम भाषा कथं छ्यलातःगु सी दु ।

अध्याय ३

नेवाः आन्दोलन

३.० बान्कि

थ्व अध्याय दुने नेवाः आन्दोलनया स्वरुप (३.१), भाषिक अधिकारया खँ (३.२), नेवाः आन्दोलनया पृष्ठभूमि (३.२.१), १०७१-१०८१ दँ तक (३.२.२), १०८० (१७ साल) लिपा (३.२.३), १०८५ दँया भाषिक आन्दोलन (३.२.४), आन्दोलन छाय् सिथिल जुल ?(३.२.४.१), नेपालसंवत्या आन्दोलन (३.३), शैक्षिक आन्दोलन (३.४), औपचारिक (३.४.१), विद्यालय तगिंमय् नेपालभाषाया शिक्षण (३.४.१.१), उच्च शिक्षाय् नेपालभाषा (३.४.१.२), अनौपचारिक (३.४.२), नेवाः आन्दोलनय् मिसातय्गु (३.५) भूमिकाया वर्णन जूगु दु ।

३.१ नेवाः आन्दोलनया स्वरुप

राजनीतिक आन्दोलनय् सामाजिक आन्दोलन नं दुथ्याना च्वनी । सामाजिक आन्दोलनय् सामाजिक मुद्दायात ल्वनी । राजनीतिक दलतसें याइगु आन्दोलन राजनीतिक मुद्दाय् केन्द्रीत जुइगु जूगुलिं थ्व राजनीतिक आन्दोलन जुइ । सामाजिक संघसंस्थातसें सामाजिक अधिकारया निति आन्दोलन याइ । थुकी दुने जातीय, भाषिक व सांस्कृतिक अधिकारत नं दुथ्यानाच्वनी । थ्व अधिकारत प्रत्यक्ष राजनीतिक अधिकारनाप हे स्वानाच्वनी । आदिवासी जनजातिया अधिकार व अल्पसंख्यक अधिकारया खँय् संयुक्त राष्ट्र संघया थी थी घोषणाय् स्पष्ट याःगु दु । आई.एल.ओ अभिसन्धी १६९ नं आदिवासी जनजातिया सांस्कृतिक अधिकारयात सुरक्षित याःगु दु । थ्व अधिकारया निति संघर्ष याय्त राजनीतिक दृष्टिकोण माः । नेवाः आन्दोलन धैगु मुक्कं सामाजिक सुधारया निति जूगु आन्दोलन जक मखु । राजनीतिक माग दुने हे नेवाः आन्दोलन विकसित जूगु खः ।

नेवाः आन्दोलनयात यक्व कालतक नेपालभाषा आन्दोलनं प्रतिनिधित्व यानाच्वन । थ्व आन्दोलनया उत्थान संगठीत रुपं नेवाः सामाजिक संगठनं शुरुयाःगु खः । उकिं नेवाः सामाजिक संगठनं शुरुंनिसें गुलि नं मागत न्ह्यब्वल व फुक्कं राजनीतिक मागनाप हे अप्रत्यक्षरुपं स्वापू दु । प्रत्यक्ष राजनीतिक माग मतसे स्वरुपय् गैर राजनीतिक माग तर सारय् राजनीतिक माग ज्वनाः हे नेवाः आन्दोलन न्ह्यात । थुकथं सामाजिक आन्दोलन मार्फत राजनीतिक उद्देश्य ज्वनेमाःगु नेवाः आन्दोलनया मचाय्क याःगु रणनीति खः । तर थ्व हे रणनीति नेवाः आन्दोलनया कमजोरी नं जुयाबिल । नेवाः आन्दोलनया राजनैतिक आजु पूवंकेगु खःसा नेवाःतय्गु थःगु सशक्त शक्ति माः धैगु नं चर्चा जुल । नेवाःतसें आः तक यानाच्वंगु आन्दोलन तसकं नरम व कुटनीतिपूर्ण दवाव जक खः । थ्व तसकं हे प्यासिभ मिलिटान्सी खः । मेगु नेवाःतसें यानावयाच्वंगु आन्दोलन कल्चरल मिलिटान्सी जक खः (शाक्य; क १११८:२) ।

नेवाः आन्दोलनं सरकारयात दवाव जक बीगु खः कि नेवाःतय् सत्ता दय्का नेवाः माग पूवंकेगु खः धैगु लँपु स्पष्ट मजू । गुलिं नं नेवाः संघसंस्थातसें आन्दोलनयात दवाव बीगु ज्याय् जक सिमित जुल । छाय्कि नेवाः संघसंस्थाया उद्देश्य हे नेपालभाषा, संस्कृतिया नितिं सरकारयात दवाव बीगुली सिमित जुल । .... भ्मीसँ दवाव समूहया रुपय् ज्या न्ह्याका नेवाः अस्तित्व बचय् याय्या लागि न्ह्याय्गु बाहेक मेगु लँपु मदु (देशय्मरुभ्म्या; १११६:१) । नेवाःतसें स्वशासनया नितिं नेवाः सेनाया विकास याय्माःगु खँ तकया चर्चा जुल । नेवाः स्वशासन हय्त नेवाःतसें यानाच्वंगु आन्दोलनया लँपु हीकेमाः । नेवाःतसें यक्व सुधारवादी कुतः यात । नेपालभाषा मंकाः खलः छगू सुधारवादी प्रयोग खः । निम्ह प्यम्ह ख्वाःदुपिं बुद्धिजीविपिं कःघानाः प्रधानमन्त्रीयाथाय् ज्ञापनपौ बिउ वनी । तर संगु बःछि नं उखे थुखे संके मफु । जातीय स्वशासन प्राप्तीया लागिं सुधारवादी लँपु निराशाजनक जू । ....नेवाःतसें आन्दोलन याय्माल । आन्दोलन धैगु हिउपाः हय्त याइगु प्रतिवद्ध सशक्त ज्या खः । आन्दोलन राजनैतिक स्वभावया जुइ । आन्दोलन धैगु हिउपाःया निंतिं तःजिक न्ह्याकीगु संघर्ष खः । नेवाः स्वशासन हय्गु लँपुइ सुधारवादी, आन्दोलनकारी व क्रान्तिकारीत छप्पं जुइमाः, समन्वयात्मक ढंगं पलाः न्ह्याकेमाः (शाक्य; ख १११८:२) ।

नेवाः भाषिक व सांस्कृतिक संगठनत फुक्कं सामाजिक संगठन दुने हे लाः । च्वसापासांनिसें नेपालभाषा मंकाः खलः नेवाः देय् दबू व नेवाः देय् गुथि थ्व फुक्क संस्था सामाजिक संगठन जक खः थुपिं राजनीतिक संगठन मखु । तर थुमिसं ल्ह्वनीगु मुद्दा धाःसा राजनीतिक मागनाप हे स्वानाच्वनी । उकिं नेपालभाषा आन्दोलन वा नेवाः आन्दोलनं ल्ह्वनीगु मागयात पूवंकेत थः हे राजनीतिक निर्णयया तहलय् थ्यनेमाः धैगु बिचाःया विकास मजू । थःपिनिगु माग सरकार वा राजनीतिक दलतसें सुनुवाइ याय्माः धैगु बिचाः नेवाः आन्दोलनया खः । उकिं हे नेवाः आन्दोलनय् जूगु संघर्षय् थःपिनिगु माग, ज्ञापनपत्र वा स्मृतिपत्र ज्वनाः गुबलें जुजु याथाय्, गुबलें प्रधानमन्त्री याथाय् बिउ वनेगुली सिमित जुल ।

थुकिं नं क्यंकि नेवाः आन्दोलन राजनीतिक क्षेत्रय् दवाव बीगु ज्याय् हे अप्वः सिमित जुल । जातीय आन्दोलनया छगू पक्ष दवाव सिर्जना याय्गु नं खः । लिपांगु पटकय् वया जक नेवाः आन्दोलनं भाषिक पहिचान जक मखु जातीय पहिचानया आन्दोलनयात विकास याय्गु क्रमय् दु । उकिं जातीय आन्दोलनया बारे ब्रासया कथं जनजातिं भावनात्मक आत्मसचेतनता नं नालाच्वंगु दइ गुकिं छगू स्तर (Status)या माग वा दावी याइ, मेपिंस्वयां क्वय् मलाः वा म्होति नं बराबरी खः धैगु माग याइ । थःगु स्तर सुधारया नितिं उमिसं आर्थिक कल्याण, नागरिक अधिकार, शैक्षिक अधिकार आदिया नितिं राजनीतिक ख्यलय् दवाव समूहया रुपय् सः ल्ह्वनी थ्व स्वयां नं न्ह्यःने वना उमिसं स्वायत्तता वा पृथक राज्यया नं माग याय्फु (ब्रास; १११ः१९-२०) । व्यापक अर्थय् धाय्गु खःसा आन्दोलन धैगु अन्यायया विरोधय् सः तय्गु खः । थज्याःगु सः बुलन्द याय्त मनूत संगठीत जुइ अर्थात खलः पुचलय् आबद्ध जुइ (कायस्थ व राजकर्णिकार; ११२४:२७) ।

नेवाः भाय्यात नेपालभाषा धाय्माःगु, विद्यालय व उच्च शिक्षाय् नेपालभाषा ब्वने दय्माःगु, सरकारी संचार माध्यमय् नेपालभाषाया नं कार्यक्रम वय्माःगु, सरकारी सूचंत नेपालभाषां नं बी माःगु व

नेपाल संवतयात सरकारी मान्यता बीमाःगु माग तया जूगु गतिविधी हे नेवाः आन्दोलनकथं म्हसील । लिपांगु कालय् जनजाति आन्दोलन धकाः आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक, शैक्षिक आदि ख्यलय् समान अवसर दय्माः, मदइगु अवस्थाय् आरक्षण, स्वशासन, सङ्घीय राज्य व आत्मनिर्णयया अधिकार काय्गु लक्ष्य ज्वनाः नेपाःया नितिं जातीय आन्दोलनया विकास जुल । नेवाः आन्दोलन नं लिपांगु कालय् थ्व परिभाषाकथं नेवाः स्वशासन, स्वायत्तता व आत्मनिर्णयया माग ज्वनाः न्ह्यानाच्वंगु दु ।

३.२ भाषिक अधिकारया खँ

आन्दोलन अधिकारनाप स्वानाच्वनी । नेवाः आन्दोलन नं अधिकार काय्गु नितिं हे जूगु खः । बाकुपौया मान्यतायात कयाः जूगु १००८ दँय् जूगु आन्दोलन नं नेवाःतसें भाषिक अधिकारया नितिं हे आन्दोलन याःगु खः (कायस्थ व राजकर्णिकार; ११२४:२७) ।

३.२.१ नेवाः आन्दोलनया पृष्ठभूमि

गोरखा राज्यया विस्तार याय्गु क्रमय् पृथ्वीनारायण शाहं ८८८ दँय् नेपाः गाःया नेवाः राज्यत त्याकेवं पिदंगु राजनीतिक संरचनाया कारणं नेवाःत राजनीतिक रुपं शक्तिहिन जुल । गुकिया कारणं नेवाःतय्गु भाषा, संस्कृति व अवसरय् नं राज्यं पिने लाःगु वर्गया रुपय् हिल । पृथ्वीनारायण शाहया छय् रणबहादुर शाह जुजु जुयाच्वंगु इलय् जुजु रणबहादुरया सिक्क हे यःम्ह महारानी छम्ह दुगु जुयाच्वन । महारानीया तःकै मवनीगु जुयाच्वन । मचातय्के तःकै वलकि वयात नं पुनी धकाः ग्याना जुजुं कै मवनिपिं कचिमचात फुक्कसित नेपाःगालं पितिना छ्वत । थथे पितिना छ्वःपिं मस्तनाप मां अबुपिन्त सिपाही नं घेरे याकाः न्हाय्पां प्वाचं दाया यंकीबलय् गथे जुल जुइ । गुलि मस्तला लँय् वं वं हे चिकुं पुनाः सित मां बौपिं नुगः दाया ख्वल । अथे सीपिं मस्तय्त उय् नं मदु थुने नं मदुगु उर्दी दुगुलिं तामाखुसी कुर्का छ्वय्माल । थज्याःगु जुइकाः गथे नुगः तयाच्वने फइ ? अले मां बौया हृदय विद्रोहया भाव दनावल अले पिडित नेवाःतय्सं सितलामाजु स्वहुने परजाया गथिन हवाल धकाः म्ये हालाः “स्वामि जुजुया धर्म मदया कचिमचा वाकेछ्वत, वनेमाल तामाखुसि पारि, नेपालया छत्रपति श्री रणबहादुर परजान अति दुःख सिल” धकाः विरोधया म्ये हाल (कसा; १०८३:७४) । जुजुपिनिगु निरंकुश शासनकालय् जुजुं याःगु अत्याचारया विरोधय् थुलि म्ये च्वया हालेगु धैगु नं छगू कथंया नेवाःतसें विरोधया सः थ्वय्कूगु खः ।

राणा प्रधानमन्त्री चन्द्र शम्शेरं नेपाल संवतया नापनापं नेवाः भाय्यात नं कानूनी मान्यता मदैगु घोषणा यात । चन्द्र शम्शेरं उगु इलय् नेपालभाषां च्वयातःगु वन्दापत्र, तमसुक आदि भ्वंयात मान्यता मबिल । राणा प्रधानमन्त्री चन्द्र शम्शेरया पालय् १०२५ दँय् नेपालभाषां च्वयातःगु भोंयात मान्यता मबीगु जुलसा लिपा वयाः थःपिनिगु धर्म, संस्कृति कथं च्वःयात छाय्त छपु निपु सिलः, तुतः च्वःपिं च्वमितय्त तकं ज्वनाः कुनाः हानं नेपालभाषां थथे च्वय् दइमखु धकाः तत्कालिन राणा शासकतय्सं ख्वाच्वः धम्कि

बियाहय्गु यानाहल (तुलाधर; ११२०:७९) । थ्वया न्ह्यः हे नेपालभाषां च्वयातःगु भोंयात मान्यता मबीधुंकल ।

श्री ५ पृथ्वीवीरविक्रम शाहया राज्यकालतक 'बाकुपौ'यात जक मान्यता दुगु खँ मुलुकी ऐन कागज जाँचया महल २७, देहाय ३ स उल्लेख जुयाच्वंगु व्यहोरां प्रमाणित जू- 'सहीछाप नगरेको र सहीछाप गर्नुपर्ने मुख्य कारणीले आफ्नो हस्ताक्षरले नलेखेको भएपनि विसं १९४५ बैशाख बदि ३० रोज ६ देखि अघिको पाटन भादगाउँका श्रीवत्स लेखेको बाकुपौ रहेछ भने सो कागज सदर हुने हुनाले त्यस्ता कागजबाट नालीस उजुर सुनी इन्साफ गरि दिनुपर्छ ।' थुकथं १००८ दँ लिपाया बाकुपौयात मान्यता मन्त धाःगु नेपाललिपि, नेपालभाषा व नेपालसंवत्यात मान्यता मन्त धाःगु खः । १००८ बैशाख ३० न्ह्यःया बाकुपौयात मान्यता दयकेत नं नेवाःतसें आन्दोलन यात । मुलुकी ऐन कागजजाचया महलकथं बाकुपौयात मान्यता दय्माः धकाः यल व ख्वप देशया नेवाःतय्सं तःजिक भाषिक आन्दोलन न्ह्याकूगु खनेदु । व हे आन्दोलनया कारणं १००८ बैशाख ३० न्ह्यःया बाकुपौयात सदर जुइगु मान्यता बीत सरकार बाध्य जूगु खः । थथे सरकारं ऐन कानून दय्काः बाकुपौयात मान्यता मब्यूसां यलय् व ख्वपय् च्वंपिं नेवाःतय्सं आन्दोलनया रुपय् बाकुपौ च्वय्गु मत्वःतू । उकिं बाकुपौया निंतिं जूगु आन्दोलन हे न्हापांगु नेवाःतसें याःगु आन्दोलन (नेपालभाषा आन्दोलन) खः (कायस्थ व राजकर्णिकार; ११२४:२७) ।

धार्मिक ज्याभ्वलय् छपु बौद्ध तुतः नेवाः भासं च्वयाः द्यःया नामय् छाल धकाः तुतः छाःम्ह भवानीवीरसिंह कसाः व च्वःम्ह योगवीरसिंह कसाः निम्ह डण्डित जुल (मल्ल; ११२०:५७) । १०४३ दँपाखे कान्छा लामाया नामं म्हस्यूम्ह भिक्षुं नेवाःतय्थाय् बुद्धधर्मया प्रचार यानाः नेवाः शिष्यत दय्कल । नेवाःत नं भिक्षु जुल धकाः देशं पितिना छ्वल । नेपालय् थेरवादी बुद्धधर्मयमा न्हापांगु पर्चा नेपालभाषां पिदंगु खः । १०६४ दँय् बर्षाबास च्वनाच्वंपिं थेरवादी नेवाः भिक्षुपिन्त जुद्ध शमशेरं देशं पितिना छ्वल (अमृतानन्द; ११०२:१८) ।

राणा शासनया ख्यूँगु कालय् नेवाःतय्त जूगु जातीय दमन अन्तर्गत नेपालभाषायात हाकुतिनेगु राणा शासकतय्गु षडयन्त्र थूपिं छुं नेवाःतसें नेवाःतय् नुगलय् चेतनाया जः ह्वलेगु मनंतुन । राणातसें हाकुतिनेत स्वसां नेवाःतसें भाय् ल्यंका तय्माःगु चेतना दनावसेंलिं नेपालभाषा ल्यंका तय्गु खःसा नेपाल लिपि त्वःता देवनागरी लिपि छ्यला नेपालभाषा ल्यंकेगु अभियान शुरु यात । थुकथं अभियान शुरु याय्गु ज्या गद्यगुरु निष्ठानन्द बज्राचार्य खः । निष्ठानन्द बज्राचार्य प्रचलित बौद्ध साहित्ययात प्रचलित नेवाः भासं हिला देवनागरी लिपिं नेवाः सफू पिकाय्गु ज्यां नेपालभाषाया पुनर्जागरण जुल । अथेहे सिद्धिदास महाजुं नेवाःतय्त भ्रीगु भाषा मदया वनीन थुकेयात म्वाके माल धकाः नेपालभाषां साहित्य च्वयाः भाषिक जागरण थनेगु ज्याया शुरुवात यात । उकिं हे महाकवि सिद्धिदासजुं भाषा म्वाःसा जाति म्वाइ धाःगु खः (मल्ल; १११५:५९) । उकथं हे सिद्धिदासया भाषा म्वाकेगु अभियानयात तिबः बीत मास्टर जगत सुन्दर मल्लं उगु हे कालय् भाय् म्वाकेगु खःसा मस्तय्त थःगु हे भाषां शिक्षा बिइमाल धकाः नेवाः भासं ब्वंकेगु

विद्यालय खौमा त्वालय् चाय्कल । अथेहे उग् हे इलय् नेवाः भाय्यात ल्यंकेत देवनागरी लिपि छ्यला धार्मिक लँपु मार्फत नेवाः भाय्या प्रचारया ज्या यात ।

नेपालभाषा न्हनावनेत्यंगु खनाः सिद्धिदासं साहित्यिक व समाजसेवा मार्फत, मास्टर जगतसुन्दर मल्लं शिक्षा मार्फत, निष्ठानन्द बज्राचार्यं धार्मिक सफू मार्फत नेपालभाषायात म्वाकातय्गु अभियान न्ह्याकल । नेपालभाषा न्हना वनेत्यंगु मूख्य कारण तत्कालिन राणा शासनया भाषा नीति हे मू कारक खः । अथे खःसां तबि नेवाःतय्के भाषिक जागरण थनाः थःगु जातीय पहिचान ल्यंकाःतय्त भाषा ल्यंका तय्माः धैगु चेतनाया आधारय् नेपालभाषाया मार्फत साहित्य च्वय्गु, शिक्षा बिय्गु व धार्मिक सफू च्वय्गु याःगु खः । थुकीयात नेपालभाषाया पुनर्जागरण जूगु कालकथं म्हसिउ । वय्कपिं ल्यू योगवीरसिंह, शुक्रराज शास्त्री व धर्मादित्य धर्माचार्यपिसं राणातय्गु चरम दमन इलय् नं नेपालभाषां साहित्य च्वय्त हःपा बीगु, ब्याकरण व पत्रिका पिकया आन्दोलनयात न्ह्यःने यंकेगु ज्या यात ।

नेपालभाषायात मान्यता बीकेगु खँयात कविताया माध्यमं नेवाःतय् दथुइ थ्यंकेगु कुतः कवि योगवीरसिंहं याःगु खः । योगवीरसिंह न्ह्यःयापिं नेपालभाषाया हस्तितसें साहित्य व धार्मिक व शिक्षाय् नेपालभाषायात थःगु हे पहलं थाय् बीगु कुतः याःगु खः । तर योगवीरसिंह धर्मादित्य धर्माचार्य निम्ह हे उज्वःपिं व्यक्तिपिं जुल गुपिसं नेपालभाषा मान्यताया खँया उत्थान यात । उकिं नं नेवाः आन्दोलनय् नेपालभाषायात मान्यता बीमाः धैगु मागया शुरुवात नं यात । योगवीरसिंहं 'नेपालभाषा जिर्ण जूगु अल्सि मचासे भिंकेनु, भारतिय शास्त्र भवनं मान थ्वइत बीकेनु' कविता च्वल (योगसुधा; १०७०:१) । थ्व कवितां स्पष्ट निगू सन्देश बियातःगु दु नेपालभाषाया पुनर्जागरण व थ्व भाषायात मान्यता माःगु । थुकथं नेपालभाषा आन्दोलनया नितिं योगवीरसिंहं इनाप यात ।

नेपालभाषाया संगठीत पलाःया न्हापांगु कुतः धर्मादित्य धर्माचार्यं १०४६ दँया श्री पंचमि कुन्हु नेपालभाषा साहित्य मण्डल स्वना यात । कलकत्ताय् दुपिं फुक्क नेपालवासीपिं मुनाः कलकत्ता धर्म्मराजिक चैत्य विहारे नेपालभाषा साहित्य मण्डल थापना याःगु खः (धर्माचार्य; क १०४९:१६) । थ्व संस्था थापनाया मू आज्जु कलकत्ता विश्वविद्यालय नं नेपालभाषायात मान्यता मब्यूगुलिं नेपालभाषायात विश्वविद्यालयय् मान्यता बीकेत माःगु पाठ्यसामाग्रीत प्रकाशन याय्गु खनेदु । थुकिया नितिं नेपालभाषाया न्हापांगु पत्रिका १०४५ दँनिसें 'बुद्धधर्म' पत्रिका पिकाःगु खः । थ्व पत्रिका १०४७ दँनिसें 'बुद्ध धर्म्म व नेपालभाषा'या नामं पिदन । थुगु पत्रिका दँ ३ ल्याः ५ व ६ निसें थुकियात नेपालभाषा साहित्य मण्डलया मुखपत्र धकाः धयातःगु दु । थुकथं ने.सं. १०४५ सालंनिसें नेवाः भाषिक आन्दोलनया विधिवत पलाःया शुरुवात जुल ।

धर्मादित्य धर्माचार्यं नेपालभाषाया नितिं शुरु जूगु थ्व गतिविधियात नेपालभाषा आन्दोलन धकाः स्पष्ट यात । थःगु मांभाय्यात म्वाकेगु, उत्थान याय्गु व मान्यता काय्गु ज्यायात नेपालभाषा आन्दोलन धकाः दकलय् न्हापां नां छुम्ह धर्मादित्य धर्माचार्य खः । नेपालभाषा आन्दोलनय् शुरुनिसें लिपांगु कालतकं प्रमुख मागया रुपय् वयाच्वंगु नेवाःभाय्यात 'नेपालभाषा' धाय्माः धकाः सार्वजनिक रुपं

अभियान न्ह्याकूम्ह नं धर्मादित्य धर्माचार्य खः- “नेवातसें थवगु १०० गू समाजया आदि देशभाषायात ‘नेपालभाषा(नेपाली)’ धका चोयेगु । ‘नेवारी’ नां नेवातसें तगु मखु....” (धर्माचार्य; क १०४९:१३) ।’ नेपालभाषा आन्दोलनया लोकप्रिय अभियान नेपाल संवतया न्हूदँ हनेगु खँ हःम्ह नं धर्मादित्य धर्माचार्य हे खः -‘....थःगु देश रीण मुक्त यागु संवत् खः या नीतिं थो भ्गीगु राष्ट्र सम्बत खः’ (धर्माचार्य; ग १०४९:४०) । नेवाः आन्दोलनय् नेपालभाषायात नं थाय् बीमाल धकाः प्रतिनिधिमण्डल वनाः धाः वनेगु ज्या याःम्ह नं धर्मादित्य धर्माचार्य हे खः । कलकत्ता विश्वविद्यालयय् नेवाः भाय्यात नं भर्नाकुलर विषयकथं मान्यता बीकेत भाइस चान्सलरयाथाय् नेपाली विद्यार्थी ब्वना डेलिगेसन वंगु खः ।

भाषिक अधिकारया बारे नेवाःतसें राणाकालं निसें हे सः तःगु खः । 'It was the Newar of the Kathmandu Valley who raised their voice for language rights since the time of the autocratic Rana rule and they intensified their demand during the autocratic partyless Panchayat rule (Bhattachan; 2008:55). १०४७ दँपाखे थुलिंचा पुचःया नामं साहित्य च्वयाः पिथनेगु यात । थुलिंचा पुचः नेपालभाषा प्रति अनुराग क्यनीपिनिगु पुचः खः । थुलिंचा पुचः धैगु छुं विधिवत् स्वंगु संघ संस्था मखु । १०४७ दँपाखे थःगु भाषा साहित्ययात तत्कालीन शासन व्यवस्थां दमन यानातःगुया विरोधय् जातीय अभिमान तथा मातृभाषानुरागया भावनां दनावःपिं तत्कालीन दरवार स्कूलया नेवाः विद्यार्थीतय्गु पुचः खः । उगु इलय् दरवार स्कूलय् भ्फिगू कक्षा तक ब्वंकाः विद्यार्थीतय्त म्याट्रिक जाँच बीकेत ‘कलकत्ता’ वा ‘पटना’ विश्वविद्यालय छ्वइगु जुयाच्वन । म्याट्रिकया पाठ्यांशय् १०० नम्बर मातृभाषा (भर्नाकुलर)यात बियातःगु जुयाच्वन । थथे भारतया विश्वविद्यालय म्याट्रिक जाँच बिउवनीपिं छपुचः नेवाः विद्यार्थी थुलिंचा पुचलं नं नेपालभाषा भर्नाकुलरकथं जाँच बीगु योजना दय्काच्वंगु जुयाच्वन । तर उमिगु आकांक्षायात म्वाय् चुइके थें मातृभाषाकथं नेपालभाषा मखु नेपालीभाषां जाँच बीमाःगु बाध्यता उमित जुल । फलस्वरुप सुशुप्त रुपय् च्वनाच्वंगु जातीय भावना, भाषा अभिमान उमिके दनावल । उपिसं महाबौद्धय् वैकुण्ठप्रसाद लाकौलया छेँय् मुनाः नेपालभाषा साहित्य साधना याय्गु धकाः प्रण यात (तुलाधर; ११२०:१०३-१०४) । थुकथं नं नेपालभाषा आन्दोलनया विकास जुयावन ।

‘नेपाली विहार’ सफूया भूमिकां जक नं नेपालभाषा आन्दोलनया प्रतिनिधि जुया भाषिक दमनया विरोध याय्त सफल जुल । ‘नेपाली विहार’ सफू चिकिचाधंगु कविता संग्रह खः । १०५९ दँपाखे भारतय् छापे यानाः हःगु थ्व सफूयात राणा सरकारं प्रतिवन्ध तःगु खः । राणा कालय् नेपालभाषां च्वःगु कारणं हे योगवीरसिंह, फत्तेबहादुर सिंह, चित्तधर हृदय व सिद्धिचरण श्रेष्ठपिन्त राणा सरकारं राजकाज मुद्दा तल । गुकिया कारणं वय्कपिसं कैद व जन्मकैद व सर्वस्व हरणया सजाँय फया कालकोठरी च्वनेमाल । थुकिं नं क्यं उगु इलय् नेपालभाषां च्वय्गु ज्यायात तकं राज्यं राजद्रोह याःगु कथं काइगु । वय्कपिं मध्ये चित्तधर हृदय नं च्वयातःगु साहित्यय् सरकारप्रति खास हे आपत्तिजनक खँ मदु अय्नं नेपालभाषां च्वःगु धकाः भ्फिनिदँया जेल सजाँय बिल । सिद्धिचरणं नेपालभाषां च्वया क्रान्तिया खँ नं च्वःगुलिं धकाः भ्फिंच्यादँ कुनेगु सजाँय बिल । थुमिसं च्वयातःगु साहित्य मुंकाः भारतय् यंकाः नेपालभाषाया ‘नेपाली विहार’ सफू पिकाःगु

द्वपनय् फत्तेबहादुरसिंहयात जन्मकैद व सर्वस्व हरणया सजाँय बिल । थुपिं फुक्कसित च्वय्गु ज्याय् उक्सेयाःम्ह धकाः योगवीरसिंहयात नं जन्मकैद व सर्वस्वहरणया नितिं सिफारिश यात । १०६१ दँनिसें नेपाःया राजनीतिक कारण व भाषिक कारणं जेलय् लाःपिं नेवाःतय् दथुं नेपालभाषा साहित्यया ज्वःमदुगु साहित्य सिर्जना यायत ग्वहालि जुल । गुकिं यानाः नेपालभाषा साहित्ययात धनी याय्गु नितिं जेलकालय् सिर्जना जूगु साहित्यया तःधंगु योगदान जू वन । थुकथं राणाकालय् नेपालभाषां साहित्य सिर्जना यायत तकं संघर्ष याय्माल ।

३.२.२ १०७१ - १०८० दँ तक

राणा शासनया अन्तिम ई व प्रजातन्त्र वय्वं नेवाःतय् दथुं भाषा साहित्यया नितिं संगठनात्मक सक्रियताया यात्रा न्ह्यात । राणा शासनया अन्तिम कालय् राजनीतिक कारणं निर्वासित जुयाच्वंपिं प्रेमबहादुर कसाः व मदनलोचनसिंपिं जाना भारतया कलकत्ताया वडावजारय् १०७० दँया स्वाँयापुन्हि खुन्हु नेवाःतय् भाषा, साहित्य, लिपि व संस्कृतियात थःगु लागा दय्का च्वसापासा निस्वन (बज्राचार्य; ११०९:१०६) । विसं २००७ सालय् देसय् राजनीतिक हिउपाः वय्वं देसय् दुने हे चित्तधर "हृदय", मास्टर लोकमान सिंह व प्रो. नारायण बहादुर आदिपिनिगु कुतलं नेपालभाषा परिषद्या जन्म जुल ।

प्रजातान्त्रिक आन्दोलनय् नेवाःतय्त नं सालेत १०७१ पोहेलाथ्व ११ खुन्हुनिसें नेपालभाषां नं समाचार प्रसारण याय्गु यात । देशय् प्रजातन्त्र वय्धुंकाः नेवाःतय्त थःपिनिगु भाषिक साहित्यिक उत्थानया नितिं ज्या यायत न्हापा थें सरकारपाखें पंगल मन्त । च्वसापासाया ग्वसालय् १०७३ सिल्लाथ्व ८,९ व १० स्वन्हु यंक यैँया हनुमानध्वाखा लाय्कूया नासः चुकय् साहित्य सम्मेलन जुल । प्रजातन्त्र वय्धुंकाः जनताया वृहत ब्वति दुगु ऐतिहासिक ज्याभ्वःकथं थ्व सम्मेलनयात काय्गु याः । थ्व सम्मेलनया प्रभावं नेपालभाषा ख्यलय् साहित्य सम्मेलन याय्गु आन्दोलनया रुपय् हे न्ह्यात (मल्ल; ११२०:६५) । त्रिचन्द्र कलेजया नेवाः विद्यार्थीतसें नेपालभाषा साहित्य पाःलाः स्वन । थ्व ज्याय् सक्रिय जूपिं हितकरवीरसिं कसाः, सुरेन्द्रसिंहपिं खः । थ्व संस्थां १०८० थिंलागा २-४ तक अन्तर कलेज नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन तसकं भव्यकथं यात । रेडियो नेपालय् वालय् छक वइगु जीवन दबू ज्याभ्वः नं थ्व हे पाःलाःया विद्यार्थीतसें न्ह्याकूगु खः । भाषिक व साहित्यिक संस्था जक मखु १०७५ दँपाखे वयाः मुक्कं साँस्कृतिक ज्याभ्वः न्ह्याकेत नासः खलःया जन्म जुल ।

३.२.३ १०८० (१७ साल) लिपा

पंचायती व्यवस्था न्ह्यानाः राजनैतिक गतिविधियात प्रतिबन्ध तय्वं उकिया असर नेपालभाषायाय् नं लात । सभा सम्मेलन यायत अनुमति मबीगु, साहित्यकारतय्त अनेक तोह तयाः ज्वनेगु कुनेगु यानाहःगु, रेडियो नेपालय् वइगु नेपालभाषाया ज्याभ्वः 'जीवन दबू', ज्याभ्वः न्ह्याकाच्वंपिं नेवाः विद्यार्थीत लिकना थः यःयःथे पंचायतया पक्षय् न्ह्याकूगुलिं नेवाःतय्के असन्तोष ब्वलनाच्वंगु खः ।

रेडियो नेपालं २०२२ साल वैशाख १ गतेनिसें नेपालभाषाया समाचार दिकेगु धकाः गोरखापत्रय् खवर वय्‌वं थ्व असन्तोष विद्रोहया रुपय् उबलय् हिल । नेपालभाषाया समाचार लिकाइगु खँ सीवं नेवाःतय्‌गु थी थी संस्थां विरोध प्रस्तावत पारित यानाहल । १०८५ चउलागा ११ खुन्हु च्वंगु 'लूजः' पुचःया मुंज्यां 'नेपालभाषाया समाचार लिकाइगु निर्णय नं भीत थनाब्यू थें चाय्‌का, उकिं जनताय् नेपालभाषाया गतिविधि थुइकेत शान्तिपूर्ण पलाः छीगु' निर्णय यात (तुलाधर; ११२०:११६) । नेवाः आन्दोलनय् दकलय् न्हापां आन्दोलनया भाय् ल्हाना निर्णय याःगु थ्व न्हापांखुसी खः । शान्तिपूर्ण पलाः छिनाः जनताय् नेपालभाषाया गतिविधि थुइकेगु धैगुया अर्थ शान्तिपूर्ण आन्दोलनया ज्याभ्वः न्ह्याके धाःगु खः ।

थज्याःगु स्थितियात चिउता तयाः अन्तर कलेज नेपालभाषा साहित्य सम्मेलनया विद्यार्थीतसें तत्कालीन नेपालभाषाया साहित्यकार व बुद्धिजीवितय्‌गु छगू मुंज्या सःतल । थ्व मुंज्या चित्तधर 'हृदय'या सभापतित्वय् जूगु खः । थ्व मुंज्यां नेपालभाषाया समस्यायात कयाः जुजुयाथाय् शिष्टमण्डल वनेगु क्वजित । उगु शिष्टमण्डलया नेतृत्व तत्कालीन अन्तर कलेज नेपालभाषा साहित्य सम्मेलनया नायः हितकरवीर सिंहं याय्‌गु क्वजित । थुकिया नितिं जुजुयात देछाय्‌गु पौ नं तयार यात (तँसा-२.१) । तर थ्व शिष्टमण्डलं जुजुयात नापलाय् मखं । जुजुं बरु च्वसापासाया नायः केदारमान 'व्यथित' नापं स्वम्हेसित जक नाप लात । थुकिं यानाः नेपालभाषा न्ह्यलुवातय् दथुइ असमभ्फदारी ब्वलन । नेवाःतय् दथुइ फाय्‌त जुजुं नं म्हितूगु खनेदत । असन्तोषपिं छपुचः युवातसें 'लूजः' नांगु संस्था स्वन । थ्व पुचलय् हितकरवी सिं कसाः, भिक्षु सुदर्शन, ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य, पद्‌मरत्न तुलाधर, दुर्गालाल श्रेष्ठ, मथुराकृष्ण साय्‌मि, श्यामसुन्दर सैंजु, रमेशचन्द्र मधु, पुष्पबहादुर चित्रकार, सत्यभामा माथेमा, सावित्री सिंह आदि खः ।

३.२.४ १०८५ या भाषिक आन्दोलन

पंचायती सरकारं १०८५ दँया बछला खाइसँल्हुनिसें रेडियो नेपालं नेपालभाषाया समाचार वुलेटिनयात दिका बीवं उकिया विरोधय् नेवाः जनता सतकय् क्वहांवयाः भाषिक अधिकारया नितिं संघर्ष यात । साहित्य सम्मेलन मार्फत नेवाःतसें थ्वय्‌कूगु संगठित विद्रोहया सः नेवाः आन्दोलनया विकासया नितिं जक मखुकि आदिवासी जनजाति आन्दोलनया नितिं ल्वममंके माःगु घटना जुल । १०८५ दँया भाषिक आन्दोलन साहित्य सम्मेलन मार्फत नं भाषिक अधिकारया नितिं संघर्ष याय् जिउ धैगुया बांलाःगु उदाहरण नं खः । राजनीतिक नारा ज्वना तप्यंक विरोध याय् मछिंगु इलय् नेवाःतसें १०८५ दँया भाषा आन्दोलन थःगु मातृभाषां, साहित्य मार्फत नेवाः जनतायात भाषिक अधिकारया नितिं थनेत सफल जूगु आन्दोलन खः ।

पंचायती व्यवस्था न्ह्यानाः राजनीतिक गतिविधि प्रतिबन्ध तय्‌वं उकिया असर नेपालभाषाया गतिविधि नं लात । सभा सम्मेलन याय्‌त अनुमति मबीगु, साहित्यकारपिन्त अनेक तोह तयाः ज्वनेगु कुनेगु यानाहःगु, रेडियो नेपालय् वइगु नेपालभाषाया ज्याभ्वः 'जीवन दबू', ज्याभ्वः न्ह्याकाच्वंपिं नेवाः विद्यार्थीत लिकना थः यःयःथे पंचायतया पक्षय् न्ह्याकूगुलिं नेवाःतय्‌के असन्तोष ब्वलनाच्वंगु खः । थ्व

असन्तोष विद्रोहया रुपय् उबलय् हिल गुबलय् रेडियो नेपालं २०२२ साल बैशाख १ गतेनिसें नेपालभाषाया समाचार दिकेगु धकाः गोरखापत्रय् खवर वल । रेडियो नेपालं नेपालभाषाया समाचार लिकाइगु खँ सीवं नेवाःतय्गु थी थी संस्थां विरोध प्रस्तावत पारित यानाहल । चउलागा ११ खुन्हु च्वंगु 'लूजः' पुचःया मुंज्यां 'नेपालभाषाया समाचार लिकाइगु निर्णय नं भ्कीत थनाब्यू थें चाय्का, उकिं जनताय् नेपालभाषाया गतिविधि थुइकेत शान्तिपूर्ण पलाः छीगु' धैगु निर्णय यात (तुलाधर; ११२०:११६) । नेवाः आन्दोलनय् दकलय् न्हापां आन्दोलनया भाय् ल्हाना निर्णय याःगु थ्व न्हापांगु पटक खः । शान्तिपूर्ण पलाः छिनाः जनताय् नेपालभाषाया गतिविधि थुइकेगु धैगुया अर्थ शान्तिपूर्ण आन्दोलनया ज्याभ्वः न्ह्याके धाःगु खः ।

१०८५ दँया आन्दोलनं नेपालभाषाया साहित्यिक ख्यलय् न्हून्हूपिं च्वमित बुइकूगु जक मखु नेवाःतय् त्वाः त्वालय् न्हूग ढंगं नेपालभाषाया संगठनत स्वनेगु ज्या नं यात । गुकिं यानाः नेवाःतय्के भाषिक चेतना, भाषिक जागरण हय्त सफल जुल । नापं थःगु भाषाया अधिकारया नितिं संघर्षय् वनेमाः धैगु थुइके बीत ग्वहालि जुल । नेपालभाषाया गतिविधि दुने शहरी लागाय् जक मखुकि नेवाःतय् गां गामय थक्वाः, बलम्बु, किपू, नगां, पाँगा, बोसिगां आदि थासय् तक साहित्यिक सम्मेलन जुल । नेपालभाषाया नितिं नेवाः मिस्तय्गु बिस्कं पुचः स्वनेत ताः लात । भ्की सकलें नांगु थ्व मिसा पुचलं 'सिन्हाज्या' नांया पत्रिका पिकाल । थुकथं नेवाः मिस्तय्त संगठित जुइगु रचनात्मक क्रियाकलापय् नं सक्रिय याय्त ग्वहालि यात ।

थुबलय् आन्दोलनय् जूगु गतिविधि धैगु साहित्यिक गतिविधि जक खः । उगु आन्दोलनय् जनसभा, विरोधसभा, जुलुस प्रदर्शन जूगु मदु । साहित्यिक ज्याभ्वलय् कविता, बाखं मार्फत नेवाः विद्रोहया सः थ्वय्केगुली जक लिकुन । तर ज्याभ्वलय् पाहाँकथं न्ववापिसं नेपालभाषायात जुयाच्वंगु असमान व्यवहारया खँ कनेगु याः । तप्यंक भाषण मधाःसां भाषिक अधिकारया खँ उलाः राजनीतिक खँ ल्हाय्गु धाःसा त्वःमफिउगु खनेदु । गथे थ्व आन्दोलनया भ्वलय् स्वक्वःगु साहित्यिक मुंज्या त्रिचन्द्र कलेजय् जूगु खः । उगु मुंज्याय् न्वचु बिउगु खँ राजनीतिक जुल, व्यवस्था विरोधी जुल धकाः न्वचु बिउम्ह भिक्षु सुदर्शनयात ज्वना यंकूगु खः । उगु आन्दोलनया न्ह्यलुवातसें थ्व आन्दोलनयात नागरिक आन्दोलन कथं सभा, जुलुस प्रदर्शन याय्गु मयागु तःधंगु कमजोरी खः (११३० खुन्हु मल्ल के. सुन्दरलिसे खँल्हाबल्हा) । विसं २०२२ सालया नेपालभाषा आन्दोलनकथं जूगु साहित्यिक गतिविधी गनं नं सिद्धिचरण, रत्नध्वज जोशी, आशाराम शाक्य, वैकुण्ठप्रसाद लाकौल, चित्तधर 'हृदय' आदि थकालिपिं नेपालभाषाया साहित्यिक महारथीत दबुली दं वःगु मदु । दबुली वयाः नेपालभाषायात जूगु अन्यायया बारे न्ववावःपिं थकालिपिं नेवाः न्ह्यलुवाःत यँया सिद्धिरत्न कसाः, प्रेमबहादुर कसाः व यलया ज्यानबहादुर नेवाःपिं जक खः । यँया हरेक सम्मेलनय् सक्रिय जुया न्ह्यलुवा जूपिं ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य, दुर्गालाल, शान्तदासपिं जक खः (नातिबज्र; ११०७:५) । नातिबज्रयाकथं चित्तधरजुयात सम्मेलनय् वय्त इनाप याःवनाबलय् मां दिक्क ब्वः बियाहःगु खः । नेपालभाषाया विद्रोहया सः दुगु बाखं कविता न्यनेत तेबहाः व इतुंबहालय् बहाः

जायक् नेवाःत मुन । थ्व आन्दोलनया उत्कर्ष अवस्था खः । लिपा आन्दोलन सिथिल जुजुं बाखं कविता न्यं वइपिं मनूत मदया ख्यः भ्वय् वयाच्वंपिंथाय् बाखं कविता न्यंकाः ज्याभ्वः क्वचायकेमाःगु अवस्था तकं थ्यन । थ्व आन्दोलन विभाजित जूगु मरुबहीया ज्याभ्वलंनिसें खः । थ्व आन्दोलनयात कम्युनिष्ट विचारधाराय् यंकेगु कुतलं थ्व आन्दोलन असफल जूगु खः (कसा; ११०९:१२४) । उबलेनिसें थ्व आन्दोलनया छम्ह न्ह्यलुवाःपिं हितकरवीरसिंह लगायतया नेवाःत मरुया ज्याभ्वलंनिसें मवल ।

लिकाय् धुंकूगु नेपालभाषाया समाचार हानं रेडियो नेपालं बीकेगु माग थ्व आन्दोलनं पूवंके मफूत । अथे खःसां थ्व आन्दोलनं नेवाःतय्गु भाषिक अधिकार नितिं चेतना थनेगु, साहित्यिक संस्कार ब्वलंकेगु ज्याय् गाक्कं सफल जुल । भिंप्यला यंकं त्वाःत्वालय् जूगु साहित्य सम्मेलनं छखे नेपालभाषा प्रति छुं हे चिउता मदुपिंत नं थ्व ख्यलय् आकर्षित यात (तुलाधर; ११२०:११८) ।

आन्दोलन क्वलाय् धुंकाः नेपालभाषा साहित्यकारपिन्त सरकारं क्वत्यलेत स्वल । १०८८ दँय् भिक्षु सुदर्शनं त्रि-चन्द्र कलेजया वाणिज्य विभागया विद्यार्थीतय् जूगु साहित्य सम्मेलनया दबुली नेपाली भाय् व नेपालभाषाया दथुइ सरकारं यानावयाच्वंगु पनपक्षयात कयाः पतिं धस्वाकूगुलिं पंचायती शासनयापाखें सुरक्षा कानून अन्तर्गत कुनाबिल (मल्ल; ११२०:६६) । १०९३ दँय् हितकरवीर सिंह कसाःजुयात शारीरिक व मानसिक यातना फयाः प्रहरीया हिरासतय् च्वनेमाल । थासं थासय् जूगु साहित्य सम्मेलनं थी थी भाषिक कार्यकर्ता व साहित्यकारपिन्त ज्वनाः कुनेगु यात । सुरक्षा कानून अन्तर्गत गुला तक जेलया सजाय भोगय् यानादीपिं भिक्षु सुदर्शन व हितकरवीरसिंह कसाःयात लुँभुइ जूगु सम्मेलनय् बियादीगु न्वचुया विषययात कयाः ज्वनायंकूगु खः । मंगलमान शाक्य (यल)यात 'साहित्यया मूलुखा' यलया ग्वसालय् जूगु साहित्य सम्मेलनय् कविता पाठ याःगु विषययात कयाः ज्वनायंकूगु खः (कायस्थ व राजकर्णिकार; ११२४:२८) । थुकथं मांभाय्या नितिं याःगु संघर्ष हे नेवाः आन्दोलनयात निरन्तरता बीत सफल जुल ।

३.२.४.१ आन्दोलन छाय् सिथिल जुल ?

१०८५ दँया आन्दोलन सिथिल जुयावंगु कारण सरकारी दमन हे खः । थ्व इलय् जूगु सम्मेलनय् सरकारी गुप्तचरत वयाः आन्दोलनयात स्यंकेत स्वल । भिक्षु सुदर्शनयात गुप्तचरतय्गु हे सक्रियतां ज्वना यंका नख्खु जेलय् कुनाबिल । सरकारं सम्मेलन जूसां अधिकारया बारे खँ हे मवय्मा धैगुकथं ख्याय्त स्वल । यलया मंगलमान शाक्यं 'मसिया गोलि, कलमया तुपः व भ्वंया रणक्षेत्र' प्रतीक छ्यलाः चिनाखँ च्वःगुलीं सुरक्षा कानून अन्तर्गत जेलय् स्वथन । येँया मंगलमान शाक्ययात पुलिसतसें मात्तुमाः जुल । २०२२ सालया आन्दोलनय् नेवाःतसें बाखं कविता जक ब्वनेगु साहित्यिक ज्याय् लिकुंसां उबलेया सरकारं थुकियात विशुद्ध साहित्यिक ज्याभ्वः कथं नालामकाः । थुकियात पंचायती व्यवस्था विरोधी राजनीतिकथं व्यवहार यात । कविता ब्वंम्ह यलया भाजु मंगलमान शाक्य सुरक्षा कानून अन्तर्गत गुलातक जेलय् लात । येँया श्रीकृष्ण 'अणु'या फलेचिया वादशाह व बुँख्याःचा कविता व ओमबहाःया मंगलमान शाक्यया

मल्ता थें पालूगु न्वचूया कारणं ला लां तक भूमिगत जीवन हनेमाल । नेवाः न्ह्यलुवाःपिं सूर्य बहादुर पिवाः व लक्ष्मण राजवंशीयात स्वीस्वन्हुतक धलिमय् अखतं यखाना कुना तल । वय्कपिसं जिउसा छैंय् छ्वः मखुसा भ्यालखानाय् छ्वः धकाः नारा लगे याय् धुंकाः तिनि सेन्ट्रल जेलय् छ्वल । सूर्य बहादुर पिवाःयात स्वलाप्यला कुनाः त्वःतल । लक्ष्मण राजवंशीयात गुला लिपा त्वःतल (११२९ कौलाथ्व १२ खुन्हु जूगु विराटया पिच्यागूगु साहित्य सम्मेलनय् पाहाँकथं न्ववाय्गु भ्वलय् बियादीगु बिचाः) ।

थ्व आन्दोलनय् सरकारी दमन छखे हे दु । लिपा वनाः सम्मेलन न्ह्याकीपिं दथुइ हे अन्तरविरोध ब्वलनावल । सम्मेलनयात राजनीतिक ढंगं यंकेमाः धैपिं व राजनीतिया रंग हे थीके मज्यू धैगु खँय् मन पानावल । मरुइ जूगु सम्मेलनय् छथाय् 'भ्री त्वाकः जुयाः म्वाय् मखु चुपि जुया म्वाय्' धैगु नारा यखानातःगु खः । गुगु तप्यंक संघर्ष यायत आव्हान यानातःगु खः । थ्व हे खँयात उगु सम्मेलनय् न्वचु बिउवःम्ह प्रेमबहादुर कसाःजुं 'भ्री त्वाकः जुयाः म्वाय् चुपि जुया म्वाय् मखु' धकाः न्ववानादील । थ्व खँय् असहमति क्यनेगु ज्या मेम्ह वक्ता ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्यं कुंखिना न्ववात । गुकिं यानाः सम्मेलनया न्ह्यलुवाःतय् दथुइ हे कचवंया शुरुवात जुल । थ्व कचवंयात प्रेमबहादुर कसाः नं कम्युनिष्टतसें थ्व आन्दोलनय् थःगु बिचाः हय्त स्वल, सशस्त्र ल्वापुया खँ हल धकाः कुंखुंगु खः (कसा; ११०९:१२४) । थ्व धुंकाःनिसें सम्मेलनय् ब्वति काइपिं मनूत पाः जुयावन ।

३.३ नेपालसंवत्या आन्दोलन

नेपालभाषा मंकाः खलकं ग्वसाः ग्वःगु नेपालसंवत् ११०० न्हूदँ सार्वजनिक रुपं हनेगु निर्णय ऐतिहासिक खः । भाषिक व साहित्यिक गतिविधी जक लिकुनाच्वंगु नेवाः आन्दोलनयात सांस्कृतिक आधारय् नं नेवाःतय्त थनेगु ग्वसाकथं मंकाःखलकं न्हूदँ ११०० हनेगु कुतः याःगु खः । मंकाःखलकं न्हापांगु न्हूदँ हनेगु ज्याभ्वलय् नेवाःतय् सहभागिता गुकथं वइ धैगु ग्याःचिकुं यानाः ग्वसाःखलकं चिकिचाधंगु थासय् जक न्याय्के माली धकाः थँहितिया श्रीघः विहारं भिंतुना सांस्कृतिक जुलुस पिथना अन हे क्वचाय्केगु ग्वसाः ग्वयातःगु खः । तर ग्वसाःखलकं बिचाः हे याय् मफय्क मनूत बाजागाजा नापं जुलुसय् ब्वति काःवःबले च्वनेथाय् मदयाः विहारं पिनेतकं थ्यन ।

नेपालभाषा आन्दोलनय् बल बीगु ज्या नेपालभाषा मंकाःखलकं नेपालसंवत् न्हूदँ हंसांनिसें जुल । न्हूदँबले पिदनीगु भिंतुना जुलुस, मोटर, मोटरसाइकल न्यालीं नेवाःतय्गु सन्देश 'भाषा म्वाःसा जाति म्वाइ', 'नेपालसंवत् राष्ट्रिय संवत्', 'भाषिक समान अधिकार दय्माः' नारा त्वाः त्वाः गांगामय् थ्यन । "The Nepal Bhasha Manka Khala (NBMK) was first formed in 1979 as the New year 1100 according to the Nepal Samvat(era) approached (it fell in November 1979). It sought to organize into one umbrella grouping the numerous small local clubs and libraries that existed all over the Newar towns and villages in the Kathmandu Valley. Its first task was to bring them together to celebrate the New Year, and this has

remained the main and biggest event in its calendar and the one with which it is associated in the popular mind. They adapted the idea of having a motor and motorcycle rally around the three Newar cities of the Kathmandu Valley. This was stuning success, and attracted a lot of attention (Gellner and Karki; 2008:117-120). नेपालभाषा मंकाः खलः सन् १९७९ स्वंगु खः । काठमाण्डौ उपत्यकाया नेवाःतय् चिचीधंगु क्लब, सफूकुथि, खलःपुचःयात छथाय् तयाः मोर्चा दय्केत मंकाः खलःया नामं संगठित जुल । थ्वया न्हापांगु ज्या थ्व फुक्क खलः पुचःयात छथाय् तयाः न्हूदँ हनेगु खः, तर थ्व ज्या दच्छिया दुने दकले तःधंगु प्रभावकारी ज्याभ्वः जुयाबिल । न्हूदँया लसताय् नेपाःगाःया स्वंगुलिं शहरय् मोटरसाइकल ऱ्याली यात । थ्व मोटरसाइकल ऱ्याली सफल व यक्वसिया ध्यान सालेत सफल जुल" । नेपालभाषाया साहित्य, नेपालभाषाया पत्रपत्रिकां थ्यंके मफूगु सन्देश नेवाः लगायत नेपाःया जनता दथुइ थ्यंकेगु ज्या न्हूदँया ज्याभ्वलं यात । …The idea of a motor rally was a brilliant one since, more than fund raising activities, evening classes, literary conference, or even newspapers, it reaches out to all Newars, even those who are illiterate. (Gellner; 1986:123) (त्यःछिंत्यः फ्वनेगु, लिपि कक्षा, साहित्यिक ज्याभ्वः, पत्रिका पिथनेगु स्वयां शिक्षित व अशिक्षित नेवाःतय् थाय् दथुइ थ्यंकेगु प्रभावकारी ज्याभ्वःया रुपय् मोटरसाइकल ऱ्याली जुल)' ।

नेपालसंवत्या अभियानं नेवाः आन्दोलनया विकासय् तःधंगु भूमिका म्हितल । जातीय आन्दोलनया अभिन्न ब्वकथं नेपालसंवत्या आन्दोलनया विकास जुल । साहित्य व भाषाप्रेमीतय् दथुइ जक लिकुनाच्वंगु नेवाः आन्दोलनयात आम नेवाः जनताया दथुइतक 'भिन्तुना'या नामं नेवाःतयृत थनेत सफल आन्दोलन खनेदत । नेपालभाषाया आन्दोलनय् भाषा व साहित्यय् जक लिकुना च्वंथाय् नेपालसंवत्या आन्दोलनं नेवाःतयृगु सांस्कृतिक अधिकारयात नं थाय् दत । थ्व आन्दोलनं नेपाःगाःलं पिनेच्वंपिं नेवाःतयृत नं नेवाः आन्दोलनय् सालाहयृत सफल जुल । नेवाःभाय् मसःसां पिनेया नेवाःतयृसं न्हूदँ हनेगु ज्याया शुरुवात यात । नेपालभाषा मसःगु कारणं खस नेपालीभाषां ज्याभ्वः न्ह्याका नेवाः पहिचान ल्यंकेत नेपाःगाःलं पिनेया नेवाःतसें न्हूदँ हनाः भिन्तुना कालबिल यात । '….The recognition of Nepal Samvat is quite separate from linguistic issues (a claim which shows the growing political sophistication of those involved): thus in Biratnagar the New Year rally is conducted in Nepali and in Birganj in Bhojpur. (Gellner; 1986:123) (…नेपालसंवत्या मुद्दा भाषिक मुद्दा स्वयाः पाः । उकिं विराटनगर, वीरगञ्ज, भोजपुरय् जुइगु न्हूदँ ज्याभ्वः नेपालीभासं यात ।

नेपालसंवत् ११००दँ क्यंगु लसताय् म्हपूजाखुन्हु सुथय् पिदंगु भिंतुना जुलुस येँया थःनेनिसें क्वःनेथ्यंक छस्वाः जुइक ताःहाःगु खः । उबलेया प्रशासनं प्रहरी हस्तक्षेप यायृत स्वःबलय् उकिया प्रतिरोध यायृत द्वलंद्वः मनूतयृगु भीड न्ह्यःने वःगु खः । नेपालसंवत् ११०० दँय् नेवाःतसें राष्ट्रियताया नितिं अभूतपूर्व एकता प्रदर्शन याःगु दँ खः (स्थापित; १११६:२) ।

न्हूदँया भिंतुना जुलुसं यानाः नेपाःगाःःया नेवाःत सतकय् वय्गु बानि दय्काबिल गुकिं यानाः ११११० (विसं २०४६) दँया जनआन्दोलनय् बहुसंख्यक नेवाःत सतकय् वयाः पंचायत विरोधी जुलुसय् ब्वति काल व यक्व नेवाःत शहिद तकं जुयावन (शाक्य; ११११५:२) । नेपालसंवत् आन्दोलन साहित्य व भाषाप्रेमीतय्गु दथुइजक लिकुनाच्वंगु आन्दोलनयात सकल नेवाःया दथुइ 'भिन्तुना'या नामं थनेत सफल जूगु आन्दोलन जुयाबिल ।

न्हूदँया आन्दोलनया लोकप्रियतां भिंतुना जुलुस व नेपालभाषा मंकाःखलः पर्यायवाची खँग्वः थें जुल । तर नेवाःतय् दथुइ नेपालसंवत्कथं न्हूदँ हनेगु पुनर्जागरण हःम्ह धर्मादित्य धर्माचार्य खः । नेपालसंवत्यात थःगु ज्याखँय् व व्यवहारय् त्वःते मज्यूगु सन्देश ब्यूम्ह नं वय्क हे खः । वय्कलं हे नेपालसंवत् राष्ट्रियसंवत् खः उकिं थ्व संवत्या महत्वयात थुइकाः म्हपुजाखुन्हु नेपालसंवत् कुलदेवता पूजा यानाः भिंतुना कालबिल यानाः, राष्ट्रिय झण्डा ब्वय्काः, छेँय्, त्वालय् मुनाः राष्ट्रिय गीत व देशहितया बारे सम्बाद याय्गु, मस्तय्त कुस्ति व्यायाम याकेगु, प्रजा हित जुइगु ज्या याय्गु व सन्ध्याइलय् छेँय् छेँय् देवा च्याकाः हनेमाः धयावंगु खः (धर्माचार्य; ग १०४९: ३९-४०) । लिपा प्रजातन्त्र वय्धुंकाः च्वसापासा व त्वाःबाहाःया खलः पुचःतय्सं साहित्यिक ज्याभ्वः यानाः न्हूदँ हनेगु ज्या जुयावःसां थुज्वःगु ज्याभ्वः चुकः बहाः व कोथा दुनेजक लिकुनाच्वंगु खः ।

३.४ शैक्षिक आन्दोलन

नेवाः आन्दोलनया प्रारम्भिक इलंनिसें हे नेपालभाषां शिक्षा काय्दय्माःगु खँ थ्वल । गुगु जातिया गुगु भाषा जुयाच्वन उगु हे भाषां ज्ञान ब्यूसा याकनं ज्ञान थुइका काइ (हृदय; ११०२:८७) धयागु नेपालभाषाया प्यंगः थांमध्ये छम्ह माष्टर जगतसुन्दर मल्लया सिद्धान्त खः । थुकथं नेपालभाषाया पुनर्जागरण कालनिसें हे शिक्षाय् मांभाय्या आवश्यकतायात कयाः चेतना थनेगु ज्या जुल । थःगु मांभाय् नेपालभाषां उच्च शिक्षाय् तकं ब्वने दय्माः धैगु माग धर्मादित्य धर्माचार्य व योगवीरसिं कसाःपिसं यानावन । राणाकालय् नेपालय् उच्च शिक्षाया विकास मजूगुलिं उबले उच्च शिक्षाया नितिं भारतया थी थी शहरय् वना ब्वंवनीगु खः । धर्मादित्य धर्माचार्य कलकत्ता युनिभर्सिटी ब्वनाच्वंगु इलय् बंगाली आशुतोष मुखर्जी अनया भाइस चान्सलर जूगु जुयाच्वन । आशुतोष मुखर्जी छम्ह मातृभाषा अनुरागीम्ह विद्वान खः । वय्कःया हे कुतलं कलकत्ता विश्वविद्यालयय् मातृभाषायात छगू मू बिषय कथं म्याट्रिकनिसें अनिवार्य रुपं पाठ्यक्रमय् तइगु जुल । उगु विश्वविद्यालयय् ब्वनाच्वंपिं नेपाली विद्यार्थीतसें नेवाः भाय्यात नं भर्नाकुलर विषयकथं मान्यता बीकेगु नितिं भाइस चान्सलरयाथाय् डेलिगेशन वन । थ्व डेलिगेशनया नेतृत्व धर्मादित्य धर्माचार्य हे याःगु खः । तर १०३८ दँय् उगु विश्वविद्यालयं नेपाली भाषायात मान्यता बिल नेपालभाषाया पाठ्यसफू मदु धकाः नेपालभाषायात भर्नाकुलर विषयया रुपय् दुमथ्याकल । थुकिं आहात जूम्ह धर्मादित्य धर्माचार्य उच्च शिक्षाय् नेपालभाषा ब्वंकेत पाठ्यसफू दय्माः धकाः नेपालभाषां सफू, पत्रपत्रिका पिकाय्गु योजना कथं हे 'बुद्धधर्म व नेपालभाषा' पत्रिका पिकाल । थुकथं नेपालभाषायात उच्च शिक्षाय् दुथ्याकेगु अभियान न्ह्याकेत नेपालभाषां पत्रिका पिदन ।

थुकथं हे नेपालभाषाया प्यंगथांमध्ये मेम्ह योगवीरसिं कसाया कवितायु नं नेपालभाषायात विश्वविद्यालयय् मान्यता कायनु धैगु इनाप यानातःगु दु । 'नेपालभाषा जिर्ण जूगु अल्सि मचासे भिंकेनु, भारतिय शास्त्र भवनं मान थ्वइत बीकेनु' (योगसुधा; १०७०:१) । थुकथं नेपालभाषाया पुनर्जागरण कालंनिसें हे नेपालभाषा ब्वने दय्माःगु शैक्षिक माग नेवाः आन्दोलनया मू मागकथं वःगु दु । कलकत्ता विश्वविद्यालयय् नेपालभाषायात दयत्यंगु मान्यतायात राणा सरकारया विरोधया कारणं मदुगु खः । भाइस चान्सलर आशुतोष मुखर्जीया निर्देशनय् कलकत्ता विश्वविद्यालयं अन ब्वनीपिं व परिक्षा बीइपिं नेपाली विद्यार्थीपिं व भारतय् च्वंपिं नं नेपाली विद्यार्थीपिं दुगुलिं अमिसं नं थःगु हे मातृभाषा नं छगू विषय यानाः ब्वनेगु मौका बीगु खँ पिकाल । नेपालया आपालं परीक्षार्थी व विद्यार्थीतये मातृभाषाया रुपय् नेपालभाषायात नं दुथ्याकेगु खँ जूबलय् उगु ईया नेपालया प्रधानमन्त्री चन्द्रशम्शेर राणां नेपालया विद्यार्थीपिनि निंतिं वा छुं नं कारणं नेपालया गगुं भाषा दुथ्याकेगु जूसा गोरखाभाषा (नेपाली खसभाषाया उगु ईया नां) छता बाहेक नेपाःया मेगु छुं नं भाषा दुथ्याके मते धकाः औपचारिक रुपं हे विरोध जूगुलिं कलकत्ता विश्वविद्यालयय् मातृभाषाया रुपय् परीक्षार्थीपिसं नेपालभाषा काय् मखन (श्रेष्ठ; ११०९:१०) । नेवाः शैक्षिक आन्दोलन क) औपचारिक व ख) अनौपचारिक लँय् न्ह्यावन ।

३.४.१ औपचारिक

विद्यालय व विश्वविद्यालयय् नेपालभाषा ब्वने दय्माःगु अभियानयात औपचारिक शैक्षिक अभियान दुने अध्ययन याय्गु जुइ । नेपालभाषा आन्दोलनया छगू अभियान नेपालभाषा नं विद्यालय तगिंमय् ब्वने दैगु व्यवस्था याकेगु खः । नेपालभाषां मातृभाषाया औपचारिक शिक्षा कायत प्रजातन्त्र वय्धुंकाः जक सफल जुल । नेपालभाषा आन्दोलनया निरन्तर मागया कारणं नेपालभाषां विद्यालयया प्राथमिक तगिं ब्वनेगु, नेपालभाषाया माध्यमं हे विद्यालय संचालन याय्गुनिसें नेपालभाषाया एम.ए. व पि.एच.डि तकया व्यवस्था थौं दय् धुंकल । नेपाःया विश्वविद्यालय मदुनिबलय् हे वीरगञ्जया नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठय् नेपालभाषा दुथ्याकेगु कुतः प्रो. नारायणबहादुर मानन्धरं याःगु खः (श्रेष्ठ; ११०९:९) । नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठं बी.ए. स्तरया परीक्षाया नेपालभाषायात दुथ्याका १०७२ (विसं २००९) य् परीक्षाया केन्द्र छगू यँय् दय्का नेपालभाषाया परीक्षा काःगु खः । थुगु परीक्षाय् दकलय् न्हापां उत्तीर्ण जूपिं कैलाशराम श्रेष्ठ, कुञ्जबहादुर रञ्जितकार, पूर्णकाजी ताम्राकार व लक्ष्मीभक्त जोशी खःसा परीक्षा संचालन याय्गु ज्या पूवंकूपिं प्रो. नारायणबहादुर मानन्धर, फत्तेबहादुर सिंह, माधवलाल कर्माचार्य, पूर्णबहादुर एम.ए., प्रेमबहादुर कसाः, गोवर्धनलाल मास्के, सिद्धिचरण श्रेष्ठ व चित्तधर 'हृदय' खः । तर विद्यापीठया प्रमाणपत्रयात नेपाल सरकारं मान्यता मब्यू । नेपाल सरकारं संचालन यानाच्वंगु एस.एल.सी. बोर्डया परीक्षाय् नेपालभाषायात थाय् मब्यूनि । उकिं भाषिक आन्दोलन यानाच्वंपिन्त उबलय् दकलय् न्हापां नेपाल सरकारं काइगु एस.एल.सी बोर्डया परीक्षाय् नेपालभाषा दुथ्याकेगु कुतः दकलय् तःधंगु आवश्यकता व उगु ईया महत्वपूर्ण ज्या जुल (श्रेष्ठ; ११०९:९) ।

३.४.१.१ विद्यालय तगिंमय् नेपालभाषाया शिक्षण

१०७१ दँय् प्रजातन्त्र वय्धुंका नेवाः विद्यार्थीतसें नेपालभाषा नं ब्वने दय्माःगु मागयात । १०७४ दँय् माध्यमिक तगिनय् पूर्वीय भाषाकथं नेपालभाषा नं दुथ्यात । उबले स्वनिगलय् नेपालभाषा लोकप्रिय विषय जूगुलिं ब्वनिपिं यक्व दु । नेपालभाषा ब्वनेगु व्यवस्था स्वनिगलं पिने वीरगञ्जया राष्ट्रिय विद्यापीठं नेपालभाषायात प्रवेशिकांनिसें विद्यालंकार थ्यंक छगू विषय ब्वने दैगुकथं मान्यता बिल । नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठय् नेपालभाषा ब्वंकेत माःगु पाठ्यक्रमत नेपालभाषा परिषद् दय्का बिल (हृदय; ११०४:१०) ।

पंचायती व्यवस्था वय् न्ह्यः प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाया छगू दशक दुने माध्यमिक तगिनय् नेपालभाषाया अध्यापन जुयाः अनं उत्पादन जूपिनि लागि उच्च शिक्षाया आइ.ए. तगिनय् १०८० निसें ब्वनेगु व्यवस्था जुल । पंचायती व्यवस्था वय्धुंकाः नेपालभाषाया शैक्षिक अभियानय् पंग थनेत स्वल । नेपालभाषायात प्राथमिकता मदइगु कथं नेपालभाषायात थी थी भाषा पुचलय् दुथ्याकाबिल । थ्व खँयात नेवाःतय्सं सुधार जुइमाःगु माग तल । च्वसापासाया वैकण्ठप्रसाद लाकौल, प्रेमबहादुर कसाः व सत्यमोहन जोशीपिसं १०८३ दँय् जुजु महेन्द्रयात बिउगु स्मृतिपत्रय् एस.एल.सी संस्कृतयात अनिवार्य यात तर नेपालभाषायात मेमेगु भाषा पुचलय् तयाः नेपालभाषा पाठ्यक्रमय् दुथ्याकेगु तर सुनां नं मब्वनीगु कथं व्यवस्थायात थुकि संशोधन जुइमाः धैगु खँ दु (बज्राचार्य; ११०९:११२) ।

१०९१ दँनिसें शुरुजूगु राष्ट्रिय शिक्षा योजनाया न्हूगु पद्धति छ्यलाः माध्यमिक विद्यालयय् नेपालभाषायात लिकया अंग्रेजी, फ्रेन्च, जर्मन, जापानी लगायत स्वदेशी व विदेशी १७ गू भाषा पुचलय् नेपालभाषायात दुथ्याकाबिल । थ्व १७ गू भाषा व मेमेगु ७ गू बिषय (भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, मानव शरीर शास्त्र, अतिरिक्त गणित, ग्रामिण अर्थशास्त्र व गार्हस्थ विज्ञान) नापं यानाः २४ गू विषयया विकल्पय् छगू ब्वनेगु यानाः तयाबिल (शिक्षा मन्त्रालय; १०९२:१०) । लिपा थुकिनं संशोधन यानाः नेपालभाषायात ध्याकुने छ्वयाबिल ।

अभिवावकं थः मस्तय् लागि विषय ल्ययबलय् आर्थिक दृष्टिं भविष्यया बिचाः यानाः जक ल्यइ । विद्यालयं ऐच्छिकय् न्ह्यथनाः तक्व फुक्क विषय तय् मफइगुलिं थाय् स्वयाः अप्वः ब्वं दैगु व विषय शिक्षक नं सुलभ जूगु बिचाः यानाः जक तइ । राष्ट्रिय शिक्षा योजनाया न्हूगु पद्धति १०९१ निसें छ्यलेवं तराइलय् मैथिली व स्वनिगलय् नेपालभाषा कयाः ब्वनीपिं सीदयक पाः जुल, ब्वं मदसेंलि स्कूल स्कूलं नेपालभाषा भटाभट लिकयाः हल । नेपाःया राष्ट्र भाषा बाहेक मेगु दक्व भाय् स्यानाः छ्वय्माः धाइपिनि मनंतुथें जाःगु स्थिति न्ह्यांवल ।

१११३ दँय् राजभाइ जकःमिपिसं श्री ५ या सरकार, जिल्ला शिक्षा निरिक्षकया ज्याकुथी दकलय् न्हापां मातृभाषां (नेपालभाषा) ब्वंकीगु 'जगतसुन्दर ब्वनेकुथि पूर्व प्राथमिक विद्यालय' दर्ता यात । थौकन्हे थ्व विद्यालय माध्यमिक कक्षा तक संचालन जुया एस.एल.सि.या परिक्षा नियमित बियाच्वंगु दु ।

नेपालभाषाया माध्यमं ब्वंकीगु विद्यालय जगतसुन्दर ब्वनेकुथि नेवाः आन्दोलनकर्मितसें हे चाय्कूगु खः । उकिं नेवाः आन्दोलनं बुइकूगु स्कूल खः जगतसुन्दर ब्वनेकुथि ।

३.४.१.२ उच्चशिक्षाय् नेपालभाषा

१०८० दँय् नेपालभाषा मूल बिषय कथं त्रि.वि.या मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय् व मातृभाषा (Vernacular) कथं विविध (विज्ञान, वाणिज्य) संकायय् इण्टरमेडियट तगिनय् दुथ्यात । तर राष्ट्रिय शिक्षा योजनाया न्हूगु पद्धतिं थी थी संकायय् ब्वंकीगु मातृभाषा विषययात लिकयाः बिल । १०८२ दँय् मूल बिषय नेपालभाषा कयाः आइ.ए. पास जूपिं दय्‌वं व हे दँय् वी.ए. तगिनय् नं मूल बिषय कथं ब्वंकेगु शुरु जुल । तर नेपालभाषा एम. ए. तगिंया नियमित कक्षा धाःसा ११०१ निसें जक शुरु जुल । नेपालभाषाया एम. ए. कक्षा संचालनयात कयाः नेपालभाषाया विभागीय तत्कालिन विभागीय प्रमुखया अनुभव थुकथं दु । ....नेपालभाषाया एम.ए. कक्षा चाय्केगु तस्सकं लिपा लाःगु खँय् बः बियाः डीन कार्यालययात पौ च्वयाः । व प्रस्तावयात कयाः मानविकी डीन डा. पार्थिवेश्वरप्रसाद तिमिल्सिनाया अध्यक्षताय् च्वंगु विद्या परिषदया वैठकय् सल्लासाहुति जुल । अन जिगु मुख्य जिकिर हिन्दी, मैथिलीयात त्रि.विं वेवास्ता याःसा भारतया विभिन्न विश्वविद्यालयय् तःजिक ब्वनेगु व्यवस्था जुयाच्वंगु दु, छुं स्यनी मखु ।....थःगु हे लिपि व यक्व न्ह्यःनिसेंया साहित्यिक परम्परा दुगु भाय् नेपालभाषा थन त्वःता गन स्व वनेगु ? विदेशी विद्वानत थन वया अध्ययन अनुसन्धान यानाच्वन । नेपालभाषाया व्यवस्था त्रि.वी. मजूसा गन जुइ ? .... १०८४ निसें नेपालभाषा कयाः वी.ए. पास जुइ धुंकूपिं एम. ए. नेपालभाषा हे धकाः पियाच्वंपिन्त हानं ब्वनेगु मौका बीमाः लाकी म्वाः ? थुपिं न्ह्यसःया लिसलय् विद्या परिषद्या सभां सर्वसम्मतिं लिसः विल- 'माः' (जोशी; १११८:३७) । विद्या परिषदया निर्णयकथं १०९७ निसें शोध प्रवन्ध च्वयाः डिग्री (Degree by Desertation) बीगु शुरुवात यात । थुकिया प्यदँ लिपा ११०१ निसें नेपालभाषाया एम.ए. तगिंया नियमित कक्षा शुरु जुल ।

नेपालभाषा एम. ए. तहयात स्यंकेत सरकारं सरकारय् जागीर नय्‌त व बढुया नितिं मान्यता मदैगु निर्णय ११०५ चौलागा ९ खुन्हु यात (राजपत्र; ११०५:४-५) । सरकारया थ्व निर्णयया कारणं नेपालभाषा एम. ए. तगिं वृत्ति विकासया नितिं ज्या मवइगु जुल । अले नेपालभाषा एम.ए. ब्वनाच्वंपिं यक्व विद्यार्थीत पाः जुयावन । माध्यमिक तगिंनय् पूर्वीय भाषा नेपालभाषाया लिकयाः नेपालभाषाया शिक्षण ख्यलय् जग स्यंका विल, मेखे एम.ए. तगिंया सेवा आयोगं बिया वयाच्वंगु सहुलियत लिकयाः नेपालभाषाया शिक्षण विभागया पौ पियाबिल । थुकथं पंचायती व्यवस्थाय् नेपालभाषाया तःखाछँ स्यंकेगु कुतः मतिकुरातसें याःसेंलि नेवाः समाजय् भाषिक चेतनाया गुगु लहर न्ह्यानाच्वंगु खः व छ्वासुया वन....(जोशी; १११८:३८) । थ्व व्यवस्थाया सुधार प्रजातन्त्र वय्‌धुंकाः लिपा १११३ दँय् तिनि जुल । १११३ या पुष १३ खुन्हु सामान्य प्रशासन मन्त्रालयं गजेटय् 'रा.प. तृतीय निसें प्रथम थ्यंक जागीर नय्‌त व प्रमोशन काय्‌त माःगु योग्यताय् मान्यता दुगु शिक्षण संस्थां कला (आर्टस), संस्कृत, व्यवस्थापन, वाणिज्य शास्त्र.....स्नाकोत्तर यानाः अनुभव दुम्ह जुइमा धकाः सूचं पिकाल (राजपत्र; १११३:९,२२) । लोकसेवा

आयोगं नेपालभाषा एम.ए.या मान्यता लिकाबलय् लिकाःगुया प्रचार व्यापक रुपं जुल, तर ११११३ दँय् लितवःगु खँया छत्तिं प्रचार मजू । उकिं हे जुइ नेवाः देय् दबू नं नेपालभाषा एम. ए. तहयात मान्यता बीत सामान्य प्रशासन मन्त्रीयाथाय् १११६ तछलाथ्व ४ खुन्हु प्रतिनिधिमण्डल वनाः माग याःगु खः । नेपालभाषायात मान्यता मबीगु विसं २०४२ सालय् याःगु उगु परिपत्रयात रद्द यानाः नेपालभाषा एम.ए. तहयात मान्यता बीगु खँ मन्त्री नं बचं बिउगु खः (सन्ध्याटाइम्स; १:२०२) । मान्यता दय्धुंकूगु खँया प्रचार मजूगुलिं नेपालभाषाया सभा सम्मेलनय् विरोध प्वंकेगु ज्या लिपा तकं जुयाच्वन (देशय्मरुभ्र्या; ३:१७) ।

३.४.२ अनौपचारिक

विद्यालय व विश्वविद्यालयय् तगिंमय् नेपालभाषा ब्वंकेगु अभियानया अलावा नेपालभाषा आन्दोलनय् नेपालभाषा मसःपिन्त नेपालभाषा ब्वंकेगु अनौपचारिक अभियान नं न्ह्याः । विशेषयानाः येँया नेपाल लिपि गुथि व यलया थपू गुथिपाखें नेपाललिपि स्यनेगुया भ्वलय् नेपालभाषा ब्वंकेगु ज्यायात नं आन्दोलनकथं हे न्ह्याकूगु खनेदु । लिपा नेवाः देय् दबू स्वने धुंकाः स्वनिगलं पिने नेपालभाषाया अनौपचारिक शिक्षाया माग यक्व जुल । थुगु ज्याय् नं नेवाः देय् दबुनं नेपाल लिपि गुथिनाप सहकार्य यानाः स्वनिगः पिने व भारतया सिक्किमय् तक नेपालभाषाया कक्षा संचालन यानाः नेवाः भाय् ल्वमनेधुंकूपिं नेवाःतय्त नेपालभाषा स्यनेगु अभियान न्ह्याकावयाच्वंगु दु । ११२० या श्रीपंचमि सिक्किमया प्रधान(नेवाः)तय्गु निंतिं छगू ल्वःममनीगु दिं जुयाब्यूगु दु । थ्व कुन्हु अन छगू स्कूल चाल । नेवाः भाय् व संस्कृति स्यनीगु विस्कं स्कूल । स्कूलया नां 'नेवाः भाषा व संस्कृति विद्यालय' खः । ....फिसलय् नं स्वां ह्वय्के फै धैगु विश्वासं सिक्किम नेवाः गुथिं थ्व स्कूल स्वनेगु शाहसिक ज्या याःगु खः । थुगु ज्यायात नेवाः देय् दबुलिं माःगु तिबः व हःपाः बिल (प्रजापति; ११२२:२३) ।

स्वनिगलं पिने नेपालभाषा व लिपि स्यनेगु ज्याय् नेवाः देय् दबूपाखें विशेष संयोजनया ज्या यात । त्रिशुलीया बटारय् देय् दबूपाखें नेवाः भाय् व लिपि, भ्हीगु समाज धरानया इनापकथं नेपाल लिपि गुथि, नेपालभाषा मिसा खलः व मध्यपुर कला परिषदया ग्वहालि कयाः नेवाः रितिथिति, भाषा व लिपि स्यने ज्या जुल (बज्राचार्य; ११२५:२७,२९) ।

३.५ नेवाः आन्दोलनय् मिसात

नेपाःया जनसंख्या मध्ये नेवाःतय् ल्याः १२,४५,२३२ म्ह दु । थुकी मध्ये मिसापिं ६२५,०१९ (५०.२०%) व मिजंपिं ६२०,२१३ (४९.८० %) दु (केतवि; ११२८:१) । नेवाःतय्गु सांस्कृतिक नखःचखः व संस्कारय् नेवाः मिसातय्गु थाय् यक्व दु । नेवाः आन्दोलनय् नं नेवाः मिसातसें गुज्वःगु भूमिका म्हितल धैगु खँ महत्वपूर्ण जू । नेवाः आन्दोलनयात सुथां लाकेत नेवाः मिसातय्गु नं उतिकं हे योगदान दय्माः । नेपाःया राजनैतिक आन्दोलनय् दुथ्याःपिं मिसात मध्ये दकलय् न्ह्यःने नेवाः मिस्त हे खः । मोतिदेवी,

साधना प्रधान, सहाना प्रधान व मंगलादेवी सिं, कामाक्षादेवी, सिलु सिं, शान्ता श्रेष्ठया नां नेपाःया राजनैतिक इतिहासय् न्ह्यःने लाःपिं मिसातकथं काः । वय्‌कःपिं फुक्कं नेवाः मिसात खः । तर वय्‌कःपिनि नेवाः आन्दोलनलिसे तप्यंक स्वानाच्वंगु खनेमदु ।

नेवाः आन्दोलनय् नेवाः मिसातय्‌गु संगठीत पलाः विसं २०२२ सालया नेपालभाषा आन्दोलनय् जक खनेदत । नेपालभाषाया समाचार १०८५ बैशाख १ गतेनिसें रेडियो नेपालं लिकयाः ब्याक्कं नेवाःतयगु नुगलय् विद्रोहया मि थनाबिल । थ्व हे विद्रोहया भ्वलय् उगु ईया छपुचः मय्‌जुपिसं सरकारं भाषा प्रति याना हयाच्वंगु दमनया विरोधय् 'भ्री सकलें' नामं छपुचः मिसातय्‌गु संस्था स्वनाः विशेष मिस्तय्‌त सचेत व जागरण याय्‌त महत्वपूर्ण ज्या याःगु दु । उगु ईया कजिपिं लिसे जानाः न्ह्याथाय् नं वनेगु ज्या न्ह्याकल । नेवाःतसें याःगु विद्रोहयात तिबः बियाः जनभावनायात थुइकाः 'भ्री सकलें' मिसा पुचलं उगु ईयात माःकथंया ज्या यायां 'सिनाज्या' पौ निगूगु ल्याःतक पिथन (तुलाधर; ११२१:३९) । उगु पुचलय् नकिं ताराकेशरी तुलाधर, न्वकू शारदादेवी महर्जन, छ्याञ्जे सुवर्णकेशरी तुलाधर, दांभरिं निला बज्राचार्य, दुजः माधुरी मानन्धर व इरा बज्राचार्यपिं च्वना नेवाः आन्दोलनया दकलय् न्हापांगु मिसा पुचः निस्वंगु खः । थ्व पुचलं १०८५ दँया आन्दोलनया भ्वलय् मिसातजक जानाः साहित्य सम्मेलन नं यात । थुकथं नेपालभाषा साहित्य ख्यलय् क्रूर पञ्चायत शासनया पंगः चीकेगु कुतलय् पिदंगु 'सिनाज्या' नेपालभाषा साहित्य ख्यःया छगू विद्रोहया नमूना सः जुया थ्वयाच्वंगु दु (तुलाधर; ११२१:४०) ।

नेवाः आन्दोलनय् नेवाः मिस्तय्‌सं लिपा नं थःगु विस्कं म्हसीका न्ह्यब्वयावःगु खनेदु । १११० दँधुंकाः जूगु नेवाः आन्दोलनय् नेवाः मिसातय्‌गु संगठन नेपालभाषा मिसा खलः सक्रिय जूगु खनेदु । अनिवार्य संस्कृत विरोधी आन्दोलनय् नेपालभाषा मिसा खलः नं सक्रिय जुल (इनाप; १०:२७) । रेडियो नेपालं नेपाःया मेमेगु मातृभाषां स्वयाः संस्कृतभाषं नि समाचार ब्यूगुया विरोधय् दंगु नेवाः आन्दोलनय् नं नेपालभाषा मिसा खलकं वक्तव्य व थी थी ज्याभ्वलय् सहभागिता क्यन (विश्वभूमि; ७:९०) ।

यँ महानगरपालिका व स्थानीय निकायय् नेपालभाषा छ्यले मदैगु सर्वोच्च अदालतया अन्तरिम आदेश व निर्णयया विरोधय् दंगु नेवाः आन्दोलनया भ्वलय् जूगु हाकुन्हि, नेपाःगाः बन्द व मसाल जुलुस आदि फुक्क ज्याभ्वलय् नेपालभाषा मिसा खलकं सक्रियतापूर्वक ब्वति काल (कारंजित; ११२१:३) । लिपा वयाः ११२६दँय् जूगु लोकतान्त्रिक आन्दोलनय् नेपालभाषा मिसाखलः व लोकतान्त्रिक नेवाः मिसा संघर्ष समितिं सुकुन्दा ग्याली यानाः आन्दोलन यात । लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समितिं यानाच्वंगु आन्दोलनयात तिबः बीत नेवाः मिस्त जक जानाः लोकतान्त्रिक नेवाः मिसा संघर्ष समिति स्वंगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ११:१३८:१) ।

अध्याय ४

११९० दँनिसेंया नेवाः आन्दोलन

४.० बान्कि

थ्व अध्याय दुने जनआन्दोलन-१११० (४.१), जनआन्दोलनय् नेवाः (४.१.१), जनआन्दोलनय् नेवाः खलः पुचः (४.१.२), जनआन्दोलन लिपा (४.१.३), संविधान निर्माणय् नेवाः सः (४.१.४), जनआन्दोलनया उपलब्धि (४.१.५), जनजाति महासंघया विकास (४.२), नेपाल मातृभाषा परिषद (४.२.१), सर्वजातीय अधिकार मञ्च (४.२.२), नेपाल जनजाति महासंघ (४.२.३), अनिवार्य संस्कृत विरोधी आन्दोलन (४.३), जनजातिं याःगु विरोध (४.३.१), नेवाः अभियान (४.३.२), राजनैतिक दलयात दवाव (४.३.३), संस्कृत शिक्षा अनिवार्य जूगु घोषणा (४.३.४), संस्कृत समाचार प्रकरण (४.४), रेडियो नेपाल (४.४.१), विरोधय् राजनैतिक दल (४.४.२), नेवाः व जनजातिं याःगु विरोध (४.४.३), संस्कृत समाचार व सरकारी कार्यदल (४.४.४), नेवाः आन्दोलनलिसे स्वापू (४.४.५), अनिवार्य संस्कृतविरोधी आन्दोलनया लिच्वः (४.४.६), जनजाति खः मखु विवाद (४.५), विभाजित धापू (४.५.१), सरकारी निर्णयकथं 'नेपालभाषा' (४.६), संकटकाल-११२२ (४.७), प्रतिगमनविरोधी आन्दोलनय् नेवाः (४.७.१), लोकतान्त्रिक आन्दोलन (४.८), नगर निर्वाचन बहिष्कार (४.८.१), जनआन्दोलन-११२६ (४.८.२) या वर्णन जूगु दु ।

४.१ जनआन्दोलन-१११०

१११० (विसं ०४६) दँया फाल्गुण ७ गतेनिसें नेपाली काँग्रेस व वाममोर्चा पंचायती व्यवस्था न्हंकाः बहुदलीय व्यवस्था हय्त आन्दोलन न्ह्याकल । राजनैतिक स्वतन्त्रता मदुगु देसय् भाषा संस्कृतिया नं उत्थान जुइ फैमखु । राजनैतिक स्वतन्त्रताया आन्दोलनयात न्हापांगु प्राथमिकता बीमाः धैगु तत्कालिन प्रतिवन्धित राजनैतिक दलया नेतातय्गु बिचाः खः । प्रतिवन्धित नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (मा-ले)या मेची क्षेत्रीय कमिटीं ०४० माघय् पिथंगु वक्तव्यय् 'थौंया सरकारं (तत्कालिन पंचायती सरकारं) जनजातिया भाय्, लिपि, संस्कृतियात न्हंकेत यानाच्वंगु षडयन्त्रया तच्वःगु विरोध दु । नेपाः छगू थी थी भाषा, धर्म, संस्कृति व जातया मनूतयगु मंकाः देश खः । थ्व देयात दय्केत फुक्क जाति, भाषाभाषीं उतिग्यंक हि चःति हाय्काः वयाच्वंगु दु, तर थौंया सरकारं उमिगु विकासया लँपुइ पंगः थने हयाच्वंगु दु । दे पूर्ण मुक्त मजुइकं जनजाति व भाषाभाषीतय्त जुयाच्वंगु शोषण दमनं नं मुक्त जुइमखु । थःथःगु भाय् व जाति संस्कृति संरक्षण याय्त राष्ट्रिय मुक्ति संग्रामय् छप्पं जुइत इनाप याःगु दु' धयातःगु दु (इनाप; २:३) ।

प्रजातान्त्रिक आन्दोलन सफल जुलधाःसा जक भाषा विकासया लुखा चालीगु बिचाः प्रतिवन्धित नेपाली कांग्रेसया नेता व जनआन्दोलनया सर्वोच्च कमाण्डर गणेशमान सिंहया बिचाः खः । गबलेतक प्रजातान्त्रिक व्यवस्था दैमखु अबलेतक छुंकथंया मांभाय् नं दइमखु (सिंह; ११०७:२) । मेम्ह वामपन्थी नेता

तुल्सीलालया बिचाःकथं नं राजनीतियात ब्यागलं तयाः छुं समस्या नं मज्यनीगु जूगुलिं भाषा जातिया समस्या ज्यंकेत नेपालभाषा कार्यकर्तातय्गु राजनीती मन सालेमाः (अमात्य; ११०८:१) । पंचायती व्यवस्था न्हंकेगु ज्याय् प्राथमिकता बीत नेवाःतय् ध्यान सालेकथंया अभिव्यक्ति राजनैतिक दलया नेतृत्वं ब्यूगु खनेदु ।

४.१.१ जनआन्दोलनय् नेवाः

नेपाःया राजधानी नेपाःगाःया आदिवासी नेवाःतय्त राजनैतिक आन्दोलनय् सालेफतधाःसा जक राजनैतिक आन्दोलन सफल जुइगु उगु ईया प्रतिवन्धित राजनैतिक दलया नेतातसें थू । ११११० दँया राजनैतिक आन्दोलनय् नेपाःगाःया स्वंगुलिं शहरया नेवाःत सतकय् कुहाँ वय्वं जनआन्दोलन सफल जुल । ११११० दँया जनआन्दोलनय् नेवाःतय् सहभागिता दकलय् अप्वः दु । ११११० दँया जनआन्दोलनया बारे जापानी पत्रकार कियोको ओगुरां च्वयातःगु सफू 'जनता जागेको बेला'य् आन्दोलनय् संलग्न यक्वसिया धलः दु । उगु धलखय् आन्दोलननाप सम्बन्धित नेवाःतय् ल्याः १४९ म्ह दु । आन्दोलननाप सम्बन्धित गैर नेवाःतय् ल्याः १५१ दु । थ्व ल्याखय् आन्दोलनय् सक्रिय सर्वसाधारण नेवाःतय् ल्याः यक्व दु । तर गैर नेवाःतय् ल्याखय् अप्वः धैथें राजनैतिक दलया नेता, प्राध्यापक, डाक्टर, लेखक कलाकारतय्गु नां दु । ४६ सालया जनआन्दोलनय् सर्वसाधारण नेवाःतसें सक्रिय जुयाः ब्वति काःगु थ्व ल्याखं क्यं । व हे सफूती 'यलयात मुक्त क्षेत्र यायगु बिचाःयात सकसिनं लसकुस यात । संस्थापनविरोधी भावना यलया नेवाः समुदायया दथुइ दुनेथ्यंक ग्ययाच्वंगु दु । उकिं सामूहिक शक्तिं पुलिसया हस्तक्षेप पनेगु बिचाःयात उमिसं लसकुस यात' धकाः च्वयातःगु दु (ओगुरा; २००१:१३३) ।

११११० दँया जनआन्दोलनय् नेपाःगाःया ख्वप, यल, किपू व यँया द्वलंद्वः नेवाःतसें ब्वति काल । नेवाःत सतकय् कुहाँवःगुलिं जक ११११० दँया जनआन्दोलन सफल जूगु खः । '*...none of these would have succeeded if the people of Bhaktapur and Lalitpur (Patan) had not been willing to revolt and die in front of the soldier's bullets* (Gellner; 2008:164). 'मेगु फुक्क कारण खयानं यदि ख्वप व यलया जनतां पुलिया बन्दुकया न्ह्यःने विद्रोह मयाःगु खःसा ०४६ सालया जनआन्दोल सफल जुइमखु) । ख्वप व यलया नेवाःतसें जक मखु किपू व यँया नेवाः जनता नं थ्व आन्दोलनय् सक्रिय ब्वतिकाल । ब्वतिकाःगु ल्याखं जक मखुकि ज्वंपिं, घाःपाः जूपिं व शहिद जूपिं नेवाःतय् ल्याः नं मेपिं स्वयां यक्व दु । ०४६ सालया जनआन्दोलनय् ४०म्ह शहिद जूपि मध्ये नेपाःगालय् जक २३म्ह लाःगु खः । थ्व २३म्हमध्ये नं किपूया पेम्ह, ख्वपया न्याम्ह, यलया पेम्ह व येँय् भिम्ह शहिद जूगु खः । थुकी २०म्ह शहिद नेवाः समुदायया लाःगु दु । जनआन्दोलनय् शहिद जूपिं मध्ये गुम्ह महर्जन, डंगोल (ज्यापु जाति), न्याम्ह शाक्य, बज्राचार्य, निम्ह उराय्, निम्ह नाय्, छम्ह स्यस्यः व छम्ह नकःमि नेवाः खः' ।

४.१.२ जनआन्दोलनय् नेवाः खलः पुचः

जनआन्दोलनय् नेवाः खलः पुचःया संस्थागत सहभागिता वक्तव्यय् जक जुल । जनआन्दोलनया समर्थनय् नेपालभाषाया थी थी खलः पुचलं समर्थन वक्तव्य पितबिल । जनआन्दोलयया भ्वलय् फागुण १४ गते जूगु विरोध प्रदर्शनय् नेपालभाषा मंकाःखलःया नायः पद्मरत्न तुलाधरयात ज्वन । मंकाःखलकं वक्तव्य पिकया थः नायः ज्वंगुया विरोध यात । वक्तव्यय् मंकाःखलःया उद्देश्य देशय् दक्व भाषायात समान अधिकार बीकेगु खः धकाः न्ह्यथनातःगु दु । प्रजातन्त्र मवयकं थ्व उद्देश्य पूवनीमखु । प्रजातन्त्रया नितिं जुयाच्वंगु थ्व आन्दोलनयात मंकाःखलःपाखें समर्थन याःगु खँ नं न्ह्यथनातःगु दु (इनाप; ८ः९) । जनआन्दोलनया भ्वलय् नेवाः संघ संस्थां पिदंगु वक्तव्य थ्व हे न्हापांगु खः । थ्व वक्तव्य नं मंकाःखलःया नायः पद्मरत्न तुलाधरयात ज्वना यंकेधुंकाः जक पिथंगु खनेदत ।

मंकाःखलःया मेगु वक्तव्य नं पिदन । उगु वक्तव्यय् मंकाःखलःया छ्याञ्जे मल्ल के. सुन्दरयात ज्वनायंकूगु खँय् सरकारया विरोध यात । व हे वक्तव्यय् देशया फुक्क भाषायात समान अधिकारया माग लिसे मेगु सरकारयाके न्ह्यब्वःगु खनेदत । भाषिक मागलिसें मंकाःखलः जनआन्दोलय् कुहाँवय्गु तयारीकथं थ्व वक्तव्य पिदंगु खनेदु ।

जनआन्दोलनया भ्वलय् ख्वपय् विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथिया नायः व दुजःत ज्वनायंकूगु खः । विराटं वक्तव्य पिकया थः नायः व दुजःत, लिसें मंकाःखलःया नायःयात ज्वनायंकूगु खँय् नं विरोध प्वंकल । वक्तव्यय् तत्कालिन सरकारया दमनकारी ज्याखँया विरोध व भाषा समानताया नितिं भाषिक ख्यःया सकल पासापिन्त संगठित पलाः छीत इनाप यानातःगु खः । संगठित पलाःया अर्थ नेपालभाषा ख्यःयापिं नं थःगु म्हसीकालिसें जनआन्दोलनय् वय्त इनाप यानातःगु खः (इनाप; ८ः९) ।

४.१.३ जनआन्दोलन लिपा

जुजु वीरेन्द्रं राजनैतिक दलयात तयातःगु प्रतिवन्ध लिकाःगु व पंचायत व्यवस्था अन्त जूगु घोषणा यायधुंकाः ११११० दँया फागुण ७ गतेनिसें न्ह्याःगु जनआन्दोलन चैत्र २७ गते क्वचाल । थनिनिसें नेपालय् वाक्स्वतन्त्रता व संघ संस्था संचालन यायगु स्वतन्त्रता दत । जनआन्दोलन सफल जुइधुंकाः प्रजातान्त्रिक संविधान वैगु जूसेंलिं नेवाः संघसंस्थां थःपिनिगु अधिकार संविधानय् दुथ्यायमाःगु सः पिकाल ।

अन्तर क्याम्पस नेपालभाषा साहित्य पाःलाखं संविधानय् फुक्क नेपाःमिया मानवअधिकार व भौतिक अधिकारया संरक्षण याय्माःगु माग यात । नापं भाषा, जाति व धर्मया निरपेक्ष संविधान दयकेमाःगु माग याःगु खः । न्हूगु संविधानय् फुक्क भाषायात राष्ट्रिय भाषाया भ्वलय् दुथ्याका समान अधिकार बीमाः धकाः नं माग यानातःगु खः । थुकथं हे माध्यमिक विद्यार्थीत मुनाः अन्तर माध्यमिक विद्यालय संघर्ष समिति स्वनाः समितिं मांभासं शिक्षा काय्गु लिसेंया ११ गू माग न्ह्यब्वल (इनाप; ८ः१५) ।

जनआन्दोलन क्वचायुधुंकाः विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथिं फुक्क भाषा, धर्म, संस्कृति व जातियात समानताया आधारय् संवैधानिक ग्यारेन्टीया माग यात ।

४.१.४ संविधान निर्माणय् नेवाः सः

जनआन्दोलन क्वचायुधुंकाः न्हूगु संविधान च्वयुगु ज्या जुल । न्हूगु संविधानय् जाति भाषाया अधिकारया खँ दुथ्याकेमाःगु खँय् थी थी नेवाः खलः पुचलं वक्तव्य पिथनेगु निसें संविधान सुझाव आयोगयात सुझाव नं बिल । संविधानय् फुक्क जाति, भाषा, धर्मयात संवैधानिक अधिकार बियाः समानताया हक बीमाःगु माग यानाः ह्याउँनिभाः नेपालभाषा ग्वहालि पुचः, गथु पुचः, लहना साहित्य पुचः व तिमिला खलकं वक्तव्य पिकाल । संविधान सुझाव आयोगं सुझाव कायुगु खँ खँय् भासंजक प्रचार प्रसार यात धकाः मंकाःखलकं विरोध यात ।

संविधानय् भाषा जातिया खँ थुइकेत नेपालभाषाया थी थी खलः पुचलं सभा गोष्ठी नं यात । थुज्वःगु गोष्ठीं नेवाःतयुत संविधानय् गुकथंया अधिकार माली धैगु स्यनेगु व नेवाःजातियात थनेगु आजु खनेदु । न्हूगु संविधानय् भाषा, जाति व संस्कृतिया समान अधिकारया खँय् गथु पुचः, येँया ल्यायम्ह पुचः, अन्तरक्याम्पस नेपालभाषा साहित्य पालाखं थी थी ज्याभ्वः यात । थुपिं ज्याभ्वलय् तामाङ्ग, मगः, गुरुङ्ग व लिम्बु नेतातसें नं न्ववाःवःगु खः । नेपालभाषा मिसा खलकं संविधान व शिक्षाय् मां भाय्, हःपा गुथि असंपाखें संविधानय् भाषा जातिया समानतायात कयाः थी थी ज्याभ्वः याना नेवाः आन्दोलन न्ह्याकल (इनाप; ८:१८-३१) ।

न्हूगु संविधानयात नेवाः खलः पुचःतसें संविधान सुझाव आयोगयात सुझाव ब्यूगु दु । थुकथं सुझाव ब्यूगु थी थी संस्था : नेपालभाषा मंकाःखलः, यलं (प्रचलित लिपिं), नेपालभाषा परिषद, सगं पुचः, सहलह, हःपाः गुथि, नेपालभाषा मिसाः पुचः, गथु पुचः, मलः परिवार, नेपालभाषा प्रगतिशिल च्वमि गुथि, जन सः दबू, विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि, नेपालभाषा साहित्य तःमुंज्या, अमू साहित्य पाःलाःया ग्वसालय् थी थी क्याम्पसया खलः छसिंकथं सुथ, नायुखिं, लूजः, जः, पलेस्वाँ, स्वनिगः, चकना, गं, ग्वयुस्वाँ, ह्याउँनिभाः, पासापुचः व अन्तर क्याम्पस नेपालभाषा साहित्य पाःलाः खः ।

४.१.५ जनआन्दोलनया उपलब्धि

नेपाःया फुक्क राजनैतिक आन्दोलनय् दकलय् अप्वः सहभागी जुइपिं नेवाःत हे खः । राजनैतिक आन्दोलनया केन्द्र राजधानीया मू वासिन्दा जूगुलिं नं राजनैतिक आन्दोलनय् नेवाःतय् सहभागिताया अर्थ दुगु खः । उकिं नेवाःतयुगु सहभागिता मदयुकं छुं नं राजनैतिक आन्दोलन पू मवं । अथे खःसां तबि नेवाःतयुगु आन्दोलन व राजनैतिक आन्दोलनया दथुइ तप्यंक स्वापू दयुकेगु मस्वः । राजनैतिक आन्दोलनया इलय् नेवाःतसें ल्ह्वनाच्वंगु जातिभाषाया अधिकारया खँयात राजनैतिक मुद्दा दयुका ल्ह्वंगु खनेमदु ।

थ्व जनआन्दोलनय् दकलय् अप्वः योगदान बिउपिं नेवाःत खः धैगु च्वय्या खँ (तथ्यं) नं प्रमाणित जुइ धुंकल । तर आन्दोलन पूवनेधुंकाः नेवाः जातियात छुं जूगु खनेमदु । जनआन्दोलनय् नेवाःत दकलय् अप्वः शहिद जुल । जनआन्दोलनया इलय् जूगु जुलुसय् नेवाःतसें छैं छैंय् नं ब्वति काल । यक्व घाःपाः नं जुल । तर थुकिया प्रतिफल नेवाः समुदाययात मवः । थुकिया थी थी कारण दय्फु । राजनैतिक आन्दोलनय् नेवाःत सक्रिय जुल, तर नेवाःतसें ल्ह्वनाच्वंगु भाषिक अधिकारया नितिं मजूसे राजनैतिक दलतसें आह्वान याःगु प्रजातन्त्रया नितिं जक जुल । नेवाःत जनआन्दोलनय् ब्वति काल, तर नेवाःतसें थःगु संगठन वा पहिचान ज्वनाः मखु म्हया म्हछिजक ब्वति काःगु खनेदत । नेवाः खलःपुचलं उगु जनआन्दोलनय् राजनैतिक दलतय्त जातीय व भाषिक अधिकारया माग नं दुथ्याकेमाः धैगु खँय् दवाव बियाः थुकियात राजनैतिक माग दुने कःघाकेगु खँय् ध्यान मवंगु नं खनेदत । जनआन्दोलन पू वनेधुंकाः सत्ताय् थ्यपिं राजनैतिक दलं नं जाति भाषाया खँय् राज्यं यायमाःगु दायित्व पूवंका बी धैगु खँय् ध्यान मतःगु खनेदत । उकिं राजनैतिक आन्दोलन धुंकाः नं नेवाःतसें सामुदायिक हक काय् मखन ।

जनआन्दोलन धुंकाः संविधान च्वय्गु भ्वलय् सुझाव बीत नेवाः खलः पुचःत लिउने लाःगु खनेमदु । सुझाव बीत पिकाःगु ज्याली थी थी धर्म भाषा जाति जनजाति संघर्ष समितिं पिकाःगु ज्याली ऐतिहासिक धाय्गु याः । उगु ज्याली नं नेवाःतय् भाषा, जाति व धर्मलिसे सम्बन्धित फुक्क धैथें खलः पुचलं ब्वति काल । थ्व फुक्कया लवः धैगु संविधानय् नेपाः छगू बहुजातीय व बहुभाषिक दे खः धकाः च्वकेफत । तर धर्मनिरपेक्ष दे खः धकाः मच्वः । थ्व संविधानय् अझ नं देया बहुधार्मिक पक्षयात स्वीकार मयासें हिन्दू राष्ट्र धकाः च्वल । प्रजातन्त्र हय्त नेवाःतसें यक्व योगदान यात । उकिया प्रतिफल धैगु नेवाःतसें थःगु जातीय व भाषिक अधिकारया नितिं सः तय्त स्वतन्त्र जुल अले रेडियो नेपालं 'नेवारी भाषामा' धकाः जूसां नेवाःभासं समाचार प्रसारण याकेफत । थुलि जक नेवाःतय्त उपलब्धि जुल धकाः धाय्छिं ।

४.२ जनजाति महासंघया विकास

१११० दँ न्ह्यःतक जाति भाषाया आधारय् स्वनाःगु संगठनयात साम्प्रदायिक संगठनया आरोप बीगु याः । न्हापा थी थी जातिया संस्था साहित्यिक व सांस्कृतिक गतिविधी जक लिकुन । भाषिक अधिकारया नितिं राणाकालंनिसें सः तयावैच्वंपि नेवाःजाति जक खः (भट्टचन; ११२९:५५) । विशेष यानाः २०३६ सालया विद्यार्थी आन्दोलनधुंकाः जातीय व भाषिक संस्था जनजाति समुदाय दुने क्रियाशील जुल । नेवाःतय्गु लागाय् नेपालभाषा मंकाःखलः न्ह्यःने वःथें ११०२ दँय् नेपाल लाङ्घाली परिवार संघ, किराँत धर्म तथा साहित्य उत्थान प्रतिष्ठानया स्थापना जुल । थःगु भाषा जातियात राज्यं अधिकार मबिल धकाः सः तयाच्वंपिं नेपाःया थी थी मातृभाषी समुदाय छथाय् च्वनेगु कुतः पंचायतकालय् जूगु खनेदु, तर थुज्वःगु कुतःया संस्थागत विकास धाःसा मजुल । नेवाःतय् भिंतुना आन्दोलन धुंकाः अनौपचारिक रुपं पहाडया मगर, गुरुङ्ग, राई, लिम्बुतय्त मंकाःरुपं थुइकीगु 'मगुराली'या नं चर्चा जुल (गुरुङ्ग; ११२८:५२६) । १०९० दँपाखे थी थी आदिवासी पुचः जानाः 'शेतामगुराली' या नामं संगठित जुइत स्वल तर सरकारी दमनया कारणं व संगठन नामय् जक सिमित जुल (भट्टचन; ११२९:५६) ।

४.२.१ नेपाल मातृभाषा परिषद

११०५ (विसं २०४१) दँया माघ २५ गते नेपाःया थी थी जनजाति व भाषाभाषी प्रतिनिधि मुनाः 'नेपाल मातृभाषा परिषद' स्वन । थ्व परिषदय् रामानन्दप्रसाद सिंह, प्रभुनारायण चौधरी, निर्मलकुमार लामा, सुरेश आलेमगर, घले राई, पद्मरत्न तुलाधर, विक्रम सुब्बा, दिल गुरुङ व मल्ल के. सुन्दर दुथ्याःगु खः । थ्व परिषदया उद्देश्य खः

क) फुक्क भाषा संस्कृतिया संवर्द्धन व संरक्षण

ख) समान भाषिक अधिकारया नितिं माःगु पलाः ल्ह्वनेगु

थ्व परिषदया मुंज्यां सरकारी संचार माध्यमय् जनजातिया भाय् व संस्कृतियात समान थाय्या माग यात । देया भाषा संस्कृति समस्यायात कयाः थ्व परिषदं घोषणापत्र पिथनेगु व थी थी जनजातिया राष्ट्रिय सम्मेलन याय्गु घोषणा यात । नेपाःया जनजातिया मंकाः संगठन दय्केगु नितिं थ्व परिषद गठन प्रारम्भिक कुतः खः ।

४.२.२ सर्वजातीय अधिकार मञ्च

भाषाया आधारय् संगठित जुइगु तह स्वयां छगू तह च्वय् वनाः पंचायतकालया अन्तपाखे थी थी जनजाति समुदाय जानाः सर्वजातीय अधिकार मञ्च स्वन । मञ्चं नं थःगु प्रमुख मागय् फुक्क भाषायात समान अधिकारय् बः बिल । विसं २०४४ साल फागुणय् थ्व मञ्च निस्वंगु खः । थ्व मञ्चय् नेवाः, मगः, तामाङ्ग, गुरुङ, चामलिङ, वान्तवा, राई, शेर्पा, मैथिली, थकाली, थारु, खँय्, मेचे, लिम्बु जातया मनूत दुथ्याः । मञ्च नीस्वना पिकाःगु वक्तव्य नेपालभाषा, तामाङ्ग, मगः, गुरुङ, चामलिङ, वान्तवा, राई, शेर्पा, मैथिली, थकाली, थारु, खँय्भासं पिकाःगु खः ।

थ्व मञ्चया माग थुकथं दु-

क) रेडियो नेपाल व नेपाल टि.भिं फुक्क भासं समाचार व कार्यक्रम पितबीमाः ।

ख) श्री ५ या सरकारं पिथनीगु ऐन कानून व मेमेगु ज्वलं दक्व भासं पिदनेमाः ।

ग) अड्डा अदालतय् दक्व भासं न्ववाय्गु अधिकार दय्माः ।

घ) प्राथमिक तहतक मातृभासं ब्वने च्वय् दय्माः ।

ङ) न्हनावनेत्यंगु जाति, भाषा व संस्कृतिया संरक्षण व संवर्द्धनया नितिं सरकारं पलाः ल्ह्वनेमाः ।

मञ्चं ११०८ ञँलाथ्व ८ खुन्हु प्रेस सम्मेलन यानाः देसय् दुने दुगु जाति व भाषाभाषीतय् दथुइया क्वातूगु एकतां जक राष्ट्रियता बल्लाइगु धारणा पितबिल । भाषा जातिया अधिकारया खँ नं राजनैतिक

अधिकार नाप हे सम्बन्धित खः धैगु कथं व्याख्या यासें मञ्चं भाषिक धार्मिक समान अधिकार धैगु नं प्रजातान्त्रिक अधिकारया खँ खः धैगु बिचाः बिल (इनाप; ६:३८) ।

१११० दँया जनआन्दोलन भ्वलय् संघर्षया ख्यलय् न्ह्यानाच्वंपिं ख्वपया जनतायात याःगु दमन व प्वक्तापिं जनतायात गोलीं कयकाः स्याःगु विरोधय् मञ्चं वक्तव्य पिकयाः विरोध प्वंकल । वक्तव्यय् थ्व आन्दोलनय् थी थी जाति, भाय् व थाय्या जनताया ब्वति दुगु खँ न्ह्यथनातःगु खः । नेपाल सर्वजातीय मञ्च छगू समितिया रुपय् सीमित जुयाः निष्क्रिय जुल (गुरुङ्ग; ११२४:१४०) ।

४.२.३ नेपाल जनजाति महासंघ

विविध भाषा साहित्य सम्मेलनय् न्हापा नेवाः, तामाङ, मगः, गुरुङ आदि साहित्यकारत छथाय् मुनाः साहित्य मार्फत थःपिनिगु पीडा कालबिल यानाच्वंगु खः । विसं २०३६ सालया श्रावणं मंकाःखलः स्वनेधुंकाः दकले न्हापां भदौ महिनाय् जनबहालय् विविध भाषा सम्मेलन जुल । मैथिली, थारु, तामाङ्ग व नेपाली भाय्यापिं अन नवाःवःगु खः । जनजाति आन्दोलनया पुसा अन सुरु जूगु खः (मल्ल; क ११२१:१७) । लिपा नेवाः व मेमेपिं जनजाति दथुइ थःथःगु गैर साहित्यिक ज्याभ्वलय् अतिथि दय्केगु क्रम न्ह्यात । थुकिं यानाः थवथवय् हार्दिकता अझ क्वातुका छप्पं जुइत ग्वहालि जुल । गथे नेपाल लाङ्घाली परिवारया न्हापांगु राष्ट्रिय सम्मेलन ११०३ अनलागाय् जूगु खः । उगु महाधिवेशनय् गुरुङतय्पाखें खगेन्द्र जंग गुरुङ, नेवाःतय् पाखें नेपालभाषा मंकाःखलःया नरेन्द्रमुनि बज्राचार्यपिसं भिन्तुना न्वचु ब्यूगु खः । उज्वःगु सभाय् तत्कालिन सरकारया छगू भाषा नीतिया तच्वकं विरोध जुल (इनाप; १:८) ।

नेवाःतसें याइगु ज्याभ्वलय् नं जनजातिया प्रतिनिधित सःतू । ११०७दँया पुषय् नेपालभाषा साहित्य पाःलाः जः, त्रिचन्द्र क्याम्पसया ग्वसालय् नेपालय् राष्ट्रियताया न्ह्यसः नांया भाषा आन्दोलन सम्बन्धी गोष्ठी नं गोरेबहादुर खपांगी, रामानन्दप्रसाद सिं, विक्रम सुब्बापिसं न्ववात (इनाप; ५:१) । गथु पुचःया ग्वसालय् ११०८ ञंलागाय् 'नेपाःया जातीय समस्या व थुकिया राजनैतिक समाधान' विषयय् गोष्ठी यात । थ्व गोष्ठी न्ववाःपिं नेवाः, तामाङ्ग, शेर्पा, मगर, मैथिली आदि समुदायया प्रतिनिधित खः । थवं थवय् मैत्रीपूर्ण व्यवहारया कारणं जनजातितय् दथुइया स्वापू क्वातुल । जनआन्दोलन धुंकाः वःगु सहज राजनैतिक वातावरण व राजनैतिक अधिकारया नितिं संघ संस्था चाय्केत पंगः मदुसेंलि नेपाःया आदिवासी जनजातित छथाय् च्वना महासंघ दय्केगु लँ चाल । राजनैतिक हिउपाःया कारण सहज वातावरणय् नेपाःया यक्व जातीय पुचःत विशेष यानाः थःत जनजाति धकाः पहिचान बीतः थः थःगु जातीय उत्पीडनया विरोधय् सः पिज्वयकल । न्हूगु संविधान दय्केत गठन याःगु संविधान सुझाव आयोगं सुझाव मुंकेगु घोषणा याःगु इलय् न्हूगु संविधानय् धर्म निरपेक्ष राष्ट्र जुइमाः धैगु मूल मागय् जनजातित छप्पं जुइफैगु वातावरण ब्वलन । जनजातिया धर्म, भाषा व जातिया अधिकार सुनिश्चित याकेगु नितिं थी थी बौद्ध संस्था व जनजाति भाषा समन्वय समिति थापना जूगु खः । उगु समितिया ग्वसालय् थी थी ज्याभ्वः याय्गु क्रमय् यक्व जनजाति संस्थात छथासं च्वनेगु लकस ब्वलन । गुकिया लिच्वः थःपिनिगु

जाति, भाषा व सांस्कृतिक अधिकारया नितिं देया जनजातित छथाय् च्वना संगठीत जुइमाःगु आवश्यकता महसूस यात व नेपाल जनजाति महासंघया तदर्थ कमिटी निस्वन । संविधानय् थी थी धर्मावलम्बी, जनजातितय्गु मागत संविधानय् दुथ्याकेत निस्वनातःगु थी थी धर्म, जाति, भाषा जनजाति संघर्ष समितिया ग्वसालय् ११११० दँया श्रावण २१ गते "प्रजातन्त्रः धर्म निरपेक्षता व भाषा जाति समानता" विषयक विशेष गोष्ठि व ११११ (२०४७) दँया पुष ७ व ८ खुन्हु जूगु "अनेकताय् एकता थौंया नेपाःया सन्दर्भय्" धैगु विषयय् जूगु गोष्ठीं जनजातितय्त महासंघ दय्केत आधार दय्काबिल । थुकथं न्हूगु संविधानय् धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र घोषणा याकेत दवाव बीगु नितिं थी थी धार्मिक संस्थालिसें जातीय संगठनत छथाय् च्वंनेगु क्रमय् नेवाः, मगर, तामाङ, थारु, थकाली, गुरुङ व किराती यानाः न्हय्गु जातित मिले जुया (नेपाल जनजाति महासंघया संस्थापक सचिव केशवमान शाक्यलिसे जूगु खँल्हाबल्हा) नेपाल जनजाति महासंघ निस्वंगु खः । नेपाल जनजाति महासंघया तदर्थ समिति १११० बछलाथ्व ११ खुन्हु स्वंगु खः ।

थ्व महासंघय् संस्थापक दुजःकथं मंकाःखलकं महासंघ दय्केगुली भूमिका म्हितल । महासंघ न्ह्याकेत मंकाःखलकं थःगु ज्याकू छ्यय्के बिया महासंघयात ग्वहालि यात । १११२ या दिल्लाथ्व १३ व १४ य् महासंघया न्हापांगु तःमुँज्या क्वचाल । तःमुँज्यां नेपाल मगर संघया सुरेश आलेमगर मू छ्याञ्जे व नेपालभाषा मंकाःखलःया केशवमान शाक्य छ्याञ्जे ल्यल । नेवाः, गुरुङ, मगः, थकाली, राई, लिम्बु, थारु, थामी, धिमाल, छन्त्याल, तामाङ्ग, ह्योल्मो, शेर्पा, राजवंशी, मेचे व जिरेल जातिं ब्वति काःगु खः । नायः पद, दुथ्याःगु जातीय संस्थाया वर्णानुक्रमकथं संस्थाया नायः खुला खुलाया नितिं जुइगु व्यवस्था याःगु खः । नेपाल जनजाति महासंघ लिपा नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघया नामय् हिल । थुकथं नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ निस्वनेगु व उकियात विकास याय्गु ज्याय् नेवाःतय्गु तःधंगु ल्हा दु ।

४.३ अनिवार्य संस्कृत विरोधी आन्दोलन

राजनैतिक हिउपाः लिपा न्हूगु संविधान वय्धुंकाः १११२ दँय् बहुदलीय प्रतिस्पर्धाया लिधंसाय् आमनिर्वाचन जुल । १११२ दँया आमनिर्वाचनय् नेपाली काग्रेस त्यात । आमनिर्वाचन लिपा संस्कृत शिक्षायात अनिवार्य दय्केत प्रतिनिधिसभा व राष्ट्रियसभाया सांसदतसें ल्हाचिं मुंकाः जुल । थुकिया विरोधय् नेवाः व मेमेपिं नेपाःया जनजाति पुचःतसें विरोध यात । सरकारं पंचायतकालय् नं नेपाःया मेमेगु मातृभाषायात स्वयां संस्कृत भाय्यात अतिकं महत्व ब्यूगु यक्व उदाहरण दु । पंचायतया इलय् राज्यया धुकुतिं संचालन जुइगु संस्कृत भाय्या विश्वविद्यालय महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय चाय्कल । १११० दँया राजनैतिक हिउपाः लिपा नेपाःया मेमेगु मांभाय्यात नं सरकारया थी थी निकायपाखें न्यायपूर्ण थाय् दइगु आशा भाषिक समुदाय नं काःगु खः । थुकथंया अपेक्षा नेवाः जनतां नं यात ।

राज्यं छगू भाषा नीतिया लिधंसाय् खस नेपाली भाय्यात जक राज्यया स्रोत साधन बियाच्वंगु दु । नेपाःया थी थी मांभाय्या अन्तरविरोध खस नेपाली भाय्नाप खः । नेपाःया थी थी मांभाय्या अन्तरविरोध खस नेपाली भाय्नाप तप्यंक मलाकेत संस्कृत भाय्यात राज्यं न्ह्यःने हय्गु याः । राज्यं खस नेपाली

भाय्या नापनापं संस्कृतयात नेपाःया विद्यालय शिक्षाय् अनिवार्य याय्गु षडयन्त्र न्हापांनिसें हे जुयावःगु खनेदु । समान भाषिक अधिकारया नितिं संघर्ष यानाच्वंपिसं थःगु अधिकारया नितिं स्वयां सरकारं हःगु संस्कृत अनिवार्ययात कयाः संघर्षय् न्हापां थःगु शक्ति छ्यलेत बाध्य जुल । नेपालभाषा आन्दोलनयात वैधानिककथं न्ह्याकूगु संस्था च्वसापासा खः । च्वसापासां उगु इलय् सरकारयात ब्यूगु मागपत्रय् नं शिक्षाय् संस्कृत भाय्यात याःगु अनिवार्यतायात लित काय्माःगु मागयात प्राथमिकता बियातःगु खः । थुकिं नं नेपाःया भाषा आन्दोलन अनिवार्य संस्कृत विरुद्धया सः मार्फत जूगु खनेदु । च्वसापासां नेपालभाषायात कयाः तत्कालिन जुजु महेन्द्रयात विसं २०१९ जेष्ठ १६ गते मागपत्र (स्मृतिपत्र) ब्यूगु खः (जोशी; १०९४:५०) । मागपत्रय् एस.एल.सी. तगिमय् संस्कृत अनिवार्य ब्वनेमाःगु व्यवस्था यात । नेपालभाषा व मेमेपिं नेपाःया मातृभाषायात अन्य भाषा पुचलय् दुथ्याका वैकल्पिक विषय दयकाः सुं नं विद्यार्थी ब्वनेमदैगु षडयन्त्र यात । थ्व सरकारं मातृभाषा ब्वंकेत मखु मात्र पाठ्यक्रमय् दुथ्याकेगु नियतं जक तल धकाः स्मृतिपत्रय् आरोप बियातःगु दु । सरकारया थुज्वःगु व्यवहार नेपालभाषा व मेमेपिं मातृभाषायात थमकाय्गु नीति खः । च्वसापासां जुजुयात ब्यूगु स्मृतिपत्रय् '... नेपाल भाषालाई माध्यमिक कक्षामा अन्य भाषा मध्ये एउटा गरी मान्यता दिइएको छ तर संस्कृतलाई एस.एल.सी.मा अनिवार्य भाषा गरिदिएकोले नेपालभाषालाई र अन्य भाषालाई पठन पाठनमा होइन कि पाठ्यक्रममा मात्र राखिने भाषा जस्तो व्यवहार गरी दिएकोले नेपालभाषालाई र अन्य भाषालाई उठ्न नदिने नीति हुन गएको छ । यसमा संशोधन हुन आवश्यक छ' च्वयातःगु दु । संस्कृत भाय्यात विद्यालय शिक्षाय् न्हापांनिसें हे अनिवार्य यानाः क्वचिंकेत स्वःगु थुकिं नं खनेदु । उकिया विरोध नेवाःतसें उबलेंनिसें हे यात ।

विसं ०४८ सालया आमनिर्वाचन लिपा प्रतिनिधिसभाय् नेपाली कांग्रेसया बहुमत वल । बहुमत वःगु दलकथं नेपाली कांग्रेसया एकल सरकार स्वन । प्रतिनिधिसभा व राष्ट्रिय सभा निस्वनेधुंकाः थ्व निगुलिं सभाया सांसदतसें नेपाःया शिक्षाय् संस्कृत भाय्या शिक्षायात अनिवार्य ब्वनेमाःगु व्यवस्था याकेत सांसदतय्गु ल्हाचिं मुनेगु ज्या यात । थुकथंया ल्हाचिं तःपिं सांसदत उगु इलय्या नेपाली कांग्रेस, नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले) व राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी व मेमेपिंया सांसदपिं खः । थुगु अभियान खनाः नेवाः व मेमेपिं जनजातित सशंकित जुल । नेपाःया मातृभाषायात शिक्षाय् दुथ्याकेमाल धकाः सः थ्वय्काच्वंगु इलय् नेपाःया मातृभाषायात स्वयां संस्कृत भाय्या शिक्षायात विद्यालय शिक्षाय् अनिवार्य ब्वंकेगु व्यवस्था याकेत सांसदतसें हे ल्हाःचिं मुंकूगु घटनां जनजातित तम्वल ।

४.३.१ जनजातिं याःगु विरोध

नेपाःया शिक्षाय् संस्कृत भाय्या शिक्षायात फुक्क तगिमय् अनिवार्य ब्वनेमाःगु व्यवस्था याय्त्यंगुलिं अथे याय्मते धकाः थी थी जनजाति पुचलं प्रधानमन्त्रीयात ज्ञापनपत्र बियाः विरोध यात । १११२ तछलाथ्व २ खुन्हु नेपाल जनजाति महासंघं शिक्षाय् संस्कृत भाय्यात अनिवार्य याय्त्यंगुया विरोधय् प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसादयात ज्ञापनपत्र बिल (इनाप, १०;२२:१) । ज्ञापनपत्रय् संस्कृत भाय्या शिक्षायात अनिवार्य याय् दैमखु, देया जनजातितय्त उमिगु मांभासं शिक्षा बीकेगु, त्रिभाषीय सूत्रकथं मांभाय्या

शिक्षायात ऐच्छिक विषय दय्केगु, छु छु कक्षाय् संस्कृतभाषायात अनिवार्य कथं दुथ्याका तःगु खः उकियात नं चीकेगु माग यानातःगु दु । उगु ज्ञापनपत्र बिउवंपिं मध्ये नेपालभाषा मंकाःखलः लिसें जनजातितय् भिंखूगु संस्था दुथ्याः ।

नेपाःया शिक्षाय् संस्कृत भाय्या शिक्षायात अनिवार्य यायत्यंगुयात कयाः नेपाल जनजाति महासंघं येँया सभागृहय् न्हिल्याः ११११२ तछलागा ५ खुन्हु थी थी राजनैतिक दलया नेतातय्त सःता बिचाः गोष्ठि मार्फत जनजातिया सः न्यंकेगु ज्या यात । नेपाल जनजाति महासंघया ग्वसालय् शिक्षाय् संस्कृतयात अनिवार्यकथं दुथ्याकेत स्वयाच्वंगु सरकारी ग्वसाःया विरोधय् ११११२ गुँलाथ्व ७ (विसं २०४९ श्रावण २१) खुन्हु सिंहदरवार न्ह्यःने थी थी भासं नारा च्वयातःगु हाकुगु ध्वाँय् ब्वय्का विरोध प्रदर्शन यात । उगु प्रदर्शनय् नेपाल जनजाति महासंघलिसे आवद्ध थी थी संस्थां ब्वति काःगु खः । थुकथंया प्रदर्शन ११११२ गुँलाथ्व ८ खुन्हु नं याःगु खः ।

नेपाल जनजाति महासंघया ग्वसालय् अनिवार्य संस्कृत शिक्षा क्वचिनेत्यंगुया विरोधय् ११११२ गुँलाथ्व १० गते विरोध जुलुस यानाः सभा यात । साहित्यिक व सांस्कृतिक ज्याभ्वः यानाः थःगु असन्तोष व विरोधया सः थ्वय्केगुली लिकुनाच्वंपिं नेवाः व मेमेपिंया जनजातित छथासं हे विरोधया सः ज्वना भाषिक अधिकारया नितिं सतकय् मंकाः रुपं विरोध प्रदर्शनय् कुहाँवःगु थ्व न्हापांगु खुसी खः ।

४.३.२ नेवाः अभियान

नेपाल जनजाति महासंघं प्रधानमन्त्रीयात संस्कृतभाय्यात शिक्षाय् अनिवार्य यायत्यंगु विरोधय् ज्ञापनपत्र बिल । थ्व धुंकाः नेपाःया शिक्षाय् संस्कृति अनिवार्य यायत्यंगुया विरोधय् नेपालभाषाया थी थी खलः पुचःत नं सतक अभियानय् खनेदत । शिक्षाय् संस्कृतयात अनिवार्यया विरोधय् न्हापा नेवाःतसें जक असहमति क्यनाच्वंगु खः व इलय् तक नेपाःया मेमेगु जनजाति पुचःतय्के नेवाःतय्के थें भाषिक चेतना ब्वमलनीगु खनेदु । १११० दँलिपा अनिवार्य संस्कृत विरोधी अभियानया नेतृत्व नेपाल जनजाति महासंघं यात । थ्व अभियानयात जनस्तरतक थ्यंकेगु ज्या नेवाःतय्सं यात । थ्व अभियान सम्बन्धी अप्वः धैथें ज्याभ्वः नेवाःतय्गु लागा दुने हे जुल । नेपालभाषा मंकाःखलःया इनापय् हःपाः गुथिं विरोध याय्गु ज्या यात (इनाप; १०:२५) । थुकथंया विरोध प्रतिभा साहित्य परिवार, मां भाय् पुचः, अन्तर क्याम्पस नेपालभाषा साहित्य पाःलाखं नं थी थी सभा व ज्याभ्वः यात (इनाप; १०:२६) । अथे हे नेपाल मैत्री अध्ययन मण्डल, मैत्री परिवार, सिम्रिक युवा क्लब व चाकलाः दबूया मंकाः ग्वसालय् आमसभा यात । थुकथंया थी थी ज्याभ्वः याःगु खलः पुचःत नेपालभाषा मिसा खलः, प्रभात साहित्य पाःलाः, नेपालभाषा गुथि किपू, तिमिला खलः ल्हुति खः (इनाप; १०:२७) ।

ख्वपया स्थानीय बौद्ध संघया ग्वसालय् शिक्षाय् संस्कृत अनिवार्य यायत्यंगु खँय् बिचाः गोष्ठि यानाः संस्कृत अनिवार्य मखु जनजातिया भाषायात प्राथमिकता बीमाःगु सः तल । ल्यायम्ह पुचः,

ज्याःबहाःया ग्वसालय् १११२ दिल्लागा २ शुक्रबाःखुन्हु विरोध सभा यात । उगु सभाय् नेवाः न्ह्यलुवाःत प्रयागराजसिंह सुवाल, प्रा. हर्षनारायण धौभडेल, राजभाई जकःमि व जनजाति न्ह्यलुवाः गोरेबहादुर खपांगी व नेपाल जनजाति महासंघपाखें मेजर संन्तोष राईपिसं शिक्षाय् संस्कृतयात अनिवार्य यायत्यंगुया विरोध यानाः न्ववात (इनाप; १०:२९) । नेपालभाषा मंकाःखलः, यलं नं गोष्ठी यात । मांभाय् पुचः व लुजः पुस्तकालयया मंकाः ग्वसालय् १११२ दिल्लागा ११ खुन्हु थी थी राजनैतिक दलया नेतातय्त सःता आमसभा यात । नेपाल लिपि गुथिया ग्वसालय् बिचाः गोष्ठी यात । नेपाःगालं पिने नेवाःतसें वीरगंजया नेपालभाषा मंकाःखलःया मुंज्यां नं विरोध प्रस्ताव पारित यात (इनाप; १०:३३) ।

४.३.३ राजनैतिक दलयात दवाव

शिक्षाय् संस्कृतयात अनिवार्य याय्गु नितिं प्रतिनिधिसभा व राष्ट्रियसभाया सभासदतसें ल्हाचिं तःगु खँ पत्रपत्रिका मार्फत सार्वजनिक जुइवं राजनैतिक दलयात नं थुकिं मछिन । उगु इलय् नेपाःगालं त्याकाःवःपिं एमालेया सांसदतय्त थ्व सम्बन्धय् न्ह्यसः थनाहल । विरोधया सः थ्वसेंलिं संस्कृत भाय्या शिक्षायात अनिवार्य याय्त तयार याःगु मागपत्रय् ल्हाःचिं तःपिं ७५म्ह सांसदत मध्ये एमालेया सांसदतसें थःपिनिगु ल्हाःचिं लित कयागु घोषणा याय्माल ।

तत्कालिन यँय् महानगरपालिकाय् थी थी राजनैतिक दलं दुथ्याःपिं २६म्ह नेवाः वडाअध्यक्षतसें नं संस्कृत भाय्या शिक्षायात अनिवार्य याय्त्यंगुया विरोधय् वक्तव्य पिकाल (इनाप; १०:२२) । १११२ गुँलाथ्वखुन्हु यलया राजनैतिक दलया नेतात सःताः सभा यात । उगु सभाय् एमालेया अध्यक्ष मनमोहन अधिकारी, नेकपा एकता केन्द्रया निर्मल लामा व भिक्षु अश्वघोष, कवि दुर्गालाल, भाषासेवी सुरेन्द्रबहादुर नेवाःपिसं न्ववाःगु खः (इनाप; १०:३३) ।

४.३.४ संस्कृत शिक्षा अनिवार्य जूगु घोषणा

शिक्षाय् संस्कृतयात अनिवार्य याय्त्यंगु खँयात कयाः नेवाः व मेमेपिं नेपाःया जनजाति व मैथिलीभाषीपिसं विरोध याःसां तत्कालिन सरकारं विद्यालयया निम्न माध्यमिक तहया ६, ७ व ८ कक्षाय् संस्कृत विषययात अनिवार्य ब्वनेमाःगु कथं संस्कृत विषय तयाबिल (इनाप; १०:३६) । १११४ (विसं २०५०) दँया मंसीरय् श्री ५ या सरकारं विद्यालयया निम्न माध्यमिक तगिमय् संस्कृत शिक्षायात अनिवार्य याय्गु निर्णय याःगु खः । थ्व निर्णयकथं विद्यालय स्तरया शिक्षाय् शैक्षिक सत्र ०५१।०५२ निसें लागू जुइगुकथं संस्कृत भाय्या विषययात अनिवार्य रुपं ब्वनेमाःगु न्हूगु पाठ्यक्रम हल । थुकिया विरुद्ध नेपाल जनजाति महासंघं सर्वोच्च अदालतय् व पाठ्यक्रम रद्द याय्त रीट निवेदन तल (इनाप; ११:४७) ।

श्री ५ या सरकारं जनजाति व मातृभाषी संघसंस्थाया चाहना व मागया अःखः विद्यालय स्तरय् संस्कृत भाय्या शिक्षायात अनिवार्यकथं न्हू पाठ्यक्रमय् दुथ्याकूगुयात कयाः नेवाःतय् पहलय् विरोधया ज्या न्ह्याकेत संघर्ष समिति निस्वंगु खः । थ्व समिती नेपाःगाःया नेपालभाषा ख्यःया थी थी खलः पुचःयापाखें

प्रतिनिधित्व जुइकथं संस्कृत शिक्षा विरुद्ध संघर्ष समिति निस्वंगु खः (इनाप; ११:४८) । जनजातितसें नं विद्यालय स्तरय् संस्कृत भाय्‌यात अनिवार्य याःगुया विरोधय् देया फुक्क जनजाति पुचः दुथ्याःगु अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी बर्ष समितिया ग्वसालय् १११२ थिंलाथ्व ३ खुन्हु विरोध जुलुस पिकाल । नेपाल जनजाति महासंघं थ्व खँयात कयाः प्रधानमन्त्रीयात ज्ञापनपत्र बियाः विरोध यात । थी थी जनजाति संघ संस्थाया प्रतिनिधित जानाः संघर्ष समिति नं निस्वन । सुरेश आलेमगरया संयोजकत्वय् तामाङ, जिरेल, थारु, राई, लिम्बु व नेवाःतय् प्रतिनिधि दुथ्याःगु संघर्ष समिति स्वंगु खः (इनाप; १२:२) ।

सरकारं संस्कृतयात विद्यालय शिक्षाय् अनिवार्य घोषणा याय् धुंकाः थुकिया विरुद्ध नेवाःतय् दथुइ व जनजातिया बिस्कं संघर्ष समिति स्वनाः संघर्ष याय्‌गु घोषणा याःगु खःसां प्रभावकारी मजुल । थुकिया अनुपातय् संस्कृत भाय्‌या शिक्षा अनिवार्य याय् न्ह्यःया संघर्ष यक्वकथं प्रभावकारी व सशक्त खनेदु । छुं ई लिपा संघर्षया ज्याभ्वः न्यलावन । थुकथं संस्कृत शिक्षा विरुद्ध नेवाः व मेमेपिं जनजातितय् आन्दोलन अथें सुनावन । थुगु आन्दोलनया गतिविधिया विवरण तँसा-१ य् स्वयादिसँ ।

४.४ संस्कृत समाचार प्रकरण

तत्कालिन श्री ५ या सरकारं संस्कृत भाय्‌या विषययात निम्न माध्यमिक तगिमय् शैक्षिक सत्र १११५ दँनिसें अनिवार्य ब्वनेमाःगु कथं लागू याय्‌धुंकाः उकिया विरोधय् नेवाःतसें आन्दोलन याय्‌त संघर्ष समिति निस्वंगु खः । उकथं हे नेपाल जनजाति महासंघया पहलय् नं नेवाः व मेमेपिं थी थी जनजाति संगठनत मुना संस्कृत अनिवार्यया विरोधय् आन्दोलन न्ह्याकेत संघर्ष समिति निस्वन । तर अपेक्षा याः कथं संघर्षया ज्या धाःसा मन्ह्याः । लिपा संस्कृत भाय्‌या हे मेगु प्रकरणयात कयाः नेवाःतय्‌पाखें मेगु विरोधया ज्या जुल । सूचना तथा संचार मन्त्रीया पहलय् रेडियो नेपालं संस्कृतं समाचार बीगु योजनाया समाचार सार्वजनिक जुल । रेडियो नेपालय् थी थी मांभाय्‌या समाचार व ज्याभ्वः बीमाल धकाः न्हापांनिसें हे माग यानाच्वंगु खः । तर जनजातितय् मागया अःखः रेडियो नेपालं संस्कृत भासं समाचार बीकेगु बुखँ नेवाः व मेमेपिं जनजातित तम्वल । थी थी भाषाभाषीतय् राष्ट्रिय भाषायात हाकुतिना संस्कृत भाय्‌यात जक सरकारं क्यनाच्वंगु अतिप्रेमयात कया हानंछक नेवाः व मेमेपिं जनजातित सरकार विरोधी आन्दोलनय् कुहाँवल ।

संस्कृत समाचार सम्बन्धी विवादयात दुवाले बलय् थुकिया पृष्ठभूमि थुकथं खनेदु । १११० दँया जनआन्दोलनं प्रजातन्त्र हल । नापं जनजाति समुदायया थःगु अधिकार प्रतिया चेतनास्तर गाक्कं थहाँवन । प्रजातन्त्रया पुनर्स्थापना लिपा पंचायती इलंनिसें दिनाच्वंगु रेडियो नेपालया नेपालभाषा समाचार नियमित जुल । थुकथं हे नेपाःया मेमेगु जनजातिया मातृभाषां नं समाचार रेडियो नेपालं प्रशारण याय्‌माल धैगु माग जुयाच्वंगु खः । १११५ गुंलाथ्व १० (विसं २०५१ भाद्र १) खुन्हुनिसें रेडियो नेपालं थी थी च्यागू मातृभाषां समाचार प्रशारण यात । गुकियात नेपाल जनजाति महासंघ व मेमेपिंया सम्बन्धित जातीय संस्थातसें लसकुस यात । थामी, सुनुवार व मेमेपिं ल्यं दनीगु मांभाषां नं समाचार वय्‌माल धैगु माग

सम्बन्धित जातीय समूह नं यानाहल (विश्वभूमि; ६:२५८) । उकथं हे छथ्व समुदाय नं रेडियो नेपालपाखें संस्कृतभाषाया समाचार बीकेत माग याःगु खः । संस्कृतयात स्वयां थी थी मातृभाषायातनिं रेडियो नेपालपाखें समाचार बीकेगु ज्याय् प्राथमिकता बीमाःगु माग नेपाल जनजाति महासंघं याःगु खः । महासंघं ब्राम्हणवादी षडयन्त्रया रुपय् संस्कृतभाषां रेडियो नेपालं समाचार बीकेत्यंगु धकाः विरोध यात । ०५१ सालया मध्यावधि चुनाव जुइत्यंगुलिं संस्कृतं समाचार बीमाः धैगु माग व जनजातितय् विरोध अथें हे तनावन ।

१११५ दँय् जूगु मध्यावधि चुनावय् छुं नं पार्टीया स्पष्ट बहुमत मवः । एमाले दकलय् अप्वः सीट त्याकाः तःधंगु दल जुल । दकलय् तःधंगु दलया हैसियतं एमाले अल्पमतया सरकार दय्कल । उगु सरकारय् संचार मन्त्री प्रदिप नेपाल जूगु खः । जनजातितसें सरकारी संचार माध्यमय् थःपिनिगु मातृभाषायात थाय् दय्माः धकाः यानाच्वंगु मागया सन्दर्भय् प्रदिप नेपालं रेडियो नेपालय् थी थी मातृभाषायात गुकथं थाय् बीफै धकाः सुझाव बीत सांसद शंकर पोखरेलया संयोजकत्वय् पत्रकार गोपाल थपलिया व घनश्याम अधिकारी दुजः दुगु रेडियो कार्यक्रम सुझाव समिति स्वन । उगु सुझाव समितिं १११५ चिल्लाथ्व ६ खुन्हु थःपिनिगु रिपोर्ट संचारमन्त्रीयात लःल्हात । उगु सुझाव समितिं नेपाःया थी थी मातृभाषा व मेमेपिं संस्कृतभासं नं रेडियो नेपालं समाचार बीत सुझाव बिल । थुकथं रेडियो नेपालं संस्कृतं नं समाचार बीकेगु नितिं पृष्ठभूमि तयार यात ।

संस्कृतभाषां रेडियो नेपालय् समाचार वैगु खँ सीवं नेवाः व मेमेपिं जनजातितसें विरोध यानाहल । संस्कृतं नं समाचार बीमाःगु सुझाव दुगु रिपोर्ट संचारमन्त्रीयात ब्यूगु आधारय् सरकारं संस्कृतं समाचार प्रशारण याय्गु उपयुक्त मजू धकाः १११५ चिल्लागा १ गतेनिसें विरोध वक्तव्यत पिथनेगु यानाहल । थुकथं विरोध याय्गु ज्या हःपा गुथि, नेपालभाषा मंकाःखलः, नेवाः सांस्कतिक गुथिं याःगु खः । थ्वया दथुइ छथ्वः नेपालभाषा कार्यकर्ता व एमालेया कार्यकर्तात संस्कृत समाचार पनेत संचारमन्त्रीयात ज्ञापनपत्र बियाः तत्काल समाचार प्रशारण मयाय्त इनाप याः वन (तँसा २.२०) । संचारमन्त्रीं नं एमालेया नेता व निम्ह सासदत राजेन्द्र श्रेष्ठ व कृष्णगोपाल श्रेष्ठयात तत्काल संस्कृतं समाचार प्रशारण मयाय्गु बचं बिल । थ्व हे खँ वय्कपिसं संचारमन्त्री नाप लाःवंपिं नेपालभाषा कार्यकर्ताततय्त खँ ब्याके धुंकाः संस्कृतं समाचार मवैगु जुल धकाः धुक्क जुया लिहाँवल । रेडियो नेपालं नेपालभाषाया समाचारयात केन्द्रीय प्रशारणं रेडियो नेपालया क्षेत्रीय प्रशारणय् क्वत हय्त्यंगुया नं नेपालभाषा ख्यलं विरोध जुल (विश्वभूमि; ७:९८) ।

संस्कृत समाचारया हे खँय् नेपाल जनजाति महासंघं प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीयात ज्ञापनपत्र बियाः जनजातिया थी थी मातृभाषां रेडियो नेपालं समाचार याकनं बीत माग यात । नापं नेपाल जनजाति महासंघं विद्यालयय् लागू यानातःगु अनिवार्य संस्कृत शिक्षायात तुरुन्त खारेज याय्त नं माग यात । अनिवार्य संस्कृत शिक्षा लित काय्त नेपाल जनजाति महासंघं सरकारयात बियातःगु १११६ चैत्र १७ तकया अल्टिमेटम दुने नं सरकारपाखें सकारात्मक पलाः मल्ल्वंगुलिं महासंघं फुक्क स्कूलय् संस्कृत भाय्या कक्षा बहिष्कार याय्गु अभियान न्ह्याकेगु तयारी वन । एमालेया यँ जिल्ला कमिटी क्षेत्र नं

७ पाखें पिकाःगु विरोध वक्तव्यय् संस्कृत भासं समाचार बी न्ह्यः नेपाःया फुक्क जनजातितय् भासं समाचार बीमाःगु, संस्कृत भाय्यात माध्यमिक विद्यालयय् अनिवार्य संस्कृत विषययात लिकया जनजातिया भाय्यात माध्यमिक शिक्षाय् तक नं थाय् बीमाःगु माग यानातःगु खः ।

४.४.१ रेडियो नेपाल

संस्कृत समाचार प्रशारण याय्गु खँय् नेवाः व मेमेपिं जनजाति संघसंस्थाया असहमति व स्वयम् संचारमन्त्रीं संस्कृत समाचार वैमखु धकाः आश्वासन ब्यूसां ११११५ चौलाथ्व ३निसें रेडियो नेपालय् सुथसिया खुताः इलय् संस्कृतया समाचार बीगु यात (विश्वभूमि; ७:१०६) । जनजातिया भासं नं समाचार बीमाल धकाः माग यानाच्वंगु इलय् संस्कृतया समाचारनिं प्रशारण याकूगु घटनां नेवाः व मेमेपिं जनजातित मि जुल । अनिवार्य संस्कृत शिक्षा विरोधया आन्दोलन न्यले धुंकूगु खःसां संस्कृत समाचारया प्रकरणं थ्व आन्दोलनय् छुसिँ तनाबिल । रेडियो नेपालं संस्कृत समाचार शुरु जूखुन्हु हे उकिया विरोधय् श्रम वा स्वास्थ्यमन्त्री पद्मरत्न तुलाधरं (वय्कः मंकाःखलःया नायः नं खः) उखुन्हुया क्याबिनेट मुंज्या बहिष्कार यात ।

संस्कृतं समाचार प्रशारण शुरु जूखुन्हु हे "षडयन्त्रकारी ब्राम्हणवाद मूर्दावाद" व "संस्कृत समाचार बन्द या" च्वैतःगु हाकूगु तुल येँया थाय् थासय् खानाः विरोध प्वंकल । संस्कृत समाचार व अनिवार्य संस्कृत शिक्षायात कयाः विरोध वक्तव्य, प्रदर्शन, मन्त्री व रेडियो नेपालया पुत्ला च्याकेगु, विरोधसभानिसें राजिनामा फ्वनेगु तकया अभियान न्ह्यात । रेडियो नेपालं संस्कतं समाचार प्रशारण यानाः जनजातितय्गु मातृभाषां समाचार प्रशारणयात प्राथमिकता मब्यूगु धकाः एमालेया थी थी कमिटीं थःगु हे पार्टीया संचारमन्त्रीया विरोध यात । थ्व हे खँय् एमालेया नेवाः कार्यकर्तातसें राजिनामा बिल । संस्कृत भासं समाचार प्रशारण याःगु खँ व उत्पीडित भाषा जातिया समान अधिकार काय्त किपू भेगया थी थी गाविसया निर्वाचित दुजः व थी थी संघ संस्थां मंकाः वक्तव्य बियाः एमालेया स्थानीय नेता राजमान महर्जनया नेतृत्वय् संघर्ष समिति नं स्वन (विश्वभूमि; ७:१०८) । किपुली मित्याः जुलुस पिकया संस्कृत समाचारया विरोध यात ।

४.४.२ विरोधय् राजनैतिक दल

राजनैतिक दलया कार्यकर्तातसें नं अनिवार्य संस्कृत शिक्षा व संस्कृत समाचारया विरोधय् प्रतिरोध अभियान न्ह्याकल । संस्कृत प्रकरणय् संयुक्त जनमोर्चा नेपाललिसे स्वापु दुपिं अखिल नेपाल क्रान्तिकारी महिला महासंघया अध्यक्ष हिसिला यमिया अध्यक्षताय् "अनिवार्य संस्कृत प्रतिरोध संघर्ष समिति" धैगु नामं राजनैतिक दलया प्रतिरोध अभियान न्ह्याकेगु राजनैतिक गतिविधि खनेदत । सत्तारुढ एमालेया विद्यार्थी संगठन अनेरास्ववियूया ख्वप जिल्ला कमिटीं संस्कृत विरोध आन्दोलनयात समर्थन यात । संस्कृत समाचार प्रशारणया खँय् हे एमालेया ख्वप जिल्लाया अधिवेशनय् वादविवाद जुयाः छुं

दुजःतसें अधिवेशन नापं बहिष्कार यात । एमालेया यलया थी थी कमिटीं थःगु पार्टीया जिल्ला कार्यालयय् विरोध पत्र ब्यूवंगु नं खनेदत । यँ नगरपालिकाया निर्वाचित भिंछम्ह नेवाः वडाअध्यक्षतसें सार्वजनिक रुपं विरोध यात ।

४.४.३ नेवाः व जनजातितसें याःगु विरोध

अनिवार्य संस्कृत शिक्षा व रेडियो नेपालं संस्कृत समाचार प्रशारणया विरोधय् नेपाल जनजाति महासंघ चरणबद्ध आन्दोलन यात । जुलुस प्रदर्शन, खुल्ला मंचय् विरोधसभा निसें स्वंगूगु चरणय् प्रधानमन्त्री व मन्त्रीतय्त हाकुगु ध्वाँय् क्यना गिरफ्तारी तकं बियाः आन्दोलन याःगु खनेदत (विश्वभूमि, ७;१८५:१) ।

नेपाल जनजाति महासंघं अनिवार्य संस्कृत शिक्षा व संस्कृत समाचारया विरोधय् प्यंगूगु चरणया आन्दोलनया घोषणा याःसां प्यंगूगु चरणया ज्याभ्वः प्रभावकारी मजुल । संस्कृत समाचार विवाद ज्यंकेत सरकारं महेश चौधरीया अध्यक्षताय् भाषा संयोजन कार्यदल स्वन । व कार्यदल गठन न्ह्यः हे थ्व आन्दोलन छ्वासुइ धुंकूगु खः । संस्कृत समाचार विरोधी नेवाः आन्दोलन नं नेपाल जनजाति महासंघया विरोध कार्यक्रम दुने हे लिकुनावन । नेपाल जनजाति महासंघया प्यंगूगु चरणया ज्याभ्वलय् तामाङ, शेर्पा, नेवाः, सुनुवार, थारु, थकाली, लिम्बू, मगः, राई, गुरुङ, ह्योल्मो, छन्त्याल, दुरा, थामि, धिमाल, राजवंशी, जिरेल, दनुवार, झांगर, मेचे, चेपाङ व माझी जनजातिया मंकाः मुज्या धुंकाः १११६ थिंलागा ८ खुन्हु विरोध सभा यानाः जनजाति महासंघया प्यंगूगु चरणया आन्दोलन क्वचाय्केगु ज्याभ्वः क्वछिनातःगु खः । तर उखुन्हु सरकारं येँनगरयात महानगरपालिका घोषणा याय्गु ज्याभ्वः नं बसन्तपुरय् हे तःगुलिं जनजातिया विरोध सभा मजुल ।

४.४.४ संस्कृत समाचार व सरकारी कार्यदल

संस्कृत समाचार लिकाय् धकाः प्रधानमन्त्री व उपप्रधानमन्त्रीं पटक पटक आश्वासन नं बिल । संस्कृत समाचारया खँय् आन्दोलनकारीतसें औपचारिक अनौपचारिक रुपं प्रधानमन्त्री व उपप्रधानमन्त्री नापलानाः संस्कृत समाचार लिकयाः जनजातिया मातृभाषायात प्राथमिकता बीत याःगु इनापया जवाफय् याकनं हे संस्कृत समाचार लिकाय्गु बचं बिउगु खः । आन्दोलनकारीतसें औपचारिक अनौपचारिक रुपं प्रधानमन्त्री व उपप्रधानमन्त्री नापलानाः संस्कृत समाचार लिकानाः जनजातिया मातृभाषायात प्राथमिकता बीत याःगु इनापया लिसलय् याकनं हे संस्कृत समाचार लिकाय्गु बचन ब्यूगु खः । तर लिपा वयाः संसदया चुनाव न्ह्यःने थ्यंगुलिं थत्थे संस्कृत समाचार लिकाय् फैमखु धकाः प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीया धापू सार्वजनिक जुल ।

संस्कृत समाचारयात कयाः जनजाति व नेवाःतसें तसकं विरोध याःगुलिं सरकारं रेडियो नेपालय् विविध भाय्या समाचार व कार्यक्रम प्रसारण याय्गु खँय् सुझाव बीत भाषा संयोजन कार्यदल दय्केगु सरकारं घोषणा यात । संसदया मध्यावधि चुनावय् वनेमालीगु अवस्था पिदंगुलिं, संस्कृत विवादया कारणं

नेवाः व जनजाति दथुइ सरकार संचालन यानाच्वंगु दल एमालेया साख म्हो जुयावंगुलिं थ्व कार्यदल दय्केत सरकार वाध्य जूगु खः । उगु कार्यदल जनजाति आन्दोलनय् दुथ्याःपिं हे तयाः ११११५ दिल्लागा १३ खुन्हु स्वन । महेश चौधरीया संयोजकत्वय् गठन जूगु उगु कार्यदलया दुजलय् शरणकुमार राई, डा. केशवमान शाक्य, कृष्णप्रसाद पराजुली व रेडियो नेपालया छम्ह प्रतिनिधि दुथ्याइगु यानाः दय्कूगु खः ।

थुगु कार्यदलं थःपिनिगु प्रतिवेदन तयार यानाः नं सरकारयात लःल्हाय्गु इलय् सरकार ह्यूगुलिं इलय् हे प्रतिवेदन लःमल्हात । लिपा थ्व कार्यदलया ई नं फुत । न्हूगु सरकारं थ्व कार्यदलया ई तनाः मब्यूगुलिं थ्व कार्यदल अथें हे फासांफुसुं जुयावन । कार्यदलं तयार याःगु प्रतिवेदन सरकारयात लःल्हाय् मखंगुलिं प्रतिवेदनया सारांश छलफल वाःपतिइ पिथना कार्यदलया पदाधिकारीपिं मुक्त जुल (संयोजक महेश चौधरीनाप ११२९ गुँलागा ६ खुन्हुया खँल्हाबल्हा) ।

४.४.५ नेवाः आन्दोलनलिसे स्वापू

'अनिवार्य संस्कृत' व 'संस्कृत समाचार'या विरोधय् जूगु गतिविधी नेवाःतय्गु सक्रियतां नेवाः आन्दोलनयात म्वाकाःतय्त यक्व ग्वहालि जुल । 'अनिवार्य संस्कृत' व 'संस्कृत समाचार' या कारणं नेवाःतसें याःगु संघर्षय् नेवाः आन्दोलनया विस्कं महत्व दु । संस्कृत प्रकरणया खँय् जूगु नेवाः आन्दोलनया बारे मल्ल के. सुन्दरया बिचाः '....*अनिवार्य संस्कृत* पाठ्यक्रम क्वचिनेगु ज्या याय्वं उकिया विरुद्ध विशेषतः नेवाःतय्गु सक्रियताय् न्ह्याकूगु सतक आन्दोनलं छक्वः हानं देया मेमेगु जनजाति व भाषाभाषीत नापं मंकाःकथं पलाःछीगु ह्वःताः नेवाःतय्त चूलात । खास यानाः नेपाल जनजाति महासंघनाप जानाः भाषिक अधिकार प्राप्तिया आन्दोलनयात संगठित रुप बियाः न्ह्याकेगुलि नेवाःतय्त थ्व छगू बांलागु अनुभव जुल । १११६ दँय् रेडियो नेपालं संस्कृत भाय्या समाचार बुलेटिन प्रसारण याःगुया विरोधय् जूगु सतक आन्दोलनय् नं नेवाःत मेमेगु जनजातिलिसे जानाः मंकाः उद्देश्यया निति ज्या याय्गु लँपु चाल । वास्तवय् नेपाः दुनेया भाषिक व जातीय समस्या छुं छगू जाति विशेषया जक समस्या मखसें देया सकल उपेक्षित भाषाभाषितय्गु मंकाः च्यूताःया खँ जूगुलिं थुगु आन्दोलनय् उकथं मंकाः आन्दोलनया रुप बिया न्ह्याकेगु आवश्यक जूगु खः । छगू धुंकाः मेगु संघर्ष व आन्दोलनया भ्वलय् नेवाःतय् मेमेगु भाषाभाषी व जनजातिनाप क्वातुयावंगु स्वापुतिं नेवाः आन्दोलनय् मेमेगु जाति भाषाया मनूतय्गु दुग्यंगु गुहालि व तिबः जु जुं वंगु जक मखसें नेवाः आन्दोलन नं समग्र नेपाः राष्ट्रया भाषिक व जातीय मुक्ति आन्दोलनया छगू अभिन्न अङ्गकथं विकास जुइत स्वयाच्वंगु खत (मल्ल; ११२०:७२) ।'

१११२ तछलाथ्व ३ खुन्हु नेपाल जनजाति महासंघं शिक्षाय् संस्कृतयात अनिवार्य याय्त्यंगुया विरोधय् प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसादयात ज्ञापनपत्र बियाः अनिवार्य संस्कृत शिक्षाया विरोधय् नेपाःया इतिहासय् दकलय् न्हापां जनजातित मंकाः रुपं आन्दोलनय् कुहाँ वःगु खः । व आन्दोलनय् दकले च्वछाय्बहगु भूमिका नेवाःतसें म्हितल । नेवाःतय्गु सक्रियता नेवाः आन्दोलनया निति नं ऐतिहासिक महत्वया विषय जुल ।

४.४.६ अनिवार्य संस्कृत विरोधी आन्दोलनया लिच्वः

नेवाः व मेमेपिं जनजातिं संस्कृतया विरोध याःगु मखु । संस्कृत भाय्या गुलि महत्व दु नेपाःया सन्दर्भय् उलि हे थी थी मांभाय्या नं उतिकं महत्व दु । राज्यया प्रोत्साहन मदया नेपाःया थी थी म्वानाच्वंगु मातृभाषा लोप जुइगु अवस्थाय् थ्यन । संस्कृत थज्यागु मृतभाय्यात राज्यं घ्वानाच्वंगु दु । सामाजिक नियमकथं नं सीधुंकूम्हेसित स्वयां सीत्यंम्हेसित म्वाकेगु कुतः याय्माः । भाषाया सवालय् नं थ्व हे खँ जुइ । तर नेपाःया राज्यसत्ताय् थी थी मातृभाषा समुदायनं न्ह्याय् हे मदुगुलिं सत्ताय् थ्यंपिनि मांभाय्यात संरक्षण संवर्द्धन याय्गु खँय् ध्यान मब्यू । अखवतं सी धुंकूगु संस्कृतभाषायात धाःसा राज्यया साधनस्रोत प्वः प्वः चिना बियाच्वन । खय् (भाय् ल्हाइपिं मनू)त (Dominent group) राज्यसत्ताया निर्णायक थासय् न्ह्याब्लें थ्यनाच्वंगु कारणं थ्व परिस्थिति वःगु खः । संस्कृत भासं हे खय् भाय्या विकास जूगुलिं खय्तसे राज्यया स्रोत साधन खय्भाय् व संस्कृतभाय्यात बीत स्वइगु । खय्तसें संस्कृतयात न्हापांगु प्राथमिकता ब्यूगुलिं राज्यया खय् समुदाय (Dominent group) नाप मेमेगु भाषाभाषी समुदायया अन्तरविरोध ब्वलंगु खः ।

संस्कृत शिक्षायात विद्यालयय् अनिवार्य याय्गु स्वयां जनजाति व भाषाभाषी समुदायया मस्तय्त विद्यालयय् थःगु हे मां भाय् ब्वंकेदःसा ज्यू धैगु माग खः । तर नीति निर्माण याइपिसं जनजाति व भाषाभाषी समुदायया मां भाय् स्वयां मस्तय्त जबर्जस्ती संस्कृत ब्वंकेमाःगु नीति दय्कल । थ्व प्रवृत्ति राणाकालनिसें हे वयाच्वंगु प्रवृत्ति खः । गुकिया निरन्तरता प्रजातन्त्रय् विश्वास याइपिं कांग्रेस व कम्युनिष्ट दलया सरकारं नं यात । थ्व हे खँ नेवाःतय्त मयःगु खः । थ्व हे खँ जनजातितय्त मयःगु खः । थ्व हे आधारय् अनिवार्य संस्कृत शिक्षा व संस्कृत समाचारया विरोध यात । विद्यालयय् थःगु मांभासं ब्वने दैगुयात प्राथमिकता बियाः सुयां यःसा संस्कृत भाय् नं ब्वने दैगु व्यवस्था जूगु खःसा जनजाति व नेवाःतसें विरोध याय्मालीगु मखु । उकथं हे रेडियो नेपालय् नं न्हापां नेपाःया मांभासं समाचार बीगुली नि प्राथमिकता बिया अले संस्कृतं समाचार ब्यूगु खःसां थुलि विरोध मजुइगु खै । तर थन ला मांभासं समाचार बीमाल धकाः माग यानाच्वंपिं यक्व दुथाय् मांभासं समाचार बीकेगु पलेसा संस्कृत भाय्या समाचार छगूयात निं रेडियो नेपालय् थाय् बीकल । यदि च्यागू भिगू मांभासं समाचार प्रसारण छक्वलं यानाः उकि मध्ये छगू संस्कृत भासं नं समाचार तय्का ब्यूगु खःसां थुलि विरोध याय् म्वालीगु खः । थुकथंया भावनायात राज्यसत्ताय् च्वंच्वंपिसं मथुइकल ।

थुकथं बारबार संस्कृतयात दथुइ तयाः जनजाति व भाषाभाषीतय् ध्यान मेथाय् तक्यंकेगु षडयन्त्रकथं नं काः । थुकथं जनजाति व भाषाभाषीतय् विरोध संस्कृतय् तक्यनाच्वन धाःसा खस नेपाली भाषायात राज्यं बियातःगु छगू भाषा नीति मज्जां न्ह्यानाच्वनीगु जुल । थःगु भाषिक अधिकारया निर्तिं सः तय्माःथाय् जनजाति व भाषाभाषीतय् शक्ति संस्कृतया विरोधय् फुका च्वनेमाल । गुकिं यानाः नं जनजातितसें थःगु मू एजेण्डाय् राष्ट्रया ध्यान सालातय्त असफल जुइगु जुल । नेवाः व जनजातितसें याःगु थ्व आन्दोलनय् खनेदुगु कमजोरी धैगु निर्णय लागू याय्न्ह्यः आन्दोलन सशक्त जुइगु तर सरकारं

उगु निर्णय यायधुंकाः आन्दोलन सशक्त मजुइगु कमजोरी संस्कृत शिक्षा अनिवार्य व संस्कृतं समाचार प्रकरणय् नं खनेदत ।

४.४.६.१ अनिवार्य संस्कृत खारेज

विद्यालयय् शिक्षाय् संस्कृत अनिवार्य याःगु खँयात जनजातितय्सं निरन्तर विरोध यागुलिं ११२३ या थिंलाय् सरकारं शिक्षाय् अनिवार्य संस्कृत लिकाल । नापं प्राथमिक तगिंमय् मातृभाषां ब्वंकेगु प्रावधानयात लागू याय्गु निर्णय यात (सन्ध्याटाइम्स; ८:२६) ।

४.५ जनजाति खः मखुया विवाद

१११० या राजनैतिक हिउपा वय्धुंकाः नेपाःया आदिवासी जनजाति समुदायं राजनैतिक माग न्ह्यब्वयाः वनाच्वंगु इलय् संयुक्त राष्ट्र संघं अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी दँ सन् १९९३ दँय् हनीगु जुल । संयुक्त राष्ट्र संघं घोषणा याःकथं नेपाल जनजाति महासंघं नेपाःया आदिवासीत दुथ्याःगु 'विश्व आदिवासी अन्तर्राष्ट्रिय बर्ष सन् १९९३ राष्ट्रिय समिति नेपाल' स्वंगु खः । नेपालय् संयुक्त राष्ट्र संघया ज्याभ्वः हनेगु दायित्व नेपाल सरकारया दायित्व खः । नेपाल सरकारया सक्रियता खनेमदुगुलिं आदिवासीत थः हे मुनाः थुकथं ग्वसाःखलः दय्काः ज्याभ्वः न्याय्कूगु खः । तर थुकिया खुलाति लिपा नेपाल सरकारं मेगु समिति स्वन । थुगु समितिया नायः छम्ह गैर आदिवासीयात ल्यःगु खः । आदिवासी जनताया दँ न्याय्केगु समितिया नायः गैर आदिवासी तःगु खँया आदिवासीतसें आलोचना यात (इनाप; ११:२४) ।

१११२ दँय् जूगु न्हापांगु आमनिर्वाचन धुंकाः वःगु निर्वाचित सरकारं १११३ दँय् सरकारं बैरागी काँइलाया अध्यक्षताय् राष्ट्रिय भाषा नीति सुझाव आयोग दय्कूगु खः । जनजातितसें भाषिक अधिकारया माग यानाच्वंगु सन्दर्भय् सरकारी निकायनं भाषिक समस्या ज्यंकेत याःगु थ्व न्हापांगु पलाः खः । थ्व आयोगयात नेपालभाषा मंकाःखलकं ३० बुँदाया सुझाव ब्यूगु खः (तँसा-२.१६) ।

जनजाति महासंघ निस्वंसांनिसें थ्व महासंघय् नेवाःतय् प्रतिनिधित्व दुथ्याः । महासंघ निस्वनेगु ज्याय् नं नेवाःतय्गु दुकुलुगु योगदान दु । नेपाःया नेवाः, राई, लिम्बु, तामाङ, गुरुङ्ग, मगर, थारु, शेर्पा व मेमेपिं जातीय पुचः थःपिन्त जनजाति पहिचान बियाः संगठित जुल । थुकथंया पहिचान नेवाःतय्त न्हूगु खः । तर थुबलेतक नं नेवाः जनजाति खः मखु धैगु विवाद पिमदं । नेपालभाषा मंकाःखलकं न्हूदँ १११५ हनेगु भ्वलय् छगू नारा ब्यूगु खः 'नेवाः भी राष्ट्र खः नेपाः भीगु देय् खः' । नेवाःयात राष्ट्र धाय्गु व जनजाति धाय्गु धैगु खँय् सामान्य वहस जूगु खनेदु । मंकाःखलकं नेवाःयात राष्ट्र धाःगुयात नेवाः राष्ट्र मखु जनजाति धाय्माः धैगु बिचाः केशवमान शाक्यया खः । 'पृथ्वीनारायण शाहं नेपाःगाः त्याके न्ह्यः तक नेवाः छगू पूर्ण रुपं राष्ट्र खः । .... तर पृथ्वी नारायणं त्याके धुंकाः उपिं दक्वं राष्ट्रं च्यूत जुयाः केवल जाति Ethnic जूवन । अले थुपिं जातितय्त छगूकथं औपननिवेशिक व्यवहार याःगुलिं थुमित जनजाति धाःगु खः' (शाक्य; क १११५:२) ।

जनजातिं निरन्तर यानाच्वंगु संघर्षया छगू माग जनजाति मन्त्रालय, जनजाति आयोग, जनजाति प्रतिष्ठान माल धैगु खः । सरकारं १११६ पोहेलागाय् (विसं २०५२ पौष ३०) सन्तबहादुर गुरुङ्गयात कजि यानाः जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान नीस्वनेत थुकिया प्रारुप, ऐन तयार कार्यदल दय्‌कल । प्रतिष्ठान मार्फत जनजातिया उत्थान व विकास याय्‌त थ्व प्रतिष्ठान निस्वनेत्यंगु खः । थ्व कार्यदलया सुझावकथं छु छु जातियात जनजाति धलखय् दुथ्याकेमाली धैगु खँय् ६१ गू जातियात जनजातिया धलखय् दुथ्याकेगु सुझाव बिल । उगु ६१ गू जाति दुने नेवाः नं छगू खः । नेवाः जनजाति खः मखु विवाद थनंनिसें न्ह्यात । सन्तबहादुर गुरुङ्गया प्रतिवेदन १११७ या बैशाखय् प्रधानमन्त्रीयात लःल्हात । श्री ५ या सरकार, स्थानीय विकास मन्त्रालय अन्तर्गत स्वनातःगु राष्ट्रिय जनजाति विकास समिति गठन आदेशकथं १११७ तछलागा ६ खुन्हु नेपाल राजपत्रय् जनजातिया अनुसूचि-१ या धलखय् नेवाः समेत दुथ्याका सुचं पिकाल । नेवाः जनजाति जुइगु व मजुइगुया अर्थ जातीय आन्दोलनय् दुगु गठबन्धनय् थःत गुथाय् तय्‌गु खँ नं खः ।

सन्तबहादुरया कार्यदलं प्रतिवेदन बी न्ह्यः हे नेवाः जनजाति खः मखु धैगु विवाद नेवाः समुदाय दुने बहसया खँ जुइधुंकल । नेपालभाषा प्रजातान्त्रिक खलःया महासचिव प्रदीपमान श्रेष्ठया कथं नेवाः जाति खः जनजाति मखु । 'झी नेवाःत धैपिं बहुजात, बहुभाषा, बहुधर्म बहुसंस्कृति दुगु छगू राष्ट्र स्वरुपया समस्तिगत समुदाय जूगुलिं नं थुकियात संघात्मक रुपं मखसें सन्ध्यात्मक रुपं छधी यानाः यंकेगु स्वःसा जक सम्भव जुइ । नेवाःतय्‌त union based या आधारय् छप्पं याय्‌फै मखु Agreement based या आधारय् जक छप्पं छधी याना यंके फैगु सम्भावना दु धकाः नेपालभाषा प्रजातान्त्रिक खलकं न्हापाहे नं धयाच्वंगु खः । नेपाल अधिराज्यया संविधान २०४७ या धारा २६ या उपधारा (१०)य् च्वयातःगु दु- "शिक्षा स्वास्थ्य व रोजगारीया विशेष व्यवस्था याना आर्थिक व सामाजिक रुपं ल्यूने लाःपिं जनजाति समुदायया उत्थान याय्‌गु नीति राज्यं नाला काइ ।" थुकिं छता छुं खँ क्यनी धाय्‌बलय् नेवाःत जनजाति मखु । छाय्‌धाःसा नेवाःत शैक्षिक रुपं सामाजिक रुपं आर्थिक रुपं ल्यूने लाःपिं मखु । ....नेवाःत शोषित व पिडित जक खः । तर शोषित व पिडित धैगु जनजातिया परिभाषा मखु । मेखे जनजाति धैपिं आधुनिक समाजय् दुहाँ वने मफुनिपिं राजनीतिक रुपं तच्वतं ल्यूने लाःपिन्त जक धाइ । जबकि नेवाःत राजनीतिक रुपय् नेपाःया २००० दँया इतिहासय् १८०० दँ शासन सत्ताय् च्वंपिं खः' (श्रेष्ठ; १११७:२) ।

नेपाली कांग्रेसया छम्ह नेतृ सुजाता कोइरालां न्ह्याकाच्वंगु सुषमा कोइराला मेमोरियल ट्रष्टं १११७ कछलाय् निवाः यंक जनजाति मेला ग्वसाः ग्वःगु खः । उगु मेलाय् थी थी जनजातिया स्टल तया जनजातिया संस्कृति नसाःत्वँसा बारे प्रदर्शन यानातःगु खः । उगु मेलाय् नेवाः संस्कृतिया बारे नं क्यनातःगु खः । उगु मेलाय् नेवाःतय्‌त नं जनजातिया धलखय् दुथ्याःगु खँयात कयाः नेकाया राजनैतिक कार्यकर्ता नवीन चित्रकारं वक्तव्य बियाः आपत्ति प्वंगूगु खः । आपालं नाःजापिं मानवशास्त्रीतसें तकं नेवाःत जनजाति मखु धैगु खँय् सहमति क्यनाच्वंगु इलय् नेवाःतय्‌त नं जनजातिया धलखय् दुथ्याका तःगु खँयात विरोध यानातःगु खः (सन्ध्याटाइम्स; २:३८) ।

नेवाः जनजाति खः मखु धैगु विवाद वःगु कारण छगू थुकिया परिभाषां याना नं खः । प्रज्ञाप्रतिष्ठानं पिकयातःगु शब्दकोषय् जनजातिया अर्थ 'जंगल फाँडेर खनीखोस्री खाने नागा कोचे कुसुन्दा जस्ता, नजिकको परिवेशसँग पनि प्रभावित नभएको' धकाः च्वयातःगु दु । थ्व परिभाषाकथं जनजाति धैपिं सभ्यता नं मदुपिं, शिक्षा नं मदुपिं, थःजक च्वना अलग च्वनाच्वंपिं ल्यूने लाःगु जाति धयातःगुलिं नेवाःत जनजाति मखु धैगु भ्रम पिदंगु खः (श्रेष्ठ; ११२१:४) । लिपा वना नेवाःत जनजाति खः मखु धैगु विवाद मन्त्रिपरिषदय् तक थ्यन । जनजाति प्रतिष्ठान स्वनेगु नितिं सरकारं गृहकार्य याःगु इलय् थ्व समस्या पिदंगु खः । थुगु समस्या ज्यंकेत मन्त्रिपरिषदं सामाजिक समितियात जिम्मा बिल (सन्ध्याटाइम्स; ३:३४०) । १११९ थिंलागा ४ खुन्हु मन्त्रिपरिषदया सामाजिक समितिं नेवाःतय्त जनजाति धलखय् दुथ्याका सिफारिश यात । मन्त्रिपरिषदया थुगु सामाजिक समिती मालेया स्थानीय विकास मन्त्री केशवलाल श्रेष्ठ, भौतिक तथा आवास मन्त्री राजेन्द्र श्रेष्ठ, नेकाया मन्त्री अर्जुननरसिंह के.सी. दुगु खः । मन्त्रिपरिषदया थुगु निर्णय धुंकाः राष्ट्रिय जनजाति विकास समितिं १११९ पोहेलाथ्व २ खुन्हु सार्वजनिक सूचं पिकया नेपाःया जनजातिया बारे विस्तृत विवरण पितबिल । उकी दुथ्याःगु धलखय् नेवाःत नं दुथ्याकातःगु खः ।

राष्ट्रिय जनजाति विकास समितिया १११९ चिल्लागा १ खुन्हु च्वंगु मुंज्यां नेवाःतय्त जनजाति धलखय् दुथ्याकेगु वा मथ्याकेगु खँय् स्थानीय विकास मन्त्री अमृत बोहराया न्ह्यःने थी थी विद्वानतसें सहलह ब्याकल । नेवाः आन्दोलनया न्ह्यलुवाःत डा. कमलप्रकाश मल्ल, डा. केशवमान शाक्य, प्रा. माणिकलाल श्रेष्ठ, राजभाइ जकःमि व जनजाति नेतात डा. कृष्ण भट्टचन, डा.गणेश गुरुङ्ग, प्रा. सन्तबहादुर गुरुङ्ग, डा. चैतन्य सुब्बापिसं नेवाःत जनजति हे खः धकाः तर्क ब्यूगु खः । डा. डिल्लीराम दहाल छम्हेसिनं जक नेवाः जनजाति मखु हिन्दू वर्णाश्रम दुने लाःपिं खः धकाः तर्क ब्यूगु खः । फुक्कसिया खँ न्यनेधुंकाः मन्त्री बोहरां नेवाःतय्त जनजाति धलखय् दुथ्याकेमाः धैगु खँय् थः स्पष्ट जुल, आः थम्हं जनजाति प्रतिष्ठान विधेयकयात गथे खः अथे हे छ्वयाबी धकाः उगु ज्याभ्वलय् धाःगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ४:१२३) । मन्त्रीनं बचं बिउथें हे १११९ चौलागा १४ य् च्वंगु मन्त्रिपरिषदया मुंज्यां नेवाःतय्त जनजाति धाय्गु मधाय्गु धैगु विवादं थातं लानाच्वंगु जनजाति सम्बन्धी अनुसूची सहितया जनजाति प्रतिष्ठान विधेयक पारित यात । थुकथं नेवाः व जनजाति आन्दोलनय् नेवाः व जनजातियात फाय्गु कुतः असफल जुल । नेवाःयात नं सरकारं जनजाति हे खः धकाः नालाकाल ।

छगू सरकार दुबले नेवाःयात जनजाति धकाः स्वीकार याय्धुंकाः हानं मेगु सरकार वःबलय् नेवाःयात जनजाति धलखं पितिनेगु नं जुल । कृष्णप्रसाद भट्टराई प्रधानमन्त्री जुयाच्वंगु इलय् ११२० चिल्लाथ्वय् च्वंगु मन्त्रीपरिषद्या अन्तिम बैठकं नेवाःतय्त जनजाति धलखं लिकाल । थुकथं नेवाःयात जनजाति धलखं लिकाःगु खँ गुलि ईतक जनजाति विकास समितिं हे मस्यू । थुकथं विवाद हानं शुरु जुल । गिरिजाप्रसाद कोइराला प्रधानमन्त्री जूगु मेगु सरकार वःबलय् स्थानीय विकास मन्त्री रामचन्द्र पौडेलं राष्ट्रिय सभाय् राष्ट्रिय जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान विधेयक न्ह्यब्वल । थुकथं न्ह्यब्वःगु विधेयकय् जनजातिया धलखं नेवाःयात चीकाः विधेयक न्ह्यब्वःगु खः । मूल प्रतिवेदनं याःगु सिफारिशयात स्यंकाः

प्रतिष्ठानया सरंचना, जनजातिया परिभाषा, अधिकार व अनुसूचीनापं उखेथुखे यानाः विधेयक न्ह्यब्वःगुलिं थ्व विधेयकयात थी थी जनजाति संगठनतसें अस्वीकार याय्गु खँ सार्वजनिक यात । नेपाल जनजाति महासंघ, नेपालभाषा संघर्ष समिति, नेपालभाषा मंकाःखलः, नेपाल मगर संघ, तामाङ्ग घेदुङ, किरात राई यायोक्खा, किरात याक्चुङ्ग चुम्लुङ्ग, नेपाल छन्त्याल संघ, धिमाल जाति विकास केन्द्र व थारु कल्याणकारी सभां न्ह्यब्वःगु विधेयकया अनुसूचीं नेवाःयात लिकया स्यंकाः पेश यात धकाः विरोध याःगु खः ।

थुकथं नेवाः जनजाति खः वा मखु धैगु सवालय् विवाद ब्वलंनाच्वंगुलिं नेवाः बौद्धिक पुचःया धारणा न्यनेत नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलनं 'नेवाः जनजाति खः मखु' धैगु विषयय् अन्तक्रिया नं याःगु खः । नेवाःतय्त जनजाति धलखय् हे तय्माःगु माग नेवाः देय् दबुलिं नं यात । देय् दबूनाप आबद्ध जातीय संगठन केन्द्रीय मानन्धर संघ, कपाली समाज, तण्डूकार समाज, द शाक्य फाउण्डेशन, नकर्मी कल्याणकारी समाज, जोशी समाज, मल्ल प्रतिष्ठान, रंजितकार समाजया प्रतिनिधितय्त सःता नेवाः जातियात सरकारं जनजाति धलखं चीकूगु खँयात अस्वीकार याय्गु निर्णय याःगु खनेदु । थुकथं नेवाःतय्गु विरोध खनेदय्वं लिपा सरकारं जनजातिया अनुसूची नेवाः व मेमेपिं नेपाःया ५९ गू जाति दुथ्याका जनजाति प्रतिष्ठान नीस्वन । देया तमाम जनजातितय् सामाजिक, साँस्कृतिक विकास व उत्थान एवम् राष्ट्रिय विकासया मू प्रवाह दुने जनजातितय्त हय्त प्रतिष्ठान नीस्वंगु खः ।

४.५.१ विभाजित धापू

जनजाति धलखय् नेवाः दुथ्याकेगु वा दुमथ्याकेगु धैगु सवाल नेपाःया राजनीति खनेदयावःगु न्हूगु शक्ति समिकरणय् नेवाः गनथाय् लाक्क च्वनेगु धैगु सवाल दुथ्याः । नेपाःया थी थी भाषाभाषी व जाति जनजातितसें भाषिक व जातीय समान अधिकारया निंतिं न्ह्याकावयाच्वंगु आन्दोलनयात 'जनजाति आन्दोलन' कथं थुइकेगु याः । थुकथं छगू हे कथंया समस्यायात मंकाः रुपं ल्ह्वनेगु नितिं जनजाति महासंघया रुपय् विकास जुल । नेवाःतय्गु भाषिक व जातीय अधिकारया समस्या व नेपाःया मगः, गुरुङ्ग, तामाङ्ग, राई, लिम्बु व मेमेपिंया जातितय्गु भाषिक व जातीय समस्या छता हे खः । थुगु समस्या ब्वलंगु कारक तत्व नं छगू हे । थ्व समस्या ज्यंकेत संघर्ष याय्माःगु पक्ष नं छगू हे अर्थात राज्यनाप हे संघर्ष याय्माःगु जूसेंलि नेवाःत जक राज्यनाप ल्वाना पार जुइमखु । थुकिया नितिं छगू हे स्वार्थ ज्वनाच्वंपिं फुक्क जातित छथाय् च्वनेगु नितिं 'जनजाति आन्दोलन'या विकास जुल । थुगु आन्दोलनयात न्हापांनिसें हे न्ह्याकावयाच्वंगु जातीय पुचःत मध्य् प्रमुख जाति छगू नेवाः नं खः । थ्व हे जुया नेवाः आन्दोलननाप सम्बन्धित न्ह्यलुवातसें नेवाः आन्दोलनयात जनजाति आन्दोलनं विस्कं तय्गु राजनैतिक धरातल मखं । बिस्कं तय्गु धैगु हे नेवाः आन्दोलन जक कमजोर जुइगु मखुकि जनजाति आन्दोलन हे कमजोर जुइगु खः ।

सन्तबहादुर गुरुङ्गया नेतृत्वय् जनजाति प्रतिष्ठान निस्वनेत दय्कूगु कार्यदलया प्रतिवेदनय् जनजाति खँग्वःयात Caste, Tribe, Race, Backward Communinty, Schedule Castes या अर्थय् मखु धकाः न्वखँक धयातःगु दु । जनजाति खँग्वःयात अंग्रेजीं Nationalities वा Ethnic Groups धाय्

फैगु सुझाव वःगु तर थ्व निगू खँग्व मध्य् Ethnic Groups खँग्वलं अध्ययन अनुसन्धानया ख्यलय् जनजाति व मेमेपिं जातित धकाः नं थुइकी थुइकीमखु धैगु विवाद वःगुलिं प्रचलनय् Nationalities खँग्व दुगुलिं थ्व हे खँग्व छ्यलेगु पाय्छि जुइ धकाः उगु प्रतिवेदनय् न्ह्यथनातःगु खः । सुयात जनजाति धाय्गु धैगु खँयात नेपाःया राजनैतिक सापेक्षताया आधारय् सन्तबहादुर गुरुङ्गया रिपोर्ट राजनैतिक परिभाषा बियातःगु दु । थःगु मातृभाषा व परम्परागत रितिरिवाज दुपिं तर चार वर्णया हिन्दू वर्णाश्रम व्यवस्था दुने मलापिं जनजाति दुने लाइ धकाः धयातःगु दु । थ्व परिभाषा जनजाति महासंघं पिकनातःगु जनजातिया परिभाषानाप नं ज्वःला ।

आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान विधेयक नेसं ११२१ कौलाथ्व १ य् पारित जुल । जनजाति समुदायया हितया नितिं सरकारया निकायकथं थ्वं ज्या याइगु जूगुलिं जनजाति आन्दोलनया उपलब्धिकथं प्रतिष्ठानयात काय्गु याः । प्रतिष्ठानया ऐन २०५८ कथं नेपाल सरकारं नेवाः व मेमेपिं न्यय्गुंगू जातीय समुदाययात आदिवासी जनजाति धकाः पहिचान ब्यूगु दु । समावेशी लोकतन्त्रया अभ्यास जुइमाःगु माग अप्वयाच्वंगु कारणं नेपाःया थी थी जात, जाति व जनजातिया जनसंख्याया स्थिति नं राजनैतिक महत्व क्यनीगु स्वभाविक जुल । नेपाःया फुक्क जातीय समुदाययात प्यंगू महत्वपूर्ण पुचलय् ब्वथला स्वय्गु याः । ब्रम्हू क्षेत्री पुचः छगू, मेगु आदिवासी जनजति पुचः, मधेसी पुचः व दलित पुचः । थ्व प्यंगु पुचःया शक्ति भविष्यया राजनैतिक समिकरणय् महत्वपूर्ण भूमिका म्हितीगुली शंकाः मदु । थुकिया नितिं दकलय् अप्वः जनसंख्या दुगु पुचः दय्का राजनैतिक वर्चश्व दय्केगु रणनीति नं जातीय आन्दोलनय् विकास जुल । थ्व प्यंगू पुचःया जनसंख्या केन्द्रीय तथ्यांक विभागया ११२१ या ल्याःकथं थुकथं खनेदु ।

नेपाःया मुक्कं जनसंख्या	२२,७३६,९३४	१०० प्रतिशत
ब्रम्हू क्षेत्री पुचः	७,०२३,२२०	३०.८९ प्रतिशत
आदिवासी जनजाति पुचः	८,२७१,९७५	३६.३१ प्रतिशत
दलित पुचः	३,२३३,४४८	१४.९९ प्रतिशत
मधेसी पुचः	२,८०२,१८७	१२.३० प्रतिशत

नेपाःया जनसंख्या विवरण (स्रोतः केतबिः ११२८ः १-३)

च्वय्या तालिकाकथं नं यदि आदिवासी जनजाति पुचलं नेवाःयात लिकया बिलकि ब्रम्हू क्षेत्री पुचःया जनसंख्या बहुमतय् खनेदइ । नेवाःतय्तयात जनजाति धलखं लिकाय्गु वा दुथ्याकेगु राजनैतिक कारणया ल्यूनेया अर्थ थ्व नं खः । तर नेवाःतय् दथुइ नेवाः जनजाति धाय्गु कि मधाय्गु धैगु सवालय् छगू हे मत धाःसा मजू । नेपालभाषाया छ्ध्वः अभियन्तात नेवाःतय्त गुगुं नं हालतय् जनजाति धाय्मज्यू धैगु बिचाः बियातुं च्वन । नेपालभाषाया पत्रपत्रिकात नं थ्व खँय् विभाजित जूगु खनेदत । देशय्मरुभ्याः वाःपौ नेवाःतय्त जनजाति धाय्मज्यू धैगु पक्षय् खनेदुसा सन्ध्याटाइम्स, विश्वभूमि न्हिपौ धाःसा जनजाति

धायग्‌ु पक्षय्‌ खनेदत । व जुया जनजाति धाय्‌माः धैगु च्वसूत फुक्कं सन्ध्याटाइम्स, विश्वभूमि न्हिपौलय्‌ थाय्‌ ब्यूगु खनेदु उखे जनजाति धाय्‌मज्यू धैगु च्वसू देशय्‌मरुभ्याालय्‌ पिदनाच्वन (तँसा १.१०) ।

४.६ सरकारी निर्णयकथं 'नेपालभाषा'

नेपालभाषा आन्दोलनया प्रारम्भिक कालंनिसें हे नेवाःतय्‌गु माग धैगु नेवाःतसें ल्हाइगु भाय्‌यात 'नेवारी' मखु 'नेपालभाषा' धाय्‌माः धैगु खः । धर्मादित्य धर्माचार्यं ऐतिहासिक तथ्य प्रमाण बियाः नेपालभाषा धाय्‌माः धकाः माग तयावन । विसं २०१८ बैशाख २९ गते शिक्षा मन्त्रालय नं त्रिभुवन विश्वविद्यालययात छपु पौ ब्यूगु खः । उगु पतिइ नेपालभाषा धकाः धाय्‌बलय्‌ नेपाली राष्ट्रभाषानाप भ्रम जुइगुलिं आः तकया प्रचलित नां 'नेवारी' धकाः हे पाठ्यक्रमय्‌ दुथ्याकाः ब्वंकेगु ब्यवस्था याय्‌गु धकाः सूचं बियातःगु खः । उगु निर्णयया त्रिविवियां नेपालभाषा पाठ्यक्रम उप-समितिया कजि कविकेशरी चित्तधर 'हृदय' विरोध यानाः दसिनापं तया नेपालभाषा हे धाय्‌मा धकाः सुझाव बिल । उगु सुझावया सुनुवाइ मजुइवं विसं २०१८ सालय्‌ अन्तर कलेज नेपालभाषा साहित्य पालाया सक्रियताय्‌ जुजुयाथाय्‌ प्रतिनिधिमण्डल वनाः जुजुयात बीत च्वःगु पत्रय्‌ दसिनापं तया 'नेवारी' मखु 'नेपालभाषा' हे धाय्‌माः धकाः माग यात । च्वसापासाया सक्रियताय्‌ विसं २०१९ साल जेठ १६ गते केदारमान 'व्यथित'या नेतृत्वय्‌ सत्यमोहन जोशी व प्रेमबहादुर कसाःनापं स्वम्ह जुजु महेन्द्रयात नापलाना ब्यूगु स्मृतिपत्रय्‌ श्री ५ या सरकारं नेपालभाषायात 'नेवारी' धाल थुज्वःगु निर्णय मयाःसां जिउ धकाः सुझाव बियातःगु दु (तँसा-२.२) । तर थुपिं मागया गननं सुनुवाइ मजू ।

पंचायतीकालय्‌ सरकारी संचार माध्यमय्‌ जक मखुकि गैर नेवाःभाषाया संचारमाध्यमय्‌ नं 'नेवारीभाषा' धाय्‌गु परम्परा तसकं न्यनावन । थ्व परम्परा विसं ०४७ सालय्‌ बहुदलीय प्रजातन्त्र वय्‌ धुंकाः नं सुधार मजू । नेवाः आन्दोलनय्‌ ताः ईतक नं 'नेवारी' मखु 'नेपालभाषा' धाय्‌माः धैगु माग प्रमुख माग जुयाच्वन । विसं ०४६ साल लिपा बहुदल वय्‌धुंकाः १११५ सिल्लाथ्व १४ य्‌ नेपालभाषाया थी थी गुंगू संस्थातय्‌पाखें प्रधानमन्त्री मनमोहनयात ब्यूगु मागपत्रय्‌ नं प्रमुख रुपं थ्व मागयात ल्ह्वनातःगु दु (तँसा-२.६) ।

मनमोहन अधिकारीया प्रधानमन्त्रीत्व कालय्‌ १११५ ञँलाथ्व १३ य्‌ च्वंगु मन्त्रिपरिषदया मुँज्यां नेवाःतसें ल्हाइगु भाय्‌यात 'नेपालभाषा' धाय्‌गु धकाः निर्णय यानाबिल । खास यानाः सरकारी संचार माध्यम उकी नं रेडियो नेपालं नेवाः बुखँ बीबलय्‌ 'नेवारीमा समाचार' धाइगुयात सुधार यानाः 'नेपालभाषा' धाय्‌केत थ्व निर्णय जूगु खः । तर थ्व निर्णय प्रशासनया क्वय्‌ तहतक थ्यने हे मलाय्‌वं मनमोहन अधिकारीया नेतृत्वया सरकार क्वःदल । मन्त्रिपरिषदया थ्व निर्णय लागू जूगु खनेमन्त ।

नेवाः भाय्‌यात सरकारी संचारमाध्यमपाखें 'नेपालभाषा' धकाः धाय्‌माल धकाः १११९ कछलागा १० खुन्हु संचारमन्त्री राधाकृष्ण मैनालियाथाय्‌ नापलाःवंगु नेपालभाषाया थी थी प्रमुख संघसंस्थाया

प्रतिनिधिपिसं मागयात (तँसा-२.७) । उगु मागया आधारय् रेडियो नेपालं 'नेवारी' धकाः धायगु बन्दयानाः नेपालभाषा हे धकाः धायत मन्त्रीं तत्काल हे संचार सचिवयात उजं बिल । १११९ कछलागा १४ खुन्हु च्वंगु एमालेया केन्द्रीय कमिटीया मुंज्या प्रस्ताव नं. १४ य् सरकारी संचार माध्यमं 'नेवारभाषा' धयाच्वंगुयात 'नेपालभाषा' हे धाय्माः धकाः निर्णय यात (सन्ध्याटाइम्स; ३:२२) ।

सरकारया मन्त्रीतसें पटक पटक नेवाःभाय् यात 'नेवारी' मखु 'नेपालभाषा' धाय्गु निर्णय जूगु खँ कंसां व्यवहारय् धाःसा लागू मजू । लिपा नं सरकारयाथाय् वंगु प्रतिनिधिमण्डलं थ्व माग मत्वःतू (तँसा-२.१३) । नेवाःतसें निरन्तर यानाच्वंगु मागया कारणं थौकन्हे संचारमाध्यमय् 'नेपालभाषा' धाय्गु प्रचलन अप्वःगु दु ।

४.७ संकटकाल, ११२२

राजनैतिक संकटया इलय् नेवाः आन्दोलन नं संकटय् लानावंगु खनेदु । नेपाःया राजनीतिया थी थी कालखण्डय् जूगु घटनां नं नेवाः आन्दोलनयात प्रभावित यात । गथे राजनैतिक अस्थिरता व माओवादी जनयुद्धया कारणं ब्वलंगु परिस्थितिं यानाः नेपाःया राजनैतिक अवस्था स्यनावन । माओवादी जनयुद्धया क्रमय् ११२२ मंसिरय् माओवादीं नेपाःया दांगया नेपाली सैनिक ब्यारेकय् तःच्वःगु आक्रमण यात । थ्व घटनाधुंकाः नेपालय् संकटकाल घोषणा जुल । संकटकाल थपे याय्गु खँय् विवाद जुया प्रतिनिधिसभा ११२२ बछलागा १२ खुन्हु भंग यानाः सरकारं संकटकालयात निरन्तरता बिल । संकटकालया इलय् राजनैतिक गतिविधी पाः जूथें नेवाः आन्दोलनय् नं शिथिलता खनेदत ।

प्रतिनिधि सभा भंग जूगुलिं प्रतिनिधिसभाया चुनावया चर्चा जुल अले तिनि नेवाः आन्दोलनया नं चर्चा न्ह्यात । संस्कृत अनिवार्य, संस्कृत समाचार व स्थानीय निकायय् मातृभाषाया मान्यताया खँय् संविधान संशोधन यानाः अधिकार काय्गु निष्कर्षय् थ्यंगु नेवाः आन्दोलनं चुनावयात थ्व हे रणनीती ध्यान बीमाःगु खँ वल । नेपालभाषा संघर्ष समितिं ११२२ दिल्लाथ्व ९ खुन्हु याःगु 'मध्यावधि चुनाव व भाषिक अधिकार' गोष्ठी थुकथंया चर्चा जूगु खः । थ्व हे खँयात कयाः नेवाः आन्दोलन छुं राजनैतिक दलया नितिं प्रयोग याय्गु साधन मजुइमाः धकाः खवरदार, नेवाः आन्दोलनयात चुनावय् बरः तय् दैमखु धैगु च्वसूनं थ्व इलय् पिदन (जकःमि; ११२२:२) ।

निर्वाचित सरकारयात जुजु ज्ञानेन्द्रं ११२२ असोज १८ य् अक्षम जूगु आरोप बियाः बर्खास्त यात । थ्व ईयात राजनैतिक दलतसें प्रतिगमन जूगु धाय्गु याः । प्रतिगमनया कालय् जुजु ज्ञानेन्द्रया सिफारिशं सरकार गठन जुइगु व राजीनामा बीकेगु अभ्यास जुल । जुजुं निर्वाचित सरकार भंग याय्धुंकाः लोकेन्द्रबहादुर चन्दया नेतृत्वय् सरकार स्वन । प्रधानमन्त्री लोकेन्द्रबहादुर चन्दयाथाय् नेपालभाषा मंकाःखलः न्हूदँ समारोह समितिपाखें नेपालसंवतयात सरकारी संचार माध्यमय् छ्यलेत ज्ञानपपत्र ब्यूगु खः (तँसा-२.१२) । उगु इलय् प्रधानमन्त्रीपाखें नेपालसंवतया प्रवर्तक शंखधर साख्वाःया हुलाक टिकट

पिकाय्गु बचं ब्यूगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ७:३०२) । तर थ्व सरकारं ब्यूगु बचं पूरा मयाः । खुला लिपा हानं सूर्यबहादुर थापाया नेतृत्वय् सरकार स्वन । थुबलय् नं प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापायाथाय् मंकाःखलः न्हूदँ समारोह समितिपाखें नापलाना ज्ञापनपत्र ब्यूगु खः । उगु ज्ञापनपत्रय् नं नेपालसंवतया सरकारी संचारमाध्यमय् छ्यलेगु, नेवाःभाय्यात नेवारी मधासे नेपालभाषा धाय्माःगु आदि मागत ब्यूगु खः (तँसा-२.१३) । थ्व हे कालय् नेवाःतसें ल्ह्वनाच्वंगु मुद्दा मध्ये नेपालसंवत सम्बन्धी छुं माग सरकारं पूवंका ब्यूगु खनेदु । नेपालसंवतया प्रवर्तक शंखधरया हुलाक टिकट ११२४ कछलाथ्व पारुखुन्हु पिकाल । थुगु इलय् संचारमन्त्री कमलथापा जुयाच्वंगु खः । नापं नेपाःया सरकारी संचारमाध्यमय् नेपालसंवत छ्यलेगु निर्णय नं याःगु खः ।

४.७.१ प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् नेवाः

निर्वाचित सरकारयात भंग यानाः जुजु ज्ञानेन्द्रं थःयस्सें सरकार स्वनेगु ज्या जूसांनिसें नेपाःया राजनीति प्रतिगमनया लँपुइ वन । थ्व इलय् नेपाली कांग्रेस, एमाले, नेमकिपा, संयुक्त जनमोर्चा यानाः न्यागू राजनैतिक दलतसें प्रतिगमन विरोधी आन्दोलन न्ह्याकूगु खः । थ्व आन्दोलनय् नेवाःत नं सहभागी जुइमाल धैगु राजनैतिक चर्चा परिचर्चा जुयाः नेवाःत नं थ्व आन्दोलनय् कुहाँवैगु समाचारत पिदनाच्वन । प्रतिगमनया विरोध यानाः नेपालभाषा साहित्य तःमुँज्याया ग्वसालय् साहित्य गोष्ठी यानाः नेवाः साहित्यकारतसें प्रतिगमनया विरोध याय्गु नीयात । न्यागू राजनैतिक दलतसें न्ह्याकाच्वंगु प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् स्वनिगःया नेवाःत कुहाँ मवय्कं सफल जुइमखु धैगु स्यू तर थ्व आन्दोलनय् नेवाःत कुहाँमवः (शाक्य; ११२४:२) । थ्व हे खँय् आन्दोलन यानाच्वंगु न्यागू दलया प्रतिनिधितसें नेवाःतय्त नं प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् कोतहय्त नेवाः खलःपुचःनाप वार्ता यात (सन्ध्याटाइम्स; ९:१४८) । थुकिया हे लिच्वःकथं ग्वहालि गुथिया ग्वसालय् जूगु सहलह मुँज्यां आन्दोलनय् ऐक्यवद्धता क्यनेगु निर्णय यात । उगु मुंज्यां राजनैतिक दलतसें न्हापा याःगु कमिकमजोरीयात कुंखिना आत्मालोचना याय्माःगु, आन्दोलनया माग संविधानसभा व गणतन्त्र जुइमाःगु, जातीय स्वशासनया खँ वय्माःगु शर्तत नं तःगु खः ।

नेवाः व मेमेपिं जनजातित प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् वनेबलय् थःगु बिस्कं पहिचान सहित स्वशासनया माग ज्वना आन्दोलनय् वनेगु बिचाः नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघं बिल (सन्ध्याटाइम्स; ९:१४८) । प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् जनजातित थःगु पहिचान ज्वना वनेत आदिवासी जनजाति संयुक्त मोर्चा तयारी समिति स्वनाः संविधानसभा व राज्यया पुनर्संरचनाया पक्षय् वय्त राजनैतिक दलतय्त अपिल यात । थुकथं नेवाःतसें राष्ट्रया नितिं भाषा संस्कृति व धर्म निरपेक्षताया नितिं प्रतिगमन विरोधी आन्दोलन खःसा नेवाः देय् दबू, नेपालभाषा मंकाःखलः, नेपालभाषा संघर्ष समिति, नेवाः गुथि व नेवाः देय् गू नापं जाना वनेमाः । थःगु म्हसीका ब्वयाः जिमिगु नितिं नं आन्दोलनं ठोस उपलब्धी दय्माः धैगु बुँदागत खँत ज्वनाः आन्दोलनय् वनेमाः (शाक्य; ११२४:२) । थ्व आन्दोलनय् स्वशासनया नितिं जनजातितनाप छप्पं जुयाः नेवाःत आन्दोलनय् वनेमाः (बज्राचार्य; ११२४:२) । थुकथं नेवाः व मेमेपिं जनजातित छप्पं जुयाः भाषिक, जातीय व भौगोलिक आधारय् जुइगु राज्यया पुनर्संरचनाया माग ज्वनाः प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् वनेगु वातावरण ब्वलन । आदिवासी जनजातित छप्पं जुयाः प्रतिगमन

विरोधी आन्दोलनय् नेपालभाषा मंकाःखलः यल, लिजः नेपालभाषा कविता दबूपाखें ऐक्यबद्धता दुगु खँ सार्वजनिक यात । आदिवासी जनजातितसें प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् वयगु भ्वलय् ११२४ बछलाथ्व ६ खुन्हु विरोध जुलुस यात । नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ, भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति, आदिवासी जनजाति संयुक्त मोर्चा तयारी समितिया मंकाः ग्वसालय् विरोध जुलुसय् नेवाःतसें नं नेवाः खलःपुचःपाखें ब्यानर सहित ब्वतिकाल । उगु जुलुसय् प्रहरीं हस्तक्षेप यानाः जनजाति नेता कार्यकर्तात ज्वना यंकल । उकथं ज्वनायंकूपिं नेवाः आन्दोलनया न्ह्यलुवाःत दुर्गालाल श्रेष्ठ, मल्ल के. सुन्दर, बुद्ध सायमिपिं खः ।

नेवाः व मेमेपिं नेपाःया आदिवासी जनजाति संस्थात नं प्रतिगमन विरोधी राजनैतिक आन्दोलनय् वल । नेवाः खलःपुचःतय्त आन्दोलनय् अझ अप्वः ब्वति काय्केत नेवाः देय् दबूपाखें थी थी खलः पुचःनाप खँ ब्याकूगु खः । थुकथं नेवाः खलः पुचःतनाप प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् नेवाःतसें जातीय स्वशासन, धर्मनिरपेक्षता, भाषिक समान अधिकार आदि माग तयाः वनेगु खँ क्वछित । नापं नेवाः पत्रपत्रिकाय् नं प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् वय्माल धैगु बिचाः ब्वयाः नेवाःत नं आन्दोलनय् कुहाँवय्माल (तण्डुकार; ११२४:२), आन्दोलनय् नेवाःत (मानन्धर; ११२४:२), नेवाः खलः पुचःत कुहाँ वय्धुंकाः (शाक्य; ११२४:२), थौंया आन्दोलनय् नेवाःतय् सहभागिता (मल्ल; ११२४:२), न्ह्यानाच्वंगु आन्दोलनय् नेवाः सहभागिता (प्रधान; ११२४:२) धैगु लेखत पिकया नेवाःतय्त प्रतिगमन बिरोधी आन्दोलनय् सालेत्यंगु खनेदु ।

प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनया भ्वलय् हे नेवाः देय् दबूपाखें जेठ १८ या हाकूगु दिंयात हनेगु अपिल यानाः मोटरसाइकल र्‍याली यात । जेठ १८ खुन्हु नेवाः देय् दबूपाखें आन्दोलन हाकुगु दिंया जुलुस व सभा यानाः प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनया ज्याभ्वःत यात । लिपा प्रतिगमनया विरोधी आन्दोलन यानाच्वंगु राजनैतिक दलत मध्य् एमाले सरकारय् वन । गुकिं यानाः न्यागू राजनैतिक दलया आन्दोलन नं दिना वन । नेवाःतय् दथुइ प्रतिगमन विरोधी आन्दोलन नं सुनावन ।

४.८ लोकतान्त्रिक आन्दोलन

नेपाःया राजनैतिक इतिहासय् विसं २०६१ या माघ १९ य् तःधंगु राजनैतिक घटना जुल । नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिक, एमाले दुथ्याःगु शेरबहादुर देउवा प्रधानमन्त्री जुयाच्वंगु सरकारयात विसं २०६१ या माघ १९ य् हानं छक बर्खास्त यानाः जुजु ज्ञानेन्द्रं थम्हं हे शासन न्ह्याकल । थ्वया न्ह्यः विसं २०५९ असोज १८ य् जुजु ज्ञानेन्द्रं निर्वाचित सरकार भंग याःसां सरकार चले याय्गु जिम्मा राजनैतिक दलतय्त हे ब्यूगु खः । थुगु इलय् नेपाःया राजनैतिक दलतय्त अघोषित रुपं प्रतिबन्ध तयगु ज्या जुल । प्रेस, वाक्स्वतन्त्रता, भेला जुइगु स्वतन्त्रतताय् अघोषित प्रतिबन्ध जुल । थ्व कारणं नं थुगु इलय् नेवाःतय् भाषिक, साहित्यिक व जातीय अधिकार सम्बन्धी गतिविधी नं यक्व सिथिलता वल ।

४.८.१ नगर निर्वाचन बहिष्कार

जुजु ज्ञानेन्द्रया प्रत्यक्ष शासन कालया लिपांगु कालय् राजनैतिक गतिविधी छुं भचा स्वतन्त्रता दत । चुनाव याके मफूगु त्वहः तया सरकार चीकेगु ज्या याःम्ह जुजु ज्ञानेन्द्रयात गुगुं नं कथं चुनाव याना क्यनेगु दवाव लानाच्वंगु खः । प्रतिनिधिसभाया चुनाव मखुसा सिमित नगरपालिकाया चुनाव ११२६ सिल्लाथ्व १० य् याय्गु घोषणा सरकारपाखें जुल । थ्व चुनावयात कयाः राजनैतिक दलतय् ल्वाकज्याःगु प्रतिक्रियात पिदन । थ्वया हे दथुइ सशस्त्र युद्ध यानाच्वंगु पार्टी नेकपा (माओवादी) व संसदीय न्हय्गु दल दथुइ विसं ०६२ सालया मंसीरय् जुजु ज्ञानेन्द्रया सरकारयात क्वथलेगु व लोकतन्त्र थापना याय्गु खँय् भिंनिगू बुँदाया सहमति जूगु खः । थ्व सहमतिं यानाः प्रतिकूल अवस्थाया सामना यानाच्वंगु संसदीय दलतय् पक्षय् बुलुहुँ जनमत अप्वय्गु शुरु जुल । वकिल, डक्टर व मेमेपिं पेशाकर्मी व नागरिक समाजयापाखें नं जुजुया प्रत्यक्ष शासनया विरोधय् माओवादी समस्या, राज्य पुनर्संरचना व लोकतन्त्रया पक्षय् प्रदर्शन शुरु जुइधुंकूगु खः ।

जुजु ज्ञानेन्द्र अध्यक्ष जूगु सरकारं घोषणा याःगु चुनावयात ध्वस्त याय्गु घोषणा नेकपा - माओवादीं यात । उकथं हे नेपाली कांग्रेस, एमाले नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक) व मेमेपिंया संसदीय दलतय्पाखें नगर निर्वाचन बहिष्कारया घोषणा यात । थ्व चुनावयात कयाः नेवाः राजनैतिक ख्यलं नं थी थी कथं थःगु बिचाः बिया हल । नगर निर्वाचनय् नेवाःतसें ब्वति काय्गु वा बहिष्कार याय्गु धैगु खँय् नेवाः आन्दोलनकर्मीतय् बिचाःत सार्वजनिक जूगु खनेदत । नगर निर्वाचनयात कयाः चुनाव बहिष्कार याय्गु अपिल नेवाः आन्दोलनय् दुपिं नेवाःतय्पाखें वक्तव्य व पर्चा पिकया यात (तँसा-२.१५) । नेवाः आन्दोलनय् दुपिं न्ययछम्हेसिया नामं थ्व वक्तव्य व पर्चा पिथंगु खः । थ्व पर्चाय् राजनैतिक द्वन्द्वयात सम्बोधन मयाइगु नगर चुनाव औचित्यहिन खः । नेवाःतय् प्राथमिकता धैगु देय्या राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक समस्यायात खः कथं सम्बोधन याइगु लँपु जुइमाः । उकिं विभेदकारी शासन व्यवस्थायात हीकाः राज्यया पुनर्संरचना याय्माः । नेवाःतय् न्यागू प्राथमिकता जातीय स्वशासन, समावेशी लोकतन्त्र, राज्यया पुनर्संरचना, धर्म निरपेक्षतता व संविधानसभापाखें न्हूगु संविधान खः 'नगर चुनावया बारे नेवाः धापू' नांया पर्चाय् न्ह्यथनातःगु खः ।

नगर निर्वाचनयात नेवाःतय्पाखें बहिष्कार याय्त व ज्वनातःपिं राजबन्दीतय्त त्वःतेत नेवाः देय् गुथि नेपालमण्डल व विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथिपाखें वक्तव्य पिथंगु खनेदु (सन्ध्याटाइम्स; ११:६९,७४) । जुजु ज्ञानेन्द्रं याकूगु नगर निर्वाचन धाःसा शान्तिपूर्ण रुपं क्वचाल तर सहभागिता धाःसा यक्व न्यून जक खनेदत । येँय् मुक्कं १९ प्रतिशत जक भोट कुतुंवन । नगर चुनावय् दंपिं मदया गुलिथासय् उम्मेदवारत निर्विरोध व खाली जूगु नं खनेदत ।

४.८.२ जनआन्दोलन-११२६

जुजुया प्रत्यक्ष शासनया विरोधय् संसदीय न्हय्गु राजनैतिक दलतसें आन्दोलनया घोषणा यात । थ्व आन्दोलनयात नेकपा माओवादीं नं समर्थन यासेलिं नेपाःया इतिहासय् मेगु जनआन्दोलनया पृष्ठभूमि तयार जुल । थ्व आन्दोलनय् न्हय्गु राजनैतिक दलनाप सम्बन्धित आदिवासी जनजाति संघर्ष समितिं नं आन्दोलनया घोषणायात । नेवाः व मेमेपिं मेमेगु जनजाति पुचःत दुथ्याःगु थ्व संघर्ष समितिं जातीय व भाषिक मुद्दायात ज्वनाः आन्दोलन याय्गु घोषणा याःगु खः । थ्व संघर्ष समितिं ११२६ चिल्लागा ३० खुन्हु थी थी माग तया प्रदर्शन यात । थुगु प्रदर्शनय् नेवाःतय् राष्ट्रिय संगठन नेवाः देय् दबू, नेवाः देय् गुथि नेपालमण्डलं संस्थागत सहभागिता क्यन ।

नेकपा (माओवादी)या नापं समर्थन दुगु न्हय्गु राजनैतिक दलं ११२६ चौलाथ्व १० निसें आम हडतालया घोषणा यानाः जनआन्दोलनया आव्हान यात । थुगु लोकतान्त्रिक आन्दोलनया घोषणायात कयाः नेवाः आन्दोलनय् नं बहस शुरु जुल । थ्व आन्दोलनय् नेवाःत नं वय्माःगु खँय् पक्ष व विपक्षय् नेवाः आन्दोलन दुने तर्क वितर्क जूगु खनेदु । प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनय् नेवाःतय्त क्वत हय्त राजनैतिक दलतसें वार्तायाःथें थुगु जनआन्दोलनय् नेवाःतय्त क्वत हय्त आन्दोलनया आव्हान याःगु न्हय्गु राजनैतिक दल व नेवाः देय् दबूया ग्वसालय् नेवाःतय् थी थी खलः पुचःनाप सहलह व्याकल (सन्ध्याटाइम्स; ११:१२७) ।

नेपामि जनताया प्रजातान्त्रिक हक, अधिकार व नेपाःया सकल जाति जनजातिया प्रजातान्त्रिक व जातीय अधिकारया निंतिं न्ह्याःगु हे पक्षं याइगु कुतःयात नं समर्थन याय्माः धासें लोकतान्त्रिक आन्दोलनयात नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन गुथिं पूर्ण समर्थन याय्गु घोषणा यात (सन्ध्याटाइम्स; ११:१२९) । थुकथं हे जनआन्दोलनय् नेवाःतसें ब्वति काय्त अपिल यानाः वक्तव्यत पिदनेगु शुरु जुल । थुकथं वक्तव्य बिउपिं नेपालभाषा मंकाःखलः, नेपालभाषा मंकाःखलः यल, बिचाः दबू, नेवाः देय् गुथि नेपालमण्डल, नेपालभाषा मिसा खलः, विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि खः ।

लोकतान्त्रिक जनआन्दोलनय् स्वनिगःया नेवाःत नं कुहाँवय्त नेवाःतय्पाखें नं थी थी संघर्ष समिति व संस्थात नं स्वन । नेसं ११२६ चौलागा २ खुन्हु 'लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समिति' व सानुराजा शाक्यया संयोजकत्वय् 'राजनैतिक अधिकारया निंतिं नेवाः दबू' गठन जूगु घोषणा यात । जातीय स्वशासन, राज्यया पुनर्संरचना आदि मागतया (तँसा-२.१६) नेवाःतय्गु हे व्यानर ब्वया जनआन्दोलय् थुगु संस्थातसें नेवाः लागाय् थःगु प्रदर्शनयात निरन्तरता बिल । ११२६ चौलागा ३ निसें लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समितिं यैँया थाय्मरुं विरोध प्रदर्शन याय्गु ब्लाक आउट याय्गु ज्या लोकतन्त्रया घोषणा मजूतले हे निरन्तरता बिल । उकथं हे राजनीति अधिकारया निंतिं नेवाः दबूपाखें यैँया लगंत्वालय् धर्ना बीगु ज्या यात । तर धर्नाय् प्रहरी हस्तक्षेप याय्वं आन्दोलनकारीतसें थाय् थासय् जुलुस यानाः ब्ल्याय्क आउट यात (सन्ध्याटाइम्स; ११:१३९) । स्वनिगलं पिने हेटौडाय् नेपालभाषा खलः, नेवाः सांस्कृतिक पुचः थ्व

जनआन्दोलनय् सहभागि जुल (सन्ध्याटाइम्स; ११:१३९) । थ्व जनआन्दोलनय् नेवाः मिसापिं नं क्वत हय्‌त लोकतान्त्रिक नेवाः मिसा संघर्ष समिति स्वनाः सुकुन्दा त्याली यात ।

लोकतान्त्रिक जनआन्दोलया क्रमय् कर्फ्यु त्वाःथला तःतःधंगु प्रदर्शन शुरु जुइवं जुजु ज्ञानेन्द्रं ११२६ चौलागा ८ य् राजनैतिक दलतय्‌त वार्ताया आव्हान यानाः सम्बोधन याःगु खः । उगु सम्बोधनयात राजनैतिक दल व नेपामि जनतां नं अस्वीकारयात । उकथं हे शाही सम्बोधनया विरोध यासें जनआन्दोलनया निरन्तरताया पक्षय् लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समिति, राजनैतिक अधिकारया नितिं नेवाः दबू, नेवाः फोरम, नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा, लोकतान्त्रिक नेवाः मिसा संघर्ष समितिं आव्हान यात (सन्ध्याटाइम्स; ११:१४१) । लखौं नेपामि जनताया प्रदर्शनया दवावं जुजु ज्ञानेन्द्रं ११२६ चौलागा १२ खुन्हु राजकीय सत्ता जनतायात हे लित बियागु व प्रतिनिधिसभा पुनस्थार्पना जूगु घोषणा लिपा ०६२/०६३ जनआन्दोलन नामं चर्चित जनआन्दोलन-२ क्वचाल ।

अध्याय ५

स्थानीय निकाय व नेपालभाषा

५.० बान्कि

थ्व अध्याय दुने न्ह्यखँ (५.१), भाषिक असन्तोषया स्रोत (५.२), भाषा नीति सुधार सुझाव (५.३), नेपालभाषायात मान्यता (५.४), १०७९ दँया मान्यता (५.४.१), ११९७ या मान्यता (५.४.२), अन्तरिम आदेश ११९७ (५.५), राजनीतिक दलया खँ (५.६), अन्तरिम आदेश विरुद्ध आन्दोलन (५.७), भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति (५.७.१), नेपालभाषा संघर्ष समिति (५.७.२), सर्वोच्चया फैसला, ११९९ (५.८), स्वनिगः बन्द (५.८.१), बन्दया लिच्वः (५.८.२), जेठ १८ (५.९), संविधान संशोधनया माग (५.१०), थ्व आन्दोलनया विशेषता (५.११) या वर्णन जूगु दु।

५.१ न्ह्यखँ

११९७ (विसं ०५४) दँया बैशाखय् स्थानीय निर्वाचन जुल। स्थानीय निर्वाचन धुंकाः वःगु न्हूगु पदाधिकारीतय् पुचलं यँय् महानगरपालिकाय् नेपालभाषायात महानगरपालिकाया महानगरभाषा दय्केगु प्रस्तावयात ११९७ तछलागा ७ खुन्हु च्वंगु वोर्ड वैठकय् सर्वसम्मतं पारीत यात। नेपालभाषा आन्दोलनया इतिहासय् थ्व निर्णय दकलय् अप्वः महत्वं जाःगु उपलब्धीपूर्ण निर्णय खः। थ्व निर्णययात राज्यया छगू अंगय् भाषिक समान व्यवहारयात छ्यलेगु कुतः कथं काय्छिं। नेवाःतसें याःगु निरन्तर आन्दोलनया उपलब्धीकथं थ्व निर्णययात काय्गु याः। तर थ्व निर्णयया विरुद्ध भाषिक समानताया विरोधीतसें सर्वोच्च अदालतय् मुद्दा तयाबिल। सर्वोच्च अदालतं नं थःत स्थानीय निकायय् स्थानीय भाषायात मान्यता बीगुया विरुद्ध थन। गुकिं यानाः नेपालभाषा आन्दोलनकर्मीत हानं छकः सतकय् कुहाँ वया सर्वोच्च अदालतया निर्णय विरुद्ध विरोधय् आन्दोलित जुइमाल।

नेपालभाषायात यँ महानगरपालिकां मान्यता बिसेंलि नेपाःगाःया यक्व नगरपालिका व गाविसतसें नं उकथंया निर्णयत यात। तराई लागाया जनकपुर नगरपालिका व धनुषा जिल्ला विकास समितिं नं मैथिली भाय्यात थःगु ज्याकुथि छ्यलेदैगु मान्यता बिल। सर्वोच्च अदालतया निर्णय नं मैथिलीभाषीतय्त नं आन्दोलित यात। थ्व सवाल नेवाः व मैथिली भाषीया जक मजूसे फुक्क मातृभाषी समुदाययात हे चुनौति जूवन। गुकिं यानाः जाति, भाषाया अधिकार फ्वनाच्वंपि जनजातितय्त नं संघर्षय् वय्त बाध्य याकल। उकिं थ्व स्थानीय निकायय् मातृभाषायात बिउगुया विरुद्ध सर्वोच्च अदालतं याःगु आदेशया विरोधय् नेवाःत जक मखु मैथिलीभाषी व जनजाति समुदाय नं थ्व आन्दोलनय् कुहां वल।

५.२ भाषिक असन्तोषया स्रोत

नेपालय् भाषिक विभेदयात सरकारया संस्थागत निर्णय याय्गु ज्या राणाकालं निसें शुरु जूगु खः । राणा प्रधानमन्त्री चन्द्र शम्शेरं नेपाल संवतया नापनापं नेवाः भाय्यात नं कानूनी मान्यता मदइगु यानाबिल । चन्द्र शम्शेरं उगु इलय् नेपालभाषां च्वयातःगु वन्दापत्र, तमसुक आदि भ्वंयात मान्यता मबिल । १०२५/२६ दँय् राणा प्रधानमन्त्री चन्द्र शम्शेरं नेपालभाषां च्वयातःगु भोंयात मान्यता मबीगु निर्णय यात । थःपिनिगु धर्म, संस्कृति कथं द्यःयात छाय्‌त छपु निपु सिलः, तुतः च्वःपिं च्वमितय्‌त तकं ज्वनाः कुनाः हानं नेपालभाषां थथे च्वय् दइमखु धकाः तत्कालिन राणा शासकतय्‌सं ख्वाच्वः धम्कि बियाहय्‌गु यानाहल (तुलाधर; ११२०:७९) । गोरखाभाषायात एकाधिकार बिय्गु औपचारिक पलाः चन्द्र शम्शेरं न्ह्याकूगु इलंनिसें नेपालय् भाषिक अन्तरविरोध नं न्ह्यात । नेपालभाषायात मान्यता मबिय्गु धैगु नेपाःया मेमेगु मातृभाषायात नं अस्वीकार याय्गु खः । राणाकालीन थ्व निर्णय थौं तक नं उकथं हे लागू जुयाच्वंगु दु । मातृभाषायात राष्ट्रिय स्तरय् सरकारी मान्यता बियाः छ्यलाबुला याय्गु अधिकार तापागु म्हगस थें जक जुयाच्वंगु इलय् स्थानीय निकायय् तकं मातृभाषायात छ्यलेगुली यक्व पंगत दु । १०७१ (विसं २००७) दँलिपा जक मखुकि ११९० दँय् वःगु बहुदलीय प्रजातान्त्रिक कालया संविधान तकं भाषिक असन्तोषया स्रोत जुल । ११११ दँय् घोषणा जूगु नेपाल अधिराज्यया संविधान २०४७ य् नेपालीभाय्‌यात राष्ट्रभाषा व नेपाःया मातृभाषायात राष्ट्रिय भाषाया मान्यता बियातःगु खः । तर राष्ट्रिय भाषाया हैसियत छु जुइ धैगु खँय् संविधान मौन जूगुलिं संविधानयात न्ह्यःने तयाः सर्वोच्च अदालतं स्थानीय निकायय् मातृभाषा छ्यलेमदैगु आदेश बिल । संविधानं देय्‌यात बहुभाषिक, बहुजातीय धकाः स्वीकार याःसां बहुभाषिक देय्‌कथं प्रयोगय् मवः ।

५.३. भाषा नीति सुधार सुझाव

राष्ट्रिय भाषा नीति गुज्वःगु जुइमाः धकाः सरकारपाखें थुइकेगु प्रयास १११३ दँय् वयातिनि जुल । १११२ दँय् जूगु न्हापांगु आमनिर्वाचन धुंकाः वःगु निर्वाचित सरकारं १११३ दँय् श्री ५ या सरकारं बैरागी काँइलाया अध्यक्षताय् राष्ट्रिय भाषा नीति तथा सुधार सुझाव आयोग दय्‌कूगु खः । थुगु समितिं सरकारयात लःल्हाःगु प्रतिवेदनया झिंछगू बुँदाय् स्थानीय प्रशासनय् स्थानीय भाषाया छ्यलाबुलायात हःपा बीमाःगु सुझाव बियातःगु खः (वैरागी; १११३:२) ।

५.४ नेपालभाषायात मान्यता

नेपालभाषाय् नं क्रियाशील व राजनीतिक दलय् नं दुथ्यापिं नेवाःतसें नेपालभाषायात नेवाःतय् लागाय् जूसां छ्यलाबुलाय् हय् दइगुकथंया मान्यताया माग यानाच्वंगु खः । थुकथंया माग विशेषयानाः स्थानीय निकायय् चुनाव जुइबलय् अझ अप्वः थ्वैगु खः । यँय्‌या नगरपालिकाय् नेपालभाषायात मान्यता बिय्गु कुतः १०७९ व ११११ दँय् जुल ।

५.४.१ १०७९ दँया मान्यता

यँय् नगरपालिकाय् नेपालभाषायात मान्यता बिया छ्यलेगु ज्या ११९७ दँय् जक जूगु मखु । थ्वया न्ह्यः १०७९ (विसं ०१५) दँय् नं यँय् नगरपालिकाय् नेपालभाषायात औपचारिक भाषाया मान्यता बीगु निर्णय याःगु खः । विसं ०१५ साल बैशाख ६ गते शुक्रबाः खुन्हु नगरपालिकाया सभापति प्रयागराज सिंह सुवालया सभापतित्वय् च्वंगु वोर्ड वैठकं "स्थानीय भाषायात उचित स्थान बीगु सिद्धान्त व व्यवहारिकता निगुलिं विचार याय्बलय् आःयात बोर्डय् नेपालभाषां न्ववाय् दइगु, पिनें का.न.पा.यात वैगु नेपालभाषाया पौ, दरखास्त, निवेदन स्वीकार याय्गु व जनचेतनाया वोर्डया निर्णयत नेपालभाषां नं प्रकाश याय्गु धकाः निर्णय यानातःगु खः ।" थ्व निर्णयया लागिं तत्कालिन काठमाण्डौ नगर, वडा नं ९ या वडाअध्यक्ष माणिकलाल श्रेष्ठं थुकिया प्रस्ताव तयादीगु खः । विसं २०१४ चैत्र २९ गते खुन्हु श्रेष्ठं नगरपालिकाया सभापतिया नामय् स्थानीय शासनया माध्यम स्थानीय भाषाया आधारय् जुइमाः धैगु मान्यताकथं यँया बहुसंख्यक जनताया भाषा नेपालभाषायात कानपाया औपचारिक भाषाया स्थान बीमा धकाः लिखित प्रस्ताव तःगु खः । नगरपालिकाय् नेपालभाषायात बिउगु मान्यताया प्रावधान विसं २०२० साल तक लागू जुल ।

थुकथं १०७९ दँय् यँय् नगरपालिकाय् नेपालभाषायात औपचारिक भाय् नालेगु निर्णयया लिउने १०७८ दँया नगरपालिकाया निर्वाचनं भूमिका तयार याःगु खः । उगु निर्वाचनया भ्वलय् माणिकलाल श्रेष्ठं पिथंगु चुनावी घोषणापत्रय् जातीय स्वशासनया नारा बियाः थः त्यात धाःसा नगरपालिकाय् स्वशासनया मान्यताकथं नेपालभाषायात छ्यलेगु धकाः न्ह्यथनातःगु खः । उगु इलय् वय्कया सम्बन्धता नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीनाप खःसां तत्कालिन पार्टी वय्कया थ्व खँयात स्वीकार मयागुलिं वय्कलं थ्व नारा बिया स्वतन्त्र जुया चुनाव ल्वानादीगु खः । वय्क ल्वानादीगु चुनाव क्षेत्रय् कम्युनिष्ट पार्टी शम्भुराम श्रेष्ठयात थंगु खः तर भाजु माणिकलाल श्रेष्ठ त्यात । अले थःगु घोषणा कथं हे वय्कलं नगरपालिकाया बोर्डय् नेपालभाषायात मान्यता बीकेगु खँ दुथ्याकेत वय्कलं सभापतिया नामय् प्रस्ताव तयादीगु खः ।

५.४.२ ११९७ या मान्यता

नेपालभाषा आन्दोलनया निरन्तरताया कारणं १११० दँधुंकाः वःगु राजनीतिक हिउपाःया लकसय् भाषिक समानताया सः अझ थ्वल । ११९७ (विसं ०५४) दँय् जूगु स्थानीय निकायया चुनावय् एमालें पिकाःगु घोषणापत्रय् स्वनिगःया भाषा जाति खँ न्ह्यथनातःगु खः । उगु घोषणापत्रय् थी थी बुँदा मध्ये महानगरपालिकाय् नेपालीभाषा नापं नेपालभाषायात नं मान्यता बीगु जुइ धकाः न्ह्यथनातःगु खः । उकियात व्यवहारय् क्वतहय्त कार्यालय दुने नेपालभाषां नं दरखास्त कयाः उगु हे भाषां तकं पौया कालबिल याय्गु जुइ । महानगरपालिकां याइगु प्रचार प्रसार, विज्ञापन सकतां नेपालभाषां नं अनिवार्य कथं याय्गु जुइ (एमाले घोषणापत्र; ११९७) ।

११९७ दँया बैशाखय् स्थानीय निकायया देय् न्यंकं चुनाव जुल । नेपाःगाःया येँय् महानगरपालिका लगायत नगरपालिका व जिविसय् एमालेया उम्मेदवारत त्यात । येँय् महानगरपालिकाया न्हूपिं पदाधिकारीतय् वोर्ड बैठक ११९७ तछलागा ७ (विसं ०५४ असार १३) खुन्हु च्वन । येँ महानगरपालिकाया मेयर केशव स्थापितया अध्यक्षताय् च्वंगु उगु वोर्ड वैठकं येँ महानगरपालिकाया 'अफिसियल ल्याग्वेज' घोषणा याय्गु क्वजित । उकियात व्यवहारिक रुपं छ्यलेगु नितिं छु छु ज्या याय्माः व गय् गुकथंया दरवन्दी सिर्जना याय्माःगु खः व बारे अध्ययन यानाः स्वन्हुया दुने रिपोर्ट पेश याय्गु निंतिं वडाअध्यक्ष पवित्र बज्राचार्यया संयोजकत्वय् छगू कार्यदल निस्वन (सन्ध्याटाइम्स; २:२३८) ।

येँ महानगरपालिकाया थ्व निर्णय लिपा स्वनिगःया थी थी नगरपालिकातसें नं थःगु नगरपालिका दुने नेपालभाषायात मान्यता बियगु निर्णय धमाधम यानाहल । मध्यपुर नगरपालिकां नं नेपालभाषायात मान्यताबिसें थःगु ज्याकुया साइनबोर्ड रञ्जना लिपिं तय्गु निर्णय यात (सन्ध्याटाइम्स; २:२६३) । ख्वप नगरपालिकां नं नेपालभाषायात विशेष मान्यता बियगु निर्णय यात । थुकथं हे यल उप-महानगरपालिका नं नगरपालिकाया माध्यम भाय्या रुपय् नेपालभाषायात प्रचलनय् हय्गु निर्णय यात ।

वडाअध्यक्ष पवित्र बज्राचार्यया कार्यदलं बिउगु प्रतिवेदनयात येँ महानगरपालिकाया ११९७ दिल्लागा ५ (विसं ०५४ श्रावण ९) खुन्हु च्वंगु बोर्ड बैठकं पारित यात । थुगु मुंज्यां येँ महानगरपालिकाय् नेपालभाषायात औपचारिक रुपं मान्यता ११९७ दिल्लागा ५ (विसं ०५४ श्रावण ९) खुन्हुनिसें दैगु खँया निर्णय यात । उगु बैठकं महानगरपालिकाय् नेपालभाषायात महानगरया भाषा जूगुलिं कार्यान्वयनया नितिं माःगु जनशक्ति व थ्व खँया प्रचारप्रसार याय्गु निर्णय नं यात (सन्ध्याटाइम्स; २:२६५) । उगु बोर्ड बैठकय् नेपालभाषा सम्बन्धी जूगु निर्णयत थुकथं दु:

१) वडा व महानगरया माइन्यूट नेवाः भासं व नेपाली निगूलिं भासां च्वय्गु ।

२) महानगरया मसलन्दय् नं नेवाः भाय् व लिपि छ्यलेगु ।

३) निवेदन बीगु पत्रया निर्देशिका नं नेपालभाषां छापे याय्गु,

४) नेपालभाषां च्वय्ब्वने सःम्ह व लिपि सःम्ह अधिकृत स्तरया स्वम्ह व सहायक स्तरया ३८ म्ह कर्मचारीत नं नियुक्त याय्गु ।

५) महानगर भाषाया रुपय् कार्यान्वयन याय्त पवित्र बज्राचार्यया संयोजकत्वय् गठन जूगु कार्यदलया प्रतिवेदनयात पारित याय्गु ।

नेपालभाषायात येँ महानगरपालिका, यल उप-महानगरपालिका व ख्वप नगरपालिकापाखें माध्यमभाषाया रुपय् प्रचलनय् हय्गु धकाः याःगु निर्णययात नेपाल जनजाति महासंघं सहर्ष लसकुस याःगु खनेदत (सन्ध्याटाइम्स; २:२३९) । थिमि व किपू नगरपालिकातसें नं नेपालभाषायात नगरपालिकाया कामकाजी भाय्या मान्यता बियगु निर्णय यात । उकथं हे धनुषा जिल्ला विकास समिति व राजविराज नगरपालिकां मैथिली भाय्यात नगरया छ्यलाबुलाया भाय्कथं घोषणा यात (सन्ध्याटाइम्स; २:३१४-३१८) । लिपा थ्व सम्बन्धय् मुद्दा लानाच्वंसा नेवाःतय् बाहुल्यता दुगु गाविसय् तकं नेपालभाषायात छ्यले दैगु

अधिकारीक निर्णयत जुयाच्वन । यैंया सक्वय् पुखुलाछि गाविसं नं नेपालभाषायात गाविसय् छ्यलेगु निर्णय याःगु खनेदु (सन्ध्याटाइम्स; ३:३४६) ।

५.५ अन्तरिम आदेश, ११९७

नेपाःगाःया नगरपालिकातसें थःथाय् नेपालभाषायात नं माध्यम भाषाया रुपय् मान्यता बियाहयगु क्रम शुरु जूसेंलि नेपालय् छगू जक भाषा खस नेपालीभाषाया एकाधिकार कायम यानातयगु कुमति दुपिं छ्थ्वसित महीगु स्वभाविक हे जुल । थुज्वःगु निर्णयया विरुद्ध छ्थ्वसिनं गथे याना जिल अथे यानाः असफल यायगु षडयन्त्र याः जुल । श्रीराम दवाडीं महानगरपालिकां नेपालभाषायात नं मान्यता बिउगु खँ बदर जुइमाल धकाः मन्त्रीपरिषदय् निवेदन बिउगु खः । छ्थ्वसिनं यैं महानगरपालिकां नेपालभाषायात माध्यम भाषाया मान्यता बिउगुलिं उकिया विरुद्ध ११९७ दिल्लागा ९ (विसं ०५४ श्रावण १३) खुन्हु सर्वोच्च अदालतय् मुद्दा तयाः तत्काल अन्तरिम आदेश बिया उगु निर्णययात कार्यान्वयन मयाकेत आदेश बीत निवेदन दर्ता यात । थुकथं निवेदन बिउवंपिं अधिवक्तात लिलामणि पौडेल व सुदीप पौडेलपिं खः (सन्ध्याटाइम्स; २:२३९) ।

सर्वोच्च अदालतया न्यायधीश अरविन्द्रनाथ अर्यालया इजलाशं यैं महानगरपालिकां नेपालभाषायात अधिकारिक भाषाया मान्यता बिउगु खँयात कयाः ११९७ गुँलाथ्व ८ खुन्हु सर्वोच्च अदालतं महानगरपालिकायात थ्व बारे लिसः बिउ वयत आदेश जुल (सन्ध्याटाइम्स; २:२८३) ।

यैं महानगरपालिकां नेपालभाषायात व राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिविसं मैथिली भाषायात आधिकारिक भाषाया मान्यता बीगु धकाः याःगु निर्णय आः थत्थें कार्यान्वयन मयायत ११९७ चिल्लागा ५ खुन्हु सर्वोच्च अदालतया न्यायाधीश हरिश्चन्द्र प्रसाद उपाध्यायया याकःचिया इजलासं मुद्दाया अन्तिम किनारा मजूतले महानगरपालिकाय् नेपालभाषायात आधिकारिककथं छ्यलेगु छ्ययकेगु ज्या मयायत व मयाकेत अन्तरिम आदेश बिल (सन्ध्याटाइम्स; ३:१३७) ।

५.६ राजनीतिक दलया खँ

महानगर व थी थी नगरपालिकाया भाषा सम्बन्धी निर्णययात तत्कालिन मू राजनीतिक पार्टीत नेपाली कांग्रेस व एमालेया शीर्ष नेतातसें नं ययकूगु खनेमन्त । थुज्वःगु निर्णय नं देसय् साम्प्रदायिक भावना अप्वःया ल्वापु जुइ धकाः छगू भाषायात बियाच्वंगु विशेषाधिकारया पक्षय् थःपिं दुगु क्यन । महानगरपालिकां नेपालभाषायात मान्यता बिउगु खँय् नेकाया सांसद अर्जुननरसिं के.सीं. ११९७ दिल्लागा ११ खुन्हु संसदय् न्ववासें यैं महानगरपालिकाय् नेपालभाषायात मान्यता बीगु धैगु दुस्साहस खः धकाः मान्यता बिउगु खँयात आपत्ति प्वंकूगु खः । थुकियात कयाः मेगु दल एमालेया सांसद कृष्णगोपाल श्रेष्ठं प्रतिवाद नं यात (सन्ध्याटाइम्स; २:२७०) । गुलि नं नगरपालिकातसें थुकथंया निर्णयत यात उगु उगु नगरपालिकाय् अप्वः धैथें त्यानाच्वंपिं एमालेया हे प्रतिनिधित खः । तर एमालेया महासचिव माधव नेपालं

हे महानगरपालिकां नेपालभाषायात मान्यता बियुगु निर्णयया विपक्षय् दुगु खँ पिदन । महानगरपालिकां नेपालभाषायात बिउगु मान्यताया माधव नेपालं खारेज याय्त्यंगु खः । थ्व खँ मेम्ह नेता वामदेव गौतमं प्वलाबिल । महासचिव माधव नेपालं एमालेया पोलिटब्यूरो बैठकय् 'आः देशय् साम्प्रदायिकताया मि च्याइगु जुल, थ्व मान्यता बिउपिं फुकसित पार्टी कारवाही याय्माः' धकाः प्रस्ताव तःगु धकाः वामदेव गौतमं अर्न्तवार्ताय् धाःगु खः (सन्ध्याटाइम्स; २:३५२) । महानगरपालिकाय् थुज्वःगु निर्णय याकल धकाः उगु इलय् एमालेया काठमाण्डौ विशेष समन्वय कमिटीया इन्चार्ज राजेन्द्र श्रेष्ठयात केन्द्रीय कार्यालय सचिव युवराज ज्ञवालीं थःके स्पष्टीकरणया पौ बिउगु तर उगु पौ उमिगु न्ह्यःने हे श्रेष्ठं खुना बिल (एमालेया नेता राजेन्द्र श्रेष्ठलिसेया खँल्हाबल्हा) ।

महानगरपालिकां नेपालभाषायात बिउगु अधिकारितायात लागू याय्मते धकाः सर्वोच्च अदालतं बिउगु अन्तरिम आदेशया खारेज याय्माःगु माग संसदय् नं थ्वल । येँया सांसद कृष्णगोपाल श्रेष्ठं ११११८ ञँलाथ्व ९ खुन्हु सर्वोच्च अदालतया अन्तरिम आदेशयात खारेज याय्त माग याःगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ३:३०३) । उकथं हे नेसं १११८ ञँलाथ्व ११ खुन्हु नेकाया सांसद जयप्रकाश गुप्तां सर्वोच्च अदालतं स्थानीय निकायय् अनया स्थानीय भाषा छ्यलेत याःगु निर्णयया विरुद्ध बिउगु अन्तरिम आदेश न्यायिक अतिक्रमण खः धकाः संसदय् न्ववात (सन्ध्याटाइम्स; ३:३०४) ।

५.७ अन्तरिम आदेश विरुद्ध आन्दोलन

येँ महानगरपालिका, राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिविसं नेपालभाषा व मैथिलीभाषायात छ्यलाबुलाया मान्यता बियुगु निर्णययात तत्काल कार्यान्वयन याय्मते धकाः सर्वोच्च अदालतं अन्तरिम आदेश बीवं भाषिक कार्यकर्तात सर्वोच्च अदालत व संविधानया विरोधय् आन्दोलित जुइमाःगु वाःचाल । थुगु निर्णय नं राज्य एकल भाषा नीतिया हे पक्षय् दु नेपाःया मेमेगु मातृभाषायात राज्यया गुगुं तहलय् नं छ्यलेगु स्वीकार्य जुइमखु धैगुया छुमां खनेदत । तत्कालया निर्णय नं प्रभावित जूगु समुदाय धैगु नेवाः व मैथिलीभाषी समुदायत खः । अथे खःसां तबि १११० दँधुंकाः आदिवासी जनाजातितय्के ब्वलनाच्वंगु जातीय अधिकार प्रतिया चेतनाया कारणं सर्वोच्चया थ्व आदेशं उमिगु नं अधिकार हनन् जुल । भाषिक अधिकार धैगु मानवअधिकार हे छगू मू ब्व जूगुलिं सर्वोच्चया आदेशं हनन् जूगु अधिकारयात थापना याय्त नेवाः व मैथिलीभाषी समुदाय जक मखु समग्र जनजाति समुदायपाखें नं उगु आदेशया विरोध यानाहल । थुकिया नितिं संघर्ष समिति दय्का फुक्क समुदायत नापं संघर्षय् कुहाँ वय्गु लकस नं सर्वोच्चया आदेशं दय्का बिल ।

सर्वोच्च अदालतं अन्तरिम आदेश जारी याय् धुंकाः सर्वोच्च अदातलय् १११८ गुँलाथ्व ११ खुन्हु बहस न्ह्यात । थुगु बहस न्यनेत आपालं भाषिक कार्यकर्तात सर्वोच्च अदालतय् मुंगु खः । बहस क्वचाय् धुंकाः अनं हे छगू जुलुस पिकया असनय् तक वल अन हे चिकिचाधंक कोणसभा नं जुल । थुकथं सर्वोच्च अदालतं मातृभाषा सम्बन्धी बिउगु आदेशं सतकय् नेवाःत कुहाँवयाः आन्दोलनया रुप बियुगुया शुरुवात

जुल । थुकथं मेगु बहस १११८ गुँलागाः ११ खुन्हु जुल । थ्व बहस न्यनेत नं आपालं नेवाः भाषिक कार्यकर्तात सर्वोच्च अदालतय् मुं वःगु खः । बहस लिपा भाषिक कार्यकर्तातसें सर्वोच्च अदालतंनिसें जुलुस पिकया सर्वोच्चया भाषा सम्बन्धी आदेशया विरोध यात ।

नेपालभाषाया न्ह्यलुवाः व भाषिक कार्यकर्तात १११८ ञँलाथ्व १० खुन्हु जूगु बहसय् नं सर्वोच्च अदालतय् म्वः म्वः मुन । बहस न्यं वःपिं मनूत आपालं दुगुलिं माइकया व्यवस्था तकं याय्‌माल । बहसया भ्वलय् सुरक्षा स्थिति कडा याय्‌त सरकारं दंगा प्रहरीत नं थने हल । मेगु बहस १११८ कौलागा ४(०५५ आश्विन २३) खुन्हु नं जुल । थुगु बहस न्यनेत नं नेपालभाषाया न्ह्यलुवाः व भाषिक कार्यकर्तात सर्वोच्च अदालतय् मुन । १११९ कछलाथ्व खुन्हु नं सर्वोच्च अदालतय् बहस जुल । थुगु बहस न्यायधीश द्वय टोप बहादुर सिंह व कृष्णजंग रायमाझीपिनि मंकाः इजलासय् जूगु खः । १११९ थिंलागा ५ खुन्हु नं बहस जुल । १११९ सिल्लागा ११ खुन्हु बहस न्यनेत नेपालभाषा मिसाः खलकं नेवाः मिस्तय्‌त नं बहस न्यनेत ब्वनाहल । सर्वोच्चय् भाषा सम्बन्धी अन्तिम बहस विसं ०५६ बैशाख ७ गते जुल । उगु बैठकं भाषा मुद्दाया फैसला १११९ अनलागा २ (विसं २०५६ जेष्ठ १८) खुन्हु याय्‌गु क्वछित । थुकथं भाषा आन्दोलनया भ्वलय् बहस न्यनेत सर्वोच्च अदालतय् मुनेगु अले बहस क्वचाय्‌धुंकाः अनं हे जुलुस यानाः शहरय् वय्‌गु क्रम निरन्तर न्ह्याःगु खनेदत । थुकथं निरन्तरता बियाच्वने फूगु नेवाः आन्दोलनया सवल पक्ष खः ।

५.७.१ भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति

स्थानीय निकायय् मातृभाषायात बिउगु मान्यतायात पनेत वःगु सर्वोच्च अदालतया अन्तरिम आदेशया विरोधय् दकलय् न्हापां सिराहय् मैथिलीभाषीतसें विरोधय् १११८ चिल्लागा ६(विसं ०५४/१२/६) खुन्हु विरोध जुलुस पिकाःगु खः । उगु आदेश प्रति असहमति प्वंकाः नेवाःतय् थी थी खलःत नेवाः देय् दबू, नेपालभाषा मंकाःखलः यँ, अखिल नेपाल जनजाति संघ, नेपाल जनजाति मुक्ति आन्दोलन, नेपालभाषा मंकाःखलः यल, मां भाय् पुचलं वक्तव्य पिकया विरोध प्वंकल । सर्वोच्च अदालतया आदेश विरुद्ध संगठीत रुपं संघर्ष याय्‌त थी थी जातीय भाषिक पुचःत मुनाः विसं ०५४ साल चैत्र १५ गते नेपाल मैथिली समाजया अमरेशनारायण झाया संयोजकत्वय् थी थी जनजाति सम्बन्धी संघ संस्थाया दुजःत दुथ्याका भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति, नेपाल नीस्वन । थ्व समितिइ नेपाल जनजाति महासंघ, अखिल नेपाल जनजाति संघ, नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन, अखिल नेपाल जनजाति सम्मेलन, नेपाल राष्ट्रिय बुद्धिजीवि संगठन, अखिल नेपाल जनसांस्कृतिक संघ, अखिल नेपाल बुद्धिजीवि संघ, नेपाल जनजाति मुक्ति आन्दोलन, मैथिली विकास मञ्च, द्वाल्खा ग्वाहार खलः दुथ्याःगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ३:१४७) ।

सर्वोच्च अदालतया भाषा सम्बन्धी आदेशयात कयाः अखिल नेपाल जनजाति संघं प्रधानमन्त्रीयात १११८ चउलाथ्व ३ (०५४ चैत्र १७) गते थी थी माग तया विरोधपत्र लःल्हात । उगु

मागपत्रय् धर्म निरपेक्ष राज्य घोषणा यायमाःगु, जातीय स्वशासनया व्यवस्था यायमाःगु, मांभाषं शिक्षा बीकेगु, अनिवार्य शिक्षा खारेज, संस्कृत समाचार दिके माःगु, राष्ट्रिय सभायात जातीय सभा दय्केगु, महेन्द्र विश्वविद्यालययात बहुभाषिक विश्वविद्यालय दय्केमाःगु आदि मागत न्ह्यब्वःगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ३:१४९) । आःतकया अध्ययन कथं जातीय स्वशासनयात कयाः सरकारयात जनजातितय् संगठनपाखें अधिकारीक रुपं माग न्ह्यब्वःगु थ्व हे न्हापांगु पटक खः । जनजाति समुदाय दुने जातीय स्वशासन माः धैगु बौद्धिक बहस यक्व जूसां राज्यय् मागया रुपय् दुमतिउनिगु खः ।

भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिया ग्वसालय् १११८ चउलाथ्व ९ खुन्हु सर्वोच्च अदालतया भाषा सम्बन्धी आदेशया विरोधय् न्हापांगु सतक प्रदर्शन येँया न्ह्सतकं जुल । उगु दिनय् सर्वोच्च अदालतया आदेशया विरोधय् व जातीय भाषिक अधिकार सम्बन्धी थी थी नारात च्वयातःगु हाकूगु ब्यानर ब्वय्गु ज्या जुल । उगु ज्याभ्वलय् नेवाः गुथि, नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन समन्वय समितिपाखें संस्थागत रुपं ब्वति कालसा यक्व नेवाःतसें नं ब्यानर ब्वज्याय् ब्वःति काल (सन्ध्याटाइम्स; ३:१५५) ।

भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिया हे ग्वसालय् फुक्क आदिवासी जनजाति व भाषाभाषीपिनिगु तःजिगु सहभागिता दुगु ब्यानर ऱ्याली व जुलुस १११८ ञलाथ्व ९ खुन्हु यात । थुगु जुलुसय् नेपालभाषाया यक्व खलः पुचःतय् सहभागिता दुगु खः । सर्वोच्चया अन्तरिम आदेशं घाः लाःपिं नेवाः समुदाय व मैथिलीभाषी समुदाय खःसां थुकिया कँथं फुक्क जनजाति व भाषाभाषीपिन्त नं लात । उकिं आदिवासी जनजातित छप्पं जुयाः थुगु जुलुसय् ब्वति कया एक्येवद्धता क्यन । 'सर्वोच्चया अन्तरिम आदेश धोका खः', 'भाषाभाषीत फुक्कं छप्पं जू' आदि नारा थुगु जुलुसय् थ्वल । नेवाः भाय् व मैथिली भाषी समुदाय बाहेक भोजपुरी, अवधी, मगः, तामांग, लिम्बु, मेचे, ह्योल्मो, माझी, सुनुवार, याक्खा, राई, थारु, राजवंशी, शेर्पा, थामी, छन्त्याल, जिरेल, दुरा, चेपांग, झाँगड, दनुवार, धिमाल, जातिया समुदायपिं उगु जुलुसय् थ्यं । उमिसं थःथःगु भाय्या ब्यानर ज्वनाः सर्वोच्चया अन्तरिम आदेशया विरोध प्वंकूगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ३:३०३) ।

५.७.२ नेपालभाषा संघर्ष समिति

सर्वोच्च अदालतं भाषा सम्बन्धी विभेदकारी आदेश बिउगुया विरोधय् संघर्ष याय्त नेवाः लगायत थी थी आदिवासी जनजातितसें मंकाः संघर्ष समिति दयकूसां नेवाःतय् दथुइ संघर्षयात तच्वय्केत, फुक्क नेवाः खलःपुचःयात कःघाना संघर्ष याय्त नेवाःत जक जानाः संघर्ष समिति निस्वनेगु बारे १११८ चउलाथ्व १३ खुन्हु छगू सहलह जुल । उगु सहलहय् भाषिक अधिकार संघर्ष समिति (नेपालभाषा) धैगु पुचः नं निस्वन तर थुकियात विस्तृत व व्यापक संगठनया रुपय् निस्वनेगु ज्या १११८ चउलागा ५ खुन्हु जुल । नेवाःतय्सं आन्दोलन याय्गु नितिं नेपालभाषा संघर्ष समिति स्वन (सन्ध्याटाइम्स; ३:१६७) । थुगु समितिया संयोजक मल्ल के सुन्दर, छ्याञ्जे प्रतापमान शाक्य, दांभरिं डा. पुष्पराज राजकर्णिकारपिं दुथ्याःगु खः । नेवाःतसें भाषिक अधिकार काय्गु नितिं संघर्ष समिति स्वना आन्दोलन याःगु

थ्व न्हापांगु खुसी खः । नेवाःतसें भाषिक अधिकारया नितिं संघर्ष समिति स्वनाच्वंगु इलय् नेपाःया मेगु छगू आदिवासी जनजाति मगःतसें जातीय अधिकारया नितिं मगरात स्वायत्त शासनया मान्यता बीमाः धकाः लोक बहादुर थापाया संयोजकत्वय् 'मगरात राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा' स्वने धुंकल (सन्ध्याटाइम्स; ३:१६३) ।

नेपालभाषा संघर्ष समिति निस्वने धुंकाः दकलय् न्हापां प्रतिनिधिसभा व राष्ट्रिय सभाया फुक्क सांसदतय्‌त राष्ट्रिय भाषाया खँय् बिस्कं विधेयक चालु संसदय् हय्‌त ११९८ बछलाथ्व ७ (विसं ०५५ बैशाख २०) खुन्हु ज्ञापनपत्र लल्हाःगु खः । केन्द्रीय रुपय् नेपालभाषा संघर्ष समिति निस्वं थें स्वनिगःया थाय् थासय् नं उकथंया संघर्ष समितित निस्वन । सर्वोच्च अदालतया अन्तरिम आदेशया विरोधय् थी थी ज्याभ्वः न्ह्याकेत ख्वपय् ११९८ ञँलाथ्व ७ (विसं ०५५ भाद्र १३) खुन्हु ख्वपया भाषिक कार्यकर्ता ओमचरण अमात्यया संयोजकत्वय् 'भाषिक अधिकार दबू' स्वन । ख्वपय् थें हे मध्यपुर थिमी नं दुर्गा मोहन श्रेष्ठया संयोजकत्वय् नेपालभाषा संघर्ष समिति ११९८ कौलाथ्व ६ (विसं ०५५ आश्विन ११) खुन्हु स्वन ।

५.८ सर्वोच्चया फैसला, ११९९

यँ महानगरपालिकां नेपालभाषा, राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिविसं मैथिली भाषायात मान्यता बिउगुया विरुद्ध सर्वोच्चय् लानाच्वंगु मुद्दाया फैसला ११९९ अनलागा २ (विसं २०५६ जेष्ठ १८) खुन्हु न्यंकल । सर्वोच्च अदालतया उत्प्रेषण आदेशपाखें नेपालभाषा व मैथिलिभाषा स्थानीय दुने आधिकारिक ल्याखं छ्यले मदु, छ्ययके मदु धकाः रीट आदेश जारी यानाबिल । अन्तरिम आदेश खनाः तम्वय्‌काच्वंपिं नेपालभाषाया संघ संस्थात व आदिवासी जनजाति, भाषिक पुचःत सर्वोच्चया पूर्ण निर्णय भाषाभाषीतय् पक्षय् मजूगुलिं तम्वइगु स्वभाविक हे जुल । राष्ट्रिय भाषा छ्यले मदइगु निर्णय वय्‌वं आन्दोलनं मेगु चरणय् प्रवेश यात ।

सर्वोच्चया न्यायधीशपिं कृष्णजंग रायमाझी व टोप बहादुर सिंहया संयुक्त इजलाशं यँ महानगरपालिकाय् नेपालभाषा व राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिविसं मैथिली भाषायात बिउगु मान्यता बदर जूगु फैसला न्यंकल । थ्व फैसलाया नापनापं स्वनिगःया थी थी नगरपालिका व गाविसतसें नेपालभाषायात बिउगु मान्यता नं स्वतः बदर जुल । थुकिं फैसला न्यनेत सर्वोच्च अदालतय् च्वनाच्वंपिं नेवाः भाषिक न्ह्यलुवा व कार्यकर्तातय्‌त क्षुब्ध याकल । आक्रोशित नेवाः कार्यकर्तातसें सर्वोच्च अदालतंनिसें हे जुलुस पिकया देय् चाहिल । उगु जुलुसं *सर्वोच्च अदालत मुर्दावाद, ब्राम्हणवादी राज्यसत्ता मुर्दावाद, कृष्णजंगलाई फाँसी दे, भाषिक समानता जिन्दावाद* आदि नारा थ्वय्‌काः दे चाहिउगु खः । उगु जुलुस नेपालभाषा मंकाःखलःया नायः पदम रत्न तुलाधर, दुजः राजेन्द्र श्रेष्ठ आदिपिनिगु नेतृत्वय् पिदंगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ४:२११) । नेवाः आन्दोलनया झ्वलय् नेवाःत आक्रोशित जुयाः पिकाःगु थ्व न्हापांगु

जुलुस खः । उगु जुलुस असनय् वयाः सभाय् हिउगु खःसा सर्वोच्च अदालतया निर्णयया विरोधय् असं बन्द तकं जुल ।

सर्वोच्च अदालतया फैसलां नेपालभाषा आन्दोलनकारीतय् मनय् तःधंगु घाः व आक्रोश ब्वलंकल । फैसलाया विरोध यानाः फैसला जूगुया कन्हय् खुन्हु ११११९ अनलागा ३ खुन्हु नेवाःतय् खलः पुचःत मुनाः थःपिनीगु अधिकार हनन् जुल धकाः नेवाःतसें तःजिगु लालतिन जुलुस यात । यँया थी थी थासय् जुलुस चाःहिला वंघलय् वया विरोध सभाय् हिल ।

यलय् नं आक्रोशित नेवाःतसें न्यायधीशतय् पुतला दय्काः उकय् लाकामां क्वखाय्का सतकय् प्रदर्शन यानातःगु खः । सर्वोच्च अदालतया फैसलाया विरोधय् नेवाःत जक मखु विविध जातीय भाषिक समुदायत नं न्ह्यःने वल । भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिं १११९ अनलागाः ५ खुन्हु विरोध जुलुस व सभा यात । उगु सभाय् नेवाः, मगः, गुरुङ, तामाङ, मैथिली व भोजपुरी भाय्या प्रतिनिधितसें न्ववाःगु खः । फैसलाया विरोधय् नेवाः लागाय् संघर्ष समितित निस्वनेगु क्रम न्ह्यात । किपुली तुयु बहादुर महर्जनया संयोजकत्वय् खलः पुचःतय् भेलां नेपालभाषा संघर्ष समिति स्वन, यलय् भाषिक अधिकार संघर्ष समिति स्वन (सन्ध्याटाइम्स; ४:२१२-२१४) । भाषिक अधिकार आन्दोलनयात नेपाःया थी थी गुंगू मानवअधिकार संघ संस्थां समर्थन याःगु खः । आन्दोलनया इलय् किपुली संघर्ष समितिपाखें चन्दा म्हय्गु ज्याय् प्रहरीं हस्तक्षेप यात । वडाअध्यक्षत लगायत मेपिं कार्यकर्तातय्त ल्हाःवाना ज्वना यंकल । छुं कार्यकर्तात घाःपाः नं जुल ।

सर्वोच्चया फैसलायात कयाः भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिं प्रधानमन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टराईयात ज्ञापनपत्र नं बिल (तँसा-२.११) । लिसलय् प्रधानमन्त्री नं उगु फैसला तसकं निराशापूर्ण खः धकाः थःगु बिचाः कनाः हःपा बीत स्वल (सन्ध्याटाइम्स; ४:२५५) । संघर्ष समितिपाखें थी थी संघर्षया क्रमय् भाषा सम्बन्धी थी थी गुंगू माग पूवंकेत सरकारयाके माग यात । मागपत्रय् भाषिक समान अधिकार, माँभाय् छ्यलेगु अधिकार कानूनय् स्पष्ट वय्माःगु, मांभाषां शिक्षा, लोकसेवाय् मांभाय्या डिग्रीयात नेपाली भाय् सरह मान्यता आदि मागत दुथ्या । भाषिक अधिकार दय्माःगु माग तयाः नेपालभाषा संघर्ष समितिं १११९ तछलाथ्वः १० (विसं २०५६ असार ९) कुन्हु वर्तमान संविधानय् दयाच्वंगु भाषिक अधिकार सम्बन्धी विभेदपूर्ण प्रावधान संशोधनया नितिं न्यागू बुँदाया माग सार्वजनिक यात (तँसा-२.९) । भाषिक अधिकारयात संविधानं स्पष्ट व्यवस्था मयाःगुलिं संघर्ष समितिं संविधान संशोधन यानाः संवैधानिक ढंगं नेपाःया भाषिक समस्या ज्यंकेमाःगु माग तःगु खः । संविधान संशोधनया नितिं संघर्ष समितिं थःपिनिगु न्यागू बुँदाया मागय् समर्थन याय्त राजनीतिक दलया शीर्ष नेतात व सांसदतय्त मागपत्र लःल्हाय्गु ज्या नं यात । संघर्ष समितिं मालेया अध्यक्ष सहाना प्रधान, एमालेया महासचिव माधव नेपाल, नेमकिपाया अध्यक्ष नारायणमान बिजुक्छे व नेकाया सभापति गिरिजाप्रसाद कोइरालायात नापलाना समस्याबारे ध्यानाकर्षण याःगु खः उगु नापलाय्गु ज्याय् सभापति गिरिजाप्रसाद कोइरालां थम्हं प्रधानमन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टराईनाप खँ ल्ह्याय्गु बचं बिउगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ४:२८१) ।

५.८.१ स्वनिगः बन्द

नेपालभाषा व मैथिलीभाय् छ्यले दइमखु धकाः सर्वोच्च अदालतं बिउगु फैसलाया विरोधय् नेपालभाषा संघर्ष समिति व भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिया मंकाः इनापय् ११११९ यंलाथ्व ५ (विसं २०५६ साल भदौ ३०) खुन्हु स्वनिगः बन्द यात । भाषिक अधिकारयात कयाः नेपालय् दकलय् न्हापां नेवातसें थ्व बन्द याःगु खः । थ्व बन्दय् जनजाति व नेवाः भाषिक कार्यकर्तातय्गु सक्रिय सहभागिता दत । थ्व बन्दया ज्याभ्वःया जातीय आन्दोलनय् विस्कं महत्व दु । थ्व बन्दयात थी थी राजनीतिक दलं नं समर्थन यात । थुकथं समर्थन बिउगु दलत माले, माओवादी, एमाले, मालेमा आदि खः ।

स्वनिगः बन्दय् नेपाःया जनजाति लगायत नेवाः भाषिक न्ह्यलुवाः व कार्यकर्तातय् सक्रिय सहभागिता खनेदत । नेवाःतय् फुक्क धैथें खलः पुचःत बन्द ताः लाकेत उगु दिनय् सुथनिसें सतकय् वःगु खनेदत । स्वनिगः बन्दया निंतिं उखुन्हु स्वनिगःया थी थी थासय् पिदंगु जुलुसय् प्रहरी प्रशासनं नं थाय्थासय् हस्तक्षेप यात । बन्दया भ्वलय् थिमी निगू राउण्ड हवाई फायर तकं जुल । येँया टेकुइ पुलिसं टियर ग्याँस त्वःतल, मैतिदेवी थ्यंगु जुलुसय् प्रहरीं लाठीचार्ज नं यात । उगु दिनय् नेपालभाषा मंकाःखलःया नायः पद्मरत्न तुलाधर लगायत यक्व भाषिक कार्यकर्तातय्त ज्वना यंकल । छुं दिं लिपा असोज ४ गते फुक्कसितं त्वःता हःसां मुद्दा धाःसा तुरुन्त लिमका । बन्दया प्रभावं भाषा समस्या ज्यंकेत प्रतिनिधिसभाय् नेकाया सांसद तिर्थराम डंगोल, एमालेया सांसद डा. मंगलसिद्धि मानन्धर व संजमोया सांसद लिलामणि पोखरेलपिसं न्ववात (सन्ध्याटाइम्स; ४:३०८-३१०) । स्वनिगः बन्दयात फैसलां ब्वलंगु आन्दोलनया उत्कर्षया रुपय् काय्गु याः ।

५.८.२ बन्दया लिच्वः

थ्व बन्द धुंकाः थ्व आन्दोलनया गतिविधित सिथिल जुयावन । बन्द धुंकाः आन्दोलनकारीतय् माग पूवंकेगु धकाः सरकारपाखें आश्वासन वल धाःगु आधारय् नेपालभाषा संघर्ष समितिं संघर्षया ज्याभ्वः लितकाल । नेपालभाषा संघर्ष समितिया प्रतिनिधिमण्डलयापिसं ११२० कछलागा ८ (विसं २०५६ मंसीर १५) खुन्हु प्रधानमन्त्री कृष्ण प्रसाद भट्टराईनाप खँल्हाबला याःगु खः । प्रधानमन्त्री नापलाःगु इलय् गृहमन्त्री व संचारमन्त्री नं दुगु खः । उगु खँल्हाबल्हाय् बन्दया भ्वलय् ज्वनातःपिन्त तयातःगु मुद्दा लितकाय्गु मागय् केन्द्रीत जूगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ५:२३) । नेपालभाषा संघर्ष समितिया मंसीरया स्वंगूगु वालय् च्वंगु मुँज्यां थःपिनिगु भाषिक अधिकार प्राप्तीया निंतिं न्ह्यब्वःगु न्यागू सूत्रीय माग सरकारं पूमवंकूगुलिं हाकनं आन्दोलन याय्गु खँ वक्तव्य मार्फत सार्वजनिक यात । हानं संघर्ष याय्गु धकाः धाःसां संघर्षया खास हे ज्याभ्वः धाःसा मन्ह्यात । स्वनिगः बन्दया बारे च्वयातःगु प्रतिवेदन 'भदौ ३० स्वनिगः बन्द' नांया प्रतिवेदन दच्छि लिपा ११२० यँलागा ३ (०५७ भदौ ३०) खुन्हु नेपालभाषा संघर्ष समितिपाखें सार्वजनिक यात । थ्वया दथुइ नेपालभाषा संघर्ष समितिया छुं दुजःतसें त्वःता वंगुलिं संघर्ष समितिया न्हूधाः जूगु बुखँ नं वल (सन्ध्याटाइम्स; ५:३२-३९) ।

५.९ जेठ १८

भाषा छ्यलेगु सम्बन्धी सर्वोच्च अदालतं स्थानीय निकायय् मातृभाषायात मान्यता दैमखु धकाः आदेश बिउगु दिंयात लुमंकाः नेपालभाषा, मैथिली भाषी व जनजातितसें जेठ १८ यात हाकूगु न्हि हनेगु यानाहल । राज्यया भाषा नीति सम्बन्धी भाषाभाषी जनजातितय् विरोधयात निरन्तरता बियाच्वनेत नं भाषाभाषी जनजातितसें दँय् दँसं जेठ १८ गतेयात हाकूगु न्हिकथं हनेगु याःगु खः । नेवाः लगायत जनजातितसें जेठ १८ यात हाकूगु दिं कथं न्हापांगु पटक विसं २०५७ सालया जेठ १८ य् नेपाःया ४० जिल्लाय् थी थी विरोधया ज्याभ्वः यायगु क्वछित । थुकिया निति नेवाः लगायत ३६ गू जनजातिया संगठनत दुथ्याःगु "जेठ १८ कालो दिन संयोजन समिति" स्वन । थुगु समितिया संयोजक नेपालभाषा संघर्ष समितिया कजि मल्ल के. सुन्दर जुयादीगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ५:१६८) ।

हाकूगु न्हि हनेगु सर्न्दभय् प्रचार प्रसार यानाः नेवाःतय् दथुइ जनचेतना थनेत ११२० बछलागा ३ खुन्हु ख्वपया दतात्रयय् सभा जुल । नेवाःतसें हानं छकः सर्वोच्च अदालतं बिउगु आदेशया विरोधय् दच्छि लिपा नं थी थी प्रचारात्मक व सन्देशमूलक आन्दोलनया ज्यात जुयां तुं च्वन । हाकूगु दिंयात लुमंकाः नगरपालिकाया थी थी वडाय् हाकूगु ध्वाँय् ब्वय्केगु, मशाल जुलुस लगायत सभा, अर्न्तक्रिया, गोष्ठी ज्याभ्वःत थी थी थासय् जुल । थ्व हे सन्दर्भय् लाका मकवानपुरया नेपालभाषा खलः, नेपालभाषा मिसा पुचः नं सक्रिय जूगु खनेदत (सन्ध्याटाइम्स; ५:१७३) । हाकूगु दिं हनेगु भ्वलय् ११२० बछलागा १३ खुन्हु हाकूगु ब्यानर सहित जुलुस पिदंगु खः । थी थी जनजातिया संघसंस्थाया ब्वति दुगु जुलुसं राज्यया भाषा नीतिया विरोध व जातीय अधिकारया सः थ्वय्कूगु खः ।

जेठ १८ यात लुमंकाः दँय्दसं छुं छुं ज्याभ्वःत जुइगु जुल । ११२१ जेठ १८ य् माओवादीया जातीय क्षेत्रीय मोर्चा भाषिक उत्पीडन जूगु दिंया लुमंकाः नेपाल बन्दया घोषणा यात । थ्व बन्दयात नेपालभाषाया थी थी संघ नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन, नेपालभाषा संघर्ष समिति, भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति, स्वर समूह, नेपालभाषा मिसाः खलः, विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि, इसास ख्वप, मंकाःखलः यल, मांभाय् पुचः यलं समर्थन यात । बन्दया इनापयासें माओवादीया नेवाः खलः व तामाङ्ग मुक्ति मोर्चां मशाल जुलुस पिकाःगु खः । लिपा बन्दया नितिं जनता मानसिक रुपं तयार मजूनिगुलिं धकाः बन्दया ज्याभ्वः लितकाल ।

११२० या जेठ १८ खुन्हु नेपालभाषा संघर्ष समिति व भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिं बसन्तपुलीं जुलुस यानाः विरोधसभा यायगु ज्याभ्वः तयातःगु खः । भाषिक अधिकारवादीतसें बसन्तपुलीं जुलुस याय् न्ह्यः हे प्रहरीं जुलुसय् वःपिनिगु ब्यानर लाका काया हस्तक्षेप यात । गुकिं यानाः प्रहरी प्रदर्शनकारीतय् दथुइ ल्वापु जुल । लिपा जुलुस निर्धारित लँपुं मवसे उग्र जुया मेगु हे लँपु वनाः थायमरुइ थ्यंकाः क्वचायकेगु तयारी यायां हानं प्रहरी हस्तक्षेप जुल । अन नं छभ्रा ल्वापु जुल । लिपा हानं जुलुस बसन्तपुली वयाः कोणसभा यानाः उगु दिंया प्रदर्शन क्वचायकूगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ६:१८१) ।

मेगु दँय् नं ११२२ या जेठ १८ (तछलाथ्वः ९) खुन्हु हाकूगु न्हि हन । उगु दिनय् नेपालभाषा संघर्ष समिति व नेपाल जनजाति महासंघं यलय् गोष्ठी मार्फत थुगु दिं यात लुमंकल । मेखे हाकूगु दिं ग्वसाःखलःया नामं येँया भोटाहितिं मौन जुलुस याःगु खः । तर जुलुस याःपिं यक्वसित प्रहरीं ज्वनायंकल । थुकथं दँय्दँसं हाकूगु दिं हनेगु नं परम्परा स्थापित जुइत्यंगु खनाः हाकूगु दिं उत्सव थें मजुइमाः धकाः चिन्ता प्वंकूगु नं खनेदत (कसा; ११२२:२) ।

११२३ या जेठ १८ (तछलाथ्व २) खुन्हु नेपालभाषा संघर्ष समितिं 'भाषिक अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र व भीगु सन्दर्भ' विषयय् अन्तर्क्रिया यात । मेखे उगु हे दिनय् आदिवासी जनजातिया मंकाः पुचः दुथ्याःगु हाकूगु दिं ग्वसाः खलकं येँय् विरोध प्रदर्शन यात । उगु प्रदर्शनय् प्रहरीं हस्तक्षेप यात । ११२४ या जेठ १८ य् हाकूगु दिं हनेगु ज्याभ्वःयात प्रतिगमन विरोधी आन्दोलनकथं हे नेवाः देय् दबूपाखें न्याय्कल । उखुन्हु नेवाः देय् दबूया ग्वसालय् जुलुस यानाः विरोधसभा यात । थ्व दँय् थ्यंबलय् जेठ १८ यात हाकूगु न्हिकथं ज्याभ्वः याय्गु भाला नेवाः देय् दबूया जू वन । नेपालभाषा संघर्ष समिति, भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति व हाकूगु न्हि ग्वसाः खलः खनेमन्त । ११२५ बछलागा ९ (जेठ १८) खुन्हु नेवाः देय् दबूनं न्वचु ज्याभ्वः यानाः हाकूगु न्हि हन । मेखे नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ व खुगू भाषिक संघ संस्थायापाखें येँया वंघलं, भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिपाखें जुलुस व सभा यानाः क्वचाय्कल (सन्ध्याटाइम्स; १०:१८०) ।

येँ महानगरपालिकाय् नेपालभाषायात आधिकारिक भाषा कथं मान्यता बिय्गु निर्णययात राज्यया छगू अंग न्यायालयपाखें खारेज याःसां देसय् जनजाति व मातृभाषाभाषीतय्त असन्तोष च्वंकेगु ह्वता चूलाका बिल । सर्वोच्चया थुगु आदेशया विरोधय् ब्वलंगु नेवाः आन्दोलन जक मखु जनजाति आन्दोलनं तत्काल हे राज्यय् हिउपाः हय्मफुसां राजनीतिक दल दुने भाषिक मान्यता बिइमाःगु खँय् सकारात्मक चिन्तन अप्वयावःगु उगु ईया पत्रपत्रिकां नं क्यं । उकि मध्ये हिमाल खबर पत्रिकाय् पिदंगु 'किन दुख्दैछ जनजातिको चित्त ?' धैगु आवरण लेखय् भाषा सम्बन्धी सर्वोच्चया आदेशया बारे थुकथं च्वयातःगु दु-

> "धर्म र जातीय पहिचान पछि जनजाति आन्दोलनको अर्को महत्वपूर्ण माग हो, भाषिक समानता अर्थात मान्यता । काठमाडौं महानगरपालिकाले नेवार र राजविराज नगरपालिका तथा धनुषा जिल्ला विकास समितिले मैथिली भाषालाई आफ्नो कामकाजमा प्रयोग गर्ने भनी गरेको निर्णयलाई २०५६ असारमा सर्वोच्च अदालतले अवैधानिक ठहऱ्याउँदा जनजातिहरुमा थप आक्रोश पैदा भयो । यसलाई उनीहरुले अरु राष्ट्रिय भाषालाई नोक्सान पुऱ्याएर खस (नेपाली) भाषालाई मात्र पोस्ने राज्यको नीतिको रुपमा बुझेका छन् । भाषिक अधिकारका निम्ति उनीहरुले अलग्गै सङघर्ष समेत शुरु गरेका छन् ।
>
> ती निकायहरुमा नेवारी र मैथिली भाषामा कामकाज चलाउन व्यावहारिक अप्ठ्यारा थिए, अदालतले रोक नलगाउँदा पनि ती भाषामा नगण्य मात्र काम कारवाही भएको थियो । तर त्यस

निर्णयको साँस्कृतिक र राजनैतिक महत्व भने थियो- हाम्रो भाषा हेपिएको छैन भन्ने सन्देश दिन । 'त्यस कामलाई विखण्डनकारी भनेर अदालतले फैसला गर्नुपर्ने थिएन । त्यस फैसलाले चाहिँ समाजलाई विखण्डनतिर धकेल्यो,' बैरागी काइँला भन्नुहुन्छ, 'भाषा भनेको मानिसको भावना हो । सर्वोच्चको फैसलाले मानिसको भावना मेटाउन सक्दैन ।'

अदालतले नेपालको संविधानमा भएको, देवनागरी लिपिमा लेखिएको नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ भन्ने प्रावधानलाई आधार मानेर यो फैसला गऱ्यो । यसमा न्यायाधीशहरुको संस्कार, पृष्ठभूमि, नेपाली भाषाप्रतिको पक्षपाती धारणाले पनि केही काम गरेको हुनसक्छ । यस फैसलापछि जनजाति नेताहरुले नेपालको संविधान पनि अरु भाषाभाषाप्रति सहिष्णु नभएको ठहऱ्याए । अनि भाषाको विषयमा हामी संविधान मान्दैनौ भन्न शुरु गरे ।" (मैनाली; ११२१:३०-३५) ।

सर्वोच्च अदालतया निर्णय नं नेपालय् जातीय राजनैतिक आन्दोलन याय्माःगु आवश्यकतायात कुलाबिल । न्हियान्हिथं सशक्त जुया वनाच्वंगु जातीय आन्दोलन व राजनैतिक अधिकार (जातीय स्वशासन व आत्मनिर्णयया अधिकार) या मागया लिच्वः धैगु भविष्यय् छन्हु नेपाःयात गणतन्त्र राष्ट्र दय्केगु खः (शाक्य; ११२१:२) ।

सर्वोच्चं फैसलायाःगु दिंयात लुमंकाः नेवाः लगायत आदिवासी जनजातितसें थुगु दिंयात हाकुगु दिंकथं हनेगु परम्पराया शुरुवात जुल । नेवाः आन्दोलनया नितिं नं थ्व घटनायात लुमंकाः नेवाः आन्दोलनया पात्रोय् थःगु अधिकारया सः तय्गु दिं कथं हनावयाच्वंगु दु । सर्वोच्चया फैसलां स्थानीय निकायय् मांभाय् छ्यले मखंका बिउगुलिं मातृभाषाभाषीपिन्त घाः लाकल तर मेगु पक्षं स्वय्गु खःसा थ्व फैसलाया कारणं हानं छक नेवाःतसें सतकय् थःगु अधिकारया नितिं सः थनेगु ह्वःता चूलात । नापं थुकिंयानाः नेपाःया आदिवासी जनजातितय्त संगठीत जुइत वाध्य याकल । थ्व माग भाषा नाप जक मखु समग्र राजनीतिक अधिकारनाप हे स्वानाच्वंगु दु । थुकिया नितिं जातीय स्वशासन हे माः धैपिन्त बः बिउवन सा मेखे थ्व हे संविधानय् च्वना भाषिक अधिकार काय्गु खःसा संविधान संशोधन याय्माः धैगु वाः चाल ।

थ्व आन्दोलनया कारणं जेठ १८ व भाद्र ३० यात नेवाःतसें लुमंकेगु यात । भाद्र ३० य् नेवाःतसें इतिहासय् दकलय् न्हापां भाषीक अधिकारयात कयाः स्वनिगः बन्द याःगु खः । गुगु नेवाः आन्दोलनया नितिं सफल घटनाकथं काया गौरवबोध याकल । थ्व स्वनिगः बन्दया नितिं नेपाःगाः दुनेया फुक्क धैथें नेवाःलागाया नेवाःत छुं न छुंकथं सक्रिय जूगु बोध जूगु खः । उकिं थ्व भाद्र ३० या स्वनिगः बन्दय् जूगु घटनायात कयाः नेपालभाषा संघर्ष समितिं प्रतिवेदन हे सार्वजनिक यात । बन्द सफल जूगुयात कयाः बन्द आव्हानकर्ता जूगु घटनाया प्रतिवेदन पिकाःगु नं नेपाःया इतिहासय् न्हापांखुसि खः । 'स्वनिगः बन्द भाषिक अधिकार प्राप्तिया भ्वलय् भ्कीसँ न्ह्याकागु आन्दोलनया छपुलु व सतक आन्दोलनया न्हापांगु

पलाः जक खः । .... थःगु जातीय, भाषिक समान अधिकार प्राप्तीया थ्व संघर्षय् स्वनिगः बन्दया भ्वलय् भ्फीसँ ब्वयागु ज्वःमदुगु एकतायात अभ्फ क्वातुकाः आन्दोलनयात न्हू कथं व ताईतक न्ह्याकेत भ्फीत इलं इनाप यानाच्वंगु दु' (भदौ ३० या स्वनिगः बन्द; ११२०) ।

५.१० संविधान संशोधनया माग

नेपालभाषा संघर्ष समितिं संविधान संशोधन यानाः भाषिक अधिकार कायमाःगु बिचाः पितहल । संविधान संशोधनया नितिं प्रतिनिधिसभाय् दुपिं आदिवासी जनजातितसें संगठित जुइमाःगु वाःचाल । थी थी जनजाति विद्वानतय् भेलां जाति भाषा सम्बन्धी सः थ्वयकेत, विधयक हयगु निति दवाव बीत जनजाति सांसदतय् ककस दयकेगु सहमति जुल । उकिया निति एमालेया सांसद मंगलसिद्धि मानन्धर व सांसद परीथापां जिम्मा काल (सन्ध्याटाइम्स; ५:१५७) ।

थी थी संघर्ष समितिपाखें नं सतक आन्दोलनयात दिकाः संविधान संशोधन याकाः भाषिक अधिकार कायगु ज्यायात महत्व बिल । संवैधानिक संघर्षपाखें भाषा आन्दोलनयात यंकेगुकथं नेपालभाषा संघर्ष समितिं 'भाषिक समान अधिकारया न्ह्यसः व संविधान संशोधन' विषयय् बृहत गोष्ठीयात । थ्व गोष्ठी मार्फत संविधान संशोधनया निति मस्यौदा दयकाः उगु मस्यौदायात थी थी राजनीतिक दलया नेतात सःता ११२१ चिल्लागा ८ खुन्हु राष्ट्रिय विचार गोष्ठी यानाः राष्ट्रिय प्रतिवेदन दयकल । थुगु प्रतिवदेनया आधारय् संविधान संशोधन याय्माल धकाः उगु प्रतिवेदनयात ११२२ सिल्लागा ५ खुन्हु सार्वजनिक यात । थी थी राजनीतिक दलया नेतातयत लःल्हात (सन्ध्याटाइम्स; ७:१०६) । थुकथं स्थानीय निकायय् मातृभाषा छ्यलेगु सम्बन्धय् जूगु नेवाः आन्दोलनया समापन जूगु खनेदत ।

५.११ आन्दोलनया विशेषता

थ्व आन्दोलनं नेवाः आन्दोलनय् विशिष्ट थाय् कायत सफल जूगु दु । जनताया भाषा नापया सम्बन्ध गुलि क्वातु व भाषाया खँय् नेवाःत गुलि संवेदशील जू धकाः नं थ्व आन्दोलनं क्यन । थ्व आन्दोलनय् संघर्ष समितिया दांभरिं जुया भूमिका म्हितूम्ह पुष्पराज राजकर्णिकारया कथं थ्व आन्दोलनया विशेषता थुकथं दु (राजकर्णिकार; ११२०:८९) ।

१. न्हापान्हापाया नेपालभाषा संघर्षय् अप्वः सहभागिता साहित्यकारत जक जुइगु खः । थुपाले आम जनतां ब्वःतिकाःगु दु । थःथःगु राजनैतिक आग्रहयात छखे तया सकलें संघर्षय् कुहाँवःगु दु ।
२. न्हापा न्हापा नेपालभाषाभाषीतसें थःपिसंजक संघर्ष न्ह्याका वयाच्वंगु खः । थुगसिया संघर्षय् तमाम भाषाभाषीतय् व जनजातितय् सहभागिता दु ।
३. थ्व संघर्षयात माले, एमाले, एकताकेन्द्र, माओवादी आदि थी थी वामपन्थी पार्टीतसें समर्थन यासें वक्तव्य हे जारीयात । नेपाली कांग्रेसं पार्टीगत वक्तव्य पिमकाःसां उगु पार्टीया नेतातसें थुकिया समर्थनय् वक्तव्य बिउगु जक मखु, संलग्नता नं क्यन ।
४. थुगसिया संघर्ष स्वनिगलय् जक लिमंकुसे छुं भतिचा जूसां स्वनिगः पिने नं खनेदत ।

अध्याय ६

नेवाः आन्दोलनया राजनैतिक सम्बन्ध

६.० बान्कि

थ्व अध्याय दुने न्ह्यखँ (६.१), सरकारी हस्तक्षेप, पंग व असहयोग (६.२), सक्वय् ख्यः मब्यू (६.२.१), बुदिं ज्याभ्वः पन (६.२.२), संगीत/सांस्कृतिक ज्याभ्वः पन (६.२.३), न्हूदँया ज्याभ्वः पनेत स्वल (६.२.४), विराटया गोष्ठी पंवल (६.२.५), सिद्धिदासयात नं कुन (६.२.६), राजनैतिक आन्दोलनया बहस (६.३), जातीय स्वायत्तताया मुद्दा (६.३.१), स्वशासनया आधार (६.३.२) नेवाः पार्टीया बहस (६.३.३) या वर्णन जूगु दु ।

६.१ न्ह्यखँ

नेपालभाषा आन्दोलन विशुद्ध साहित्यिक व भाषिक गतिविधि जक खः धैगु न्हापांनिसेंया धारणा खः । राजनैतिक आन्दोलनया हे छब्वकथं भाषा आन्दोलनयात कायूगु मयाः । नेपालभाषां च्वःगु कारणं हे राणाकालय् योगवीरसिंह, फत्तेबहादुर सिंह, चित्तधर हृदय व सिद्धिचरण श्रेष्ठपिसं जेलनेल व राजकाज मुद्दा नं फयाः कैद, जन्मकैद व सर्वस्व हरणया सजाँय फयाः कालकोठरी च्वनेमाल । उगु इलय् नेपालभाषां च्वयूगु ज्यायात नं राजद्रोहकथं काःगु खनेदु । वयूकःपिं मध्ये चित्तधर 'हृदय'जुं च्वयातःगु साहित्यय् सरकारप्रति खास हे आपत्तिजनक खँ मदु अयूनं नेपालभाषां च्वःगुलिं चित्तधर 'हृदय'यात झिनिदँ, सिद्धिचरणं क्रान्तिया खँ च्वल धकाः झिंच्यादँ कुनेगु व थुमिगु च्वसु मुंकाः भारतय् यंकाः नेपालभाषाया नेपाली विहार सफू पिकाःगु द्वपनय् फत्तेबहादुरसिंहयात जन्मकैद व सर्वस्व हरणया सजाँय बिल । थुपिं फुक्कसित च्वयूगु ज्याय् हःपाः ब्यूम्ह धकाः योगवीरसिंहयात नं जन्मकैद व सर्वस्वहरणया नितिं सिफारिश जूगु खः । तर प्राइमिनिष्टर जुद्धशम्शेरं योगवीरसिंहयात जिं म्हस्यू वं अथे याइमखु धकाः योगवीरसिंहया सजाँय बदर यानाबिल । तर वयूकःपिसं गबलें नं भाषा आन्दोलन नागरिक अधिकारनाप सम्बन्धित धैगु खँ थुइकूगु खनेमदु । नेपालभाषाया छुं नं गतिविधियात राणाकालंनिसें हे राजनैतिक ढंगं स्वया दमन याःसां नेवाःतयूगु दथुइ नेपालभाषाया सेवा याय्गु धैगु नं धर्म हे खः धैगु बिचालं नं थाय् कयाच्वंगु खनेदु ।

राणा शासनया अन्तिम इलय् नेवाः नखचखबलय् राजनीतिक नारा थ्वःगु खनेदु । गुगु लिपा वना परम्पराया रुपय् निरन्तरता काल । विसं २००४ सालय् सत्याग्रह आन्दोलन क्वचायूका पद्म शम्शेरं नेपाःया वैधानिक कानुन २००४ घोषणा याय् धुंकाः वःगु गथांमुगः नखलय् गथांमुगः वाय् यंकूबलय् न्हूकथं नारा थ्वल 'ओम शान्ति जय नेपाल' । थ्व नेवाः नखचखलय् नेवाःतसें राजनीतिक नारा थ्वयूकूगु खःसां थुकिया तप्यंक स्वापू नेवाः आन्दोलननाप लाःगु खनेमदु ।

विसं २००७ साल लिपा नं नेपालभाषा आन्दोलन शुद्ध साहित्यिक, नेवाः भाय् म्वाका तय्माः, भाषा सेवा याय्माः धैगु भावनाय् जक सिमित जुल। नेपालभाषा आन्दोलनय् दुपिं नेवाः न्ह्यलुवात थी थी राजनीतिक विचार व संगठननाप सम्बन्धित खःसां नेपालभाषा आन्दोलनय् वय्बलय् राजनीतिक विचारया लाकांयात लुखाखरुइ त्वःता जक वय्माः धैगु बिचाः लिपातकं लानाच्वन। नेपालभाषा आन्दोलनय् दुपिं नेवाः न्ह्यलुवात स्वयम् थी थी बिचार व राजनीतिक संगठनय् संलग्न दुपिं खः।

भाषिक अधिकार धैगु प्रजातान्त्रिक आन्दोलनया हे छगू ब्वः खः धकाः थुइकेगु ज्या नेपालभाषा मंकाःखलःया स्थापना लिपातिनि जुल। नेपालभाषा मंकाःखलः निस्वनाः नागरिक अधिकारकथं भाषा जाति समान अधिकार माः धकाः धाल। मंकाःखलः निस्वंगु इलय् पितबिउगु गुंगू माग मध्ये भाषा जातिया समान अधिकार माः धकाः न्ह्यथनातःगु दु। नेपालभाषा आन्दोलनयात राजनीतिक ढंगं स्वय्गु धैगु दलीय राजनीतिक बिचारनाप स्वाय्गु खः धैगु भ्रमं यानाः नेपालभाषा आन्दोलनय् राजनीतिक बिचारयात बहिष्कृत याःगु खः। नेपालभाषा आन्दोलनया थी थी कालखण्डय् आन्दोलन असफल जूगु कारण भाषाय् राजनीति दुतहःगुलिं खः धकाः विसं २०२२ सालया भाषा आन्दोलनयात उदाहरण बीगु याः।

भाषा आन्दोलनयात राजनैतिक आन्दोलनकथं यंकेगु व भाषा आन्दोलनय् छगू राजनैतिक विचारं प्रभावित याय्त स्वय्गु छता हे मखु। १०८५या आन्दोलन उत्कर्षय् थ्यंबलय्तक उगु आन्दोलनय् थी थी राजनैतिक विचारधारा दुपिं नेवाःतय् सहभागिता दुगु खः। भाषाय् राजनीति प्रवेश जुइवं १०८५या नेपालभाषा आन्दोलन स्यन। भाषाय् वामपन्थी राजनीति प्रवेश जूगुलिं थ्व नेपालभाषा आन्दोलन सिथिल जूगु प्रेमबहादुर कसाःया बिचाः खः - '१०८५दँया भाषा आन्दोलनया दौरानय् कम्यूनिष्ट बिचारधाराया छथ्व पासापिसं थःपिनिगु बिचारधारा देत्यंक्यगु व सशस्त्र संघर्षया खँ पित हसेंलि थ्व आन्दोलन सिथिल जुल। मृत अवस्थाय् तक्कं थ्यन, छाय्धाःसा थ्व छगू बिचारं यानाः मेगु बिचारधाराया पासापिसं साथ मबिल। सरकारं नं दमन याय्गु लँ दत। उकिं भाषाय् राजनीति हय् हे मज्यू। गबले तक्क भाषाया खँय् सकलें छप्पँ मजुइ उबलेतक्क भाषा आन्दोलन पूवनी धयागु विश्वास जितः मदु (बज्राचार्य; ११०९:१२४)।'

राजनीतिक विचारधाराया मनूत थ्व आन्दोलनय् वया आन्दोलनं गति काःगु नं खनेदु। 'वामपन्थी विचारयाम्ह शान्तदाश मानन्धर दुहाँ भायाः थ्व आन्दोलनयात ल्हाः ज्वनाः ब्वाके थें हुतुतुं ब्वाकादिल। ....नेपालभाषायात रेडियो नेपालं थाय् मब्यूगुया विरोधय् जूगु साहित्य सम्मेलनया ख्वाः चीनया सांस्कृतिक आन्दोलन व राजनैतिकय् हिलावन। ....भाषा व साहित्य विकास यानाः जीवन याय्गु ग्वसाःयात हिइकाः चीनया सांस्कृतिक आन्दोलनया विषययात क्वाक्क ज्वनाः विद्वानत जनतातय्त उपदेश बीगु नियतं दबुली दनिगु जुल। वय्कःपिनि ज्याभ्वलं गुलिखे ज्या जू थें दच्छि तक सम्मेलन याय्गु धकाः त्वाः त्वाः पतिं, चुक चुक पतिं, बाहाः बाहाः पतिं अले गां गामय् जूगु साहित्य सम्मेलनयात बिदा बियाछ्वत (शाक्य, ११०७: ५-६)।

थ्व आन्दोलनया छम्ह न्ह्यलुवाः लक्ष्मण राजवंशीजुया बिचाः कथं भाषा आन्दोलन धैगु भू सी मदुगु राजनीतिक आन्दोलन खः । थ्व आन्दोलनयात राजनीतिं बिस्कं तयत स्वय्माःगु उबलेया वाध्यता खः । नेपालभाषा आन्दोलन विसं २००७ निसें २०१७ तकया ईयात त्वःता ०४६ साल न्ह्यः तक प्रतिकूल राजनीतिक वातावरणय् न्ह्याकेमाल । थ्व जुयाः भाषा आन्दोलनयात तप्यंक नागरीक आन्दोलनकथं न्ह्याकेबलय् राजनीतिक दमन फय् माली । थुज्वःगु अवस्थाय् भाषा आन्दोलन मन्ह्याइगु जूगुलिं भाषा आन्दोलनयात विशुद्ध साहित्यिक आन्दोलनकथं विकास याःगु खः । थुकथंया बिचाः केशवमान शाक्यया खः । भाषा आन्दोलनयात म्वाकातय्त नेवाः न्ह्यलुवातसें याःगु कुतनैतिक चलाखी खः धैगु शाक्यया बिचाः खः । व हे जुया नेवाः न्ह्यलुवातसें भाषिक अधिकारयात तप्यंक राजनीतिक खँनाप मस्वासे गैर राजनीतिक मुद्दा ल्ह्वनाः राजनीतिक माग नेवाःतसें तःगु खः । नेवाः भाय्यात 'नेवारी' मखु 'नेपालभाषा' धाय्माः धैगु माग नं थुकथंया हे राणा कालय्या प्रतिकूल राजनीतिक वातावरणय् मुद्दा हे यायम्वाःगु विषययात मुद्दा दय्काः अधिकारया खँ ल्हाय्गु कुतनीति खः । तप्यंक थःत अधिकार माल धकाः धाय्गु स्वयां शिक्षाय् संस्कृतयात अनिवार्य यात तर मांभाय्यात थाय् मबिउ धकाः च्वसापासां जुजुयात बिउगु ज्ञापनपत्र नं थुकिया उदाहरण खः । १०८५ दँया आन्दोलनयात हे स्वय्गु खःसां रेडियो नेपालं न्यागू मिनेटया समाचार लिकना बीवं हे नेपालभाषा न्हनीगु मखु । तर थुकियात मुद्दा दय्का नेवाः अधिकारया खँ ल्हाय्गु नेवाः न्ह्यलुवातय् कौशलता खः । नेपालभाषा मंकाःखलः नं न्ह्याकूगु 'भिन्तुना' आन्दोलन नं गैर मुद्दायात ल्ह्वनाः नेवाः आन्दोलन न्ह्याकेगु चातुर्यता खः । ११९० दँलिपा तकं नं संस्कृत विरोधी आन्दोलन निसें कयाः सर्वोच्च अदालतं यँया महानगरपालिकाय् नेपालभाषा छ्यले मदु धकाः बिउगु निर्णयया विरोधय् जूगु नेवाः आन्दोलन फुक्कं गैर मुद्दायात मुद्दाया रुपय् विकास यानाः आन्दोलन न्ह्याकेगु नेवाः न्ह्यलुवातय् कौशलताया निरन्तरता खः ।

नेपालभाषा आन्दोलन राजनीति मखु धाःसां पंचायती इलय् नेपालभाषाया थी थी गतिविधियात प्रहरीं हस्तक्षेप यानाः क्वथलेगु, असफल याय्गु व ज्वना यंकेगु ज्या यात । उगु इलय् भाषिक गतिविधियात पंचायतया विरोध याःगु राजनीति कथं सरकारं कयाः दमन यात । भाषाय् राजनीति हय् मज्यू धाःसां पंचायती सरकारया दृष्टिकोणय् भाषिक गतिविधि नं राजनीति हे खत । थ्व राजनीति नं सरकारया विरोधी, ब्यवस्थाया विरोधी कथं थुइकल । पंचायतया इलय् दलत प्रतिवन्धित जुयाच्वंगु अवस्थाय् भाषिक गतिविधिया मार्फत नं राजनीतिक सचेतनताया ज्याभ्वः न्ह्याः । व हे जुया जुइ नेवाःतसें याइगु भाषिक व सांस्कृतिक गतिविधियात सरकारं थुकथं हस्तक्षेप याःगु खनेदु ।

६.२ सरकारी हस्तक्षेप, पंग व असहयोग

नेपालभाषा व नेवाः संस्कृतिया आन्दोलन भू सी मदुगु राजनीतिक आन्दोलन कथं काःगुलिं जुइ राणाकालय् नेपालभाषां साहित्य च्वय्गु धैगु नं तःधंगु राजद्रोहया रुपय् काइगु खः । राणा शासनया अन्तलिपा १०७०-१०८० दँ दथुइ भाषिक गतिविधी सरकारं पंग थनेगु ज्या मयाः । १०८५ दँय् जुजु महेन्द्रं थःगु प्रत्यक्ष शासन न्ह्याकुसांनिसें पंचायतया अन्तिम ई तक नेपालभाषाया गतिविधि सरकारया

नितिं गैर कानुनी ज्या जुल । नेपालभाषाया कार्यकर्तातयत् ज्वना कुनेगु तकं याःगु खनेदत । थुकथं मुक्कं नेपालभाषाया साहित्य सम्मेलनयात पनेत जूगु सरकारी हस्तक्षेप, नेपालभाषाया प्यंगःथांकथं म्हस्यूपिं व्यक्तित्वतय् बुदिं खुन्हु याइगु मुंज्या व न्हूदँ हनेगु ज्याभ्वलय् नं पटक पटक सरकारं प्रहरी हस्तक्षेप यानाः पनेत स्वल । ख्वपय् विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन यायत श्री ५ या सरकारया मजिष्ट्रेट याथाय् स्वीकृति काःवंबल् स्वीकृति काःवंपिन्त डि.एस.पि कार्यालयय् कुनाबिउगु घटना नं दु । नारी विकास पुस्तकालयया मिस्त वना धाः वनं नं मिस्तयत नं कुनाबिल (साँय्‌जु; ११२२ः५) । विराटया हे १०९६ य् जूगु भिंन्याक्वःगु साहित्य सम्मेलनय् श्यामलाल दिवाकरं च्वःगु म्येयात प्रशासनं प्रतिबन्ध व म्ये च्वःम्ह स्वयम श्यामलाल दिवाकरयात ज्वना कुना बिल (साँय्‌जु; ११२१ः३) ।

११०० दँय् नेपाःया विद्यार्थी आन्दोलन तच्वयवं जुजुं जनमत संग्रह यात । जनमत संग्रहय् 'सुधारिएको पंचायत व्यवस्था'या पक्षय् मत वन । राष्ट्रिय पंचायतया आम निर्वाचन ११०२ दँय् जुल । थुगु आमनिर्वाचनयात ध्यान तयाः नेवाःतसें जनबहालय् छगू न्वचु ज्याभ्वः यात । विसं २०३८ साल बैशाख १८ गते यँया जनबहालय् जूगु 'आम निर्वाचन व भाषा समस्या' सम्बन्धी न्वचु ज्याभ्वः जूगु खः । उगु न्वचु ज्याभ्वलय् पद्मरत्न तुलाधरं न्ववानाच्वंगु इलय् प्रहरीं हस्तक्षेप यात । ज्याभ्वःया सभापति जुयाच्वंम्ह प्रेम बहादुर कसाःयात ज्वनायंकाः खुन्हु न्हयन्हु कुना हल (बज्राचार्य; ११०९ः१२९) । ११०० दँलिपा नेपालभाषा ज्याभ्वलय् सरकारं हस्तक्षेप याःगु छुं घटनात थुकथं दु ।

६.२.१ सक्वय् ख्यः मब्यू

फुक्क भाषायात समान अधिकार दय्‌माः धैगु नारा बियाः ११०३ थिंलागाः १४ खुन्हु सक्वव्यापी नेपालभाषा साहित्य सम्मेलनया नितिं सक्वया पंचायत भवन दुनेया ख्यलय् यायगु क्वछिनातःगु खः । तर स्थानीय सरकारपाखें उगु थाय् मबिसेंलिं सक्वया लँया दथुइ हे सम्मेलन याय्‌माल (इनाप; १ः१) ।

६.२.२ बुदिं ज्याभ्वः पन

११०३ बछलागा ८ शनिबाः खुन्हु नेपालभाषाया न्हापांम्ह पत्रकार धर्माचार्य धर्मादित्यया चयछक्वःगु बुदिंया लसताय् नेपालभाषा मंकाःखलः यलपाखें याय्‌त्यंगु मुंज्या यलया प्रशासनं हस्तक्षेप यानाः बुदिं हंके मबिल (इनाप; १ः२२) ।

६.२.३ संगीत/सांस्कृतिक ज्याभ्वः पन

न्हूदँया लसताय् यँया लुमन्ति खलः प्यूखा यँया ग्वसालय् ११०५ कछलाथ्व ९ खुन्हु जूगु संगीत सम्मेलनय् प्रशासनं हस्तक्षेप यानाः ज्याभ्वः याके मबिल । न्हूदँया लसताय् हे ख्वपया सुकुलध्वाखाय् कलाः पुचः व सुकुलध्वाखा यूथ लीगपाखें ११०५ कछलाथ्व १० खुन्हु ग्वसाः ग्वःगु थी थी सांस्कृतिक ज्याभ्वलय् नं प्रहरीं हस्तक्षेप यानाः पंग थं वल (इनाप; २ः४२) ।

६.२.४ न्हूदँया ज्याभ्वः पनेत स्वल

न्हूदँया लसताय् ११०६ कौलागाः ३० लक्ष्मीपूजा खुन्हु जूगु मास रनिङ कार्यक्रमय् प्रहरीं हस्तक्षेप यानाः यक्वः मनूत ज्वना यंकल अथे खःसां मास रनिङ धाःसा सफल जुल । न्हूदँया हे लसताय् यलया लुभू, ख्वपया बोडे व थिमी जूगु थी थी सांस्कृतिक ज्याभ्वलय् नं प्रहरी हस्तक्षेप जुल (इनाप; ४:४०) । १११० न्हूदँया लसताय् ११०९ कौलागा ३० लक्ष्मीपूजा खुन्हु जूगु मास रनिङय् नं प्रहरीं हस्तक्षेप यानाः मास रनिङय् ब्वतिकावःपिन्त ज्वना ज्याभ्वः असफल याय्‌गु कुतः प्रशासनं यात ।

६.२.५ विराटया गोष्ठी पंवल

नीन्यादँ निसें निरन्तर याना वयाच्वंगु विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन ११०८ कछलाथ्व ११ खुन्हु ख्वपया प्रशासनं पुलिस छ्वया हस्तक्षेप याः वल । सुथः हे ग्वसाः खलःया दुजःपिं गोविन्दमान श्रेष्ठ, शौरभ शाक्य, उद्धव मास्के, केवल कायष्ठ, विजयमोहन, स्वयम्भू शाक्य, चिरञ्जीवि शाक्य, श्यामलाल दिवाकरपिन्त ज्वनाः कुनाबिल । न्हिनय् ग्वसाः खलःपाखें संक्षिप्त रुपय् जकसां साहित्य गोष्ठी याय्‌गु कुतः याःगु खः । हानं प्रहरीं हस्तक्षेप यानाः रत्नगोपाल साँय्‌जु, सुरेशकिरण, कुमार रञ्जितकार, प्रकाशमान श्रेष्ठ व महेन्द्र कायस्थपिन्त ज्वना कुना कन्हय्‌खुन्हु तिनि त्वःता हल (इनाप; ८:४४) ।

६.२.६ सिद्धिदासयात नं कुन

नेपालभाषाया महाकवि सिद्धिदास महाजुया बुदिंया लसताय् मंकाखलकं दँय्‌दँसं नसंचा हुलेगु ज्याभ्वः येँय् यानाः वयाच्वंगु खः । ११०९ या ञँलागा २ खुन्हु दँय्‌दँसं थें नसंचा शुरु जुया भचा न्ह्याय् मलावं हे प्रहरी हस्तेक्षप यानाः सिद्धिदासया तःपाःगु तस्विर व बाजं खलः सहित सहभागी फुक्क सित मन्ह्यं मन्ह्यं ट्रकय् स्वथना ज्वना यंकल । ज्वंपिं फुक्कसित जिल्ला प्रहरी कार्यालयय् तयातल । थुकथं ज्वना यंकूपिं मध्ये जि स्वयम् नं लाःगु खः । प्रहरीं छम्ह निम्ह नेवाः न्ह्यलुवातय्‌त कुनाः मेपिं फुक्कसित त्वःतेगु धाःगु खः । तर अन ज्वनायंकूपिं फुक्क नेवाः कार्यकर्ता फुक्कसित त्वःतूसा जक थःपिं अनं लिहाँ वनेगु मखु धैगु खःसा कुनाच्वने माःसां प्रहरी कार्यालयय् च्वनेगु निर्णय न्यंकेवं प्रहरीं घण्टौ लिपा फुक्कसित त्वःताबिल । अले प्रहरी कार्यालयनिसें हे हानं नसंचा हुलाः देय् चाहिल ।

६.३ राजनैतिक आन्दोलन न्ह्याकेगु बहस

पंचायतया अन्तिम इलय्‌तक थ्यंबलय् भाषा आन्दोलनया राजनीतिक समाधानया लँपु मालेगु शुरु जुल । राजनीतिक दलत प्रतिबन्धित अवस्थाय् खःसां प्रतिबन्धित राजनीतिक दलनाप सम्बन्ध दुपिं जनजाति नेतातय्‌त छथाय् तया थ्व बारे बौद्धिक बहसत न्ह्यात । सिद्धिदास महाजुया १२१ दँ बुन्हिया लसताय् गथु पुचःया ग्वसालय् 'नेपाःया जातीय समस्या व थुकिया राजनीतिक समाधान' विषयय् गोष्ठी यानाः थी थी राजनीतिक विचारया जनजाति नेतातय् खँ न्यनेगु ज्या यात । थुकथं नेवाः आन्दोलन विशुद्ध

साहित्यिक व भाषिक गतिविधिं राजनीतिक विषययात नं कःघायुगु यात । नेपालभाषा मंकाःखलःया नायः पद्मरत्न तुलाधर ११०७ दँय् जूगु राष्ट्रिय पंचायतया चुनावय् जनपक्षीय उम्मेदवारकथं राजनीतिक ख्यलय् दुहाँ वल । थ्व चुनावय् मंकाःखलः स्वय्म चुनावय् वःगु मखु । तर पद्मरत्नया म्हसीका मंकाःखलःया नायःकथं जूगुलिं चुनावी सभाय् नं भाषा जातिया खँ न्ह्यथनेगु ज्या जुल । चुनावय् त्याय् धुंकाः राष्ट्रिय पंचायतय् नेपालभाषां न्ववाःगुया मेपिं पंचायत समर्थकतय् विरोधया कारणं जाति भाषाया खँ राष्ट्रिय चर्चाया विषय जुल । १११० पोहेलागा २ खुन्हु मलः परिवारया ग्वसालय् 'भाषिक समस्याया सन्दर्भय् खलः/पुचःतय्गु भूमिका व ज्याभ्वः' न्वचु मुँज्याय् पद्मरत्न तुलाधरं भाषिक मुद्दायात राजनैतिक आन्दोलनया रुपय् विकास याय् मफयाच्वंगु खँय् बिचाः बिउगु खः । थुकथं पंचायतया अन्तिम इलय् नेवाः आन्दोलनयात राजनैतिक आन्दोलनया रुपय् यंकेमाःगु खँय् बिचाःत पिदन ।

थुकथं नेवाःतसें राजनीति याय्माल धैगुया उद्देश्य नेवाःतय्त जातीय स्वायत्तता माल, नेवाः स्वशासन माल खः । थ्व उद्देश्य कायत नेवाःतय्गु थःगु हे राजनीतिक पार्टी माल धैगु बहस न्ह्यात ।

६.३.१ जातीय स्वायत्तताया मुद्दा

जनआन्दोलन धुंकाः वःगु राजनीतिक परिवर्तन लिपा न्हूगु संविधान दयकेगु सम्बन्धय् भाषिक अधिकारयात गुकथं संविधानय् दुथ्याके फै धैगु खँय् राजनीतिक ढंगं बहस जुल । जातीय व भाषिक अधिकारत संस्थागत याय्गु नितिं शासन व्यवस्था गुज्वःगु जुइमाः धैगु खँय् नं थ्व इलय् सामान्य बहस जुल । जातीय सभा व विशेष स्वायत्त क्षेत्र दयका फुक्क जातियात थःगु नितिं थम्हे हे राजकीय व सार्वजनिक नीति दयकेगु राजनीतिक स्वतन्त्रता अर्थात केन्द्रीय राज्यया दुने आत्मनिर्णय याय्गु अधिकारया व्यवस्था याय्माःगु बिचाः राजेन्द्र श्रेष्ठं तल (सन्ध्याटाइम्स; ८:४४) ।

जनजातितसें ल्ह्वंगु माग स्थानीय स्वायत्तता, धर्म निरपेक्षतता, संस्कृत अनिवार्य शिक्षा दिकेमाःगु जक खः (इनाप; १२:३६) । छथ्वः वामपन्थी विचारधाराया जनजातिं जातीय स्वशासन, आत्मनिर्णययया अधिकार हे जनजातितय्गु मुक्तिया लँपु खः धैगु धाय्गु याः । पंचायती इलय् हे वामपन्थी राजनीतिक दलनाप सत्तीगु संगठन अखिल भारत नेपाली विद्यार्थी संघया ग्वसालय् भारतया गोरखपुरय् जूगु 'नेपालय् जनजाति समस्या' धैगु गोष्ठी थुज्वःगु बिचाः वःगु खः (इनाप; ३:९) । अखिल नेपाल जनजाति सम्मेलनं नं 'नेपालय् जनजाति समस्याया समाधान व स्थानीय स्वशासनया प्रश्न' धैगु बिचाः गोष्ठी नं जनजातितय्त जातीय स्वायत्तता व आत्मनिर्णययया अधिकार बीमाःकि म्वाः धैगु खँय् केन्द्रीत जुल (थापा; १११४:१) । उगु इलय् जातीय स्वायत्तताया विरोध नं राजनीतिक दलया नेतातसें याःगु खनेदु । नेपालय् जनजातित ६/७ हजार जक दु, उमित स्वायत्तता व स्वतन्त्रता बी फैमखु । थ्व खँ नेका अध्यक्ष कृष्ण प्रसाद भट्टराई सन् १९९२ य् बेलायतय् जूगु 'जनजाति व प्रजातन्त्र विषयय् अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनय् ब्वःति कयाः लिहाँवःबलय् यँया अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलय् ने.टि.भीं न्यंगु न्ह्यसःया लिसः बीगु भ्वलय् न्ववाःगु खः ।

१११५ दँया मध्यावधि चुनावय् नेवाः लगायत जनजातितसें सिमित माग जक तःगु खनेदु । उमिगु माग खः प्रतिनिधिसभाया चुनावय् उचित जातीय प्रतिनिधित्वया नितिं जनजातितयृत नं थनेमाः । जनजातिया बाहुल्यता दुगु थासं राजनीतिक पार्टीतसें उगु जातियाम्ह मनूयात हे उम्मेदवार दय्‌केमाःगु उमिगु माग खः । थ्व अलावा मेगु माग जातीय स्वायत्तता नं माः धैगु खँ वःसां उगु इलय् राजनीतिक दलया नेतातसें स्वीकार मयाः । नेपाल जनजाति महासंघं याःगु ज्याभ्वलय् न्ववाःपिं नेकाया नरहरी आचार्य, एमालेया केशव बडालपिसं नेपालय् जातीय स्वायत्तता संभव मदु, जातीय स्वायत्त शासन नेपालय् व्यवहारिक जुइमखु धैगु खँ तःगु खः (इनाप; १२ः३६) ।

११११ दँ लिपा नेपाःया थी थी आदिवासी जनजातितसें स्वायत्त राज्यया माग धमाधम यानाहल । मेपिं जनजातितसें स्वायत्त राज्यया माग याःगु इलय् नेवाःतसें स्वायत्त राज्य माग याःगु खनेमदुनि । '....नेवाःतय् जाति, भाषा सम्बन्धी आन्दोलनया इतिहास ताःहाकःसां आःतक नेवाःतय्‌सं स्वायत्त शासनया नारा बियाः आन्दोलन मन्ह्याकू । नेवाःतय् आन्दोलन थौंतक नं स्वायत्त शासनया माग सिबें नं जाति-भाषा समानताया माग दुने सीमित जुयाच्वंगु खः । स्वायत्त शासनया आन्दोलन न्ह्यःने जाति भाषा समानताया आन्दोलन निश्चित रुपं चिकिचाधंगु व तसकं नरम आन्दोलन खः' (श्रेष्ठ; १११५ः२) ।

नेवाः स्वशासनया चर्चा बुलुहुँ नेवाः बौद्धिक ख्यलय् जुल । थुकिं नेवाः आन्दोलनयात न्हूगु लँपु क्यनीगु खनेदत । राजतन्त्र व ०४६ सालया संविधान दतले नेवाः स्वशासनया संभावना मदु तर भविष्य नेवाः स्वशासन संभव दु (शाक्य; १११६ः२) । थ्व हे सन्दर्भय् नेवाःत राजनैतिक रुपं न्ह्याः वय्‌माल धैगु बौद्धिक बहस नं पिदन । साहित्यिक, भाषिक व सांस्कृतिक आन्दोलनया विकासक्रमय् नेवाः आन्दोलनय् राजनैतिक दृष्टिकोणं नं न्ह्यःने यंकेमाःगु बहसयात थाय् दत । थुकिं नेवाः आन्दोलनया राजनैतिक लक्ष्य क्वछीत ग्वहालि जुल । ... भाषा ख्यःयात राजनीतिं तापाकेमाः धकाः धयावयाच्वनागु खँ थौंया इलय् नं गुलित पाय्‌छि खः वा मखु धैगुयात कयाः भावुकतावश मखु, व्यवहारवादी जुया दुवालेगु आवश्यकता दु । .... झी नेवाःतसें न्ह्याकेमाःगु वा न्ह्याकावयाच्वनागु आन्दोलनया लागा छु ? थ्व सम्बन्धय् झी स्पष्ट मजुइकं मेगु खँयात कयाः झी शायद हे जक स्पष्ट जुइफइ ? छाय्‌धाःसा झीसँ झीगु आन्दोलनयात सदां भाषा आन्दोलन धकाः धाय्‌गु यानावयाच्वना ।

... थौं नेवाः समाजया समस्या व आवश्यकतायात थुइकाः इलं ह्वाःकथं झीसँ झीगु आन्दोलनया लँपु, थुकिया शैली हिलेगु कुतः जुइमाः ।.... झीसँ झीगु आन्दोलनयात नेवाः भाय्‌या जक आन्दोलन दय्‌काच्वन, तर नेवाः जातिया आन्दोलनकथं विकास याय्‌त गुबलें मस्वया । ....यदि आःतकया अनुभवं झीगु नितिं झी हे मदंसे मगाः धकाः न्वानाच्वंगु दुसा केवल जाति, भाषा, संस्कृतिया नितिं जक मखु समग्र नेवाः समुदायया हे अस्मिताया रक्षाया नितिं झी हे शक्ति सम्पन्न जुइमाः धैगु वाः चाय्‌केगु खःसा थुकिया छता हे जक लिसः खः आः झी नेवाःत राजनैतिक रुपं न्ह्यज्याय्‌माः (मल्ल; १११६ः२) ।

नेवाःत राजनैतिक रुपं न्ह्यज्यायमा धैगु खुल्ला बहसय् केशवमान शाक्य, ओमचरण अमात्य, शरद कसाः, शाक्य सुरेन, महेशमान नेवाःपिसं नं थःगु बिचाः पितबीगु यात । ....तर गुज्वःगु पलाः नेवाःतसें ल्ह्वंसा राजनैतिक जुइ धकाः क्वछीफूगु खनेमदु । सुशुप्त रुपय् नेवाःतय्गु लागि राजनीतिक पार्टी चायके माःगु सः दु गन गनं दवाव समूह जक दय्केगु खँ दु (कसाः ११९६:२) । नेवाःतसें राजनैतिक रुपं न्ह्यावनेमाल धैगु खँय् नेवाःतय् स्वशासित लागा दय्का नेवाः स्वशासन मार्फत राजनीति याय्माः (श्रेष्ठ; ११९६:२) । नेवाःत राजनैतिक रुपं न्ह्याय्माल धैगु खँ नेवाःतय्त साम्यवादी विचारधाराय् यंकी, माओवादी दय्की धकाः विरोध नं जुल । संविधानं जातीय आधारय् राजनीतिक दल चाय्केगु अनुमति मदु । संविधानं ब्यूगु लँपु मल्यूसें जनतायात ध्वं लाय्गु खःसा न्ह्यागु धाःसां ज्यू, न्ह्यागु याःसां ज्यू (तमोट; ११९७:३) ।

थ्व बहसया दथुइ हे नेवाः मुक्तिया लँपु आत्मनिर्णयया अधिकार सहित जातीय स्वशासन (National Autonomy) काय्गु कुतः याय्माः । थुकथंया धापू माओवादीया खः । जातीय स्वशासन विद्यमान राज्यसत्ता अन्तर्गतय् मखु न्हूगु जनवादी सत्ता अर्न्तगतय् जक सम्भव जुइ (भट्टराई; ११९७:२) । माओवादीं जनयुद्ध न्ह्याकाच्वंगु थ्व इलय् राजनैतिक रुपं न्ह्यावनेमाल धकाः वहस यानाच्वंपिं नेवाःतय्त जातीय स्वशासनया नितिं माओवादीनाप छप्पं जुइत बाबुराम भट्टराई नं नेवाः आन्दोलनय् थुकथंया बहस दुत हःगु खः । नेवाः स्वशासन न्हूगु जनवादी व्यवस्थाय् जक सफल जुइ धकाः जनयुद्धयात नेवाःतसें ग्वहालि याय्माःगु तर्क बाबुराम भट्टराई नं न्ह्यःने हःगु खः ।

६.३.२ स्वशासनया बाँ कीगु ज्या

नेवाः आन्दोलनयात नेवाःतसें राजनैतिक ढंगं नं वय्माःगु नेवाः बौद्धिक ख्यःया बहसं नेवाः आन्दोलनया राजनीतिक माग कीत ग्वहालि जुल । जनजातितय् मेमेगु समुदाय दुने माग व चर्चा जूथें नेवाः आन्दोलनया राजनैतिक मागयात व्यवस्थित याय्त नेवाः बुद्धिजीवितसें पलाः न्ह्याकल । नेवाः आन्दोलनया राजनैतिक माग नेवाः स्वशासन जुइ फै धैगु प्रारम्भिक अवधारणायात वैचारिक आन्दोलनया रुपय् यंकेत नेवाः बुद्धिजीवितय् मुँज्या च्वनेगु शुरु जुल । नेवाः स्वशासनया अभियान जातीय समानताया आधारय् न्ह्याकेगु व थ्व बारे नेवाःतसें स्वयां न्ह्यः जातीय स्वशासनया नारा थ्वय्काच्वंपिं थी थी जनजाति संघसंस्थालिसे नं स्वापू तया स्वशासनया मागयात न्ह्याकेगु खँय् नेवाः बुद्धिजीवित छथाय् खनेदत (सन्ध्याटाइम्स; २:१७३) ।

नेवाः स्वशासनया आन्दोलन न्ह्याकेत ११९७ चौलागा ७ खुन्हु जूगु नेवाः बुद्धिजीवितय् मुँज्यां नेवाः स्वशासनया अवधारणापत्र अनुमोदन यात । उगु मुँज्याय् 'नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलनया आवश्यकता व थ्वया लँपु' धैगु कार्यपत्र मल्ल के सुन्दरं न्ह्यब्वःगु खः । उगु मुँज्यां नेवाः स्वशासनया आन्दोलनयात 'नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन' नां बिया न्ह्याकेगु खँय् नं नेवाः बुद्धिजीवित सहमत जुल । नेवाःतसें राजनीतिक रुपं न्ह्यचिले माल धैगु बहस निसें नेवाःतसें पार्टी हे चाय्का वनेमाल धैगु बैचारिक बहसया अन्त 'नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन' नांया संगठन दय्का क्वचाल । नेवाः बौद्धिक समुदायया संगठनकथं 'नेवाः राष्ट्रिय

आन्दोलन' म्हसिल । थ्व संगठनया निर्माणं नेवाःतय्त नेवाः स्वशासनया वैचारिक थांयात क्वातुकेत यक्व तिबः जुल । कार्यकर्ताय् बः बीगु थ्व संगठन मखसे नेवाः बुद्धिजीवित जातीय स्वशासनयात नेवाः आन्दोलनया परिपूरककथं यंकेगु तातुनाः बैचारिक बहस याकेत थ्व संगठन न्ह्यचिल । थ्व संगठनं थःपिनिगु अवधारणा बारे नेवाः खलःपुचःत नाप ११९७ बछलाथ्व ३ खुन्हु सहलह ब्याकल (सन्ध्याटाइम्स; २:१८८) ।

आन्दोलनया राजनैतिक आजु पूवंकेगु खःसा नेवाःतय्गु थःगु सशक्त शक्ति माः धैगु नं चर्चा जुल । नेवाःतसें आः तक यानाच्वंगु आन्दोलन तसकं नरम व कुटनीतिपूर्ण दवाव जक खः । थ्व तसकं हे प्यासिभ मिलिटान्सी खः । मेगु नेवाःतसें यानावयाच्वंगु आन्दोलन कल्चरल मिलिटान्सी जक खः । नेवाःतसें स्वशासनया नितिं नेवाः सेनाया विकास याय्माःगु खँ तकया चर्चा जुल । नेवाः स्वशासन हयत नेवाःतसें यानाच्वंगु आन्दोलनया लँपु हीकेमाः । नेवाःतसें यक्व सुधारवादी कुतः यात । नेपालभाषा मंकाःखलः छगू सुधारवादी प्रयोग खः । निम्ह प्यम्ह ख्वाःदुपिं बुद्धिजीविपिं कःघानाः प्रधानमन्त्रीयाथाय् ज्ञापनपौ बिउ वनी । तर संगु बःछि नं उखे थुखे संके मफु । जातीय स्वशासन प्राप्तीया लागिं सुधारवादी लँपु निराशाजनक जू । ....नेवाःतसें आन्दोलन याय्माल । आन्दोलन धैगु हिउपाः हयत याइगु प्रतिवद्ध सशक्त ज्या खः । आन्दोलन राजनैतिक स्वभावया जुइ । आन्दोलन धैगु हिउपाःया निंतिं तःजिक न्ह्याकीगु संघर्ष खः । नेवाः स्वशासन हय्गु लँपुइ सुधारवादी, आन्दोलनकारी व क्रान्तिकारीत छप्पं जुइमाः, समन्वयात्मक ढंगं पलाः न्ह्याकेमाः (शाक्य; ख ११९८:२) ।

नेवाः स्वशासनया बारे नेवाः बौद्धिक ख्यलय् छलफल, बहस याय्गु ज्या नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलनं न्ह्याकूगु खः । लिपाः नेवाः गुथिया डा. महेशमान श्रेष्ठ पुचलं नं थुकियात क्वय्या तगिंमय् तक यंकेगु कुतः यात । माओवादीया नेवाः खलकं स्वनिगःयात स्वशासित राज्य दय्केमाःगु माग यात । लिपांगु पटकय् नेवाः देय् गुथिं कार्यकर्ता तगिंमय् तक जातीय स्वशासनया प्रशिक्षण बिया नेवाःतय्त जातीय स्वशासनया पक्षय् थनेत कुतः यात ।

सर्वोच्च अदालतया भाषा सम्बन्धी आदेशं नेपालय् जातीय राजनैतिक आन्दोलन याय्माःगु आवश्यकतायात कुला बिउगु खः । ....सशक्त जुया वनाच्वंगु जातीय आन्दोलन व राजनैतिक अधिकार (जातीय स्वशासन व राजनैतिक अधिकार) या मागया लिच्वः धैगु भविष्यय् छन्हु नेपाःयात गणतन्त्र राष्ट्र दय्केगु खः (शाक्य; ११२१:२) । थुकथं नेवाः आन्दोलनं थःगु राजनीतिक लक्ष मालेत ताः लाइगु खनेदत ।

जातीय स्वशासन सम्बन्धी राजनीतिक मागय् बुलुहुँ नेवाः खलःपुचःत क्रियाशील जुयावल । नेवाः ख्यलय् दुगु न्यागू खलःतसें 'आःया राजनीतिक परिवेशय् भ्रीगु सः' विषयय् गोष्ठी यानाः नेवाःतय् आज्जु मालेगु कुतः याःगु खः । नेवाः देय् गु, नेपालभाषा मंकाःखलः, नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन, नेवाः गुथि व नेवाः महागुथिया मंकाः ग्वसालय् थ्व गोष्ठी जूगु खः । नेवाः गोलमेच सम्मेलनया नामं नं चर्चा जूगु थुगु गोष्ठीं नं जातीय स्वशासनया पक्षय् नेवाःत वनेमामाःगु खँ क्वजित (सन्ध्याटाइम्स; ८:१०९) । ११२३ या चौलाथ्व

१० खुन्हु नेवाः देय् दबूपाखें 'राजनीतिक रुपान्तरण व जातीय अधिकारया न्ह्यसः' विषयया सहलह मुँज्याय् जातीय स्वशासनयात लक्ष्य दय्का उकिया प्राप्तिया निर्ति न्ह्यावनेगुमाःगु खँय् छगू मतं स्वीकार यात । नेवाः स्वशासनया बहसया भ्वलय् आर्थिक, सामाजिक व राजनीतिक पक्षयात कयाः सहलह दबूपाखें नं सहलहयात निरन्तरता बिउगु खनेदत । नेवाः देय् दबूपाखें नेवाःतय्त गुज्वःगुकथंया स्वशासन उपयुक्त जुइ फै धैगु खँय् स्वीजरल्याण्डया मोडेल बारे न्वचुया ग्वसाः ग्वल (सन्ध्याटाइम्स; ९:११३:१) ।

६.३.३ नेवाः पार्टीया बहस

नेवाःतसें राजनैतिक रुपं न्ह्यावनेगु खःसा नेवाःतसें नेवाः पार्टी चाय्का राजनीति याय्माः । नेवाःतसें नेवाःतय् निर्ति राजनीति याय्माल धैगु सन्दर्भय् नेवाः पार्टीया चर्चा जूगु खनेदु । १११५ दँय् जूगु मध्यावधी चुनाव इलय् नं नेवाःतय् पार्टीया रुपय् 'स्वनिगः पार्टी' निर्वाचन आयोगय् दर्ता याय्गु कुतः याःगु खः । खास हे चर्चित मजूगु थ्व घटनाया बारे इनाप व विश्वभूमी थुकथं समाचार पिदनाच्वंगु दु 'प्रमुख राजनीतिक पार्टीतय्पाखें थःगु राजनीतिक गतिविधी जातिगत प्रतिनिधित्व याकेगु खँय् च्यूताः मतःगु व संसदय् प्रतिनिधित्व याकेगुली नं खँय् ब्रम्हू क्षेत्रीतय्त जक बाहुल्यता उप्वः यानावं यंकाच्वंगुलिं असन्तोष जूसें स्वनिगल नेपाल पार्टी दर्ता याःगु दु ।'

स्वनिगःया भाषा जाति संस्कृतिया निर्ति विशेष रुपं चिन्तित थुगु पार्टीया नायः जुजु तुलाधर, सचिव विनोद साय्मि, कोषाध्यक्ष वीरेन्द्र तुलाधर व दुजलय् सुरज खड्गी, उमेश स्थापित, शरद कसाः व राजेन्द्र तुलाधर दु (इनाप; १२:३३) । तर निर्वाचन आयोगं थ्व पार्टीया दर्ता स्वीकार मया (विश्वभूमि; ६:२५४) । नेवाः पार्टी स्वनेमाःगु खँ नेवाः गुथिया ज्याभ्वलय् नं चर्चा जू । पद्मरत्न मन्त्री जुयाच्वंगु इलय् मू पाहाँकथं नेवाः गुथिया छगू ज्याभ्वलय् गुथिया नायः शान्तवीर सिं तुलाधरं नेवाः सेना आवश्यक जुल, नेवाःतसें पार्टी चाय्का थःगु हे घोषणा पत्र दय्का नेवाःत हे उम्मेदवार त्याका नेवाः सरकार दय्केमाःगु बिचाः बिउगु खः (देशय्मरुभ्या; २:२७:२) ।

नेवाःतसें राजनीति याय् माःगु बौद्धिक बहसया भ्वलय् हे नेवाः राजनैतिक दल चाय्के माःगु खँ बहसया रुपय् वल । संस्कृत शिक्षा अनिवार्य व संस्कृत समाचार प्रकरणया दथुइ ब्वलंगु नेवाः आन्दोलन शिथिल जुइधुंकाः थुकथंया बहस न्ह्याःगु खः । '.... एमालेया संचारमन्त्री प्रदिप नेपालं रेडियो नेपालं संस्कृत भाषां समाचार बीवं नेवाःतय्सं साप नुगलय् स्याकल । उबलय् आः छु याय्गु धकाः स्वकःतक पुष्प चित्रकार दाइया छेँय् सहलह न्ह्यात । पिने अखबारय् नेवाःतय्सं पार्टी चाय्कीन धकाः बुखँ पिदन । तर नेवाः पार्टी चाय्केगु खँय् सुं नं न्ह्य मचिल । दवाव समूह व प्रभाव समूह तक खँ न्ह्यथन । राजनीतिया खँय् पार्टीतलिसे वार्गेनिङ्ग यानाः नगरपालिकाया चुनावय् नेवाःतय्त टिकट काय्माः धैगु सम्म खँ पिदन ।

नेवाः राजनीति न्ह्याकेगु उपाय् छु दु ले सा ? थुकिया लागि छगू संभाव्य विकल्प धैगु नेवाः जातिया मुक्ति पार्टी स्वनेगु, चुनावय् ब्वति मकासे संघीय गणराज्यया संघर्ष याय्गु, थुकिया थःगु हे बिस्कं पार्टी निस्वनाः माओवादी व संघीय जनतान्त्रिक पार्टीलिसे गठबन्धन याय्गु । थ्व याय्त सुनां पहल काय्गु ? नेवाः गुथि(दुर्गालाल)या दुर्गालाल दाइ व डा. महेशमान श्रेष्ठपिनि नेवाः राजनीति न्ह्याकेगु खँय् प्रवल इच्छा दुगुल्याखँ नेवाः गुथियात नेवाः गुथि पार्टी हिलेमाः । थुकी माणिकलाल दाइ, शम्भुराम श्रेष्ठपिं नं गुगुंकथं दुथ्याकेमाः । नेकपा(माओवादी) व संघीय जनतान्त्रिक पार्टीलिसे नं औपचारिक अनौपचारिक गठबन्धन स्वनेमाः । चुनावयात छ्यलेगु अनुकूल ई ब्वलनेवं चुनावयात नं छ्यलेफु ।

पद्मरत्न सहयोग समिति हे पार्टी जुइगुसा थ्व चुनाव ल्वाइगु छगू सशक्त पार्टी जुइफु । थ्व पार्टी नेपाल कम्युनिष्ट लिग व नेकपा (मालेमा)यात एकीकृत यानाः नेकपा (एमाले) लिसे गठबन्धन याय्फु । कम्युनिष्ट लिग व नेकपा(मालेमा) माने मजूसा एमालेलिसे जकसां गठबन्धन याय्फु' (शाक्य; क ११९७:२) । केशवमान शाक्यया थ्व बिचाःयात थप तनेगु कथं मेगु बिचाः वल 'नेपालभाषा मंकाःखलःयात नेवाः मंकाः पार्टी, नेवाः दे दबूयात नेवाः दे पार्टी आदि । थुकीमध्ये दकलय् सशक्त व प्रभावशाली पार्टी नेवाः दे पार्टी हे जुइगु जुइ । ....गनतक नेवाः गुथियात नेपाः पार्टी हीकेगु खँ दु, असम्भव थ्यंक मखुसां व्यवहारिक नं मखु । .....न्ह्याम्ह न्ह्यागु हे नेवाः खलः पुचः गुथि वा दबुली दःसां नेवाः पार्टी पिथनेमाःगु वाः चाय्का च्वंपिं सकलें छथाय् मुने फय्केमाल । .....दैच्वंगु नेवाः संगठनयात नेवाः पार्टी हिकेगुसिबें थ्व हे बांलागु व्यवहारिक लँ जुइफु' (श्रेष्ठ; ख ११९७:२) । जातीय स्वशासनया नितिं नेवाःतय् दथुइ बौद्धिक बहसयात न्ह्यःने यंकाःच्वंगु नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलनं जातीय स्वशासनया लागि पार्टी चाय्केगु ज्या याय्माः (शाक्य; ११२५:२) ।

आज्जु मदुगु लँपुइ नेवाः आन्दोलन न्ह्यानाच्वंगुलिं नेवाः स्वशासन व नेवाः भिजन हय्त नेवाः पार्टी माल (जकःमि; ११९७:२) । नेवाःतय् मुक्तिया नितिं नेवाः पार्टी मखु राजनैतिक पार्टीया संयुक्त मोर्चा दय्केमाः धैगु बिचाः नं पिदन । 'नेवाः जातीय मुक्तिया लँपु आत्मनिर्णयया अधिकार हे खः । जातीय आत्मनिर्णयया अधिकार बिना गुगुं नं जातिया मुक्ति जुइ फैमखु धैगु वैज्ञानिक तथ्य भी नेवाः जातिया न्ह्यलुवापिसं नालाकाय् मफूगु तसकं दुःखपूर्ण खँ खः । .... आः भीसँ नेवाः पार्टी मखुकि नेवाः मुक्ति आन्दोलन वैज्ञानिक ढंगं न्ह्यज्याकेत तयार जूपिं थी थी व्यक्तित्व पुचः, खलः, गुथि, राजनैतिक पार्टीया संयुक्त मोर्चा (united front) दय्केमाः ।.... जातीय स्वशासित प्रदेश स्थापना व स्थानीय सत्ता ल्हातय् काय्गु विकल्प पेश याय्माः' (श्रेष्ठ; ग ११९७:२) । नेवाःतय्त थःगु हे राजनीतिक पार्टीया आवश्यकता नेवाः आन्दोलनया लिपांगु माग नेवाः स्वशासन हय्त खः । दैच्वंगु राजनीतिक दलं नेवाः स्वशासनया ग्यारेन्टी मदैगु जूगुलिं स्वशासन हय्गु साधनया रुपय् नेवाः पार्टीया बहस जूगु खनेदु ।

अध्याय ७

नेवाः संगठन

७.० बान्कि

थ्व अध्याय दुने न्ह्यखँ (७.१), नेवाः संगठन (७.२), साहित्यिक, भाषिक व सांस्कृतिक संगठन (७.२.१), नेपाल भाषा साहित्य मण्डल (७.२.१.१), धर्मोदय सभा (७.२.१.२), च्वसापासा (७.२.१.३), नेपालभाषा परिषद (७.२.१.४), विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि (७.२.१.५), नेपालभाषा साहित्य तःमुँज्या (७.२.१.६), मेमेगु संस्थात (७.२.१.७), कार्यकर्ता आधारित संगठन (७.२.२), मंकाखलः (७.२.२.१), नेपालभाषा मंकाखलः यल (७.२.२.२), नेपालभाषा मिसाः खलः (७.२.२.३), नेवाः गुथि (७.२.२.४), नेपालभाषा प्रजातान्त्रिक खलः (७.२.२.५), नेवाः देय् दबू (७.२.२.६), नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन (७.२.२.७), नेवाः खलः/नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा (७.२.२.८), नेवाः देय् गुथि, नेपालमण्डल (७.२.२.९), मेमेगु संगठनत (७.२.२.१०) या वर्णन दु ।

७.१. न्ह्यखँ

आन्दोलन व्यक्ति विशेषं यानाः जीमखु । आन्दोलन अन्यायया विरुद्ध सः तय्गु जूगुलिं थज्याःगु सः बुलन्द यायत मनूत संगठीत जुइ (कायस्थ व राजकर्णिकार; ११२४:२७) । थुकथं खलः पुचः मार्फत नेवाःत आन्दोलनया नितिं संगठीत जुल ।

आन्दोलनय् परम्परागत गुथि बाहेक थी थी कथंया संगठनत निस्वन । थुपिं संगठनत आधुनिक संगठनया रुपय् पिलू वःगु खः । थुकथंया संगठनया गठन लिपाः नेवाः आन्दोलन संगठीत रुपं न्ह्याःवनेत तिबः जुल । उकिं थुज्वःगु संगठनया नेवाः आन्दोलनय् तःधंगु भूमिका दु । नेवाः आन्दोलनया बारे छुं खँ ल्ह्याय्बलय् नेवाः संस्कृति, साहित्य, नेपालभाषाया प्रवर्द्धन व अधिकारया नितिं थी थी कालखण्डय् गठन जूगु नेवाःतय् संगठनया चर्चा याय्माः । नेपालभाषाया मौलिक खँग्वः खलः, पुचः, गुथि, दबू खँग्वः घाका जक मखु संघ, संगठन, क्लब, परिषद, समिति, एकेदेमि व राजनीतिक पार्टीया नामंतकं नेवाःतसें संगठनत निस्वनावंगु खनेदु । तर यक्व नेवाः संगठनत घटनां प्रभावित जुया, निश्चित ज्याभ्वःत न्ह्याकेत निस्वंगु खः ।

७.२ नेवाः संगठन

आन्दोलनय् निस्वंगु न्हापांगु संगठन साहित्यिक व सांस्कृतिक संगठन हे खः । थुज्वःगु संगठनत नेपालभाषाया उद्धार याय्त, विकास याय्त धकाः निस्वंगु खः । थुपिं संगठनतय् उद्देश्यया आधारय् नेवाः संगठनयात नेवाः आन्दोलनया आधारय् थुकथं व्वथले छिं । ११११० दँधुंकाः निसें नेपालय् प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाया पुनर्स्थापना जुल । अले राजनीतिक अधिकारया नितिं बुलुहँ नेवाःतसें संगठन दय्केगु व

अधिकारमुखी आन्दोलन याय्गु व्हःता चूलात । ११९० दँधुंकाः भाषिक व जातीय अधिकारया सःतय्त निस्वंगु संगठनया बारे थुगु शोधय् अध्ययन जूगु दु । ११९० दँन्ह्यः स्वनातःगु नेवाः आन्दोलनय् छुं न छुंकथं भूमिका दुगु संगठनया नं सामान्य अध्ययन थ्व अध्यायय् जूगु दु ।

७.२.१ साहित्यिक, भाषिक व सांस्कृतिक संगठन

नेपालभाषाया पुनर्जागरण याःपिं महारथीतसें नेपालभाषां साहित्य सिर्जना याय्गु, धर्म प्रचारया माध्यम नेपालभाषां यानाः नेपालभाषाया प्रचार याय्गु, शिक्षाया माध्यम नेपालभाषा दय्का नेवाः भाय् म्वाकातय्गु म्हयाम्हछिं कुतः यानावन । नेपालभाषाया महारथित सिद्धिदास महाजू, निष्ठानन्द बज्राचार्य व जगतसुन्दर मल्लपिसं नेपालभाषां सफू च्वयादिल । व सफू उगु इलय्या छापा आखलं पिकाय्गु ज्या नं म्हयाम्हछिं थःपिसं हे यानादीगु खनेदु । नेपालभाषाया सफू पिकाय्त छुं नं कथंया संस्था स्वन धैगु खँ ब्वने मदु । लिपा वयाः १०४० दँनिसें धाःसा धर्मादित्य धर्माचार्यया कुतलय् कलकत्ताय् नेवाःत मुना संस्था स्वनाः नेपालभाषाया ज्या संगठीत संस्था मार्फत ज्या याय्गु नी याःगु खः । धर्मादित्य धर्माचार्यं नेपालभाषाया संस्था निस्वन धैगु प्रमाण दुसां उगु संस्थाय् मेपिं सु सु दु धैगु गनं न्ह्यथनातःगु मदु । नेपालभाषाया न्हापांगु पत्रिका 'बुद्धधर्म्म' पत्रिकाय् नेपाल बुध्दधर्म्म उद्धार संघया धर्म्मप्रचार पुस्तक माला व व्यवस्थापक बुद्धोपासक संघ धकाः च्वयातःगु दु । थ्व संस्थां बुद्धसंवत् २४६९ वैशाख पुन्हिनिसें पिदंगु 'बुद्धधर्म्म' पत्रिका न्हापांगु ल्याखय् धकाः नेपालय् बुद्धधर्म तनावनेत्यंगुलिं नेवाःतय्गु दथुइ बुद्धधर्म्मया प्रचार प्रसार यानाः बुद्धधर्मया रक्षा याय्गु खँ स्पष्ट न्ह्यथनातःगु दु । उकिया निंतिं माध्यम भाय् नेपालभाषा नालाकाःगु खः । थ्व नेपाल बुद्धधर्म्म उद्धार संघ गुबले गन सुनां थापना याःगु धकाः गनं उल्लेख मजूसां धर्मादित्य धर्माचार्य लगायतया नेवाःतय्गु संलग्नता दुगु अनुमान याय्छिं । 'बुद्धधर्म्म' पत्रिकाया व्यवस्थापन नेपालया बुद्धोपासक संघ व बुद्धोपासिका संघं याःगु खः । उकिं थ्व निगू संस्था नेपालय् हे निस्वंगु नेवाःत संलग्न जूगु संगठीत संस्था खः । थ्व निगू संस्थाया उद्देश्य नं नेपालय् बुद्धधर्म्मया प्रचार प्रसार याय्गु धकाः न्ह्यथनातःगु दु । नेपालया बुद्धोपासक संघ थापनाया बारे 'बुद्धधर्म्म' पत्रिकाया बुद्ध संवत २४६९ या तछला, दिल्ला व गुंला ल्याखय् थुकथं न्ह्यथनातःगु दु- 'नेपालया बुद्धोपासक संघ थापना याय्माः धकाः धासेंलि खंडपिं नेपालया श्रद्धादुपिं ल्यायम्हपिनि सम्मति जुल । अकिं भगवानं मृगदाबनस न्हाप्पां भद्रवर्गया ५ म्ह ब्रम्हुपिंत धर्म्मचक्रप्रवर्त्तन सूत्र कनाव बिज्यावगु भिङ्गु दिन बुद्धसम्बत २४६७ या दिल्ला पुन्हि खुन्हु मञ्जुपत्तन धालसां एं सहरया तलाछितोले धर्म्ममान सार्थबाहया पुजाकोठाय् च्वना बुद्धया प्रतिमा न्ह्योने तया थ्व सलंसदंनिसें लोप जुयावङ्गु संघ थापना याना जुल । थुखुन्हु सुषय् ८ घौ निसें ज्या आरम्बयाना । न्हापा बुधधर्मसंघया शरणवनेगु व वनाया महिमा कना । अनंलि उपासकजुयिपिसं क्वे च्वया थ्यें नेम पालनयाय्गु प्रतिज्ञायात ।'

थुकथं हे नेपालया बुद्धोपासिका संघ इल्हननि संघ प्रतिष्ठाता व मूलम्ह प्रचारकया रुपय् धर्म्म आदित्य धर्म्माचार्य, संघया प्रबन्धिका व नायः हिरामाया उपासिका, संघया धनरक्षक व सहायक धनमाया उपासिका खः (बुद्धधर्म्म; १०४६:२-४) ।

७.२.१.१ नेपाल भाषा साहित्य मण्डल

नेवाः आन्दोलनय् संगठन निस्वना संगठीत पलाः छ्यूगु न्हापांगु संस्था नेपालभाषा साहित्य मण्डल खः । धर्मादित्य धर्माचार्य १०४७ दँय् कलकत्ताया धर्मराजिक चैत्यबिहारय् नेपालभाषा साहित्य मण्डल थापना याःगु खः । थःगु भाषा उद्धार याय्गु निति नेपालभाषा साहित्य मण्डल थापना यानागु खँ बुद्धधर्म व नेपालभाषा पत्रिकाय् न्ह्यथनातःगु दु । भाषा उद्धार याय्गु ज्या नेपालभाषाया माध्यमं साहित्य पिकाय्गु तातुना थ्व संस्थां तयातःगु खः (बुद्ध-धर्म व नेपालभाषा; ४: १-२) । थ्व संस्थामार्फत नेपालभाषा साहित्य संग्रह माला नेपालभाषाया वर्णमाला, ब्याकरण सफू पिकाय्गु घोषणा याःगु खः । थुपिं सफूमध्ये व्याकरण सफू बि.ए. लेभलयात लो धयागु दावी यानातःगु खः । थुकथं स्वय्बलय् पर्याप्त पाठ्यपुस्तक मदु धकाः नेपालभाषायात कलकत्ता विश्वविद्यालय् दुमथ्याकूगुयात ध्यान बिया थ्व संस्था मार्फत सफू पिकाय्गु उद्देश्य ज्वंगु खनेदु ।

१०४५ दँनिसें धर्मादित्य धर्माचार्य पिकनाच्वंगु 'बुद्धधर्म्म' पत्रिका लिपा १०४६ दँनिसें 'बुद्धधर्म्म नेपालभाषा' नां च्वन । १०४७ दँनिसें थ्व पत्रिकाया नामय् अभ्क ह्यूपाः वया 'बुद्धधर्म्म व नेपालभाषा' धकाः च्वन । थ्व ल्याखंनिसें थ्व पत्रिका नेपालभाषा व नेपालभाषा साहित्यया मुखपत्र धकाः न्ह्यथनातःगु दु । नेपालभाषा साहित्य मण्डल दय्केधुंकाः थ्व पत्रिका थ्व संस्थाया नं मुखपत्र कथं थुइकेत च्वःगुली शंकामदु । लिपा १०४९ दँनिसेंया ल्याखय् स्पष्ट हे 'बुद्धधर्म्म व नेपालभाषा' पत्रिका नेपालभाषा व नेपालभाषा साहित्य मण्डलया मुखपत्र धकाः च्वयाहल । उकिं थ्व संस्था निस्वंसानिसें 'बुद्धधर्म्म व नेपालभाषा' पत्रिकाय् नेपालभाषा साहित्ययात नं थाय् दत ।

७.२.१.२ धर्मोदय सभा

धर्मोदय सभा मुक्कं थेरवादी बौद्धधर्मया गतिविधि न्ह्याकेत निस्वंगु संस्था खः । १०६४ दँपाखे राणा प्रधानमन्त्री जुद्ध शम्शेरं धार्मिक व जातीय संकीर्ण निति नालाः नेपालं बौद्ध भिक्षुपिन्त देसं पितिन । पित्यूपिं भिक्षुगण भारतया सारनाथय् छ्थासं मुना १०६५ दँया कछलां महास्थवीर चन्द्रमणिया अध्यक्षताय् धर्मोदय सभा थापना जुल । थ्व संस्था थापनाया उद्देश्य नेपालय् बौद्ध धर्मया प्रचार प्रसार याय्गु खः । उकिया नितिं थी थी प्रकाशन नं पिकाय्गु उद्देश्य ज्वन । थ्व संस्थां १०६७ दँया कौलांनिसें नेपालभाषां 'धर्मोदय' पत्रिका पिकाल । तर थ्व पत्रिका पिकना धर्म प्रचार याय्गु जक मखुकि नेपालभाषाया साहित्ययात तःमि याय्त तःधंगु योगदान बिल । विश्वय् लोकप्रिय आधुनिक विधायात थ्व पत्रिका मार्फत नेपालभाषाय् दुतिनेगु ज्याय् नं थ्व पत्रिका न्ह्यःने लात । थ्व पत्रिकां मार्फत नेपालभाषाय् न्हू न्हूपिं च्वमिपिं स्थापित जुल । उकिं साहित्य मार्फत नेपालभाषा आन्दोलनय् तःधंगु भूमिका म्हितेगु ज्या धर्मोदय पत्रिकां याःगुलिं थ्व पत्रिकाया प्रकाशक धर्मोदय सभां आन्दोलनय् संस्थागत पलाः न्ह्याकेगु ज्या मचाय्क यात ।

७.२.१.३ **च्वसापासा**

नेपालभाषाया लिपि विकास, प्रचार प्रसार, साहित्यिक विकास व नेवाः भासं सफू पिकायगु तातुना निस्वंगु सक्रिय न्हापांगु संस्थाकथं च्वसापासायात काय्‌गु याः । उकिं आन्दोलनय् जक मखु नेपाःया आदिवासी जनजाति आन्दोलनय् न्हापांगु संस्थाकथं नं च्वसापासायात काय्‌गु याःगुलिं आन्दोलनया विकासय् च्वसापासां जग स्वनावंगु खनेदु ।

भारतया कलकत्ताय् राजनैतिक कारणं नेपालं निर्वासित जुयाच्वंपिं प्रेमबहादुर कसाः व मदनलोचन सिंह जानाः १०७० दँया बछलागा ४ अर्थात विसं २००७ साल बैशाख पुन्हीखुन्हु च्वसापासाया थापना जुल । प्रेमबहादुर व मदनलोचन सिंह च्वसापासाया संचालककथं 'च्वसापासा'या दुजःया नितिं धर्मोदय, बर्ष ३ पूर्णसंख्या ३२, ल्याः ७ य् सूचं पिहाँवःगु खः । उगु सूचनय् बियातःकथं च्वसापासाया प्यंगू लक्ष्य खः-

१) नेवाः भासं च्वय्‌गु व ब्वनेगु प्रोत्साहन बीगु

२) लेख व साहित्यया बारे नापलानाः अथवा पतिं बिचार आदान प्रदान याय्‌गु

३) नेवाः भाय्‌यागु सफू पिकाय्‌गु व

४) नेवाः आखःयात पुनरोत्थान याय्‌गु

थ्व सूचं ब्वनाः धूस्वां साय्‌मि व स्वयम्भूलाल श्रेष्ठपिं 'च्वसापासा'या दुजः जुयादिल । नेपालभाषा मार्फत साहित्यिक गतिविधियात न्ह्यज्याका नेपालभाषा आन्दोलनयात संस्थागत याय्‌गु ज्या च्वसापासां यात । नापं भाषिक अधिकारया प्रारम्भिक ज्याया शुरुवात नं च्वसापासां यात । च्वसापासां याःगु दकलय् महत्वपूर्ण ज्याय् १०७३ (विसं २००९ माघ ९, १० व ११) दँय् स्वन्हुयंकं यँया हनुमानध्वाखा दरवार चुकय् विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलनया नामं तःजिक साहित्य सम्मेलन यात । प्रजातन्त्र वय्‌धुंकाः तःजिक नेपालभाषाया साहित्य सम्मेलन जूगु थ्व न्हापांखुसि खः । नेपाःया शिक्षण संस्थाय् नेपालभाषा दुथ्याकेगु, सिद्धिदासया बुदिं हनेगु, न्हूदँ हनेगु ज्याया शुरुवात नं च्वसापासां हे याःगु खः । च्वसापासाया ग्वसालय् १०८७ दँय् सिद्धिदास महाजुया १०० दँ बुदिं तःजिक न्याय्‌कल । नेपालभाषा आन्दोलनय् सिद्धिदासं धयावंगु धकाः बय्‌बय् जूगु नारा 'भाषा म्वाःसा जाति म्वाइ' नं सिद्धिदासया सच्छिदँ बुदिं हनेगु भ्वलय् सार्वजनिक जुयाः लोकप्रिय जूगु खः (मल्ल के. सुन्दरलिसे ११३० थिंलाथ्व ३, बिहीबाःखुन्हु जूगु खँल्हाबल्हा) ।

च्वसापासायात न्ह्याकेत प्रेमबहादुर कसाःया संयोजकत्वय् न्हापांगु सभा विसं २००९ साल आषाढ २२ गते शनिबाःखुन्हु च्वन । तर च्वसापासायात वैधानिकता बीगु ज्या जुइमफुत । विसं २०११ साल आषाढ १ गते च्वसापासाया संस्थापक प्रेमबहादुर कसाःनं अचानक राजिनामा बियादिल (पासा; २:५) ।

छुं दुजःतसें च्वसापासायात राजनैतिक थाय् दय्केत्यंगुलिं राजिनामा ब्यूगु जुयाच्वन । लिपा मेमेपिं दुजःतलिसे खँल्हाबल्हा जुइधुंकाः थःगु राजिनामा लित कयादिल ।

नेपालभाषायात विकृति हय्गु व उकिया उत्थानया लँय् पःखाः दनेगु ज्याय् सरकार न्हापाया स्वयां अप्वः सक्रिय जुल । थुकियात समाधान याय्त च्वसापासाया सक्रियाताय् विसं २०१९ साल जेठ १६ गते केदारमान व्यथितया नेतृत्वय् सत्यमोहन जोशी व प्रेमबहादुर कसाःनापं स्वम्ह जुजु महेन्द्रयात नापलाना स्मृति पत्र लःल्हात । थुगु स्मृतिपत्रया मू खँ धैगु नेपालभाषायात नेवारी धाय्गु निर्णय श्री ५ या सरकारं यात । थ्व प्रति जुजुं याकनं निर्णय मयासां ज्यूगु धैगु आशयया खँ दु (बज्राचार्य; ११०९:११२) । थ्व स्मृतिपत्रय् एस.एल.सी तगिमय् संस्कृत अनिवार्य यात तर नेपालभाषायात मेमेगु भाषा पुचलय् तयाः नेपालभाषा पाठ्यक्रमय् दुथ्याकेगु अले सुनांनं मब्वनीगुकथंया व्यवस्थाय् संशोधन जुइमाः धैगु खँ दु । अले नेपालभाषायात नं सरकारी सहायता अवश्य नं दय्माः धैगु बिन्ति यानातःगु दु (तँसा-२.२) ।

७.२.१.४ नेपालभाषा परिषद

२००७ सालं प्रजातन्त्र वय् धुंकाः नेपालभाषा साहित्य उत्थान याय्त थी थी संस्था स्वन । थुकथं थापना जूगु थी थी संस्थामध्ये विधिवत् रुपं नेपालय् हे नीस्वंगु न्हापांगु संस्था नेपालभाषा परिषद खः । थ्व संस्था थापनाया खँय् संस्थापक चित्तधर 'हृदय'या थःगु हे च्वसां थुकथं न्ह्यथनातःगु दु- '२००७ साल फाल्गुण ... प्रजातन्त्रया स्थापना याना बिज्याम्ह ... श्री ५ त्रिभुवनया दर्शन छको याय्गु इच्छां दुने धया छ्वयाबले धात्थें फाल्गुण १२ गते हे दर्शन याय्गु औसर प्राप्त जुल । ... सफू पँ फ्यनाः जुजुयात द्वहलपाः भागि यानाः थःगु हे भाषां विन्ति नं याना- ... शिक्षा विभागं नेपालीया निर्तिं लखं लख दां खर्च याना च्वंसां नेपालभाषाया निंतिं लखं लख दां खर्च याना च्वंसां नेपालभाषाया निंतिं छुं सहायता मब्यूगु, लेखकपिसं थःपिसं हे सफू पिकाय् थाकुया च्वंगुलिं आः छगू नेपालभाषाया संस्था चाय्के त्यनागु ।'

तारावीरसिं साहुया छेँय् १०७१ सिल्लागा १० शनिवारखुन्हु हेडमाष्टर लोकमानसिंया सभापतित्वय् नेपालभाषा साहित्य व संस्कृतिया उत्थान याय्गु तातुना सभा जुल । ... अनेक छलफल जुयाः 'नेपाल भाषा परिषद' नामं छगू संस्था दय्केगु निर्णय जुल । १०७३ बछलागा ११ खुन्हु परिषद्या विधिवत् उद्घाटन योगवीरसिंया कलाः बुद्धमाया कंसाकारया ल्हातं जुल । १०७३ दिल्लागाः १० खुन्हु परिषद्या न्हापांगु निर्वाचनं चित्तधर 'हृदय' यात स्थायी कार्यसमितिया न्हापांम्ह सभापति ल्यल (नेपालभाषा परिषदं पिकाःगु नेपालभाषा परिषद छपुलु म्हसीका पौया लिधंसाय्) ।

नेपालभाषा परिषदया आजु थुकथं न्ह्यथनातःगु दु-

१) नेपालभाषाया सफू पिकाय्गु

२) नेपालभाषां पत्रपत्रिका पिकाय्गु

३) नेपालभाषाया सफू विद्यालय व विश्वविद्यालयय् तय्केत माःगु ज्याखँ याय्गु ।

४) नेपालभाषाया पुलांगु हस्तलिखित ग्रन्थ व न्हूगु छापा सफू मुनाः छगू पुस्तकालय चाय्केगु ।

५) थःगु हे प्रेस चायकेगु ।

६) लेखकपिन्त प्रोत्साहन बीत दच्छिं दुने पिहाँ वःगु सफुती सर्वप्रथम क्वःज्यूम्हेसित व दच्छिया दुने पत्रिकाय् पिहाँवःगु गद्य लेखय् प्रथम जूम्हेसित सिरपाः बीगु ।

परिषद गठन जुया याःगु न्हापांगु ज्या पाठ्यसामग्री छापे याय्गु खः । नेसं १०७१ स नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठ बीरगञ्जय् नेपालभाषायात स्थान बिल । नेपालभाषां प्रवेशिकांनिसें विद्यालंकारतकया परीक्षा बी दत । थुकियात माःगु पाठचक्रम सफू नेपालभाषां छापे याय्गु ज्या परिषदं यात ।

जनआन्दोलनं हःगु राजनैतिक ह्यूपाः लिपा नेपालभाषा परिषदं नेवाः जाति व भाषा विषयक तःमुंज्याया ग्वसाः ग्वल । ११११ सिल्लागा १५ व १६ निन्हुयंक जूगु मुंज्याय् नेपाःगाः व नेपाःगालं पिनेया आपाः प्रतिनिधित सहभागि जूगु खः । थुगु तःमुंज्याय् सत्यमोहन जोशीजुं 'जनगणनाय् नेवाःतय् ल्याः', मल्ल के. सुन्दरजुं 'नेवाः जातिया परिचय' व काशीनाथ तमोटया 'नेवाः जातिया प्रसार' कार्यपत्र न्ह्यब्वःगु खः । थुकीमध्ये अन न्ह्यब्वःगु कार्यपत्रमध्ये काशीनाथ तमोटजुं न्ह्यब्वःगु कार्यपत्रय् धाःसा तधंक विवाद जुया उगु कार्यपत्र लित काय्माःगु अवस्थातक थ्यन । थ्व मुंज्यां याःगु विशेष ज्या धैगु देया फुक्क नेवाःतय्गु मंकाः राष्ट्रिय संगठन दय्केगु ह्वःताः चूलात । थुगु मुंज्याय् ब्वतिकया वयाच्वंपिं थी थी जिल्लाया प्रतिनिधित छथाय् हे नापलाय्गु मौका चूलाःगुलिं नेवाः राष्ट्रिय संगठन दय्केत ११११ चिल्लाथ्व ३ या भेलां थी थी जिल्लाया प्रतिनिधित दुथ्याःगु २१ म्हेसिया तदर्थ समिति निस्वंगु खः । नेपालभाषा परिषदया थ्व मुंज्यां नेवाः जातियात छपाँय् व छधी याय्गु मू आधार भाषा खः धैगु खँयात क्वछित (इनाप; ९:७) ।

७.२.१.५ विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि

१०८० (२०१७) या राजनैतिक व्यवस्थां जनताया राजनैतिक व मौलिक अधिकारयात प्रतिबन्ध जूगु इलय् जनताया मौलिक अधिकार उपभोग याय्त ख्वपया छुं प्रगतिशील पासापिनि दथुइ साहित्यिक व भाषिक संस्था चायकेगु सहलह जुल । थ्व संस्था चायकेत वय्कःपिसं ख्वपया थी थी संस्थानाप पत्राचार यानाः भेला सःतादील । उगु भेलां 'संयुक्त विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन' याय्गु निर्णय यात । ख्वपया थी थी संस्थाया प्रतिनिधित्व दुगुलिं व सम्मेलनयात संयुक्त सम्मेलनकथं काःगु खः । उगु सम्मेलन याय्त रत्नगोपाल साँय्जुयात नायः व भाजु लक्ष्मणलाल कायस्थयात छ्याञ्जे तयाः मेपिसं नां मतसे ज्या याय्गु क्वछ्यूगु खः । पंचायती सरकारं सम्मेलन याय्त्यःपिन्त ज्वनेत वःसा निम्हेसिनं जक गिरफ्तार बियाः मेपिसं सम्मेलनया ज्या याय्जीक धकाः निम्हसिया जक कार्य समिति दय्कूगु खः । भाजु रत्नगोपाल साँय्जु ख्वपया नासमना त्वाःया नव वादविवाद समिति व लक्ष्मणलाल कायस्थ नासमना त्वाःया हे प्रगतिशील साहित्य गोष्ठियापाखें प्रतिनिधिकथं उगु भेलाय् ब्वति काःगु खः । उगु भेलां बाल साहित्य मन्दिरया कवि योगेन्द्र प्रधान, प्रगतिशील साहित्य गोष्ठीया नरेन्द्रभक्त हाडा, सत्यनारायण

प्रजापति, माधव प्रजापतिपिन्त थी थी भाला बिल (ह्याउँबाला; ११२२:४) । थुकथं १०८२ या कौलाथ्व १२ व १३ निन्हुयंक न्हापांगु साहित्य सम्मेलन यायत ताःलात ।

वैधानिक संस्थाया औपचारिकता बिना हे भावनायात कयच्याना संयुक्त विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन छुं दँतक न्ह्यायधुंकाःतिनि थुकियात संस्थागत ढंगं न्ह्याकेत 'विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि' स्वनाः न्हूगु कार्यसमितिं ज्या यात । १०९९ दँय् पंचायत विरोधी विद्यार्थी प्रदशर्नया कारणं जनमत संग्रह क्वमचाःतले वःगु सीमित राजनैतिक स्वतन्त्रताया इलय् विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथिं 'जातीय स्वतन्त्रतायात क्वत्येला राष्ट्र्या उत्थान जुय् फइमखु' धयागु नारा पित हल । नेपालभाषा आन्दोलनय् मदिक्क दँय् दँसं वाफय् मधासे ग्वकः ग्वकः सरकारया अवरोध व हस्तक्षेपया वावजूद नं स्पात थें निरन्तर साहित्य सम्मेलन यानाः साहित्य मार्फत नेवाःतयत चिनातयगु, नेवाःतयत थनेगु व भाषिक अधिकारया बारे सार्वजनिक वहस यानाच्वनेत तालय् लाःगु छगू जक नेवाः संगठनकथं विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथियात कायगु याः ।

नेवाःतयगु राष्ट्रिय संगठन दयकेमाः धैगु खँ विराटं नं न्हापांनिसें ल्ह्वनावयाच्वंगु खः । ....विराट गुथिं छगू हे आजुया नितिं ब्यागलं च्वना मखु, छथासं च्वनाः न्ह्योज्या वनेत भी नेवाःत फत्ति फतले संगठित ज्वीमाःगु आवश्यकताया सः थी थी इलय् तया वयाच्वंगु खः । अभ सुमचुकुसे धायगु खःसा राष्ट्रिय नेवाः सम्मेलन याय्माःगु आवश्यकताया सः थ्व हे विराट दबुली दकले न्हापां थ्वःगु खः (शाक्य, १११५:३) । भीगु भाषिक आन्दोलनया इतिहास गाक्कं पुलां जूसां जातिगत रुपं यक्को चिहाक धाःसां अत्युक्ति मजू । थुगु खँयात विराट गुथिं वाःचायका सः थ्वयकावयाच्वंगु हुनिं देया मेमेगु जातिया संगठन नीस्वनानं नेवाः जातिया संगठन नीस्वनेगु ज्या नेवाः देय् दबू पलिस्था लिपा संगठनात्मक रुपय् न्यंकभनं जुल । उकिं नेवाः राष्ट्रिय संगठनया आवश्यकताया सः दकले न्हापां विराट गुथिं थ्वयकूगु खः धकाः मधासे मगाः (बज्राचार्य; ११२४:३९-४०) । विराटं १११० दँय् संविधान सुझाव आयोगयात भाषा सम्बन्धी थी थी सुझाव ब्यूगु खः (तँसा-२.५) ।

७.२.१.६ नेपालभाषा साहित्य तःमुँज्या

विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथिया हे छगू पुचलं ११०२ दँनिसें विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन जुइगु दिनय् हे दँय् दँस ख्वपय् हे नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन याय्गु शुरुवात यात । थुकथं छगू हे इलय् ख्वपया निथाय् दँय दँसं नेपालभाषा साहित्य सम्मेलनयात नेपालभाषा कार्यकर्ता दथुइ राजनैतिक विचारधारां क्यूगु विभाजनकथं कायगु याः । ख्वपय् विशेष यानाः पंचायतकालनिसें वामपन्थी पार्टी नारायणमान विजुक्छेया नेतृत्वया नेपाल मजदूर किसान पार्टीया प्रभाव लानाच्वंगु जिल्ला खः । ११०० दँपाखे विराटया नेपालभाषा साहित्य सम्मेलनय् नारायणमान विजुक्छेयात च्वछाया च्वयातःगु कविता वाचन याके मब्यूगुलिं लिपानिसें नेमकिपाया राजनैतिक विचारधाराया कार्यकर्तातसें विराटं याइगु

हे दिनय् लाका नेपालभाषा साहित्य तःमुंज्याया ग्वसालय् विस्कं साहित्य सम्मेलन यानावयाच्वंगु खः (नरेन्द्रभक्त हाडां कनादी कथं ११३० कौलाथ्व १२) ।

'जनता म्वाःसा भाषा म्वाइ' धैगु नारा ज्वनाः नेपालभाषा साहित्य तःमुंज्या निरन्तर ख्वपय् साहित्य सम्मेलन यानावयाच्वंगु दु । निम्न वर्गया राजनैतिक चेतना थकया क्वतेय्का च्वंपिं वर्गयात थकाय्गु आजु नेपालभाषा साहित्य तःमुज्याया खः (मूल; ११२५:३१) । राज्यया छगू भाषा नीतिया विरोध यानाः नेपालभाषा साहित्य मुज्या न्ह्यानाच्वंगु खः । नेपालभाषा साहित्य तःमुंज्यां वर्ग समन्वय मखु वर्ग संघर्षया नितिं साहित्य च्वय्माः धैगु अभियान न्ह्याकाच्वंगुलिं वर्गसमन्वय याय्गु बिचाः ज्वना च्वयातःगु साहित्ययात प्रतिक्रियावादी साहित्य नाली (बासुकला; ११२५:१३) । जनपक्षीय व प्रगतिशील साहित्ययात ब्वलंका जनताय् राजनैतिक चेतना थनेगु ज्याय् नेपालभाषा साहित्य तःमुज्या केन्द्रीत जूगु स्वय्बलय् प्रगतिशील राजनैतिक विचारधाराया पं लिना ज्या यानाच्वंगु नेपालभाषाया संस्था खः । तःमुंज्यां ११९० दँय् संविधान सुझाव आयोगयात भाषा सम्बन्धी सुझाव ब्यूगु खः (तँसा-२.१७) ।

७.२.१.७ मेमेगु संस्थात

२००७ सालय् प्रजातन्त्रया स्थापना लिपा साहित्य सेवा खलः (१०७०), नेपालभाषा साहित्य मन्दिर (१०७३), नेपालभाषा विकास मण्डल(१०७४), नासः खलः(१०७५) आदि संस्था निस्वन तर निरन्तरताया अभावं थ्व संस्था इतिहासय्तुं तनावन ।

२०२२ सालय् रेडियो नेपालं 'नेपालभाषाया समाचार' व 'जीवन दबू' ज्याभ्वः लिकना ब्यूगुलिं नेवाःतसें साहित्य सम्मेलन मार्फत विरोध प्वंकेगु ज्या यात । थुकथंया साहित्य सम्मेलन याय्त स्वनिगःया नेवाःतय् थी थी लागाय् नेपालभाषाया साहित्य सम्मेलन याय्त यक्वकथंया ग्वसाःखलः निस्वन । थुलिमध्ये गुलिं खलकं थःत स्थायी संगठनया रुपय् विकास याय्गु कुतः नं यात । तर ताःईतक सक्रिय जुयाच्वंगु संगठनया अस्तित्व खनेमदु ।

७.२.२ कार्यकर्ता आधारित संगठन

अधिकारमुखी मागत ज्वना संगठन दय्केगु क्रम १०९९ दँनिसें न्ह्यात । नापं न्हापातक साहित्यकारत जक मुनाः नेवाः खलः पुचः स्वनाच्वंगु थासय् साहित्यनाप स्वापू मदुपिं नं च्वना भाषिक अधिकारया खँय् नेवाः कार्यकर्ता आधारित संगठनया विकास जुया वल । थी थी खलः पुचःत छथाय् मुनाः कुसा संगठन कथं नं मंकाखलः यैँ व यलय् स्वन । थुकिं नेपालभाषा ख्यलय् कार्यकर्ता आधारित संगठन विकास जुइगु आधारत ब्वलन । ११९० दँलिपा राजनीतिक मागयात लक्ष दय्का क्वय् क्वय् तक कचाः न्यने फैगु संरचनाय् आधारित नेवाः संगठनया विकास जुल । विशेष यानाः नेवाः आन्दोलन याय्त थःगु हे कार्यकर्ताय् दय्के फैगु संगठनत दयावल । थुज्वःगु संगठनया बारे थन न्ह्यथनागु दु ।

७.२.२.१ नेपालभाषा मंकाखलः

१०९९ दँय् जूगु विद्यार्थी आन्दोलनया कारण घोषणा जूगु जनमत संग्रहया इलय् सहज जूगु राजनैतिक वातावरणय् कय्कुनाच्वंपिं नेवाःत चकनेगु कुतलय् गठन जूगु नेपालभाषाया संस्था खः नेपालभाषा मंकाःखलः । मंकाःखलः गठन जुइ न्ह्यः गुलिं नं नेपालभाषाया संगठन गठन जुल व फुक्क संस्थाया ज्या धैगु नेपालभाषाया साहित्यिक ज्याभ्वः यानाः भाषा म्वाकातय्गु अभियाना न्ह्याकेगु तर मंकाःखलः नं नेपालभाषाया साहित्यिक ज्याभ्वःया ग्वसाः ग्वयुत मखुकि भाषिक अधिकारया सः ल्ह्वनेत मंकाःखलः निस्वनेगु ज्या जूगुलिं नेपालभाषा आन्दोलनय् मंकाःखलःया गठन लिपायात मूपूगु न्हूगु अध्यायया रुपय् काय्गु याः ।

१०९९ दँया विद्यार्थी आन्दोलनया दवावय् जुजु वीरेन्द्रं जनमत संग्रहया घोषणा यात । थ्व इलय् राजनैतिक वातावरण भतिचा छ्वासुगुलिं थी थी संस्थायात सभा सम्मेलन याय्गु गतिविधि याय् अःपुल । नेपालभाषा ख्यलय् नं थ्व ह्वःताःया इलय् संगठीत जुइमाः धैगु भावना ब्वलन । यँया थी थी त्वालय् नेपालभाषाया ज्याभ्वः न्ह्याकेत थी थी पुचः दयाच्वंगु खः । थुकथंया पुचः वा खलः स्वनेगु ज्या १०८५ दँया नेपालभाषा आन्दोलनया इलय् जूगु खः । थ्व आन्दोलनया भ्वलय् त्वाः त्वालय् साहित्य सम्मेलन याय्त थुकथंया खलः पुचः स्वनातःगु खः । खलः पुचः गुलिं निस्क्रिय गुलिं सिमित गतिविधि याना म्वानाच्वंगु खः । १०९९ दँय् वःगु छ्वासुगु राजनैतिक वातावरणय् खलः पुचः छथाय् च्वना समन्वय याइगु संगठन दय्के माःगु वाःचाय्कगुलिं हे नेपालभाषा मंकाःखलः १०९९ दिल्ला ११ खुन्हु निस्वंगु खः । भाषिक पहिचान व अधिकारया सः ज्वनाः मंकाःखलः स्वनेगु ज्या आन्दोलनया ऐतिहासिक पलाः खः । यँया क्षेत्रपातिया चाकलाः दबूया कुतलय् स्वनिगःया तःधं, चीधं नेपालभाषा सम्बन्धित खलः पुचः आदियात छथासं मुंकाः सकलें नेवाःतय्गु छगू मंकाः संस्था नेपालभाषा मंकाःखलः स्वनेगु ज्या जुल (मल्ल; ११२०:६९) ।

मंकाःखलः निस्वंबलय् यँया नेवाः खलःपुचःया जक सहभागिता दुगु खनेदु । नेवाःतय्सं थःगु भाय्, साहित्य व संस्कृतिया नितिं सरकारी संचार माध्यम साहित्यिक सांस्कृतिक संस्थानय् थाय् काय्गु तात्कालिक आजु ज्वनाः छगू अस्थायी मोर्चाया रुपय् मंकाःखलः स्वंगु खः (भिंतुना पौ; १११४:३) ।

मंकाःखलः निस्वने धुंकाः दकलय् न्हापां याःगु ज्याभ्वः यँया जनबहाः दुने विविध भाषाभाषीतय् आमसभा खः । थ्व आमसभा मार्फत मंकाःखलकं नेपालभाषा व जातिया मान्यता, अधिकार अले देया फुक्क भाषाया समानताया नारा ब्यूगु खः । नेपालसंवत्या न्हूदँयात सार्वजनिक रुपं जुलुस व सभा मार्फत भिंतुना कालबिल याय्गु नामय् नेवाःतय्त थनेत सफल जूगु आन्दोलनया न्ह्यलुवा मंकाःखलः जूगुलिं आन्दोलनय् मंकाःखलःया विस्कं महत्व व आकर्षण अप्वल ।

७.२.२.१.१ तःमुंज्या

अस्थायी मोर्चाया रुपय् निस्वंगु खलः जूगुलिं थुकिया निर्दिष्ट लक्ष्य, विधि विधानया आवश्यकता मतायकल । उकिं मंकाःखलःया न्हापांगु तःमुंज्या खलः गठन जूगु भिदँ लिपा ११०९ दँय् वयाः जक याय् फत । नेसं ११०९ दिल्लागा ११ व १२ निन्हुयंक मंकाःखलःया न्हापांगु तःमुंज्या यँय् जुल । थ्व तःमुँज्यांतिनि मंकाःखलःया विधान दयकल । थुगु मुंज्याय् नं प्रतिनिधिकथं दुथ्यापिं यँया खलः पुचः जक खः (इनाप; ७:३०) । थ्व तःमुंज्यां याःगु निर्णय खः

१) मां भासं शिक्षा काय् दय्माः ।

२) सरकारी संचार माध्यमय् फुक्क भाय्यात समान रुपं थाय् बीमाः ।

३) नेपालसंवत्यात राष्ट्रिय मान्यता दय्माः ।

मंकाःखलकं थःगु आज्जु व ज्याभ्वः मालेत १११० पोहेलाथ्व २ (०४६ पुष १४) खुन्हु भाषिक चेतना, अधिकार व संगठनकथं स्वब्वः थलाः थः दुजःतलिसे सहलह ब्याकल । मंकाःखलःया निक्वःगु तःमुंज्या १११२ कौलाथ्व १३ व १४ निन्हुयंक यँय् जुल । उगु तःमुंज्यां नायः पद्मरत्न तुलाधर, न्वकू मल्ल के. सुन्दर, दांभरिं भाइराजा तुलाधर, ल्यू छ्याञ्जे शरदवीर कसाः ल्यःगु खः । मंकाःखलःया निक्वःगु तःमुंज्यां न्हूगु विधान पारीत यानाः थ्व खलःयात राष्ट्रिय स्तरया जनआधारित सङ्गठनकथं न्ह्याकेगु स्वरुपयात अनुमोदन याःसां विधानया खँय् विवाद ल्यनातुंच्वन । थुकथं मंकाःखलकं राष्ट्रिय स्वरुप दयकाः सङ्गठन विस्तार याय्गु खँ हय् धुंकाः यँया थी थी थासय् यँया १७ व २१ वडाय् मंकाःखलःया कचा निस्वन । थुकथं हे पाल्पाय् नं मंकाःखलः गठन जुल (इनाप; ११:१९) । थुकियात निरन्तरता बिया राष्ट्रिय स्वरुप काय्गु ज्या विवादया कारणं मन्ह्याः ।

७.२.२.२.२ मंकाखलकय् विवाद

मंकाःखलः प्रतिष्ठित भाषिक अधिकारया पक्षय् ल्वाइगु संस्थाकथं देयन्यंक प्रचार जुयावल । गुकिंयानाः थ्व खलःयात भाषिक अधिकार सम्बन्धी निरन्तर ज्याभ्वः बीत माग वैगु स्वाभाविक हे जुल । मंकाःखलःया सफलताया कारणं देया थी थी जिल्लाय् नं मंकाःखलःया नां नाप ज्वःलाक खलः निस्वनेगु क्रम न्ह्यात । मंकाःखलः विशेष यानाः यँया संगठनकथं क्रियाशील जुयाच्वंगु खःसा थ्व संगठनप्रति देय् फुक्क नेवाःतय्गु केन्द्रकथं विकास जुइगु शुरु जुल । तर मंकाःखलःया थःगु विधान व ठोस नीति कार्यक्रम मदुबलय् थुकि दुने माःकथं लोकतान्त्रिक अभ्यास मजुइगु जुल । गुकिया कारणं मंकाःखलः दुने बुलुहुँ विवाद नं ब्वलन । थुकिया लिच्वःकथं न्हूदँया भिंतुना जुलुस लगायतया कार्यक्रमय् सहभागित म्हो जुजुं नं वन । गुबले मंकाःखलःया नायः भाजु पद्मरत्न तुलाधर तत्कालिन राष्ट्रिय पंचायतया चुनावय् जनपक्षिय उम्मेदवारकथं यँया निर्वाचन क्षेत्रं चुनावय् दन, व हे इलय् मंकाःखलः दुने नं विवाद तःच्वल । अले खलःया आदर्श व भाषा आन्दोलनया खँय् खलःया नायःनाप थःपिनिगु सैद्धान्तिक असहमति ब्वलंगुलिं धकाः मंकाःखलःया स्वम्ह पदाधिकारीत प्रचार सचिव राजा शाक्य, सङ्गठन सचिव श्रीकृष्ण 'अणु' व दुजः नरेन्द्र

बज्राचार्यं राजिनामा बिल (इनाप; ४:१८) । थ्वया न्ह्यः मंकाःखलःया छ्याञ्जे मल्ल के. सुन्दरजुं राजिनामा बियादीगु खः ।

११११२ य् जूगु मंकाःखलःया निक्वःगु तःमुँज्या विवादया दथुइ क्वचाल । न्हापांगु तःमुँज्यां न्वकू पदय् त्याःम्ह दुर्गालाल श्रेष्ठंतकं निक्वःगु तःमुँज्याय् भोट बी मखन । उकिंयानाः मुँज्याय् थ्यंपिं छथ्वः तम्वल । निक्वःगु तःमुंज्या धुंकाः गठन जूगु कार्यसमिति विवाद ब्वलन । कार्यसमितिया मुंज्याय् न्वकू मल्ल के. सुन्दर व दांभरिं भाइराजा तुलाधरं थःगु पदं राजिनामा बिल । तर वयक्‌पिनि राजीनामा स्वीकृत जू मजूगु छुं निर्णय मजू । बुलुहुँ मंकाःखलःया मुँज्या तापाना वन मुँज्या जूसां निर्वाचित पदाधिकारीत मुँज्याय् मवइगु जुल । निक्वःगु तःमुँज्या धुंकाः स्वक्वःगु तःमुँज्या मजुल । यक्व दँतक नं तःमुँज्या मजूगुलिं लिपा वैधानिकता खँ वल ।

७.२.२.२.३ स्वनिगलं पिने खलःया विस्तार

यँया नेपालभाषा मंकाःखलकं न्ह्याकूगु न्हूदँया ज्याभ्वलं यानाः स्वनिगलं पिने च्वंपिं नेवाःतय्‌त नं संगठीत जुइक ह्वःताः चूला वल । स्वनिगलं पिने नेवाः भाय्‌या गतिविधी न्ह्याकेत थःपिसं हे भाषा बांलाक मथू धकाः लिचिला च्वंपिं नेवाःतय्‌त भाषा बाहेक नं सांस्कृतिक पहिचानया लिधंसाय् थःपिं संगठीत जुइ ज्यू धैगु वाः चाल । स्वनिगलं पिने नेवाःतय्‌त संगठीत जुइत हःपाः बीगु ज्या यँया मंकाःखलःया न्हूदँ आन्दोलनं हे पिदंगु खः । नेपालभाषा खलःया नामं हेटौंडाय् ११०२ दँय् नेवाःत संगठीत जुल । वीरगंज नेपालभाषा खलः नेसं ११०४, नेपालभाषा समिति धरान नेसं ११०५, नेपालभाषा खलः कलैया नेसं ११०५ व झापाय् नं ११०६ दँय् न्हूदँ हनेत नेपालभाषा समिति स्वन ।स्वनिगलं पिने गठन जूगु नेपालभाषा खलःतसें थःगु आज्जु धैगु नेपालभाषा व नेवाः संस्कृतिया संरक्षण व संवर्द्धन खः । तर वयक्‌ःपिसं शुरु याःगु ज्या धैगु नेपालसंवत्‌कथं न्हूदँखुन्हु भिंतुना देछाना ब्यानर ब्वय्‌गु नापं न्हूदँया भ्वलय् चीचीधंगु ज्याभ्वः याय्‌गु खः । थुकथंया न्हूदँ हनेगु प्रभाव स्वनिगलय् जुइगु न्हूदँया भिंतुना ज्याभ्वलं हे प्रभावित जुया याःगु खः धैगु स्पष्ट जू ।

मंकाःखलःया निक्वःगु मुंज्यां मंकाःखलःयात जनआधारित राष्ट्रिय संगठनया रुपय् विकास याय्‌गुकथंया विधान अनुमोदन याय् धुंकाः संगठन दय्‌केगु भ्वलय् मंकाःखलकं १११३ दँय् पाल्पाय् मंकाःखलः स्वन । थ्व हे दँय् उदयपुर, इलाम, झापा व पाँचथरय् नेवाः समाज गठन जुल ।

थुकी मध्ये हेटौंडा व वीरगंजया नेपालभाषा खलःतसें दँय्‌दसं थःपिनिगु दँ मुज्या यानाः संस्थायात निरन्तरता बीत सक्षम जूगु खनेदु । नापं हेटौंडाया नेपालभाषा खलःया दँमुज्या जुइबलय् अन थ्वैगु माग खः नेपालभाषाया विकास व भाषा समान अधिकारया आन्दोलनया नितिं नेवाःतय्‌गु छगू केन्द्रीय संगठनया आवश्यकता । थुकिया नितिं नेपालभाषा खलः हेटौंडा व वीरगंजं मदिक्क नेपालभाषाया राष्ट्रिय सम्मेलन सःतेत स्वनिगलं विशेष यानाः मंकाःखलः यँयात आह्वान याइगु खः (इनाप; ३:३८) । लिपा ०४६ साल धुंकाः नेपाःया यक्व धइथें जिल्लाय् नेवाःतय् संगठनत स्वनेगु क्रम ह्वात्त हे अप्वल ।

७.२.२.२.४ नेवाः राष्ट्रिय संगठनया आवश्यकता

नेपालभाषा ख्यलय् थी थी संगठनया अस्तित्व दुगु खँ च्वय् नं न्ह्यथने धुन । गुलि नं नेपालभाषाया संगठनत स्वन थ्व फुक्क संगठनया स्वरुप स्थानीय लागाय्जक लिकुन । थ्व फुक्क संगठनयात संयोजन याइगु राष्ट्रिय संगठनया आवश्यकता वाः चायाच्वंगु खः । मंकाःखलः निस्वंगु इलय् नेपालभाषा व नेवाः ख्यलय् ज्यासनाच्वंगु सामाजिक संगठनय् मंकाः मुँज्या च्वना मासंगठनकथं निस्वंगु खः । तर यँया शहरी लागाय् क्रियाशील संगठनयाजक प्रतिनिधित्व मंकाःखलकय् दुगुलिं राष्ट्रिय संगठनकथं विकास मजू । मंकाःखलःया नामं हे यल लगायत मेमेगु जिल्लाय् मंकाःखलः वा थ्व नांलिसे ज्वःलाक्क संगठन गठन जूसां यँया मंकाःखलःनापया स्वापू समानान्तर संगठनकथं जक जुल । यँय् निस्वंगु नेपालभाषा मंकाःखलकं केन्द्रीय रुप धारणा याइ धैगु परिकल्पना यानाः यलय् नं मंकाःखलः, यल निस्वंगु खः । तर दुःखया खँ नेपाः देन्यंक मंकाःखलःया छवि न्यनेधुंकाः नं मंकाःखलः, यँनं राष्ट्रिय रुप धारण याय्गु कुतः मयात । उकिं मंकाःखलः, यलं स्वतन्त्र संस्थाया हैसियतं ज्या यात (कायस्थ व राजकर्णिकार; ११२४:३०) । उकिं हेटौंडा, वीरगंज व मेमेथाय्या मंकाःखलःया अधिवेशन जुइबलय् यँया मंकाःखलः पाहाँकथं जक ब्वति काय्गु जुल ।

१११०दँया राजनैतिक परिवर्तनलिपा राष्ट्रिय नेवाः संगठन दय्केगु कुतः नं सार्थक जुल । नेपालभाषा परिषदया ग्वसालय् ११११ सिल्लागा १५ खुन्हु 'नेवाः जाति व भाषा विषयक तःमुंज्या' जुल । उगु तःमुंज्याय् नेपाःगाः व पिनेया नं यक्व प्रतिनिधितसें ब्वति काःगु खः । थ्व तःमुंज्या नेवाः जातिया बारे जूगु न्हापांगु तःमुंज्याकथं नालेगु याः । थ्व तःमुंज्यां राष्ट्रिय जनगणनाय् नेवाःतय् पहिचान, भाषा व धर्म स्पष्ट याकेत नेवाः समुदायय् सचेतना थनेत जूगु खः । तर थुगु तःमुंज्या यक्व जिल्लां नेवाःतय् प्रतिनिधित थ्यंगुलिं थ्व अवसरयात छ्यला नेवाःतय् राष्ट्रिय संगठन दय्केत मंकाःखलःया कुतलय् विशेष मुंज्या सःतल । थ्व हे मुंज्या राष्ट्रिय नेवाः संगठन दय्केगु तदर्थ समिति दय्कल । थ्व तदर्थ समिती धनकुटाया मय्जु नारायणीदेवी मल्ल, वाङ्गलुङ्गया शत्रुघ्न श्रेष्ठ व यँया पद्मरत्न तुलाधर दुगु नायः पुचः स्वंगु खः । थ्व तदर्थ समिती मंकाःखलः बाहेक संस्थागत रुपं मंकाःखलः यल, ख्वपया विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि व नेपालभाषा तःमुंज्या, विराटनगरया भ्री पुचः, पाल्पाया पासा पुचः, वीरगंज व हटौंडाया नेपालभाषा खलः, त्रिशुलीया नेपालभाषा पुचः दुथ्याःगु खः ।

७.२.२.२.५ मंकाखलःया ज्ञापनपत्र राजनीति

मंकाःखलकं औपचारिक रुपं सरकारयात मागपत्र विउगु दँ १११५ खः । १११५ दँय् मध्यावधी चुनावं मनमोहन अधिकारीया नेतृत्वय् एमालेया अल्पमत स्वन । प्रधानमन्त्री अधिकारीयाथाय् नेसं १११५ सिल्लाथ्व १४खुन्हु मंकाःखलःया नेतृत्वय् प्रतिनिधिमण्डल वनाः १२गू माग तल । १११०दँय् वःगु राजनैतिक ह्यूपाः धुंकाः नेवाःतसें न्यादँ लिपाजक थःपिनिगु माग सरकारयात लल्हाय् फत । थ्व प्रतिनिधिमण्डलय् मंकाःखलः यँ, नेवाः राष्ट्रिय सम्मेलन ग्वसाःखलः, च्वसापासा, नेपालभाषा परिषद,

मंकाःखलः यल, विराट नेपालभाषा साहित्य गुथि, अन्तर क्याम्पस नेपालभाषा साहित्य पाःलाः, नेपालभाषा एकेदमि, नेपालभाषा मिसाःखलःया संस्थागत प्रतिनिधित थ्यंगु खः । उगु प्रतिनिधिमण्डलं नेपालभाषा भाषीपिनि माग धकाः मागपत्र प्रधानमन्त्रीयात ब्यूगु खः । उगु मागपत्रय् नेपालसंवत्यात सरकारी मान्यता, सरकारी संचार माध्यमं नेवारी भाषा मखु नेपालभाषा धाय्माःगु आदि माग न्ह्यब्वःगु खः (तँसा ६) । थनंनिसें मंकाःखलःया नियमित ज्याकथं ज्ञापनपत्र ज्वनाः प्रत्येक न्हूगु सरकारयात लःल्हाना वयाच्वंगु खनेदु ।

७.२.२.२ नेपालभाषा मंकाखलः यल

यैंय् थें हे यलय् नं थी थी नेवाःतयगु खलःपुचः क्लबतय्त संयोजन याइगु संस्थाया आवश्यकता महसूस जुल । नेपालभाषा, साहित्य, कला व संस्कृति उत्थान याय्गु ज्याय् मदय्कं मगाःगु 'मंकाः दबू छैं' दय्केगु तातुनां भाजु छत्रबहादुर कायस्थया आव्हानय् यलया थी थी सफू कुथि, क्लब, पुचः व संस्थाया पासापिं मुनाः ११०० थिंलाथ्व ९ खुन्हु यल बखुंबहाःया श्री शान्ति विद्याश्रमया ब्वनेकुथी जूगु सभां मंकाःखलः यल निस्वंगु खः (श्रेष्ठ; ११२४:१) । शुरु शुरुइ नेपालभाषा मंकाःखलः यलं, नेपालभाषा मंकाःखलः यैंयात केन्द्रीय खलःया रुपय् हनाबना तयाः ज्या याःगु खः । यल मंकाःखलःपाखें शुरु याःगु न्हापांगु ज्या हे मंकाः दबू छैं दय्केगु तातुना त्यछिंत्य छ्वनेगु ज्याभ्वः खः (कायस्थ व राजकर्णिकार; ११२४:२७) ।

७.२.२.२.१ सतक आन्दोलनय् यल मंकाखलः

भाषिक अधिकार आन्दोलनया छगू पक्ष खः । यल मंकाःखलकं आन्दोलनया भ्वलय् जूगु प्रत्येक सतक आन्दोलनय् वःगु दु । अनिवार्य संस्कृत विरोधी आन्दोलनय् १११२ गुँलाथ्व ४ खुन्हु यलय् विरोध सभा यानाः यलय् नेवाःतय्त थनेगु ज्याय् नेतृत्वदायी भूमिका म्हितल । उकथं हे रेडियो नेपालं संस्कृतया समाचार ब्यूगु विरोधय् जूगु विरोध कार्यक्रमय् जक मखु स्थानीय निकायय् नेपालभाषा छ्यले दैमखु धकाः याःगु निर्णयया विरुद्ध नेपालभाषा संघर्ष समितिया आव्हानय् जूगु संघर्षय् यल मंकाःखलकं नेतृत्वदायी भूमिका म्हितूगु दु (कायस्थ व राजकर्णिकार; ११२४:३१) । यलया यक्वं थासय् जूगु कोणसभा, जुलुस, आमसभा व बन्दया ज्या यल मंकाःखलःया छ्याञ्जेया नेतृत्वय् नीस्वंगु संघर्ष समितिं याःगु खः ।

संगठन दुने लोकतान्त्रिक अभ्यास यानाः नियमित सम्मेलन यानाः नेतृत्व ल्ययावयाच्वंगु नेवाः संगठन मध्ये दकलय् न्ह्यःने लाःगु संगठन नं यल मंकाःखलः हे खः । स्थापनाकालनिसें ११२४ तक थ्यंबलय् यल मंकाःखलःया भिंनिक्वःगु तःमुँज्या जुया ज्यासना पुचः ल्यय्फूगु दु । नेवाःतय् संगठन दुने लोकतान्त्रिक अभ्यासं नेतृत्व लःल्हानावयाच्वंगुलिं नं आन्दोलनय् संलग्न संगठनयात मंकाःखलःयात दसूकथं काय्गु याः ।

"The unusual case of the NBMK (Nepal Bhasa Manka Khala) of Lalitpur may illustrate the point Mark off has made about small countries: innovations and

advances in democratic procedures may be made in out of the way places which are not usually the subjects of heroic histories of progressive advance." (Gellner and Karki; 2008:123) .

७.२.२.३ नेपालभाषा मिसाः खलः

नेवाः मिसातय्‌गु बिस्कं संगठन १०८५या आन्दोलनय्‌ 'झी सकलें' नामं वःगु खः । तर थ्व संगठन लिपा तक मवल । ताःइलंनिसें सक्रिय जुयाच्वंगु मिसातय्‌गु संगठन नेपालभाषा मिसाखलः खः । १११० दँ धुंकाःया प्रत्येक आन्दोलनया गतिविधि दुगु नेवाः मिसातय्‌गु छगू जक संगठन नं मिसाखलः हे खः । थ्व खलः ११०९ दँया जन्माष्टमीखुन्हु थापना जूगु खः । लिपा थ्व खलःया विधिवत दर्ता १११२दँय्‌ तिनि जुल । थ्व खलः नेवाः समाजया गैर सरकारी, सामाजिक व स्वय्‌मसेवी संस्थाकथं न्ह्यानाच्वंगु जुल (कारंजित; ११२१:१) ।

थ्व खलःया मू तातुना खः-

क) नेपालभाषा, साहित्य, संस्कृति व कला सम्बन्धि अध्ययन, अनुसन्धान व प्रकाशन याय्‌गु ।

ख) नेपालभाषाया लागाय्‌ दुपिं वा चिचाः दनाच्वंपिं मिसा प्रतिभायात क्रियाशील याय्‌गु व न्हू प्रतिभातय्‌त हःपा बियाः सिर्जनात्मक व रचनात्मक ज्याय्‌ न्ह्यज्याकेगु

ग) मिसातय्‌गु बौद्धिक, सामाजिक व आर्थिक उत्थान जुइगु ज्याभ्वः न्ह्याकेगु ।

थ्व खलःया सक्रियता खलःया तातुना कथं हे सामाजिक व सांस्कृतिक ख्यलय्‌ अप्वः खनेदु । अथे खःसां आन्दोलनया भ्वलय्‌ जूगु अनिवार्य संस्कृत विरोधी आन्दोलन, संस्कृत समाचार विरोधी आन्दोलन व येँय्‌ महानगरपालिकाय्‌ नेपालभाषा छ्यले मदैगु सर्वोच्चया निर्णयया विरुद्ध दंगु आन्दोलनय्‌ नं उतिकं हे सक्रियतापूर्वक ब्वति काल (कारंजित; ११२१:३) ।

७.२.२.४ नेवाः गुथि

'झी नेवाः धैगु खँय्‌ गौरव ताय्‌के नेपालभाषा म्वाकाःतय्‌त पलाः न्ह्याकेनु' धैगु मू तातुना ज्वनाः नेवाःगुथि निस्वंगु खः (नेवाः १:१) । १११३ बछलागाः २ खुन्हु नेवाःत दथुइ यक्व दुजः दुगु तःधंगु संगठन दय्‌केगु तातुना नेवाःगुथि स्वन । मंकाःखलः नेपाःया चर्चित नेवाः संगठन खःसां थुकिया दुजःत येँया थी थी खलःपुचः जक खः । मंकाःखलःया निक्वःगु तःमुंज्यांतिनि संगठनात्मक संरचनाया विकास यात । थः हे कार्यकर्ता व संगठनय्‌ आधारित संगठनया आवश्यकता पूवंकेत नं नेवाःगुथि वःगु खनेदु । नेपालभाषायात क्वत्यलेगु शासक वर्गया नीतियात ल्वय्‌क छुं नेवाःतसें थः मस्तय्‌त खय्‌भासं खँ ल्हाकाः थःगु मांभाय्‌ त्वःतकेगु च्यः बुद्धि क्यनाच्वंगु दु । उकिं 'भाषा म्वाःसा जाति म्वाइ' म्वाःबचं लुमंकाः 'नेवाःगुथि' स्वनेज्या जूगु खः (तुलाधर; १११४:५) ।

गुथिया स्वनेगु खँया सूत्रपात थुकथं जुल- 'नेपालभाषा ख्यःयात संकुचित दलगत राजनैतिक पूर्वाग्रहया ल्वचं मुक्त यायगु गथे यानाः ? नेपालभाषा न्हंके मबीगु गथे यानाः ? थ्व हे न्ह्यसःयात कयाः पासा शान्तबीरनाप सहलह जुल ।...सर्वसम्मतं ..नां नेवाःगुथि तयगु क्वःजित । थ्व ११११४ दँपाखेया खँ खः । नेवाःगुथिया जः दयकेगु व थासं थासय् कचामचा दयके ज्या न्ह्यानावन' (श्रेष्ठ; ११२३:२) ।

मंकाःखलकं असन्तुष्ट नेवाःतसें नेवाःगुथि न्ह्याकूगु *खः* 'They were very unhappy at the way in which Padma Ratna was able to control the Manka Khalah and, as they saw it, lead it into his political line. There were struggles over the control of the Manka Khalah, and thourgh individuals were allowed to join, as well as organizations (as had originally been the case) they were never able to vote for its leadership. The price of stability in the leadership of the Manka Khalah seems to have been that many activists left and formed separate organization.(पद्मरत्न तुलाधरं मंकाःखलःयात वयकया राजनैतिक धाराय् न्ह्याकातःगुलिं छथ्वः नेवाःत असन्तुष्ट जुयाच्वंगु खः । मंकाःखलःयात सुनां न्ह्याकेगु धैगु खँय् संघर्ष जुयाच्वंगु खः। मंकाःखलःया संगठनात्मक संरचनाया कारणं यम्ह नेता ल्ययत उपिं न्ह्याबलें असफल । नेतृत्व वने मफैगु अवस्था मंकाःखलकय् दुगुलिं यक्व कार्यकर्तातसें मंकाःखलः त्वःतल व बिस्कं संगठन चायकः वन ।)

One of the most successful of these new organizations, at least initially, was the Newa Guthi, set up in 1994. It aimed to be a more democratic organization open to all Newars on an individual basis, rather than, like the Nepal Bhasa Manka Khalah, principally to groups. (थ्व मध्ये न्हूगु संगठन खः नेवाः गुथि १११३ दँय् स्वन । संगठनया प्रारम्भिक कालय् थ्व संगठन यक्व सफल जुल । थ्व संगठनय् फुक्क नेवाःतय् नितिं व्यक्तिगत रुपं नं दुजः जुइत लुखा चाःगुलिं लोकतान्त्रिक नं जू । मेखे मंकाःखलकय् खलः पुचः दुजः जुयाः वइगु खः (गेल्नर; २००३/११२६: १०३) ।

गुथि स्थापना जूगु कारण नेपालभाषा मंकाःखलकं फुक्कसित कःघाय् मफूगुलिं खः । मंकाःखलःया न्हापांगु तःमुंज्याय् संस्थापक न्वकू दुर्गालाल श्रेष्ठ व आपासिनं भोट बी मखन । तःमुँज्याय् कचवं ब्वलंगु खनेदत । छु छुं पासापिंके दलगत संकुचित राजनैतिक पूर्वाग्रह नं खनेदत । गुथिया मू आज्जु नेवाः भाय् छ्यलेगु व छ्ययकेगु खः । नेपालभाषाया संरक्षण व विकास याय्गु खः । नेवाःतय् दथुइ भाषिक जागरण थनेगु खः (श्रेष्ठ; ११२३:२) ।

गुथिया बाँलागु पक्ष धैगु थ्व संगठन निस्वंगु म्हो इलय् हे नेपाःगाःया थी थी थासय् थःगु कचा विस्तार याःगु खनेदत । गुथिं ख्वप, थिमि, नगदेश, पांगा, प्यागां, तोखा लगायत यैँ नगरया थी थी वडाय् कचाः स्वन । नेपाःगालं पिने नक्वाः त्रिशुली बजारय् नं नेवाःगुथि विस्तार जुल (सन्ध्याटाइम्स; १:५०) ।

कचाः विस्तार याय्गु क्रम थ्व हे इलय् नेपालभाषा मंकाःखलकं नं याःगु खः । नेवाःतय् निगू संगठनया समानान्तर संगठन विस्तार याय्गु प्रतिस्पर्धा थें खनेदत । यँ नगरया १७ वडाय् नेवाःगुथि कचाः स्वंगु लच्छिया दुने मंकाःखलकं नं कचा स्वन । मंकाःखलःया संगठन विस्तार पिने जिल्लाय् व विशेष यानाः यँय् व नं शहरी लागाय्जक सीमित जूगु खनेदुसा गुथिया संगठन विस्तार नेपाःगाःया नेवाःतय् लागाय् कचा न्यनावन ।

७.२.२.४.१ गुथि दुने कचवं

नेवाःगुथिया संगठन निस्वंगु निदँ दुने हे संगठन दुने कचवं ब्वलन । गुथिया नायः डा. शान्तबीरसिंह तुलाधर व छगू पुचः छथाय् व पुलांम्ह न्वकू डा. महेशमान श्रेष्ठ व छ्याञ्जे पवित्र बज्राचार्यया मेगु पुचःकथं विवाद पिदन । कुचा जूगु गुथिया छगू पुचः मू छ्याञ्जे पवित्र बज्राचार्यया गुथिं तःमुंज्या सःतल । थ्व तःमुंज्यायात कयाः नायः डा. शान्तबीर सिंया विरोध खनेदत (सन्ध्याटाइम्स; १:२०१) । कचवंया क्रमय् गुथिया नायः शान्तवीरसिंहं मू छ्याञ्जे पवित्र बज्राचार्ययात पितिन । थ्व खँ नेसं १११६ तछलाथ्व ९या तिथि तयाः तछलागा पारुखुन्हु प्रेस वक्तव्य मार्फत जारी याःगु खः । गुथिया नायःया थ्व निर्णयया मू दुजः पुचलं अस्वीकार यात (सन्ध्याटाइम्स; १:२११) । मू पुचःया ३५म्ह दुजःपिसं अखतं नायः तुलाधरयात पितिनेगु निर्णय यात । नेवाःगुथिया कचवं यँ जिल्लाया प्रजिअयाथाय् तकं थ्यन । प्रजिअयाथाय् डा. शान्तवीरसिंह तुलाधर व डा. महेशमान श्रेष्ठयात सःता खँ मिले याय्त स्वःसां असफल जुल । गुथि दुनेया कचवं मज्यनेवं नेवाःगुथिया तुलाधर पुचःया केन्द्रीय मुँज्या पाकोय् व डा. श्रेष्ठया पुचःया केन्द्रीय मुँज्या क्षेत्रपाती छन्हु हे जुल (सन्ध्याटाइम्स; १:२२१) । थुकथं बिस्कं बिस्कं जूगु मुँज्यां नेवाःगुथि अन्ततः निकुचा जुल ।

कुचाःदंगु निगू पुचःया तःमुंज्या सुनां न्हापा याय्गु धैगु खँय् नं प्रतिस्पर्धा जुल । छगू पुचलं तःमुंज्याया दिं क्वछ्यूगु सार्वजनिक जुइवं मेगु पुचलं उगु दिं स्वयां न्ह्यः हे तःमुंज्या याय्गु खँ पित हय्गु प्रतिस्पर्धा जुल । गुथिया निगू पुचःया तःमुंज्या नं छन्हु पाक्क क्वचाल । डा. तुलाधर पुचःया गुथिया तःमुँज्या१११६ अनलाथ्व ५ खुन्हु जूगु धकाः पत्रकार सम्मेलन मार्फत सार्वजनिक यात । मेखे डा. श्रेष्ठ पुचःया तःमुंज्या १११६ अनलाथ्व ६ खुन्हु जुयाः गुथिया नायः दुर्गालाल श्रेष्ठ व मूछ्याञ्जे पवित्र बज्राचार्य ल्यःगु खँ सार्वजनिक यात (सन्ध्याटाइम्स; १:२३५) । थुकथं नेवाःगुथि शान्तबीर पुचः व दुर्गालाल पुचःकथं निगू संगठनया अस्तित्व खनेदत । स्थापना जुयाः नेवाःगुथि कुचाः दलेधुंकाः १११६ अनलाथ्व ६ खुन्हु जूगु न्हापांगु तःमुंज्यां दुर्गालाल श्रेष्ठयात नायः याना ज्यासना पुचः स्वन । थुकिया निक्वःगु तःमुंज्या ११२० ञँलाथ्व ११ खुन्हु ख्वपय् जूगु खः । गुथिया तःमुंज्यां डा. महेशमान श्रेष्ठयात नायः व पवित्र बज्राचार्ययात छ्याञ्जे ल्ययाः न्हूधाः यात ।

नेवाः महागुथिया नामं शान्तबीर पुचःया नेवाःगुथि पुनर्गठित जुल । महागुथिया नायः शंकर तुलाधर व मूछ्याञ्जे व प्रवक्ता डा. शान्तबीरसिंह तुलाधर जुल । लिपा महागुथी नं ल्वापु जुयाः डा.

शान्तबीर व न्वकू कुमारप्रसाद दर्शन छथाय्, मेगु पुचलय् मू नायः शंकर तुलाधर व पुलांम्ह नायः नाति महर्जन, मू छ्याञ्जे कृष्ण महर्जन दुःखी दुथ्याःगु खनेदत (सन्ध्याटाइम्स; ४ः३०९,३१६) । लिपा नेवाःगुथि शान्तबीर पुचःया निक्वःगु तःमुंज्या ११२० ञंलाथ्व १०खुन्हु जुलधाःसा मेखे नेवाः महागुथि नेवाः जात जातिया संगठनया महासंघ जुइगुकथं संगठन न्ह्याकूगु खनेदत ।

डा. महेशमान श्रेष्ठ नायः जुयाच्वंगु नेवाःगुथि, नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलनया दथुइ नेसं ११२३ बछलागा ८ खुन्ह एकीकरण जुल । एकीकरण लिपा थ्व मंकाः संगठनया नां नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन गुथि जुल । थुकी प्रा. माणिकलाल श्रेष्ठ, दुर्गालाल श्रेष्ठ, डा. महेशमान श्रेष्ठ, राजभाई जकःमि, पवित्र बज्राचार्य आदिपिं दुथ्याः । अथे खःसां नेवाःगुथिया पुलांम्ह नायः दुर्गालाल श्रेष्ठ व मू छ्याञ्जे पवित्र बज्राचार्यपिं एकीकरण जूगु नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन गुथि मवंगु खनेदत । वयुकपिसं हानं पवित्र बज्राचार्य नायः जुयाः नेवाःगुथिया अस्तित्व ल्यंकातल ।

'जातीय स्वशासन माने याइपिंलिसे नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन एकीकरण याय्गु खँ नं न्ह्याना हे च्वन । न्हापां नेवाःगुथिलिसे एकीकरण याय्गु अनं नेवाः दे गूलिसे मोर्चाबद्ध जुइगु प्रस्तावनं वयाच्वन । दुर्गालाल, पवित्र बज्राचार्यपिनिगु सहमतिकथं नेवाःगुथि एकीकरण जुइगुली सहमत जुल धैगु खँ पिहांवय्वं एकीकरण नं जुल । तर नेवाःगुथिया सक्रिय मू दुजःपिं (दुर्गालाल व पवित्र बज्राचार्य) धाःसा एकीकृत मू दुजः पुचःया मिटिङ्गय् गुब्ले ब्वति काःमवः । खुलाति लिपा ला गुथि हानं पुनर्गठन जुल दुर्गालालया संरक्षकत्वय् व पवित्र बज्राचार्यया अध्यक्षताय्' (शाक्य; ११२५ः२) । गुथिं थःगु यक्व कचामचात स्वना तःधंगु संगठनया रुपय् विकास याःगु खःसां संगठनात्मक कमजोरीया कारणं कचामचात फुक्क निस्कृय जुयावन । नेवाःगुथिया कचाःत मध्ये ख्वपः कचाः व टोखा कचाः जक छुं भतिचा सक्रिय दनी (गुथिया संस्थापक न्वकू महेशमान श्रेष्ठं नाप खँल्हाबल्हा) ।

गुथि दुने कचवं ब्वलंगु थी थी कारणत दु । तर मूख्य कारण राजनीतिक बिचारधारा हे खः । गुगु राजनीतिक विचारधारां संगठन ज्वनाच्वनेगु धैगु बिचारं हे गुथि निकू दलाः वंगु खः । गुथी विवाद ब्वलंगु नायःया ब्यक्तिगत आचरण नं खः । तर विवादया मूहाः निगू राजनीतिक विचारधारा खः । गुथि कुचादले न्ह्यः गुथी नेकाया प्रजातान्त्रिक धार व वामपन्थी धारया नेवाःत न्ह्यनाच्वंगु खः । गुथि कुचादंगु इलय् वामपन्थी धारया दुजःत छथाय् व प्रजातान्त्रिक (छुं स्वतन्त्र) धारयापिं छथाय् लाःवंगुलिं नं गुथि कुचा दंगु कारण राजनैतिक नं खः धैगु सीदत ।

७.२.२.५ नेपालभाषा प्रजातान्त्रिक खलः

नेपालभाषा आन्दोलनय् थी थी प्रजातान्त्रिक विचारधारायात कय्च्यानाः संस्था निस्वनेत च्वंगु न्हापांगु मुंज्याय् हे नेपालभाषा ख्यलय् भाषा साहित्य व संस्कृतिया प्रजातान्त्रिक हकहितया लागिं प्रजातन्त्रवादी भाषासेवी व भाषा, साहित्य व संस्कृतिप्रति श्रद्धा दुपिंनिगु मुंज्यां 'नेपालभाषा प्रजातान्त्रिक खलः' निस्वंगु खः । हितकरवीरसिं कंसाकारया नायःसुइ गठन जूगु थ्व संगठन नेपाली कांग्रेस समर्थक

कथं काः (गेल्नर; २००३/११२३:१०४) । १११५ दिल्लाथ्व ३खुन्हु निस्वंगु थ्व खलकय् हितकरवीरसिंह कंसाकार अध्यक्ष, काशीनाथ तमोट उपाध्यक्ष व प्रदीपमान श्रेष्ठ महासचिव लिसें १३म्हसिया कार्यसमिति दय्कूगु खः । लिपा थ्व खलकं संगठनयात राष्ट्रिय चरित्रय् हिलाः नेपाःया प्रशासनिक इकाइया नगर गां वडाय् तक संगठन विस्तार याय्गु निर्णय यात । थ्व खलकं याःगु न्हापांगु निर्णय हे मंकाःखलःया विरुद्ध खनेदत । व निर्णय मंकाःखलःया ग्वसालय् नेवाः राष्ट्रिय संगठन नीस्वनेत याय्त्यंगु नेवाः राष्ट्रिय सम्मेलनय् ब्वति मकाय्गु खः । मंकाःखलकं दय्केत्यंगु नेवाः राष्ट्रिय संगठन फुक्क नेवाःतय् मासंगठनकथं संघीय संरचना दय्केत्यंगु व उगु संघीय संरचना च्वनाः थःपिं न्ह्यावनेबलय् थःपिनिगु मौलिक म्हसीका हे मदैगु धकाः उगु सम्मेलन बहिष्कार याय्गु निर्णय प्रजातान्त्रिक खलकं याःगु खः (देशय्मरुभ्न्याः १११५: १) ।

थ्व खलः निस्वना न्हापांगु ज्याकथं खलःया प्रतिनिधिमण्डल उगु ईया मन्त्री सूचना व संचार मन्त्री चिरिञ्जीवि वाग्ले यात माग पत्र ब्यू वन । नेपालभाषां च्वया मन्त्रालयय् नं दर्ता याःगु उगु मागपत्रय् छगू जक माग रेडियो नेपालं 'जीवन दबू' ज्याभ्वः हानं न्ह्याकेत माग यानातःगु खः (देशय्मरुभ्न्या; २:४१:१) । खलःया नायः हितकरवीरसिंह कसाः त्रिचन्द्र कलेजय् नेपालभाषा साहित्य पाःलाःया नायः जुयाच्वंगु इलय् रेडियो नेपालय् पाःलाखं 'जीवन दबू' ज्याभ्वः न्ह्याकाच्वंगु खः । लिपा पंचायती शासन व्यवस्थाय् थ्व ज्याभ्वःयात नं दिकाब्यूगु खः ।

७.२.२.६ नेवाः देय् दबू

राष्ट्रिय संगठन दय्केत दकलय् न्हापां नेवाःत मुनाः राष्ट्रिय सम्मेलन याय्माःगु खनेदत । सत्यमोहन जोशीयात कजि यानाः नेवाः राष्ट्रिय सम्मेलन ग्वसाः खलः तदर्थ समिति स्वनातःगु खः । थुगु तदर्थ समितिं सम्मेलनया पूर्व तयारी स्वरुप दे न्यंकया थी थी ख्यःया नेवाः विद्वानतय् छगू राष्ट्रिय स्तरया बिचाः गोष्ठी याय्त भक्तिदास श्रेष्ठया संयोजकत्वय् नेवाः राष्ट्रिय बिचाः गोष्ठी ग्वसाः खलः निस्वन । उगु खलःया दुजलय् सत्यमोहन जोशी, डा. कमलप्रकाश मल्ल, सूर्यबहादुर पिवाः, पद्मरत्न तुलाधर, लक्ष्मीबहादुर हलुवाई (धरान), सत्यनारायण मानन्धर (वीरगञ्ज), कृष्णसुन्दर मल्लयात ल्यल (इनाप; १२:२७) ।

नेवाःतय् राष्ट्रिय संगठन दय्केत यक्व सहलह जुल । नेवाःतय् दथुइ फतिंफतले मथां हे राष्ट्रिय संगठन दय्माःगु खँयात कयाः विराट गुथिपाखें भाषिक ख्यलय् नांदंपिं भक्तिदास श्रेष्ठ, डा. केशवमान शाक्य, डा. योगेन्द्र प्रधान, डा. शान्तवीरसिं तुलाधर, मल्ल के सुन्दर व लक्ष्मण राजवंशीपिनि दथुइ अन्तरक्रियाया संयोजन यानाः १११४ ञला १२ खुन्हु डा. केशवमान शाक्यया छेँय् अन्तरक्रिया जुल । परिणामस्वरुप थौंया नेवाः दे दबूया पलिस्था जुल (बज्राचार्य; ११२४:३९) । नेवाः राष्ट्रिय बिचाः गोष्ठी ग्वसाःखलःया ग्वसालय् व मंकाःखलःया सक्रियताय् नेसं १११५ कछलागा ७ व ८ निन्हुयंक नेवाः राष्ट्रिय बिचाः गोष्ठी जूगु खः । थ्व गोष्ठी न्हापांगु नेवाः राष्ट्रिय सम्मेलनया पूर्वाधार दय्केत याःगु खः । थ्व

बिचाः गोष्ठीं भक्तिदास श्रेष्ठयात कजि यानाः १५ म्हेसिया सम्मेलन तयारी समिति नं स्वन (विश्वभूमि; ६:३४०-३४२)।

१११५ ञंलाथ्व ७ व ८ निन्हुयंकं न्हापांगु नेवाः राष्ट्रिय सम्मेलन येँय् जुल। थ्व सम्मेलनय् ३५ जिल्लाया नेवाः प्रतिनिधितसें ब्वति काःगु खः। थ्व सम्मेलनं नेवाःतय् राष्ट्रिय संगठनया नां 'नेवाः दे दबू' क्वछिना ४५ म्ह दुजः दुगु कार्यकारिणीया ल्यज्या नं यात। नेवाः दे दबूया न्हापांगु कार्यसमिति नायः भक्तिदास श्रेष्ठ, न्वकूपिं लक्ष्मीबहादुर हलुवाइ, सत्यभामा माथेमा, मदनभक्त श्रेष्ठ, प्रकाश पालिखे, प्रयागराज जोशी, मू छ्याञ्जे डा. केशवमान शाक्य, छ्याञ्जे नरेशवीर शाक्य, दांभरिं लक्ष्मीदास मानन्धर व मू दुजलय् डा. कमलप्रकाश मल्ल, सत्यमोहन जोशी व लक्ष्मण राजवंशी ल्यःगु खः (विश्वभूमि; ७: २६१)।

नेवाः देय् दबू स्थापना लिपाः देय् दबूलिं पिने जिल्लाय् स्वापू बल्लाकेगु कुतः यात। नेवाः दे दबूलिं याःगु न्हापांगु ज्या धैगु प्रतिनिधिमण्डल वनाः सामान्य प्रशासन मन्त्रीयाथाय् नेपालभाषा एम. ए. तगिंयात श्री ५ या सरकार, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय व लोकसेवा आयोगं मेमेगु स्नाकोतत्तर तहयात बियातःगु मान्यताकथं हे दय्माल धैगु माग याः वंगु खः। नेपालभाषा एम.ए.या डिग्रीयात लोकसेवा आयोगं मान्यता मबीगु धकाः विसं २०४२ साल बैशाख १ गते तत्कालिन सामान्य प्रशासन मन्त्रालयं परिपत्र जारी यानाः निर्णय यानातःगु खः। उगु परिपत्रयात रद्द यानाः नेपालभाषा एम.ए. तहयात मान्यता बीगु खँ मन्त्री नं बचं ब्यूगु खः (सन्ध्याटाइम्स; १:२०२)।

दबू निस्वंगु इलय् सामाजिक व साँस्कृतिक संगठन दय्केत नीस्वंगु खः। स्थापना कालया यक्व दँ तक थ्व संस्थाया राजनैतिक एजेण्डा नं मदु। 'नेवाः देय् दबू छगू सामाजिक-सांस्कृतिक-जातीय संगठनया रुपय् नीस्वंगु खः। थ्व राजनैतिक संस्था नं मखु, गुगुं राजनैतिक विचारधारां प्रेरित जूपिं राजनैतिक दलया समर्थक व कचा नं मखु। थ्वया छुं राजनैतिक एजेण्डा नं मदु। बरु थुकी थी थी राजनैतिक पृष्ठभूमि दुसां छगू हे सामाजिक-सांस्कृतिक-जातीय मञ्चय् दनेगु मंकाः दबू जक खः। फुक्क नेवाः समुदाययात "भ्री नेवाः खः, भ्री नेवाः हे जुइ" वा "नेवाः भ्री राष्ट्र खः नेपाः भ्रीगु देय् खः" धैगु गौरवबोध याकेगु हे थुकिया छगू मू आज्जु खः' (मल्ल; ११२५:१५)।

नेवाःतय्सं राजनीति याय्माः धैगु सन्दर्भय् नेवाः देय् दबूनं राजनीतिं ब्याग्लं च्वनेफैमखु धैगु बिचाः नं पिदन। 'नेवाः देय् दबूया राजनीति गुगुं कथंया राजनैतिक वाद मखु। गुगुं नं राजनैतिक दलया भल्या मजूसे नेवाः राष्ट्रया सम्मुन्नतिया लागि नीति निर्माण याइगु थासय् भ्रीगु हक व अधिकार सुरक्षित याय्गु भ्रीगु राजनीतिया परिभाषा जुइमाः' (राजवंशी; १११९:४७)। ....नेवा राष्ट्रयात म्वाकाः तय्गु आज्जु ज्वनाः ......नेवाः देय् दबू स्वंगु खः। नेवाःतसें थःगु अधिकारया लागि संगठित जुइगु धैगु संकल्प हे देय् दबूया शक्ति खः। थुकथं नेवाः देय् दबुलि नेवाःतय् अधिकारयात नेवाः देय् दबूयात बल्लाकेमाःगु बिचाः खनेदत। नेवाः देय् दबू नं नेवाः अधिकारया नितिं नेवाः राजनैतिक अधिकारया खँ ल्ह्वनेमाःगु वय्कःया बिचाः खः। नेवाः देय् दबूया पूर्वनायः मध्ये छम्ह लक्ष्मण राजवंशीजुयाकथं नेवाः देय् दबू हे

थुज्वःगु संगठन खः गुगु संगठनं दकलय् न्हापां नेवाःतय् राजनैतिक अधिकारया सः थ्वय्कल (राजवंशी; ११११:४७) ।

देय् दबूया प्यक्वःगु तःमुंज्या ११२५ ञंलागा १३ व १४ खुन्हु जूगु खः । थ्व तःमुंज्यांनिसें देय् दबुलिं नं राजनैतिक खँ ल्ह्वनेगु यात । थ्व तःमुंज्याय् पारीत जूगु प्रस्ताव राजनैतिक अधिकारया खँयात ल्ह्वनेगु यानाहल । 'राज्यया नीति निर्माण याइगु फुक्क थासय् थ्यंकेत समानुपातिक प्रतिनिधित्वया सुनिश्चितता कानुनी रुपं जुइमाः', 'थःगु आदिभूमि वा उमिगु बाहुल्यता दुगु थाय्या राजनैतिक भविष्य व विकास निर्माणया सम्बन्धय् निर्णय याय्गु स्वतन्त्र अधिकार उमित तुं दय्माः', 'समावेशी लोकतन्त्र नीस्वनेमाः', 'जातीय स्वशासनं विकेन्द्रीकृत शासन प्रणाली न्ह्याकेमाः' धैगु प्रस्ताव पारीत यानाः नेवाः देय् दबुलिं नं राजनैतिक सरोकारया विषयय् प्रवेश जुल । थ्व मुंज्यांनिसें जातीय स्वशासन नेवाः देय् दबूया नं माग जुल । नेवाः देय् दबू नं जातीय स्वशासनयात हे लक्ष्य दय्का न्ह्यावनेमाली धैगु सुझाव काल । ११२३ या चौलाथ्व १०खुन्हु 'राजनैतिक रुपान्तरण व जातीय अधिकारया न्ह्यसः' विषयय् जूगु सहलह मुँज्यां नेवाः देय् दबूयात थ्व सुझाव ब्यूगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ८:१३९) । नेवाः देय् दबुलिं ११२७ कौलागाः १ व २ निन्हुतक 'नेवाः स्वायत्त संघीय गणराज्य' सम्बन्धी नेवाः राष्ट्रिय राजनैतिक सम्मेलन यात । थ्व सम्मेलन मार्फत नेवाः देय् दबुलिं नेवाः स्वायत्त राज्यया माग यात (लुमन्ती पौ; ११२९) ।

७.२.२.७ नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन

आन्दोलनयात सशक्त व परिणाममुखी याय्गु खःसा नेवाःतसें राजनीति याय्माल वा राजनैतिक ढंगं न्ह्याः वनेमाल धैगु बहस १११६/१७ दँपाखे जूगु खः । नेवाःतय् राजनैतिक लक्ष मालेगु झ्वलय् नेवाःतय् दथुइ जातीय स्वशासनया चर्चा परिचर्चा शुरु जुल । जातीय स्वशासनयात बौद्धिक बहसया रुपय् नेवाःतय् दथुइ यंकेत नेवाः बुद्धिजीवित मुनाः नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन निस्वंगु खः । १११७ चौलागा ७ खुन्हु जूगु नेवाः बुद्धिजीवितय्गु मुँज्यां 'नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन' निस्वन । नेवाःतय् दथुइ नेवाः स्वशासनया बारे बौद्धिक बहस न्ह्याकेत जक थ्व संस्था निस्वंगु खः ।

दलीय राजनीतिं निरपेक्ष जुयाः छ्थ्वः नेवाः बुद्धिजीवीत जानाः 'नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन' स्वन । थुगु पुचः स्वनेज्याय् प्रा. माणिकलाल श्रेष्ठ, पद्मरत्न तुलाधर, मल्ल के. सुन्दर, लक्ष्मण राजवंशी, हितकरवीर सिंह कसाः, दुर्गालाल श्रेष्ठ, डा. कमलप्रकाश मल्ल, डा. महेशमान श्रेष्ठ, डा. केशवमान शाक्य, राजभाई जकः आदि निगू दर्जन नेवाः बुद्धिजीत दुथ्याःगु खः । थ्व पुचलं नेवाःतय्त जातीय स्वशासन सम्बन्धी अवधारणा पितब्यूगु खः । नेवाः समुदाय विशेषयात जक कःघासें स्वयं नेवाःतय्सं जातीय स्वशासनयात कयाः राजनैतिक दृष्टिकोणया छगू स्वतन्त्र अवधारणा ब्वलंकेगु कुतः जूगु दकले न्हापांगु घटना थ्व हे खः । थुकी, नेवाःतय् मंकाः चाहना व भावनायात राजनैतिक भासं न्ह्यब्वय्गु ज्या जक जूगु मखसें थुगु आन्दोलन चरणबद्ध तरिकां गुकथं न्ह्याकेमाली धैगु रणनैतिक आजु नं क्वःछिनातःगु खः । यद्यपि, मनंतुं थें थ्व आन्दोलन धिसिलाक्क व पायछि जुइक न्ह्यमज्या (मल्ल; ११३०:६०) ।

जातीय स्वशासनया पक्षय् बौद्धिक बहस व प्रचार यायत नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलनं लय्लय् पतिकं जातीय स्वशासनया अवधारणा बारे अर्न्तक्रिया ज्याभ्वः यानावन। थुज्वःगु ज्याभ्वलं नेवाः स्वशासन प्रति स्पष्ट जुइगु, नेवाः बौद्धिक ख्यःयात नेवाः स्वशासनया पक्षय् थनेगु ज्या यात। थुज्वःगु ज्याभ्वलय् नेवाः बुद्धिजीवि व स्वशासनया माग यानाच्वंपिं मेमेगु जनजाति समुदायया नेतातय्त नं सःता बहस न्ह्याकल। नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलनया ग्वसालय् ११११९ गुँलागा ९ खुन्हु 'नेपाःयात जातीय स्वशासन छाय् माल' धैगु विषयय् कार्याशाला गोष्ठी यात।

नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन लिपा नेवाःगुथि महेशमान पुचःनाप एकीकरण जुयाः नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन गुथि जुल। थुकथंया एकीकरणं नेवाः बौद्धिक दबूकथं जक ज्या यानाच्वंगु थासय् संगठनात्मक संरचना सहितया संगठनकथं न्ह्यावनेत स्वल। थुकिया निर्तिं ११२५ या थिंलाथ्व १४ खुन्हु च्वंगु मुँज्यां पद विभाजन यानाः प्रा. माणिकलाल श्रेष्ठ यात नायः, डा. केशवमान शाक्य व बिष्णु चित्रकार न्वकू, मू छ्याञ्जेय् डा. महेशमान श्रेष्ठ ल्यःगु खः।

७.२.२.८ नेवाः खलः/नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा

नेवाःतय् दथुइ छगू राजनैतिक दलया विचारज्वनाः खुल्लारुपं थःपिनीगु स्वापू क्यनाः जातीय संगठन चाय्केगु ज्या माओवादीं यात। माओवादीया जनयुद्धकालय् थःपिनिगु राजनैतिक विचारयात नेवाःतय् दथुइ न्यंकेगुकथं थ्व संगठन निस्वंगु खः। १११८ बछलागा १२ खुन्हु जनतान्त्रिक आन्दोलनया पक्षय् धकाः राष्ट्रिय स्तरया संगठनकथं नेवाःखलः नीस्वंगु खः। स्थापनाकालय् थ्व खलःया नायः पवनमान श्रेष्ठ व छ्याञ्जे विष्णुपुकार श्रेष्ठ खः (सन्ध्याटाइम्स; ३:२०१)।

नेपाःगाःयात 'नेवाः स्वशासित क्षेत्र' घोषणा याय्माःगु माग तयाः नेवाःखलकं १११९ फागुण २१ खुन्हु नेपाःगाःबन्दया आव्हान यात (सन्ध्याटाइम्स; ४:१०९)। थ्व हे इलय् नेवाः खलकं भिंप्यंगू माग नं सार्वजनिक यात (तँसा-२.१५)। खलकं याःगु बन्दयात माओवादीं समर्थन याःगु खनेदत। नेवाः खलःया थ्व बन्दया ज्याभ्वःयात माओवादीया थी थी संगठनं जक मखु नेवाःतय् दथुइया राजनैतिक दल निरपेक्ष थी थी खलकं नं समर्थनया वक्तव्य पिथन। बन्दयात नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन, नेवाःगुथि, सिन्हस्वां खलः, लूनिभाः पुचः व जनजाति महासंघ, भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिं नं समर्थन याःगु वक्तव्य पिथंगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ४:११५-१२४)। बन्दया घोषणा याय्धुंकाः खलःया मू दुजः मुक्ति प्रधानयात प्रहरीं ज्वन। बन्दया प्रचार यानाच्वंपिं खलःया प्यम्ह कार्यकर्तायात नं ज्वना यंकूगु समाचार पिदन। नेवाः खलकं घोषणा याःगु बन्दया ज्याभ्वः आन्दोलनया इतिहासय् दकलय् न्हापां नेवाःया नामं बन्दया हडतालया घोषणा जूगु खः। बन्दयाय्त नेवाः खलकं मित्याः जुलुस निसें पेट्रोल बम मुइकेगु ज्या तकं यात। बन्दखुन्हु असनय् सभा याय्गु धकाः घोषणा यानातःगु खः। तर प्रहरी अवरोधया कारणं सभा मजुल। सभाय् भाषण न्यने धकाः वयाच्वंपिं नेपालभाषा ख्यःया साहित्यकार व कार्यकर्तात शौरभ शाक्य,

दिपक चित्रकार, हरिप्रसाद श्रेष्ठ, शरद कसाः, नाति महर्जनपिन्त ज्वनायंकल । लिपा त्यःरं जुलुस पिहाँवल तर थँहिति थ्यंबलय् प्रहरीं हस्तक्षेप उखेथुखे यानाबिल (सन्ध्याटाइम्स; ४:१२४) ।

नेवाः खलःया ११२३ तछलागा १४ खुन्हु जूगु न्हापांगु सम्मेलनं 'नेवाःखलः'या नां हिलाः 'नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा, नेपाल' तल । माओवादीया पुक्क जातीय संगठनया नां मुक्ति मोर्चाया नामं दु । तर नेवाः संगठनया नां जक मेगु जूगुलिं नं नेवाः खलकं मोर्चाया नां तःगु खः । खलःया निक्वःगु सम्मेलनं जातीय अधिकार काय्गु खःसा आत्मनिर्णययया अधिकार नं दुगु जातीय स्वशासन माः थुकियात निशस्त्र व सशस्त्र निगुलिंकथंया संघर्ष याय्गु नीति ज्वनेगु धकाः न्ह्यथनातःगु खः । थुकथं आन्दोलनय् विकसित जूगु संगठनं सशस्त्र संघर्षया खँयात विधिवतढंगं न्हापांखुसी दुथ्याकल (सन्ध्याटाइम्स; ८:२०२) ।

नेवाः खलकं काःगु थ्व नीतियात धाःसा अन हे दुनेया मेपिं दुजःतसें असहमति प्वंकूगु खनेदत । पुलांम्ह नायः दिलीप महर्जन व दुजःत मोतिरत्न अमात्य व सुरेश शाहीपिसं थुकथं असहमति प्वंकूगु खः 'मोर्चाया निर्देशक विचार मार्क्सवाद-लेनिनवाद-माओवाद व प्रचण्डपथ धकाः तःगु, जनताया सुरक्षा याय्त जनमिलिसिया व सुरक्षा समिति विकास याय्त छुं हे सहलह मयासे अबलम्बन याःगु खँ नेवाः खलःया स्थापनाया उद्देश्यनाप ज्वःमलाः' (सन्ध्याटाइम्स; ८:२०८) ।

नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चां ११२५ थिंलाथ्व ९ व १० निन्हुतक नेपाःगाः बन्द यात । थःपिनिगु राजनैतिक माग तयाः माओवादीया सशस्त्र युद्धयात तिबः बीत बन्द याःगु खः (सन्ध्याटाइम्स; १०:४१) । नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चां थःगु मू शत्रु भारतीय विस्तारवाद खः धकाः वक्तव्य मार्फत सार्वजनिक यात । माओवादीं इलय् इलय् ब्यूगु सैद्धान्तिक बिचाःया लिधंसाय् थुकथं विचार पिदंगु खनेदु । सशस्त्र आक्रमणयात नं नेवाः मुक्ति मोर्चा थःगु रणनीति जुइगु घोषणा याय्धुंकाः माओवादीया सशस्त्र आक्रमणया नीतिकथं हे नेपाःगाःया थी थी थासय् जूगु बम आक्रमणया जिम्मेवारी नेवाः मुक्ति मोर्चां काःगु खनेदत । ११२५ गुंलाथ्व ११ खुन्हु लुभुया प्रहरी चौकी जूगु आक्रमण व गुंलाथ्व १४ खुन्हु ख्वपया भूमिसुधार कार्यालयय् जूगु बम विष्फोटया जिम्मा नेवाः मुक्ति मोर्चां काःगु खः । नापं मोर्चां नेवाः कार्यकर्तातय्त प्रहरी हिरासतय् स्याःगु, बेसा भाः थकाःगुया विरोधय् आक्रमण यानागु धकाः वक्तव्य पिकाःगु खः । नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चां राजधानी पिने यंकेमाःगु माग नं न्ह्यब्वल (सन्ध्याटाइम्स; १०:२४५-२४७) ।

नेवाः राष्ट्रिय मुक्तिमोर्चाया न्हापांगु राष्ट्रिय भेलां नेपाःगाःदुनेया नेवाः व गैरनेवाः जातीय संघ संस्थानाप सहकार्य व संयुक्त मोर्चा दय्काः लोकतान्त्रिक गणतन्त्रया आन्दोलनयात थकाय्गु नीति ज्वन । न्हापांगु राष्ट्रिय भेला ११२६ थिंलाथ्व ११ व १२ निन्हुयंक भूमिगत रुपं क्वचाःगु खः । उगु भेलाय् न्ह्यब्वःगु राजनैतिक प्रतिवेदनय् छथाय् मोर्चाया बारे थुकथं न्ह्यथनातःगु दु- 'लोकतान्त्रिक आन्दोलनया ग्वःफय् थनाः निरंकुश राजतन्त्रया अन्त्य याय्फुसा नेपाःगाःदुने नेवाः स्वायत्त गणतन्त्रया पलिस्था याय्गु लँपुइ न्ह्यावनेगु लुखा चाली । लोकतान्त्रिक आन्दोलनं माओवादीया शक्तिया जग बल्लाकाः वनाच्वंगु दु । जनमुक्ति सेना व महान जनयुद्ध थ्वया दुगःक्वँय् खः उकिं जनयुद्धया उँचाइनापं लोकतान्त्रिक आन्दोलनया

भविष्य स्वानाच्वंगु दु । नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा मार्क्सवाद लेनिनवाद-माओवाद व प्रचण्डपथयात क्वातुक्क ज्वनाः प्रत्याकमणयात छतँ च्वय् थ्यंकाः लोकतान्त्रिक गणतन्त्र पलिस्था यायेगु ज्याय् महत्वपूर्ण भूमिका म्हितेत दृढ संकल्पित दु ।' (मोर्चाया प्रतिवेदन; ११२६:११) ।

७.२.२.९ नेवाः देय् गू (नेवाः देय् गुथि, नेपालमण्डल)

राजनैतिक विषय ज्वनाः वःगु मेगु छगू संगठन नेवाः देय् गू खः । 'जातीय एकताया तिबः हे जातीय स्वायत्तता खः' धैगु नारा ज्वनाः ११२२ थिंलाथ्व १५ खुन्हु राजेन्द्र श्रेष्ठ संरक्षक व बुद्ध सायमियात नायः याना नेवाः देय् गू स्वन । '...नेपालमण्डलया नेवाःतय्‌त छप्पँ छधी यानाः थःगु हक, हित, अधिकार व प्रतिष्ठा च्वन्ह्याकेगुया नापं थःथःगु क्षेत्रय् थःथम्हं हे शासन याय्‌दैकथं जातीय स्वायत्त शासन व्यवस्थाप्रति प्रतिवद्ध जुयाः नेवाःत दथुइ थुकिया प्रचार प्रसार यायेगु, अवधारणायात विकसित व सूत्रबद्ध यायेगु व संगठित रुपं अभियान न्ह्याकेत नेवाः देय् गू स्वनागु खः' (नेवाः देय् गुथिया विधान; ११२२) ।

११२६ थिंलाथ्व १० खुन्हु थ्व संगठनया निक्वःगु तःमुंज्यां 'नेवाः दे गू' या नां हिला 'नेवाः देय् गुथि, नेपालमण्डल' तल । थःगु राजनैतिक उद्देश्ययात स्पष्ट यायेगु भ्वलय् गुथिया अवधारणापत्रय् '.... जातीय स्वायत्त शासनया आज्जु ज्वनाः ऐतिहासिक नेपालमण्डलया नेवाःत मुनाः नीस्वनागु मंकाःपुचःया नां खः नेवाः देय् गुथि-नेपालमण्डल । नेवाः देय् गुथि नेवाःत दुने जातीय स्वायत्त शासनया जागरण हयेगु, जनमत मुंकेगु व थुकियात माःकथंया आन्दोलन विकास यायेगु जातीय संगठन खः' धकाः न्ह्यथनातःगु दु (नेपालमण्डल ख्वाःपौ; ११२६:२) ।

थ्व गुथिया संगठनात्मक संरचनाकथं मूपुचः, लागाःपुचः व कचाःपुचः यानाः स्वतँया संरचना विकास यात । मूपुचःया क्वय् नेवाः बुद्धिजीवि गुथि, नेवाः ल्यायम्ह गुथि, नेवाः मिसा गुथि, नेवाः सांस्कृतिक गुथिया नामं थी थी कवःया नं विकास यात ।

७.२.२.१० मेमेगु संगठनत

जातीय स्वशासन लगायत नेवाःत नाप सरोकार दुगु राजनीतिक मागत ज्वना नेसं ११२६ य् जूगु जनआन्दोलनया इलय् *लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समिति* व *नेवाः राजनीतिक दबू* धकाः संगठनत निस्वंगु खनेदु । जनआन्दोलनया इलय् नेवाः पहिचान सहित जनआन्दोलनय् वयेत थुगु संगठनत निस्वंगु खः (सन्ध्याटाइम्स; ११:१३७) । नेपालभाषा ख्यलय् दुपिं नेवाः कार्यकर्तातय् भेलां *लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समिति* निस्वंगु खःसा एमालेय् दुपिं नेवाःत मुनाः नेवाः राजनीतिक दबू निस्वंगु खः । लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समितिं याःगु आन्दोलनयात नेवाः मिसापिनिगुपाखें तिबः बीत धकाः लोकतान्त्रिक नेवाः मिसा संघर्ष समिति स्वन । थ्व फुक्क संगठनतसें जनआन्दोलनया इलय् जातीय स्वशासन, गणतन्त्र व समावेशीताया माग यानाः जुलुस, ब्लायक आउट, सुकुन्दा ऱ्याली आदि ज्याभ्वःत यात । लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समितिं जनआन्दोलनया इलय् नेवाःतय् थी थी मागतया पर्चाबाजी नं याःगु खः ।

जनआन्दोलन सफल जुइधुंकाः थ्व संगठनत नं निष्क्रिय जुयावन । जनआन्दोलन धुंकाः गठन जूगु *स्वशासनया नितिं नेवाः गणतान्त्रिक मोर्चाय्* नं च्वना थ्व संगठनतसें ज्या यात । लिपा एमाले नेवाःतय् जातीय संगठन नेपाल लोकतान्त्रिक नेवाः संघ दय्का धुंकाः नेवाः राजनीतिक दबू उकी हे विलय जुल । स्वशासनया नितिं नेवाः गणतान्त्रिक मोर्चा निष्क्रिय जुइवं लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समिति नं निष्क्रिय जुयावन ।

अध्याय ८
लिखँ

नेपालभाषाया भाषिक व सांस्कृतिक अधिकारया खँय् लिकुनाच्वंगु आन्दोलनं ११११० दँनिसे जातीय अधिकारया बृहत् लागा कय्च्यात । थुकियात तिबः बीत थी थी नेवाः जातिया खलःपुचःत गथे नेवाः गुथि, नेवाः देय् दबू, नेवाः राष्ट्रिय आन्दोलन, नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा, नेवाः देय् गुथि नेपालमण्डल आदि निस्वनाहल ।

नेवाः आन्दोलनया आजु व माग छु धैगु वैधानिक व सार्वजनिक रुपं सरोकारवालायात लल्हाःगु विन्तिपत्र, मागपत्र, ज्ञापनपत्रया आधारय् थुकियात 'नेपालभाषा' धाय्माः धैगु खँ १०८२ थिंलापाखे अन्तर कलेज नेपालभाषा साहित्य पालाया कुतलय् लःल्हाय्त तयार याःगु पति नं खनेदु । मांभासं प्राथमिक शिक्षा काय् दय्माःगु दीर्घकालिन मुद्दा थौं तक नं द हे दनि (तँसा २.४) ।

सरकारी संचार माध्यम विशेष यानाः रेडियो नेपाल, आः वयाः टेलिभिजनय् नेपालभाषायात थाय् दय्माःगु खँ आन्दोलनया लिपा तकं मज्यंगु माग खः ।

नेपालभाषा मंकाःखलः निस्वने धुंकाः नेपालसंवत्यात राष्ट्रिय संवत कथं सरकारं नालाकाय्माःगु माग वःगु खनेदु (तंसा २.४) ।

संस्कृत भाय्या प्रकरणं मूलतः ११११० धुंकाः अनिवार्य संस्कृत व संस्कृत समाचारयात कयाः नेवाः व जनजाति जानाः संघर्ष याःगु खनेदत ।

सर्वोच्च अदालतं मातृभाषायात स्थानीय निकायलय् छ्यले मदैगु निर्णय धुंकाःतिनि नेवाः आन्दोलनं थःगु माग व लक्षय् पुर्नविचार यानाः नेवाः स्वशासनतक थ्यंगु खनेदु ।

११११० दँय् जूगु राजनीतिक परिवर्तनं वःगु २०४७ सालया संविधानं नेपाःयात बहुजातीय राष्ट्र धकाः स्वीकार याःसां वहुजातीय राष्ट्रकथं राज्यया अंगया विकास याय्गु ज्या मयाः (खामर; ११२३:२२८) ।

पुनर्जागरण काल (१०२९) निसें सच्छिदँ ताःहाकःगु आन्दोलनया उपलब्धिया विश्लेषण गुबलें मजू । घटनां प्रधान, दीर्घकालीन लक्ष विहिन, असंगठीत, जनआन्दोलनंनिसें जनयुद्धतक थ्यंकाः नं नेवाःतय्गु थःगु आकांक्षा छु धैगु मुखरित मजू (मल्ल; ११२५:१८) ।

स्पष्ट नीति, पूरा जुइफैगु माग, सवल नेतृत्व, संगठन व संगठित कार्यकर्ता दुसा जक आन्दोलन न्ह्याइ)' (गेल्नर; ११२३:१६४) ।

नेवाःतय्सं जातिय आन्दोलनकथं विकास याय्त गुबलें मस्वः (मल्ल; १११६:२) ।

ईयात स्वयाः नेवाःतय् मू समस्या छु खः व उकिया समाधानया लँपु प्रष्ट मजुइकं नेवाः आन्दोलन नाराय् जक सीमित अभियान जुइ (जोशी, ११२०:२) ।

हिउपाःया निंतिं तःजिक न्ह्याकीगु संघर्ष हे आन्दोलन जुइगुलिं नेवाः खलःपुचः राजनैतिक जुयाः स्वता खँय् स्पष्ट जुइमाः क) नेवाः आन्दोलनया स्पष्ट माग ख) आन्दोलनया राजनीतिक लँपु ग) आन्दोलनया नितिं माःगु संगठनया विकास ।

छखे संस्कृत प्रकरण व स्थानीय निकायय् मातृभाषा छ्यलेगु खँय् शासक वर्गं क्यंगु संकुचित मानसिकताया विरोधय् नेवाःत जक मखु जनजातितय् नं न्ह्यलं चाल । थ्वया दथुइ माओवादीं जनयुद्धया इलय् जातीय मुक्ति आन्दोलनया खँ हल । माओवादीं जातीय मोर्चात स्वना हल । थुकिं यानाः जातीय अधिकारया खँय् संगठीत राजनीति याय्गु खँ माओवादीं स्यनाबिल ।

थी थी अन्तरर्राष्ट्रिय घोषणा पत्रय् जाति भाषा सम्बन्धी अधिकारयात मानवअधिकारया हे अंग कथं कयातःगु खँया लिधंसाय् नेपाःया जनजाति व नेवाःतसें नं स्वशासन, समावेशीताया माग यानाहल । थःपिन्त जुयाच्वंगु विभेदया खँय् जातीय स्वशासन माः धकाः धाय् सल । नेवाः आन्दोलनया लिपांगु चरणय् थ्व मागय् नेवाःतय् ध्यान सालाकाल । स्वशासन माः धैगु खँय् बिचाःत बल्लाना वल ।

तँसा १

विरोध ज्याभ्वः धलः

१.१ *अनिवार्य संस्कृत शिक्षाया विरोधय् जूगु जनजाति आन्दोलनया गतिविधि*

ल्याः	जूगु न्हिल्याः	ग्वसाः खलः	थाय्	ज्याभ्वः
१	विसं ०४९ जेष्ठ २२	नेपाल जनजाति महासंघ	प्रधानमन्त्री निवास	प्रधानमन्त्रीयात ज्ञापन पत्र
२	विसं ०४९ असार ६	नेपाल जनजाति महासंघ	सभागृह, यें ।	राजनीतिक दलया प्रतिनिधत दुथ्याका सभा
३	विसं ०४९ श्रावण २१	नेपाल जनजाति महासंघ	सिंहदरवार, यें ।	थी थी नारा च्वया हाकूगु ब्यानर ब्वज्याः
३	विसं ०४९ श्रावण २२	नेपाल जनजाति महासंघ	न्हूसतक, यें ।	थी थी नारा च्वया हाकूगु ब्यानर ब्वज्याः
४	विसं ०४९ श्रावण २४	नेपाल जनजाति महासंघ	बसन्तपुर, यें ।	विरोध जुलुस व विरोध सभा
५	विसं २०४९ भदौ	थारु भाषा साहित्य परिषद्	राजविराज	थी थी ज्याभ्वः

१.२ सरकारं संस्कृत भाय्या शिक्षायात शैक्षिक सत्र ०५१/०५२ निसें विद्यालयया ६,७ व ८ तगिमय् अनिवार्य याय्गु निर्णय धुंकाः विरोधय् जूगु गतिविधि

ल्याः	जूगु न्हिल्याः	ग्वसाः खलः	थाय्	ज्याभ्वः
१	विसं ०५० मंसीर	नेपाल जनजाति महासंघ		सरकारया निर्णययात बदर याय्माःगु माग यानाः सर्वोच्च अदालतय् रीट ।
२	विसं ०५० पुष १६	अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी बर्ष समिति	यें	देया फुक्क जनजाति पुचःया ग्वसालय् विरोध जुलुस ।
३	विसं ०५० पुष	नेपाल जनजाति महासंघ	यें	प्रधानमन्त्रीयात ज्ञापनपत्र ।
४	विसं ०५० माघ	नेपाल जनजाति महासंघ	यें	जनजाति संघ संस्थाया प्रतिनिधित जाना अनिवार्य संस्कृत शिक्षाया विरोधय् संघर्ष समिति स्वन ।

१.३ *अनिवार्य संस्कृत शिक्षाया विरोधय् जूगु नेवाः आन्दोलनया गतिविधि*

ल्याः	न्हिल्याः	ग्वसाः खलः	थाय्	ज्याभ्वः
१	११११२ तछलागा	हःपा गुथि, यें ।	असं, यें ।	आमसभा
२	११११२ तछलागा	प्रतिभा साहित्य परिवार, यें ।	मरु, यें ।	सभा
३	११११२ तछलागा	अन्तर क्याम्पस नेपालभाषा पाला ।	यें ।	अन्तरक्रिया
४	११११२ तछलागा	मां भाय् पुचः, यल ।	यल	सभा
५	११११२ दिल्लाथ्व	नेपाल मैत्री अध्ययन मण्डल, मैत्री परिवार, सिम्रिक युवा क्लब, चाकला दबू, यें ।	थँहिति	आमसभा
६	११११२ दिल्लाथ्व	नेपालभाषा मिसा खलः ।	यें	न्वचु
७	११११२ दिल्लाथ्व	प्रभात साहित्य पाःला ।	यें	न्वचु
८	११११२ दिल्लाथ्व	नेपालभाषा गुथि, किपू ।	किपू	सभा
९	११११२ दिल्लाथ्व	तिमिला खलः ।	ल्हुति	सभा
१०	११११२ दिल्लागा	स्थानीय बौद्ध संघ, ख्वप ।	ख्वप	बिचाः गोष्ठि
११	११११२ दिल्लागा २	ल्याय्म्ह पुचः, ज्याबहाः, यें ।	न्हूघः, यें ।	आमसभा
१२	११११२ दिल्लागा	अमर पुस्तकालय, यल ।	यल ।	गोष्ठी
१३	११११२ दिल्लागा १२	मां भाय् पुचः व लुजः पुस्तकालय, यल ।	यल ।	गोष्ठी
१४	११११२ गुँलाथ्व	नेपाल लिपि गुथि, यें ।	यें ।	बिचाः गोष्ठी
१५	११११२ गुँलाथ्व	यें नगरपालिकाया वडाअध्यक्षत ।	यें ।	वक्तव्य
१६	११११२ गुँलाथ्व ४	नेपालभाषा मंकाखलः, यल ।	तपुगाः, यल ।	विरोध सभा
१७	११११२ गुँलागा	नेपालभाषा खलः, वीरगंज ।	वीरगंज	विरोध प्रस्ताव

१.४ संस्कृत समाचार प्रकरणयात कयाः जूगु नेवाः गतिविधि

ल्याः	न्हिल्याः	ग्वसाःखलः	थाय्	ज्याभ्वः
१	११११५ चिल्लाथ्व १	रेडियो नेपाल सुझाव समिति	संचार मन्त्रालय	संस्कृतं नं समाचार बीत सुझाव दुथ्याःगु समितिया प्रतिवेदन मन्त्रीयात लल्हाःगु
२	११११५ चिल्लागा २	नेपालभाषा मिसा खलः	यैँ	विरोध वक्तव्य
३	११११५ चिल्लागा ४	हःपा गुथि	यैँ	विरोध वक्तव्य
४	११११५ चिल्लागा ५	नेपालभाषा मंकाःखलः	यैँ	विरोध वक्तव्य
५	११११५ चिल्लागा ८	नेपाल सांस्कृतिक गुथि	यैँ	विरोध वक्तव्य
६	११११५ चिल्लागा ९	मां भाय् पुचः	यल	गोष्ठी
७	११११५ चिल्लागा ९	विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि	ख्वप	विरोध वक्तव्य
८	११११५ चिल्लागा १४	स्वाँ पुचः	यैँ	विरोध वक्तव्य
९	११११५ चौलाथ्व ३	रेडियो नेपाल		थनिंनिसें संस्कृत समाचार प्रशारण
१०	११११५ चौलाथ्व ४	नेपालभाषा मंकाःखलः	यैँ	विरोध जुलुस व विरोध सभा
११	११११५ चौलाथ्व ५	नेपालभाषा मंकाःखलः	यैँ	उपप्रम माधव नेपालयात ज्ञापनपत्र
१२	११११५ चौलाथ्व ५	नेपालभाषा मंकाःखलः	यल	विरोध वक्तव्य
१३	११११५ चौलाथ्व ५	ज्यापु महागुथि	यैँ	विरोध वक्तव्य
१४	११११५ चौलाथ्व १०	पासा पुचः	ख्वना, यल	संचार मन्त्रीया पुतला च्याका विरोध प्रदर्शन
१५	११११५ चौलाथ्व १२	यल मंकाःखलः	यल	प्रशासन कार्यालयय् ज्ञापनपत्र
१६	११११५ चौलागा १२	नेपालभाषा मंकाःखलः, यैँ	यैँ	हस्ताक्षर मुंकेगु ज्याया शुरुवात ।
१७	११११५ चौलागा १२	नेपालभाषा मंकाःखलःयल	तपुगाः यल	विरोध सभा
१८	११११५ बछलागा ३	गथु पुचः, यैँ ।	यैँ	विरोध वक्तव्य
१९	११११५ बछलागा ७	नेपालभाषा मिसा खलः	यैँ	गोष्ठि मार्फत विरोध

१.५ संस्कृत समाचार प्रकरणयात कयाः जूगु जनजातिं याःगु संघर्षया ज्याभ्वःत

ल्याः	न्हिल्याः	ग्वसाःखलः	थाय्	ज्याभ्वः
१	विसं २०५१ फागुण २२	रेडियो नेपाल सुझाव समिति	संचार मन्त्रालय	समितिया प्रतिवेदन मन्त्रीयात लल्हाःगु
२		नेपाल जनजाति महासंघ	यें	विरोध वक्तव्य
३		किरात राई यायोक्खा	यें	विरोध वक्तव्य
४	विसं २०५१ चैत्र १६	नेपाल जनजाति महासंघ	यें	प्रधानमन्त्रीयात ज्ञापनपत्र
५	विसं २०५१ चैत्र २७	अनिवार्य संस्कृत प्रतिरोध संघर्ष समिति	यें	रेडियोया पुतला च्याका असनय् विरोध सभा
६	विसं २०५१ चैत्र २९	संघर्ष समितिया ग्वसालय्	यल ध्वाखा	रेडियोया पुतला च्याका विरोध
२	विसं २०५१ चैत्र ३०	नेपाली जनजाति महासंघ	यें	देया फुक्क जिल्ला प्रशासन कार्यालयय् विरोध पत्र लल्हात
३	विसं २०५१ चैत्र ३०	नेपाल जनजाति महासंघ	असं, यल	पुतला च्याका विरोध प्रदर्शन
४	विसं २०५२ बैशाख ४	अनिवार्य संस्कृत शिक्षा प्रतिरोध संघर्ष समिति	इतुंबहाः,यें	खुल्ला गोष्ठी सभा
५	विसं २०५२बैशाख ४	नेपाल जनजाति महासंघ	दे न्यंक	पुतला च्याका विरोध प्रदर्शन
६	विसं ०५२ बैशाख १७	नेपाल जनजाति महासंघ	दे न्यंक	हाकूगु ध्वाँय् ब्वय्का विरोध
७	विसं ०५२ बैशाख २४	नेपाल जनजाति महासंघ	यें	हाकुगु ब्यानर व मनूया मां हनाः विरोध प्रदर्शन ।
८	विसं ०५२ जेष्ठ १०	नेपाल जनजाति महासंघ	यें,चकं दबू	येँया खुल्लामंचय् विरोध सभा
९	विसं ०५२ असार १	अनिवार्य संस्कृत शिक्षा प्रतिरोध संघर्ष समिति	भोटाहिटी, यें	संचारमन्त्रीया पुतला च्याका विरोध प्रदर्शन
१०	विसं ०५२ असार ७	नेपाल जनजाति महासंघ	यें	प्रधानमन्त्री व मन्त्रीतय्त हाकुगु ध्वाँय् क्यना विरोध प्रदर्शन ।
११	विसं ०५२ श्रावण १९	नेपाल जनजाति महासंघ	यें	अन्तर्क्रिया ज्याभ्वः
१२	विसं ०५२ श्रावण ३०	नेपाल जनजाति महासंघ	सिंहदरवार	शान्तिपूर्ण धर्ना

१.६ स्थानीय निकायय् राष्ट्रिय भाषा छ्यलेमदैगु सर्वोच्च अदालतया आदेशया विरोधय् भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समितिया ग्वसालय् जूगु संघर्षया ज्याभ्वःत

ल्याः	न्हिल्याः	ग्वसाः	थाय्	ज्याभ्वः
१	११२८ चउलागा ५	संयुक्त संघर्ष समिति	यें	सर्वोच्चया आदेश व भाषा नीतिया खँय् गोष्ठी
२	११२८ बछलागा १	संयुक्त संघर्ष समिति	राजविराज	भाषिक अधिकार गोष्ठी
३	११२८ ञँलाथ्व ९	संयुक्त संघर्ष समिति	यें	ब्यानर ऱ्याली व जुलुस

१.७ *सर्वोच्च अदालतया अन्तरिम आदेशया विरोधय् नेवाः ख्यलय् जूगु संघर्षया ज्याभ्वःत*

ल्याः	न्हिल्याः	ग्वसाः खलः	थाय्	ज्याभ्वः
१	११२८ बछलाथ्व १०	संघर्ष समिति	स्थानीयविकास मन्त्रालय	मातृभाषाया विधेयक हयत मन्त्री प्रकाशमान सिंहयात ज्ञापनपत्र
२	११२८ बछलाथ्व १०	संघर्ष समिति	मालेया ज्याकू	मालेया अध्यक्षयात ज्ञापनपत्र
३	११२८ बछलागा ३	संघर्ष समिति	एमालेया ज्याकू	एमालेया अध्यक्षयात ज्ञापनपत्र
४	११२८ बछलागा ४	हःपा गुथि, असं	असं, यें	आमसभा
५	११२८ गुँलाथ्व ९	ज्ञानमाला भजन खलः	स्वयम्भ यें	कोण सभा
६	११२८ गुँलाथ्व १२		जनबहाः,यें	कोण सभा
७	११२८ गुँलागा ५	न्हू पुचः	भिंद्यत्वाः,यें	कोण सभा
८	११२८ गुँलागा ६	संघर्ष समिति	थाय्मरु, यें	कोण सभा
९	११२८ गुँलागा ८	संघर्ष समिति	यें	मोटरसाइकल ऱ्याली
१०	११२८ गुँलागा ८	हपाः गुथि	असं, यें	कोण सभा
११	११२८ गुँलागा ९	संघर्ष समिति, किपू	किपू	कोण सभा
१२	११२८ गुँलागा ९	नेवाः गुथि	ब्रम्हूत्वाः,यें	कोण सभा
१३	११२८ ञँलाथ्व १	मांभाय् पुचः	गाः बहाः	कोण सभा
१४	११२८ ञँलाथ्व १	लिधंसा पासा पुचः	ख्वनाः, यल	कोण सभा
१५	११२८ ञँलाथ्व २	नवरस पुचः थँ बही	थँबही, यें	कोण सभा
१६	११२८ ञँलाथ्व २	लिधंसा पासा पुचः	पुत्पुखुइ, यल	कोण सभा

१७	११११८ ञँलाथ्व ३		गाबुइ, यल	कोण सभा
१८	११११८ ञँलाथ्व ३	मंकाखलः यल	नकबहील,यल	कोण सभा
१९	११११८ ञँलाथ्व	मंकाःखलः यल	यल ध्वाखा	कोण सभा
२०	११११८ ञँलाथ्व ४	संघर्ष समिति	यैँ	वडाध्यक्षपिं नाप सहलह मुँज्या
२१	११११८ ञँलाथ्व ७	बौद्ध संघ, ख्वपः	कुचुबही,ख्वपः	वृहद मुँज्या
२२	११११८ ञँलाथ्व ७	मंकाखलः यल	भिन्द्यत्वाः,यल	कोण सभा
२३	११११८ ञँलाथ्व ७	मंकाखलः यल	चक्रबही, यल	कोण सभा
२४	११११८ ञँलाथ्व ७	मंकाखलः यल	क्वाःबहाः, यैँ	कोण सभा
२५	११११८ ञँलाथ्व ८	चक्रवर्द्धन मिजला पुचः	त्यागः, यल	कोण सभा
२६	११११८ ञँलाथ्व ८	मैत्री परिवार क्लब	क्वाःबहाः, यैँ	कोण सभा
२७	११११८ कौलाथ्व ४	लिजः कविता दबू	संचार मन्त्रालय	सरकारी संचार माध्यमय् पक्षपात यानाच्वंगुलिं ज्ञापनपत्र
२८	११११८ कौलाथ्व १५	संघर्ष समिति मध्यपुर	थिमि, ख्वपः	सहलह मुँज्या
२९	११११८ कौलाथ्व ३	नेवाः गुथि	ख्वपः	जुलुस व ऱ्याली व कोणसभा
३०	११११८ कौलागा ५	संघर्ष समिति नगदेश	नगदेश, ख्वपः	सहलह मुँज्या
३१	११११८ कौलागा १२	संघर्ष समिति	यैँ	तुच्चा ज्याभ्वः व सहलह
३२	११११९ कछलाथ्व १३	संघर्ष समिति, थिमि	थिमि	अन्तर्क्रिया ज्याभ्वः
३३	११११९ कछलाथ्व १५	संघर्ष समिति	नेका ज्याकू	नेका उपसभापतियात ज्ञापनपत्र
३४	११११९ पोहेलागा ४	संघर्ष समिति व पुं समाज	यैँ	संघर्ष सम्बन्धी सहलह मुँज्या
३५	११११९ पोहेलागा ५	संघर्ष समिति व कविता दबू	यैँ	संघर्ष सम्बन्धी सहलह मुँज्या
३६	११११९ पोहेलागा ६	संघर्ष समिति	यैँ	हाकूगु ब्यानर व विरोध पदयात्रा
३७	११११९ सिल्लागा ७	मिसा खलः	यैँ	संघर्ष सम्बन्धी सहलह मुँज्या

१.८ सर्वोच्च अदालतया अन्तरिम आदेशया विरोधय् वक्तव्य पिकापिं नेवाः खलः पुचःतय् धलः

ल्याः	खलः पुचःया नां	ल्याः	खलः पुचःया नां	ल्याः	खलः पुचःया नां
१	नेपालभाषा संघर्ष समिति	१७	नेपालभाषा मंकाखलः,यें	३३	नेपालभाषा मिसा खलः
२	भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति	१८	ज्ञानमाला भजन खलः, स्वयम्भू	३४	विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि
३	नेवाः खलः	१९	नेवाःगुथि	३५	लिपि थपू गुथि, यल
४	बौद्ध विहार संघ यल	२०	नेवाः सांस्कृतिक पुचः	३६	महाकाली ल्याय्म्ह पुचः
५	नेपालभाषा खलः हेटौंडा	२१	नेपालभाषा मंकाखलः यल	३७	ब्याँचुली सांस्कृतिक पुचः
६	उदाय समाज	२२	प्रजातान्त्रिक खलः	३८	मणिगल लय्पौ यल
७	युवा बौद्ध समूह	२३	संघर्ष समिति, बोडे	३९	नेपाल लिपि गुथि
८	कसाः तःधं गुथि	२४	इन्द्रेणी सांस्कृतिक समाज किपू	४०	पुं समाज
९	चकना साहित्य पाला	२५	युवा कपाली समिति	४१	मासंगाः नेवाः पुचः
१०	धर्मचक्र तःननी खलः	२६	नेपालभाषा न्ह्यसःलिसः कासा	४२	केन्द्रीय मानन्धर संघ
११	ज्यापु समाज	२७	भाषिक अधिकार दबू, ख्वप	४३	नेवाः देय् दबू
१२	ह्याउँ निभाः नेपालभाषा ग्वहालि पुचः	२८	नेपालभाषा मंकाखलः बांगलुंग	४४	श्री ज्याथा युवा तथा सामुदायिक विकास क्लब
१३	किकिंपा पुचः	२९	ब्याँचुली गुथि, यें	४५	नेपालभाषा साहित्य तःमुंज्या
१४	पलिस्था	३०	नेवाः खलः पोखरा	४६	गथु पुचः
१५	न्हू हिसु पुचः	३१	नेवाः महागुथि	४७	न्हू पुचः यें
१६	नेपाःखलः, अमेरिका	३२			

१.९ भाषा सम्बन्धी सर्वोच्च अदालतं बिउगु फैसला विरोधय् नेवाः ख्यलं याःगु संघर्षया धलः

न्हिल्याः	ग्वसाः खलः	थाय्	ज्याभ्वः
१११९ अनलागा २	संघर्ष समिति व नेवाः न्ह्यलुवाः व कार्यकर्तात	यैँ	नेवाःतय् स्वतस्फूर्त विरोध जुलुस
१११९ अनलागा ३	संघर्ष समिति/खलः पुचःत	यैँ	लालतिन जुलुस व विरोध सभा
१११९ अनलागा ४	संयुक्त संघर्ष समिति	यैँ	विरोध जुलुस व विरोध सभा
१११९ अनलागा ७	नेवाःतय् थीथी खलः पुचःत	सक्वः	विरोध प्रदर्शन
१११९ अनलागा ७	संयुक्त संघर्ष समिति	यैँ	हाकूगु ब्यानर ज्वना प्रदर्शन जुलुस
१११९ अनलागा ९	नेपालभाषा संघर्ष समिति	स्वनिगः	मोटरसाइकल ऱ्याली
१११९ अनलागा १०	ख्वपःया नेवाः खलः पुचःत	ख्वप	नेपालभाषा संघर्ष समिति स्वने ज्या
१११९ अनलागा ११	संयुक्त संघर्ष समिति	सौगः, यल	विरोध सभा
१११९ अनलागा १२	संघर्ष समिति	यैँ	सहलह मुँज्या
१११९ अनलागा १३	संघर्ष समिति	यल	विरोध जुलुस
१११९ तछलाथ्व ४	अध्ययन मण्डल	नागबहाः, यल	कोण सभा
१११९ तछलाथ्व ४	थिमिया नेवाः खलः पुचःत	थिमि	संघर्ष समिति स्वने ज्या
१११९ तछलाथ्व १०	संघर्ष समिति	यैँ	विरोध जुलुस नापं भद्रकाली धर्ना
१११९ तछलाथ्व १०	संघर्ष समिति	भद्रकाली	न्यागू बुँदाया मागपत्र सार्वजनिक
१११९ तछलागा ३	संघर्ष समिति	वंघ, यैँ	हाकूगु ध्वाँय् ब्वय्का विरोध सभा
१११९ तछलागा ८	संघर्ष समिति	यैँ	केलत्वालय् ग्वाहालि पुचः स्वनेज्या
१११९ तछलागा ८	संघर्ष समिति	भ्वाः बहाः, यैँ	मिसा ग्वाहालि पुचः स्वने ज्या
१११९ तछलागा ९	संघर्ष समिति किपू	किपू	ध्यबा म्हयेगु ज्या, प्रहरी हस्तक्षेप
१११९ तछलागा १२	तःननि ल्यायम्ह पुचः	तःननि, यल	विरोध सभा
१११९ तछलागा १२	जनचेतना पुस्तकालय	सिंहद्वाः	विरोध सभा
१११९ तछलागा १३	लिधंसा पुचः	द्यः ध्वाखाः	विरोध सभा

११११९ तछलागा १३	संघर्ष समिति यल	यल	मचा ग्वहालि पुचः स्वन
११११९ दिल्लाथ्व ५	संघर्ष समिति ख्वपः	ख्वपः	बिचाः गोष्ठी
११११९ दिल्लाथ्व ६	संघर्ष समिति	यें	नेवाः सांसदपिं नाप सहलह
११११९ दिल्लाथ्व ८	संघर्ष समिति यल	बुंगः, यल	संघर्ष समिति स्वने ज्या
११११९ दिल्लाथ्व ९	संघर्ष समिति ख्वपः	ख्वपः	एमाले महासचिवयात ज्ञापनपत्र
११११९ दिल्लाथ्व १३	संघर्ष समिति यल	खोना, यल	संघर्ष समिति स्वने ज्या
११११९ दिल्लागा ६	संघर्ष समिति ख्वपः	ख्वप	जेठ १८ यात हाकुगु न्हि हन
११११९ दिल्लागा ११	ग्वहालि मचाः पुचः	यलध्वाखा, यल	स्कूलया विद्यार्थीतय् जुलुस
११११९ दिल्लागा १४	संयुक्त संघर्ष समिति	रिपोटर्स क्लब,	पत्रकार सम्मेलन/गुंगू बुँदाया माग
११११९ दिल्लागा ३०	संघर्ष समिति, किपू	किपू	'विरोधया सः' नांया सांस्कृतिक ब्वज्या
११११९ गुंलाथ्व ३	संघर्ष समिति, ख्वपः	किपू	सांस्कृतिक ब्वज्या
११११९ गुंलाथ्व ८	संघर्ष समिति	यें	नेका सभापतियात ज्ञापनपत्र
११११९ गुंलाथ्व १३	संघर्ष समिति	यें	नेमकिपा नायःयात ज्ञापनपत्र
११११९ गुंलागा ९	संघर्ष समिति यल रत्नाकर महाविहार ल्याय्म्ह पुचः	भिन्छे बहाः, यल	स्वनिगः बन्दया नितिं कोण सभा
११११९ गुंलागा ३०	संघर्ष समिति यल	यल	अन्तर्क्रिया
११११९ ञँलाथ्व १	नेपालभाषा संघर्ष समिति	यें	स्वनिगः बन्दया बारे पत्रकार सम्मेलन
११११९ ञँलाथ्व १	संघर्ष समिति यल	यल	दौड जुलुस
११११९ ञँलाथ्व २	संघर्ष समिति	बसन्तपुर, यें	स्वनिगःया बन्दया नितिं प्रचार जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ३	संघर्ष समिति व न्हू पुचः	भिन्द्य त्वाः, यें	मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ३	खास्ति नेवाः पुचः व नेपाल तामांग घेदुङ्ग	जोरपाति, यें	स्वनिगःया बन्दया प्रचार यायत् जोरपाति-चाबही तक दौड जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ४	संघर्ष समिति व संयुक्त संघर्ष समिति	यें	स्वनिगःया बन्दया नितिं हाकूगु लँ फिना जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ४	संघर्ष समिति व संयुक्त	थाय्मदु, यें	स्वनिगःया बन्दया नितिं रिक्सा जुलुस

	संघर्ष समिति		
११११९ ञँलाथ्व ५	संघर्ष समिति	ओमबहाः, यँ	स्वनिगःया बन्दया नितिं मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ५	संघर्ष समिति	किपू क्वाच्वः	स्वनिगःया बन्दया नितिं मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ५	संघर्ष समिति यल	यलध्वाखा, यल	स्वनिगःया बन्दया नितिं मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ५	संघर्ष समिति, सक्वः	सक्व साल्खा	स्वनिगःया बन्दया नितिं मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ५	संघर्ष समिति	ख्वपः दतात्रय	स्वनिगःया बन्दया नितिं मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ५	संघर्ष समिति	थक्वाः, यँ	स्वनिगःया बन्दया नितिं मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ५	संघर्ष समिति	फम्पि, यँ	स्वनिगःया बन्दया नितिं मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ५	संघर्ष समिति	नगदेश, थिमि	स्वनिगःया बन्दया नितिं मशाल जुलुस
११११९ ञँलाथ्व ६ (२०५६ भदौ ३०)	संघर्ष समिति व संयुक्त संघर्ष समिति	स्वनिगः	स्वनिगःया बन्द

१.१० नेवाः जनजाति खः मखु खँय् पिदंगु च्वसू

च्वसूया नां	देशय्मरुभ्याः	सन्ध्या टाइम्स
जातं नेवाः राष्ट्र दय्कीमखु		डा. केशवमान शाक्य
जनजाति संदर्भ व भी नेवाःत		मल्ल के. सुन्दर
नेवाः जाति खः जनजाति मखु	प्रदीपमान श्रेष्ठ	
नेवाःत जनजाति मखु	कतःमतः स्यःस्य	
नेवाःया गौरवय् षडयन्त्र जुल	सम्पादकीय	
नेवाः राष्ट्र स्वरुपया समुदाय खः	पवित्रमान नकःमि	
नेवाःयात जनजाति धाःपिं फुक्कं वँय् खः	राजेशमान सिंह	
"जनजाति" अर्थय् सरकारं पलाः द्वंकूगु खँय्	काशीनाथ तमोट	
नेवाः समुदाय जनजाति दुने मलाः	धर्मरत्न शाक्य	
नेवाःत गुगुं हालतय् जनजाति मखु	सांसद रविन्द्रलाल श्रेष्ठ	
नेवाःत जनजाति मखु आदिवासी खः	नाति महर्जन, नायो, ज्यापु महागुथि	
जनजाति धलखय् लाय्बलय् जुइगु फाइदा		डा. केशवमान शाक्य

तँसा २

ज्ञापन/मागपौ

२.१ अन्तर कलेज नेपालभाषा साहित्य पालां जुजु महेन्द्रयात लःल्हायत १०८२ थिंलापाखे तयार याःगु मागपत्र ।

श्री ५ महाराजाधिराजया हजुरय्,
नारायणहिति लाय्कू,
यें, नेपाः ।

देनायः छलपोल,

भाषा शिक्षाया बिषय शिक्षा मन्त्रालयपाखें छःपिनिगु पवित्र इच्छाया विरुद्ध अशान्त वातावरण ब्वलनिकथं पलाः ल्ह्वनेत स्वयाच्वंगुलिं जिमिगु सःया च्यूताः मतसे उकियात क्वत्यलेगु कुतःकथं क्वय् बियागु बिषयस क्वय् बियाकथंया उजं जूगुलिं उगु मन्त्रालयय् मज्यूगु व मछिंगु खँयात कयाः तक्वः खँतय्त स्वयाबले न्यंहे मन्यंसे थःगु न्हापायाहे उजंयात नालाव‌ःगुलि सरकारयाके बिन्तियासे क्वय् न्ह्यथनागु बिषयय् क्वय् बियाकथं मन्त्रालयया नामय् उजं जुयाबिज्यायत फ्वनाच्वना ।

भाय्या हकय् क्वय् बियागु दसिकथं नेपालभाषा धयावयाच्वंगु खनेदु अथेहे थौंया सरकारंहे नेपालभाषा धकाः मान्यता बी धुंकूगुलिं आः वयाः शिक्षा मन्त्रालयपाखें त्रिभुवन विश्वविद्यालययात २०१८ बैशाख २९ स बियाहःगु सुचनय् "नेपालभाषा धकाः धाय्‌बले नेपाली राष्ट्र भाषानाप भ्रम जुइगुलिं आः तकया प्रचलित नां 'नेवारी' धकाः हे पाठ्यक्रमय् दुथ्याकाः ब्वंकेगु ब्यवस्था याय्‌गु" धकाः धयाहःगुलि त्रिविविया नेपालभाषा पाठ्यक्रम उप-समितिया कजि कविकेशरी चित्तधर 'हृदय'जुं विरोधयासें दसिनापतसें नेपालभाषा हे धाय्‌माः धकाः ब्यूगु सुझाव न्यनेगु मजू । थुकिं यानाः क्वय् बियाकथंया पंगः ब्वलंगु वाःचाय्‌कागु जुल ।

१. भ्रम ब्वलनी धाःगु सम्बन्धय् - नेपाली व नेपालभाषाय् गुकथं व गथे भ्रम ब्वलनी, थौंतक गन छु खँय् भ्रम ब्वलन धकाः क्यनेफुगु मदु । भारतय् हिन्दुस्तानी व हिन्दीया दथुइ गगुं भ्रम ब्वलन धकाः गुगुं विरोधया सः मवय्‌क न्ह्यानाच्वंगु दु ।

२. नेपालभाषायात आवंलि नेवारी धकाः धयाबीबलय् अन्तर्राष्ट्रिय ख्यलय् तकं भ्रम ब्वलंकि । पुलां पुलांगु फुक्क सफुती, अभिलेखय् तकं थ्व नां हीकेमालिगु जुइ ।

३. श्री ५ यात जुजुकथं व नेतायाकथं जक मखु द्यःयाकथं बीमाःगु पूजाआजा बौद्धतय् बिचापूजा, सम्यक भ्वय्, इत्यादिया ब्वनापतिइ, दानपत्रय् "अथः नेपालभाषा, अथः देशभाषा" धकाः संस्कृतं श्लोकया क्वसं थ्वहे नेपालभाषां च्वयाः द्यछाय्‌गु यानावयाच्वंगुलिं उगु ब्वनापौ व दानपत्र मदय्‌क उज्वःगु पूजाआजा तकं दिकेमालाः धर्मय् तकं हन्ता जुइगु संभावना दु ।

४. छ्चलाबुलाय् नेपालभाषाहे धयावयाच्वंगु दु धैगुया दसितः

क) अभिलेख

ख) ल्हातंच्वयातःगु सफूत

ग) पुलां भ्वंत/दानपत्र आदि

घ) घ्वानासफूत

ङ) थी थी भाय्या हनेबहःपिनि धापूत

५. मान्यताः

क) संस्था

ख) पत्रपत्रिका

ग) पाठचक्रमत

घ) दसिपौत

ङ) नगरपालिका

च) नेपाली भाषा प्रकाशन समिति

छ) गोरखापत्र

आज्ञाकारी

श्री ५ महाराजधिराजया हजूरय्,

नारायणहिति लाय्कू,

यें, नेपाः ।

देनायः सरकार,

शिक्षाया बिषयस शिक्षा मन्त्रालयपाखें छःपिनिगु पवित्रगु इच्छाया अःखः अशान्त वातावरण ब्वलनीकथं थःगु ज्याः खँ न्ह्याकूगुलिं जिमिगु सःया च्यूताः मतःसें क्वत्यलेगु खँयात कयाः छःपिनि न्ह्यःने बिन्तीयाय्या निति कन्या मन्दिर हाई स्कूलस जूगु मुंज्याय् मूपिं नेपालभाषा भाषीपिन्सं भाला व्यूपिं क्वय् न्ह्यथनापिनि छगू प्रतिनिधिमण्डलयात छःपिनि दर्शन भेटया ई फ्वनाच्वना ।

सरकारया आज्ञाकारी

हितकर वीर सिंह

प्रतिनिधिमण्डल

हितकर वीर सिंह	१	चित्तधर 'हृदय'	१
केदारमान 'व्यथित'	१	प्रेमबहादुर कसाः	१
सत्यमोहन जोशी	१	सूर्यबहादुर 'पिवा'	१
दुर्गालाल श्रेष्ठ	१	श्यामसुन्दर सँय्जु	१
सुदर्शन श्रामणेर	१	पूर्णनारायण प्रधान	१

स्रोतः (मल्ल; ११२०:८२)

२.२ च्वसापासां २०१९ जेष्ठ १६ गते श्री ५ महेन्द्रयात बिउगु स्मृतिपत्र

Deleted: ३

श्री ५ महाराजाधिराजको हजूरमा

स्मृति पत्र

सरकार,

आज सरकारको योग्य नेतृत्वमा राष्ट्रियताको ध्वजा उँचा गरी देशको उन्नति र प्रगतिको बाटोमा लम्कने भरमग्दूर प्रयास गरिरहेको छ । देशलाई नेतृत्वको आवश्यकता थियो र सरकारद्वारा पूरा भइरहेको छ । सरकारलाई हामीले राजाको रुपमा मात्र होइन, राष्ट्रिय नेताको रुपमा लिएका छौं । तर दुबै रुपमा सरकार देशका तमाम जनताको साझा होइबक्सिन्छ । अतः हाल नेपाल भाषालाई नेवारी भाषा भन्ने निर्णय श्री ५ को सरकारबाट भएको छ । यो नयाँ नामकरण कति कारणले भएको हो थाहा छैन । तर, यो भावुकतासंग सम्बन्ध राख्ने कुरा हुनाले अहिले सबै भाषा-भाषीहरुलाई एकै सूत्रमा बांधी सरकारको नेतृत्वको छत्रछायामा ल्याउनु पर्ने अवस्थामा यस्तो निर्णय गर्नु हतपताउने जरुरत थिएन ।

जगैदेखि प्रजातन्त्रको बलियो पार्नुपर्छ भन्ने सरकारको सदुप देश छ । संसारमा जताततै प्राथमिक शिक्षा मातृभाषामा लिन पाइन्छ र त्यसको नीम्ति सरकारबाट प्रोत्साहन पनि दिइन्छ तर श्री ५ को सरकार सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिले नेपाली भाषामा प्राथमिक शिक्षा दिने निर्णय गरेको छ भन्ने कुरा छ । यस्तो निर्णयले संसारमा प्रचलित नियमको विरोध भएको र सरकारको सदुपदेशको समेत उल्लंघन भएको देखिन्छ । अर्को कुरा, नेपालभाषालाई माध्यमिक कक्षामा अन्य भाषा मध्ये एउटा गरी मान्यता दिइएको छ तर संस्कृतलाई एस.एल.सी.मा अनिवार्य भाषा गरिदिएकोले नेपाल भाषालाई र अन्य भाषालाई पठन पाठनमा होइन कि पाठ्यक्रममा मात्र राखिने भाषा जस्तो व्यवहार गरी दिएकोले नेपालभाषालाई र अन्य भाषालाई उठ्न नदिने नीति हुन गएको छ । यसमा संशोधन हुन आवश्यक छ ।

अन्तिम कुरा नेपाली भाषाको उत्थान र उन्नतिको निम्ति श्री ५ को सरकारबाट अनेक सहायता तथा सुविधा प्रदान गरिएको छ ।

नेपालको विकास, नेपालको उन्नति र उत्थान भन्नु नै सबै नेपालीको विकास, उन्नति र उत्थान हो, जुन कुरो सरकारको हरेक घोषणा र भाषणमा पाउँछौ । नेपाली राष्ट्रियता पनि सबै नेपालीको एकतार्म निहित र निर्भर हुन्छ । सरकार नेपालको प्रतिक होइबक्सिन्छ । अतः सरकारबाट नेपालका तमाम जातिको संरक्षण गरी सबैलाई अंगाली बक्सनु पर्छ, जुन सरकारलाई बिन्ति गर्नुपर्ने कुरै होइन । नेपाली नेपालको राष्ट्रभाषा हो । यसले प्राथमिकता पाउन स्वाभाविक हो । तर अन्य भाषाले कुनै किसिमको सरकारी सहायता नपाउनु पनि मनासिब देखिन्दैन । नेपाल भाषा नेपालको प्राचीन र सांस्कृति भाषा भएकोले, अझ कुनै जमानामा देशभाषा, राष्ट्रभाषा समेत कहलाइसकेको भाषा हुनाले यस भाषाले कम से कम केही सरकारी सहायता अवश्य नै पाउनु पर्छ भन्ने हाम्रो सविनय बिन्ति छ । अझ अरु भाषालाई पनि सरकारी सहायता दिइ उन्नति र विकास गराउने तिर श्री ५ को सरकार लागेमा झन राम्रो हुनेछ । यसो भएमा नै नेपालको सर्वाङ्गीण विकास भइ, नेपाली राष्ट्रियता झन सुदृढ र सुगठित हुनेछ ।

सरकारको जय मनाउने- ...

स्रोतः (बज्राचार्य; ११०९:११२)

२.३ निक्वःगु खुसी बिउगु बिन्तिपत्र

श्री ५ महाराजधिराज सरकारया हजूरय्

बिन्ति पत्र

सरकार

२०१९ साल जेष्ठ १६ गते खुन्हु च्वसापासाया पुलांम्ह नायः केदारमान व्यथितया नेतृत्वया शिष्ट-मण्डलं सरकारया दर्शन यानाः छगू स्मतिपत्र लःल्हाःगु खः । उगु शिष्ट-मण्डलं संसारय् प्रचलित नियम व नीति कथं नेपालय् नं थःगु हे मातृभाषां प्राथमिक शिक्षा ब्वने दइगु व्यवस्था जूसा शिक्षाया विकास सहज व सुगम जुइ धकाः बिन्ति यानाबलय् "त्यो त हुनै पर्छ" धकाः सरकारपाखें हुकुम जूगु खः । सरकारपाखें ब्यूगु हुकुमया लिधंसाय् जिमिसं बियागु वक्तव्य रेडियो नेपाल, गोरखापत्र व मेमेगु पत्र-पत्रिकाय् प्रसार व प्रचार जूगु खः । अनेकताय् एकताया सूत्रं चिनाः राष्टयात क्वातुकेगु विवेकी सरकारया प्रजातान्त्रिक भावना व प्रजातन्त्रयात जगंनिसें बल्लाकेमाः धैगु उच्च बिचालं जनता खुसी जुया सरकारया भिं नालाच्वंगु दु ।

तर, नेपाली भाषा हे प्राथमिक शिक्षाया नं माध्यम जुइ धकाः शिक्षा विधानय् च्वयातःगु दु धैगु समाचार गोरखापत्र लगायत फुक्क पत्र-पत्रिकाय् पिदन । रेडियो नेपालं नं न्यंकल । उकिं थी थी भाषा-भाषीतय्त छगू कथंया नैराश्य ब्वलंकूगु दु ।

तर सरकार प्रति जिमिगु गुगु आस्था व विश्वास दु उकिया आधारय् सरकारपाखें शिष्ट मण्डलयात ब्यूगु तथ्यपूर्ण हुकुम सितिं वनी मखु व शिक्षा विभागं संशोधन यानाः प्राथमिक शिक्षा थःगु हे मातृभाषां काय् दइगु नागरिक अधिकारकया संरक्षण याना बिज्याइ धैगु जिमिगु विश्वास दु । २०१६ सालय् गजेटय् पिदंगु प्रादेशिक भाषाया माध्यमं प्राथमिक शिक्षा काय् दैगु मौखिक अधिकार सरकारया अध्यक्षताय न्ह्यानाच्वंगु श्री ५ या सरकारं हरण यात धैगु दोष अवश्यं लाका बिज्याइमखु धैगु जिमिगु पूरा आशा व भलसा दु ।

जिपिं सरकारया अनन्य अनुयायीपिं खः धैगु लिसा कयाः सरकारयात धयाच्वने मालीमखु । सरकारं निगाहा यानाः हुकुम जुया बिज्याःगु खँय् भलसा कयाः जिमिसँ थाय्थासय् न्ववाय्धुंगुलिं उगु हुकुम अःखः जू वंगु लाञ्छना फय्मालाच्वंगु खु । उकिं विवेकपूर्ण हुकुमयात कार्यान्वित याना बिज्याय्त जिपिं अनुयायीतय् सरकारयात सादर निवेदन दु । सरकार, जो निगाहा, जो हुकुम ।

सरकारया न्ह्याब्लें जय हनीपिं

न्हिल्या २०१९ साल भाद्र ५ गते रोज ३ शुभम् । सत्यमोहन जोशी

स्वयम्भू मञ्जुश्री प्रेमबहादुर कंसकार

काठमाण्डौ । कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान

कुञ्जबहादुर सिंह

स्रोतः (बज्राचार्य; ११०९:११४)

२.४ नेपालभाषा मंकाखलःया १०९९ दिल्लागाः १४ शनिवाःया मुँज्यां न्ह्यब्वःगु फिंछ्गू बुँदाया मागः

१. नेपालभाषा लिस्सें नेपाःया मेमेगु भाषाया पत्रिकानं रजिर्ष्ट्रड जुइमाः ।

२. नेपालभाषा व नेपाःया मेमेगु भाषायात नं रेडियो नेपालया दैनिक कार्यक्रमय् थाय् दय्माः । विज्ञापन सेवाय्नं समान व्यवहार जुइमाः ।

३. प्राथमिक शिक्षा मातृभाषां बीमाः ।

४. माध्यमिक स्तरय् अनिवार्य भाषास् नेपाःया प्रमुख भाषा मध्ये छता ल्ययाः ब्वने दय्माः ।

५. प्रज्ञा प्रतिष्ठान अन्तर्गत जुइगु ज्याखँय् नेपाःया ब्याक्क भाषं समानताया उपभोग याय् दय्माः ।

६. प्रसार विभागपाखें जुइगु ज्याखँ नेपालभाषा व नेपाःया मेमेगु भासंनं जुइमाः ।

७. विश्वभाषा क्याम्पसय् नेपालभाषानं दुथ्याय्माः ।

८. नेपाःया गुगुंनं भाय्या अनुसन्धान व शोधया नितिं इच्छुकपिन्त त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत एसियाली अध्ययन संस्थानं मान्यता बीमाः ।

९. नेपाःया विभिन्न भाषाया प्रतिभा सम्पन्न व्यक्तिपिनिगु किपा तयाः हुलाक टिकट पिथनेमाः ।

१०. अदालतय् थःगु भासं न्ववाय्गु, वकालत याय्गु व सरकारी कार्यालय्स थःगु भासं निवेदन तय्गु अधिकार दय्माः ।

११. नेपाल संवत्यात नेपाःया राष्ट्रिय संवत् कथं सरकारं नालाकाय्माः ।

स्रोत - (मल्ल; ११२०:८२)

२.५ संविधान सुझाव आयोगयात विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथिं लःल्हाःगु सुझाव

हनेबहम्ह नायोजू न्हिल्याः १० दिल्लाथ्व १०११

संविधान सुझाव आयोग　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　१८ आषाढ २०४७

राष्ट्रिय सभागृह, यँ ।

छिस्कर,

देशया न्हू निर्माण ज्वित्यंगु संविधानया लागि क्वे च्वयाकथंया स्वंगु सुझावत बियाच्वना, आशा दु संविधान दय्केगु इलय् अवश्य नं बिचाः यानादी ।

सुझावतः

१) भाषा समानता

झीगु दे छगू बहुभाषीय दे खः । जिमिगु बिचाः दु छगू बहुभाषीय देशं दुनेगु फुक्क भाय्यात समान रुपं स्वय्मा, स्वितं पक्षपात याय्मज्यू । छाय्धासां भाषिक पक्षपातं विभिन्न भाषाभाषी जनतातय्गु दथ्वी दय्माःगु राष्ट्रिय समझदारीयात बुलुकी गुकिंयाना राष्ट्रिय एकता तक्कं छ्वासुइ । नापं छगू बहुभाषीइ देशं गुगुं छगू भाय्यात जक कय्च्याय्गु व मेमेगु भाय्यात उपेक्षा याय्गु थ्व गुगुं कथं नं न्यायपूर्णगु ज्या नं मखु । उकिं जिमिगु सुझाव दु न्हू निर्माण ज्वित्यंगु संविधानय् दे दुनेया फुक्क भाय्तय्गु समान हक, समान मान्यता व विकासया समान अवसरया प्रत्याभूति दय्मा ।

तर भाषा समानता धाय्साथ थुकियात व्यवहारय् छ्यलेगु सन्दर्भय् यक्को न्ह्यसःत दं वय्फु । गथे कि राष्ट्रभाषा, माध्यम भाषा व कार्यालय भाषाया बारे, विभिन्न भाषाया लागि राज्यकोषया उपयोगया बारे शिक्षा बीगु लागि प्रयोग याय्गु भाय्या बारे आदि । खय्त ला थ्व फुक्क खँया लागि लिपा माःकथंया नियम कानून हे दय्का व्यवस्था याय्माः । अथेसा भाषा समानताया खँयात प्रष्ट याय्गुया लागि थ्वखं तय्गु बारे नं छुं न्ह्योब्वया च्वना ।

जिमिगु बिचादु दे दुनेया फुक्क जनजातीय भाषात हे राष्ट्रिय भाषात जूगुनिं गुगुं छगू निगू भाय्यात जक राष्ट्रभाषा धकाः धैच्वनेगु आवश्यक मखु । माध्यम भाषाया सम्बन्ध थज्यागु भाय् धैगु थःथम्हं हे विकास जुया वैगु भाय् जूगुनि थुकिया बारे नं थुगु भाषा हे माध्यम भाषा ज्विधकाः धैच्वनेगु आवश्यक मजू । तर सरकारी ज्या सञ्चालन याय्गुया लागि धाःसा कार्यालय भाय्या आवश्यकता ज्वि । थौंया अवस्थाय् झीगु देया लागि गुगु भाय्यात ल्यय्गु ? धैगु थ्व फुक्क खँत क्वछिगु लागि सम्बन्धित क्षेत्रयापिं विशेषज्ञतय्गु हे छगू आयोगया गठन याय्माः धैगु जिमिगु बिचाः दु । तर कार्यालय भाय्या रुपय् न्ह्यागु हे भाय्यात ल्यःसां जनतातय्सं राज्यनापं सम्पर्क तइबलय् धाःसा थःथःगु मांभासं सम्पर्क तय्फैगु व्यवस्था नं जुयाच्वनेमाः धैगु नं जिमिगु बिचाः दु ।

भाषातय्गु लागि राज्यकोषया उपयोगया बारे जिमित लगेजू दे दुनेया फुक्क भाय्तय्गु थःथःगु विशिष्ट आवश्यकता कथं थ्व ज्या ज्वीमा । थौं झीथाय् गुगुं भाय् तनावनाच्वंगु स्थितिइ दु, थ्व बाहेक झीथाय् गगुं भाषात थज्याःगु नं दु कि थःथःगु हे विशेष महत्व नं दु- साहित्यिक आधारय्, सांस्कृतिक आधारय् यक्को मनूतसें थूगुया आधारय् आदि । उकिं राज्यकोषण उपयोग याय्बलय् थ्व विभिन्न भाषातय्गु थःथःगु स्थितिगत आवश्यकता समस्यागत आवश्यकता व विशिष्ठ महत्वया आधारय् याय्मा

धैगु जिमिगु बिचाः दु । धाय्‌कि भाय्‌तय्‌गु प्रचारया खँ वल । थुकिया लागि जिमित लगय्‌जु न्हापां तनावनाच्वंगु भाषायात नि प्राथमिकता बीमाः । अथे हे लिपि व व्याकरणया विकासया लागि ज्या याय्‌गु खःसा न्हापां लिपि व व्याकरण हे मदुगु भाषायात निं बःबीमाः । अथेहे हानं धाय् प्रकाशनया लागि बजेट छुटेयाय्‌बले विभिन्न प्रकाशन सुविधात दुगु भाषातय्‌त स्वयां फतिफक्को थज्याःगु सुविधात मदुगु भाषातय्‌त नि अप्पो ध्यानय् तय्‌माः । तर थ्व फुक्क ज्या जुयाः नं हानं राष्ट्रिय हितया न्ह्योने मेमेगु फुक्क खँत स्वतः गौण जुयावनी । जिमित लगय् नं जु राज्यकोषया उपयोग थुगुकथं थ्व फुक्क खँयात ध्यानय् तया याय्‌माः ।

तर थनथाय् लाक्क भाषा समानताया सन्दर्भय् हे मेगु छगू खँ नं, जिमित न्ह्यनथे मास्तिव । व खँ छु धाःसा रेडियो, टि.भी. आदि प्रचार माध्यमय् देया थी थी भाषातय्‌त थाय् बीगु विभिन्न भाषाय् नं पुरस्कार आदिया व्यवस्था याय्‌गु, छगू व्यापक नीतिया आधारय् थज्यागु ज्यात नं नापनापं तुं जुयावनेमाः ।

भाषा हेया सन्दर्भय् शिक्षाया लागि प्रयोग याय्‌गु भाषाया बारे जिमित छु धाय् मास्तिव धाःसा आःया लागि कमसेकम प्राथमिक शिक्षाय्‌नि थःथःगु मातृभाषा बीमा लिपा, फुक्क भाय्‌तय्‌गु विकास यानायंकेगु क्रमय् सक्षम जुयावंलिसे च्वेया शिक्षा नं थःथःगु मां भाषं बीगु नीति दय्‌माः । प्राथमिक शिक्षा स्वया च्वेया शिक्षाया सम्बन्धय् जिमित लगय् जु आःयात थ्वज्यागु शिक्षा कार्यालय वा थुपिं निगू भाषं बीमाः ।

२) जातीय समानता

झीगु दे छगू बहुभाषीय दे जक मखु छगू बहुजातीयापिं मनूत च्वनाच्वंगु थ्व देशय् जातिया आधारय् नं गुगुं कथंया पक्षपात ज्वी मज्यू धैगु जिमिगु बिचाः दु । छाय्‌धाःसा जातिया आधारय् ज्वीगु पक्षपातं नं देया राष्ट्रिय समझदारीयात बुलुकी अलय् नापं देया राष्ट्रिय एकतायात व्छासुकी । थ्व बाहेक जातिया आधारय् ज्वीगु पक्षपात नं छगू तःधंगु अन्याय खः नापं थौंया ईयात तस्सकं मल्वय् धुंगु ज्याखः । उकि जिमिगु निगूगु सुझाव दु - न्हू निर्माण ज्वीत्यंगु संविधानय् दे दुनेया फुक्क जातितय्‌गु समान हक, समान मान्यता व विकासया समान अवसरया नं प्रत्याभूति दय्‌माः ।

३) धर्म निरपेक्षता

झीगु दे बहुभाषीय व बहुजातीय जक मखु बहुधर्मीय दे नं खः । तर धर्म धैगु मनूतय्‌गु व्यक्तिगत आस्था व विश्वासया खँ खः । उकिं थज्यागु खँय् राज्य तःक्यनेमज्यू धैगु जिमिगु बिचाः दु । छाय्‌धाःसा राज्यं हे गुगुं धर्मया समर्थन वा विरोधयात धाःसा वं समग्र देया मनूतय्‌गु नेतृत्व गथेयाना याय्‌फै ? देया फुक्क मनूतय्‌त छपं छधीयानाः गथेयानाः न्ह्योज्याके फै ? उकिं जिमिगु स्वंगूगु सुझाव दु - न्हू निर्माण ज्वीगु संविधान धर्मपाखें निरपेक्ष ज्वीमाः, गुगु नं धर्मया पक्ष विपक्ष च्वने मज्यू । थुकिया लागि थःथःगु आस्था व विश्वास अनुसार धर्म मानेयाय्‌गु धार्मिक स्वतन्त्रताया व्यवस्था ज्वीमा नापं देयात गगुं छगू जक धर्मया दे धैगु थेंज्यागु व्यवस्था संविधानय् दय्‌मज्यू । तर धर्मया सम्बन्धय् छगू छु खँ नं न्ह्यमथँसे मज्यूगु ताय्‌काच्वना धाःसा झीथाय् विभिन्न डर, त्रास, झुठ्ठा आवश्वासन व आर्थिक प्रलोभनं

नं धर्म परिवर्तन यानाच्वंगु धैगु नं न्यनेदु । थ्व निश्चयनं ठीकगु ज्या मखु । उकिं थज्याग‌ु ज्या याय् मजिइकेगु लागि छगू प्रावधान नं न्हूगु संविधानय् दय्‌माःगु जिमिसं चाय्‌काच्वना ।

हनेबहःम्ह नायोजु, च्वय् गुगु स्वंगू खँत जिमिसं न्ह्यथना व स्वंगू खँत तस्सकं सम्बेदनशील खँत खः । मनूतय्‌गु नुगलय् तस्सकं याकनं ध्वेपीगु थज्यागु खँतय्‌गु बारे छगू युक्तिसंगत, न्यायोचित व दूरदर्शितापूर्णगु नीति नालेगु तस्सकं हथाय्‌ज्वीधुंगु जिमिसं ताय्‌काच्वना । उकिं हे न्हू निर्माण ज्वीत्यंगु संविधानय् च्वय् न्ह्यथनाकथंया व्यवस्थाया लागि थ्व सुझाव पौ च्वयाच्वना ।

हानं छक आशयाय्, जिमिगु सुझावतय्‌गु बारे छिकपिनिगु आयोग अवश्य नं बिचाः यानादी ।

छिम्ह

त्रिरत्न शाक्य — गोविन्दमान श्रेष्ठ

न्वकु — नायो

स्रोतः (बज्राचार्य; ११२४:८६-८८)

२.६ प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीयात १११५ सिल्लाथ्वः १४ खुन्हु लःल्हागु मागपत्र

हनेबःम्ह प्रधानमन्त्रीजु — नेसं १११५ सिलाथ्व
१४
प्रधानमन्त्रीया सचिवालय, — फाल्गुण २
गते
सिंहदरवार, यैं ।

मूखँः नेपालभाषा भाषीपिनि माग ।

हनेबःम्ह प्रधानमन्त्रीजु,

जिपिं नेपालभाषा भाषीतय् प्रतिनिधित्व यानावयाच्वनागु थी थी लागा व थाय्‌या खलः पुचःयापिन्सं नेवाः जाति व भाषा अले उमिगु संस्कृतियात कयाः मंकाःकथं वाःचाय्‌कागु मागत छता छतायानाः छि थाय् न्ह्यब्वयागु जुल ।

गुलिफत उलि याकनं पूवंकेगु नितिं न्ह्यब्वयाच्वनागु सकतां मागयात कयाः हनेबःम्ह प्रधानमन्त्रीजुं माःगु उजं बीगु ज्या जुल धाःसा नेपाःया संविधान - २०४७ पाखें प्रत्याभूत बहुभाषिक, बहुधार्मिक व बहुजातीय नेपाः देया जिपिं नेवाः समुदायनं राष्ट्रिय मूल प्रवाहयादुने दुथ्याःगुकथं वाःचाय्‌केगु अवसर चूलाइगु धकाः भलसा कयाच्वना ।

सुभाय्

प्रतिनिधिमण्डलः

नायः	नेपालभाषा मंकाखलः येँ,	पद्मरत्न तुलाधर
नायः	नेवाः राष्ट्रिय सम्मेलन ग्वसाः खलः	भक्तिदास श्रेष्ठ
नायः	च्वसापासा	डा. कमलप्रकाश मल्ल
नायः	नेपालभाषा परिषद	सत्यमोहन जोशी
नायः	नेपालभाषा मंकाखलः, यल	भुवनेश्वर जोशी
नायः	विराट नेपालभाषा साहित्य गुथि	त्रिरत्न शाक्य
नायः	अन्तर क्याम्पस नेपालभाषा साहित्य पाला	रत्न वीर शाक्य
सदस्य सचिव	नेपालभाषा एकेदमि	मल्ल के. सुन्दर
सचिव	नेपालभाषा मंकाखलः	नरेश वीर शाक्य
नकिं	नेपालभाषा मिसा खलः	डा. ज्योति तुलाधर
महासचिव	नेपालभाषा मिसा खलः	डा. चुन्दा बज्राचार्य
सांसद	येँ क्षेत्र नं - ७	मा. कृष्ण गोपाल श्रेष्ठ

१. नेपाःया थःगु राष्ट्रिय महत्वं जाःगु नेपाल संवत्यात सरकारी मान्यता बिसें न्हिथंया छ्यलाबुलाय् हय्माः ।

२. सरकारी संचार माध्यमं नेवारी भाषा धकाः धयावयाच्वंगुयात नेपालभाषा धाय्माः ।

३. नेपाल लिपिया नापनापं राष्ट्रिय महत्व दुगु लिपितय्गु संरक्षण सम्बर्द्धन राष्ट्रिय स्तरं याय्गु विशेष व्यवस्था जुइमाः ।

४. विद्यालय स्तरया कक्षा प्यंगूनिसें दुथ्याकातःगु अनिवार्य संस्कृतयात उघ्रिमय् रद्द यानाः अनिवार्य याय्गु दिकेमाः ।

५. नेपालभाषा एकेदमियात मान्यता बीगु भ्वलय् थ्व सम्बन्धय् छगू बिस्कं विधयेक संसदपाखें क्वछिनाव्यू ।

६. नेवाः समुदायया थःगु साँस्कृतिक ज्याभ्वः न्ह्याकेत तःदँ न्ह्यवनिसें न्ह्याकावयाच्वंगु दबूछेँ धस्वाकेगु ग्वसालय् तिबः बीकथं राज्ययापाखें माःगु थाय् व बजेटया व्यवस्था जुइमाः ।

७. नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानं नेपालभाषाया मौलिक कृति व अनुवाद प्रकाशन याय्गु, प्रज्ञासभाय् नेपालभाषा विज्ञ व थुगु भाषाया साहित्य व कलाकारपिं नं दुथ्याकेगु वैधानिक व्यवस्था व प्रतिष्ठानयापाखें लःल्हाइगु थी थी सिरपाः थ्व ख्यःया मनूतय्तनं बीगु जुइमाः ।

८. थौंया संविधानय् नेपाः दुने ल्हाइगु थी थी मांभाय्यात राष्ट्रिय भाषाकथं मान्यता बियातःकथं उगु राष्ट्रिय भाषात छु छु खः व उकिया स्तर व ख्यः छु खः धैगु खँ संविधानया दुने बिस्कं अनुसुची तयाः दुथ्याकेमाः ।

९. थुगु थी थी माग व सुविधा राज्यस्तरं व्यवस्था याय्गु भ्वलय् नेपालभाषायात थें देया मेमेगु भाषायात नं माःकथं थाय् बियाः समानताया नीतियात व्यवहारिककथं नालाकाय्माः ।

क) प्राथमिक शिक्षा अनिवार्ययासें नेपाःया थी थी भासं शिक्षा बीगु व्यवस्था राज्यस्तरं जुइमाः नापं फुक्क शैक्षिक तहलय् थःथःगु मांभाय् भर्नाकुलर भाषायाकथं ब्वंके दय्माः ।

ख) लोकसेवा आयोग व थी थी सरकारी संघ संस्थानय् पदपूर्तीया निंतिं काइगु आन्तरिक व बाह्य परीक्षाय् भाय् व प्राविधिक विषय त्वःताः मेगु विषय थःथःगु मांभासं बीदइगु व्यवस्था जुइमाः ।

ग) सामान्य प्रशासन मन्त्रालयं न्हापाथें लोकसेवा आयोग दुनेया थी थी पदया बढुवा याइबले ल्याः खाइगु ल्याखय् नेपालभाषा साहित्य विषयस एम. ए. व पी.एच.डीपिन्त न्हापा थें मान्यता बीमाः ।

घ) स्थानीय निकायय् (वडा, गाविस, नगरपालिका) मांभाय्या माध्यमं ज्या न्ह्याकेगु व्यवस्था व राज्यस्तरं प्रसारण याइगु सार्वजनिक महत्वया फुक्क समाचार नेपालभाषां नं प्रसारण याय्माः ।

१०. एन.टी.भी.या प्रसारणय् नेपालभाषां समाचार व मनोरञ्जनात्मक व शिक्षामूलक ज्याभ्वः दुथ्याकेमाः ।

११. रेडियो नेपालं न्हापा थें नेपालभाषाया मनोरञ्जनात्मक व शिक्षामूलक ज्याभ्वः प्रसारण जुइमाः ।

१२. रेडियो नेपालं नेपालभाषां प्रसारण जुइगु समाचारया ई १० मिनेटयासें थुकिया निंतिं माःपिं रेडियो पत्रकारपिं चूलाकाब्यू ।

स्रोतः (मल्ल; ११२०:८७-९०)

२.७ संचार मन्त्री राधाकृष्ण मैनालीयात ११११ कछलागा १० खुन्हु लःल्हाःगु मागपत्र

हनेबःम्ह मन्त्रीजु
श्री ५ या सरकार
संचार मन्त्रालय
सिंहदरवार, यँ ।

मूखँ- नेपाल संवत व नेपालभाषायात थाय् बीगुबारे ।

हनेबःम्ह मन्त्रीजु,

जिपिं नेपालभाषाया थी थी खलः पुचःया प्रतिनिधिपिं छिनाप क्वय् न्ह्यब्वयाःगु मागत उघ्रिमय् पूवंकाबीगु निंतिं इनाप याःवयाच्वनागु जुल ।

मागतः

क. नेपाल संवतया ऐतिहासिक मूयात नालाकासें फुक्क सरकारी संचार माध्यमया प्रसारण व प्रकाशनय् नेपाल संवतया माःकथं छचय्केगु जुइमाः ।

ख. नेवाःतय्सं मांभाय्कथं न्ववानाच्वंगु भाय् नेपालभाषा खः । थ्व भाय्यात नेपालभाषाकथं म्हसीकावयाच्वंगु खः आपालं ऐतिहासिक ज्वलंनं क्यं । उकिं थ्व भाय्यात नेपालभाषाया पलेसा

मेगु गुगु नामं सरकारी संचार माध्यमय् यानावयाच्वंगु छ्यलाबुलायात दिकाः थ्वया थःगु हे नां नेपालभाषा हे धाय्केगु जुइमाः । लुमंकेबहःगु खँ खः, २०५२ भदौबलय् उब्लेया प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीजुया अध्यक्षताय् च्वंगु मन्त्रीपरिषदया मुंज्यां नं थ्व सम्बन्धय् माःगु क्वछी धुंकूगु दु ।

ग. रेडियो नेपालया सुथसिया प्रसारणय् न्हिथं नेपालभाषाया समाचार बुलेटिन प्रसारणयात आःतक न्यागू मिनेटया जक ई फ्यानातःगुली उकियात झिगू मिनेटयानाः उकियात माःगु जनशक्ति नं चूलाकाबीमाः ।

घ. नेपाल टेलिभिजनया प्रसारणय् नेपालभाषाया माध्यमं सूचनामूलक, मनोरञ्जनात्मक, साँस्कृतिक व साहित्यिक ज्याभ्वःया नितिं छगू ई क्वछीमाः । थ्वलिसें नियमितकथं नेपालभाषाया समाचार बुलेटिन प्रसारणया नं व्यवस्था याकनं जुइमाः ।

ङ. रेडियो नेपालपाखें प्रसारण जुइगु साहित्य संसार व टेलिभिजनं प्रसारण जुइगु अभिव्यक्ति ज्याभ्वलय् नेपालभाषाया साहित्यिक गतिविधियात नं माःगु थाय् बीमाः ।

च. सरकारी स्वामित्वय् दुगु फुक्क संचार माध्यमय् नेवाःतय् नखः चखःया ई ब्यकथंया माःमाःगु ज्वलं प्रसार प्रसारण याय्गु ज्या जुइमाः ।

छ. सरकारी स्वामित्वय् दुगु संचार माध्यमं आःतक नेपालभाषाया ज्याभ्वःया समाचार संकलन व प्रचार प्रसारय् नालावयाच्वंगु उदासिन स्थितियात मदय्के माः ।

प्रतिनिधिमण्डलः

सत्यमोहन जोशी	नायः	नेपालभाषा परिषद्
डा. कमलप्रकाश मल्ल	नायः	च्वसापासा
पद्मरत्न तुलाधर	नायः	मंकाखलः
दुर्गालाल श्रेष्ठ	नायः	नेवाः गुथि
उत्तम नारायण श्रेष्ठ	नायः	नेसं १११९ न्हूदँ ग्वसाः खलः
मल्ल के. सुन्दर	कजि	नेपालभाषा संघर्ष समिति
नरेशवीर शाक्य	छ्याञ्जे	नेवाः देय् दबू

१११९ कछलागा १०

स्रोतः (मल्ल; ११२०:८२)

२.८ नेवाः देय् दबूया ने.सं. १११९ गुंलाथ्व ४ व ५ खुन्हु पारित याःगु गुंगू बुँदाया माग

१) नेपाःया थःगु हे महत्व जाःगु नेपाल संवतयात सरकारी मान्यता बियाः न्हिथं छ्यलाबुलाय् हयेमाः ।

२) सरकारी संचार माध्यमं 'नेवारी भाषा' धयावयाच्वंगु यात 'नेपालभाषा' धायेमाः ।

३) नेपाल लिपिया लिसें राष्ट्रिय महत्व जूगु लिपितय्‌गु संरक्षण सम्बर्द्धन राष्ट्रियस्तरय्‌ यायेगु विशेष व्यवस्था यायेमाः ।

४) कक्षा ४ निसें दुथ्याकातःगु अनिवार्य संस्कृतयात तत्काल रद्द या ।

५) नेपालभाषा एकेडेमिया विधेयकयात मान्यता बीगु ल्याखं छगू ब्यागलं हे विधेयक संसदं पास याः ।

६) नेवाः पुचलं थःगु साँस्कृतिक गतिविधि न्ह्याकेत दं दँ निसें न्ह्यथना वयाच्वंगु दबूछँ दयेकेत सरकारं थाय्‌ व बजेटया व्यवस्था यानाब्यू ।

७) नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानं नेपालभाषाया मौलिक कृति व अनुवाद प्रकाशन, प्रज्ञासभाय्‌ नेपालभाषाया विज्ञ व थ्व भाषाया साहित्यकार व कलाकारयात दुथ्याकेगु संवैधानिक व्यवस्था यायेमाः लिसें प्रतिष्ठानं इनाः वयाच्वंगु थी थी सिरपा थुगु क्षेत्रयापिंत नं बीमाः ।

८) संविधान २०४७ नं नेपालं दुने न्ववाइगु भाय्‌ मां भाय्‌यात राष्ट्रिय भाषाया रुपय्‌ मान्यता ब्यूथें तुं छु छु भाय्‌ राष्ट्रिय भाषा खः, उकिया संवैधानिक स्तर छु खः ? लागा छु खः धइगु खँ संविधान दुने हे छगू ब्यागलं अनुसूचि दयेकाः स्पष्ट याः ।

९) क) प्राथमिक तगिं तक नेपाःया थी थी भाषां शिक्षा बीगु व्यवस्था राज्यं हे यानाब्यु । व दक्वं तहलय्‌ थःथःगु मां भाय्‌ भर्नाकुलर भाय्‌या रुपय्‌ ब्वने दइगु व्यवस्था यायेमाः ।

ख) लोक सेवा आयोग व थी थी सरकारी संघ संस्थाय्‌ पदपूर्तिया नितिं आन्तरिक व खुल्ला परीक्षाय्‌ भाषा व प्राविधिक विषय बाहेक मेगु दक्वं थःथःगु मां भाषां बी दयेमाः ।

ग) सामान्य प्रशासन मन्त्रालयं न्हापा थें तुं लोक सेवा आयोग अन्तर्गत थी थी थासय्‌ बढुवा यायेबलय्‌ स्वायेयंकीगु ल्याः नेपालभाषा साहित्य बिषयस एम. ए. व पी. एच. डी. यानाः तःपिनिगु ल्या नं स्वाये माः ।

घ) स्थानीय निकालय्‌ मां भाय्‌या माध्यमं ज्याखँ याये दइगु व्यवस्था व राज्यस्तरं प्रसार याइगु सार्वजनिक महत्वया दक्वं समाचार नेपालभाषां नं बीगु व्यवस्था याः ।

१०) नेपाल टेलिभिजनया प्रसारणय्‌ नेपालभाषां समाचार, मनोरञ्जनात्मक, शिक्षामूलक ज्याझ्वः दुथ्याकी ।

११) रेडियो नेपालं न्हापा थें नेपालभाषां शिक्षामूलक व मनोरञ्जनात्मक ज्याझ्वः दुथ्याकेमाः ।

१२) रेडियो नेपालं नेपालभाषां बियावयाच्वंगु समाचार १० मिनेट यायेमाः थुकिया नितिं बांलाक सःम्ह रेडियो पत्रकारया व्यवस्था याः ।

स्रोतः (सन्ध्याटाइम्स; ४:२७९)

२.९ नेपालभाषा संघर्ष समितिं १११९ तछलाथ्व १० खुन्हु सार्वजनिक याःगु मागपत्र

नेपालभाषा संघर्ष समितिया

विज्ञप्ति

यैं महानगरपालिका व राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिल्ला विकास समितिपाखें मातृभाषायात थःथःगु लागाय् नेपाली भाषाया नापनापं थप अधिकारिक भाषाकथं ब्यूगु मान्यता बदर याय्गु यानाः सर्वोच्च अदालतया थ्व हे २०५६ जेष्ठ १८ गते च्वंगु न्यायाधीशद्वय कृष्णजङ्ग रायमाझी व टोपबहादुर सिंहया मंकाः इजलाशं गुगु आदेश जारी यगु खः व नेपालभाषा व मैथलिभाषानापं नेपाःया फुक्क गैर नेपाली भाषाभाषीतय्गु थःगु मां भाय् ल्हाय्गु समानता अधिकार कुन्थित जूवंगु दु । सर्वोच्चया आदेशं नेपाः थेंज्याःगु बहुभाषिक, बहुजातीय मुलुकया जनता दथुइ समानताया प्राकृतिक न्यायया सिद्धान्त पालना याय्त स्वःगु खनेमदु । विश्वव्यापी मानव अधिकारया मूल्य व मान्यतायात तप्यंक हाचां गाय्गु ज्या नापं जूवंगुलिं सर्वोच्चया आदेश अविलम्व बदर योग्य जू । मूल कानूनकथं दय्काःगु नेपालया संविधान २०४७ स व्यवस्था जूगु गुलिखे प्रावधानत हे नेपाल थेंज्याःगु बहुभाषिक व बहुजातीय मुलुकया परिप्रेक्ष्यय् तसकं विभेदपूर्ण जुयावःगुलिं उकियात विश्वव्यापी मानवअधिकार सम्बन्धि घोषणा पत्रया मर्म व भावनाकथं संशोधन वा सुधार मयात्तले नेपाः दुने विद्यमान जाति, भाषा व धार्मिक असमानताया समस्या स्थायी रुपं समाधान जुइ फइमखु ।

नेपाःया विविधतायुक्त समाजय् राष्ट्रिय एकताया आधार धयागु फुक्कं जनताया दथुइ समानता लिधंसाय् भातृत्वपूर्ण सद्भाव व ग्वाहालिया वातावरण कायम जुइगु खः । तर वर्तमान संविधान सभाय् दुथ्याःगु थी थी विभेदपूर्ण धारा, उपधारात संशोधन वा सुधार मयात्तले थ्व पूर्वाधार गुगुं अवस्थाय् तयार जुइ फइमखु धइगु जिमिगु ठहर जूगुलिं वयागु समयानुकुल अविलम्ब संशोधनया लागि जिमिसं जोडदार माग याना । थथे भाषा, जातिया सम्बन्धय् हाल मुलुकय् खनेदुगु संवैधानिक अन्यौल अन्त्य याय्या लागिं राजनीतिक रुपय् पहल याय्माः धकाः महसूस याना हे थुगु संघर्ष समितिं वंगु २०५५ बैशाख २० गते सम्मानीत संसदया फुक्कं सांसदतय्त ज्ञापनपत्र बियाः माःगु विधेयक न्ह्यब्वय्त न्ह्यब्वय्केत उगु इलय्निसें सः थ्वय्का वयागु खँ नं थ्व सन्दर्भय् हाकनं लुमंकेबहः जु । नेपाः अधिराज्यया संविधान-२०४७ य् संशोध व सुधार यायेमाःगु मागतः

१) राष्ट्रयात परिभाषित याय्बलय् अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता तया परिभाषापाखें निर्देशित जुइमाः ।

२) संविधानय् धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जातजाति वा बिचाःया लिधंसाय् भेदभाव मयायेगु खँ धाःगु दु । अथे हे भाषाया लिधंसाय् नं नागरिकतय्‌त छुं कथंया भेदभाव मयायेगु खँ समानताया हकय् स्पष्ट न्ह्यथनेमाः ।

३) मुलुक दुनेया फुक्कं मांभाय् व उकिया लिपिया विकासय् राज्यं समान अवसर यायेगु खँया संविधानय् घोषणा यायेमाः ।

४) संविधानया धारा ६(२) पाखें नेपाःया थी थी थासय् ल्हाइगु फुक्कं मांभाय्‌यात राष्ट्रिय भाषा कथं ब्यूगु मान्यताया भावना कथं थ्व भाषातय्‌गु अधिकार लागाया सम्बन्धय् संविधानं हे राष्ट्र संघीय मूल्य मान्यता कथं स्प्ट क्वःछीगु ज्या जुइमाः ।

५) सर्वोच्च अदालताय २०५६ जेठ १८ गतेया डिभिजन बेन्चं भाषा सम्बन्धी मुद्दाय् ब्यूगु आदेशं राष्ट्रिय भाषातय्‌गु छ्यलाबुलाय् निषेध लगे यायेगु ज्या जूगुलिं भविष्यय् उकथंया छुं कानूनी अड्चन मवयेमाः धकाः राष्ट्रिय भाषात निर्वाध रुपं स्थानीय निकायय् छ्यलेत छ्ययेकेत अधिकार संविधानं प्रत्याभूत यायेमाः ।

स्रोतः (सन्ध्याटाइम्स; ४:२३२)

२.१० भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति व नेपालभाषा संघर्ष समितिया मंकाः प्रेस विज्ञप्ति

भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति व नेपालभाषा संघर्ष समितिपाखें देसय् थुथाय् ब्वलंगु भाषा समस्या व उकियात ज्यंकेगु सम्बन्धय् गुंगू सूत्रीय मागत न्ह्यब्वसें थ्वहे २०५६ भदौ ३० गते 'स्वनिगः बन्द' या ज्याभ्वः मंकाःकथं आह्वान याःगु खँ सकसिनं स्यूगु खँ खः । 'स्वनिगः बन्द'यात तयारीकथं थ्वया न्ह्यव जुइगु ज्याभ्वः क्वय् बियाथें जुइगु खँ थ्व विज्ञप्तियात पितबियागु दु । सकतां ज्याभ्वः अतिकं संयमित व शान्तिपूर्ण न्ह्याकेगु जिमिगु प्रतिवद्धता जूगुलिं थ्व ज्याभ्वःया समर्थक व ऐक्यवद्ध मेमेगु ख्यःयापिसं नं जिमिगु थुगु भावनायात नालाः थःथःगु थासं ब्वतिकाइ धैगुलि भलसा कयाच्वना ।

मागतः

१. सर्वोच्च अदालतया २०५६ जेठ १८ गतेया निर्णययापाखें संविधानया राष्ट्रिय भाषाया ल्याखं मान्यता बियातःगु मांभाय्‌या संरक्षण, सम्बर्द्धन व छचलाबुलाय् स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनयापाखें नं बियातःगु अधिकार लिकुंकेगु ज्या जूगुलिं संविधानय् दुगु भाषा सम्बन्धी विभेदपूर्ण फुक्क प्रावधानत हीकाः मातृभाषायात समान रुपय् छचले दैगु अधिकार प्रत्याभूत जुइमा ।

२. वर्तमान संविधानय् दयाच्वंगु भाषिक अधिकार सम्बन्धी प्रावधानत भिंकेबले विश्वव्यापी मानवअधिकार सम्बन्धी घोषणायापाखें नालातःगु मूल्य व मान्यतायात पूवंक नालेमाः ।

३. स्थानीय निकायतय्‌त कानूनतः स्वायत्त शासनया अधिकार प्रत्याभूत यानातःगु भ्वलय्‌ उज्वःगु इकाईया दुने अनया सामाजिक बनौट व आवश्यकताकथं उज्वःगु लागाय्‌ बाहुल्यदुपिं नागरिकपिनि मांभाय्‌यात नं ज्याखँय्‌ छ्‌यलेगु छ्‌यय्‌केगु अधिकार कानूनतः क्वछीमाः ।

४. मांभाय्‌या माध्यमं आखः ब्वनेगु अधिकार राज्ययापाखें व्यवस्था जुइमाः ।

५. आःया शिक्षा प्रणालीदुने पठनपाठनय्‌ अनिवार्य यानातःगु संस्कृत भाषाया पाठचक्रम थथें चीकाव्छ ।

६. लोक सेवा आयोगयापाखें मूल्याङ्कन याइबले संविधानयापाखें राष्ट्रिय भाषाकथं मान्यता बियातःगु भाषाय्‌ कयातःगु डिग्रीयातनं नेपाली भाषायात बियातःगु कथंया मान्यता बीमाः ।

७. लोक सेवा आयोगपाखें न्ह्याकीगु परीक्षाय्‌ संविधानयापाखें राष्ट्रिय भाषाकथं मान्यता बियातःगु फुक्क भाषायात ऐच्छिक बिषयकथं दुथ्याकेमाः ।

८. सुंनं नेपाली नागरिक अदालतय्‌ बयानया निंतिं दंवनेबले वयात अःपुइक व याउँक खँतय्‌फैकथं थःगु मांभाय्‌ माध्यमयाकथं छ्‌यलेगु अधिकारया ग्यारेण्टि दय्‌माः ।

९. सरकारी संचार माध्यमय्‌ गुगुं पनपक्ष मयासें नेपाःया फुक्क राष्ट्रिय भाषाय्‌ प्रसारणया अवसर बीमाः ।

अमरेश नारायण झा	मल्ल के. सुन्दर
कजि, भाषिक अधिकार संयुक्त संघर्ष समिति	कजि,नेपालभाषा संघर्ष समिति

११११९ दिल्लागा ३०, ०५६ श्रावण २५

स्रोतः मल्ल; (११२०:९१-९३)

२.११ संघर्ष समितिपाखें प्रधानमन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टराईयात ११२० कछलागाः ८ खुन्हु न्ह्यब्वःगु मागपत्र

१. राष्ट्रयात परिभाषित याय्‌बले अन्तरराष्ट्रिय मान्यता व परिभाषापाखें निर्देशित जुइमाः ।

२. संविधानय् धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति वा विचारया लिधँसाय् भेदभाव मयाइगु धकाः धयातःगु दु । थथेहे भाय्या लिधँसाय्नं नागरिकपिन्त गुगुंकथं भेदभाव मयाइगु खँ समानताया हकय् त्याजिक न्ह्यथनेमाः ।

३. मुलुकदुनेया फुक्क मांभाय् व उकिया लिपिया विकास राज्ययापाखें समान अवसर बीगु खँ संविधानयापाखें घोषणा जुइमाः ।

४. संविधानया धारा ६(२)पाखें नेपाःया थी थी लागाय् न्ववाइगु मांभाय्यात राष्ट्रिय भाषायाकथं बियातःगु मान्यताया भावनाकथं उज्वःगु भाय्या अधिकारया लागाय् सम्बन्धय् संविधानयापाखें राष्ट्र संघीय मूल्य मान्यताकथं त्याजिक न्ह्यथनेगु जुइमाः ।

५. सर्वोच्च अदालतया २०५६ जेठ १८ गतेया डिभिजन बेञ्चयापाखें भाषा सम्बन्धी मुद्दाय् ब्यूगु आदेशयापाखें राष्ट्रिय भाषाया छ्यलाबुला याय्गुली पनेगु ज्या जूवंगुलिं लिपानं थुकथंया गुगुं कानूनी पंग मवय्मा धकाः राष्ट्रिय भाषातय् निर्वाधकथं स्थानीय निकायस छ्यले⁄छ्यय्केगु अधिकार संविधानयापाखें प्रत्याभूत जुइमाः ।

६. भाषिक आन्दोलनया भ्वलय् २०५६ भदौ ३० गते जूगु स्वनिगः बन्दया शान्तिपूर्ण प्रदर्शनया भ्वलय् प्रहरीं सार्वजनिक अपराध ऐन अन्तर्गत मखुगु मुद्दाय् तक्यंकातःपिं येँ व यलया सकल भाषिक कार्यकर्तापिनि मुद्दा उघ्रिमय लित काय्माः ।

स्रोतः मल्ल; (११२०:९७-९८)

२.१२ नेपालभाषा मंकाःखलकं ११२३ कछलागा सप्तमि खुन्हु प्रधानमन्त्री लोकेन्द्रबहादुर चन्दयात लःल्हाःगु ज्ञापनपत्र

हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्री

प्रधानमन्त्रीया कार्यालय,

सिंहदरवार, यैँ ।

विषयः नेपालसंवत्‌यात सरकारी संचार माध्यमय् अनिवार्य छ्यलेगु सम्बन्धय् ।

हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्री,

नेपाल संवत् राष्ट्रिय विभूति शंखधर साख्वाःनं थौंसिबें ११२३ दँ न्ह्यव थःके दुगु सम्पत्ति नागरिकतय् त्यासा पुलाः शोषणरहित समाज नीस्वनेधुंकाः शुरु जूगु नेपाली धर्ती हे जन्म जूगु नेपाःया मौलिक संवत् खः, गुगु प्रारम्भनिसें हे निरन्तर रुपय् ८८८ दँतक नेपाःया राजनीतिक, प्रशासनिक व सामाजिक लागाय् प्रचलित जुल । अनं लिपा नं जनस्तरं व नेपाली समाजय् निरन्तर रुपय् प्रचलित जुयाच्वंगु नेपाल संवत्‌यात तत्कालिन प्रधानमन्त्री श्री ३ चन्द्रशम्शेरया इलय् (अर्थात थनिं ९० दँ न्ह्यव जक) सरकारी स्तरय् प्रतिबन्धित यात । तर जनमानसय् धाःसा थौं तक नं सामाजिक, सांस्कृतिक व धार्मिक लागाय् थ्व संवत् अटुट रुपय् प्रचलनय् वयाच्वंगु दु । उकिं नेपालीतय् गरिमामय व मौलिक संवत्‌यात सरकारी संचार माध्यमय् नं प्रचलनय् हयमाः धैगु जिमिगु जोडदार माग दु ।

देशय् बहुदलीय प्रजातन्त्रया स्थापनानिसें सरकारं तकं थ्व संवत्‌या प्रणेता शंखधर साख्वाःयात राष्ट्रिय विभूति घोषणा याय् धुंकूगु दु । नापं नेपाल संवत् सरकारी संचार माध्यमय् अनिवार्य प्रयोगु सम्बन्धय् २०५२ भदौ महिनाय् तत्कालिन प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीया अध्यक्षताय् च्वंगु मन्त्रिपरिषद्‌या बैठकं तकं निर्णय याय्‌धुंकूगु व्यहोरा हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्रीयात लुमंकाच्वना । अथेहे २०५५ कार्तिक २६ गते तत्कालिन सूचना तथा संचारमन्त्री राधाकृष्ण मैनालीं दक्व सरकारी संचार माध्यमय् आवंनिसें 'नेवार भाय्' या पलेसा 'नेपालभाषा' शब्द छ्यलेगु व रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजन व गोरखापत्रया न्हियान्हिथंया प्रकाशन व प्रशारणया शुरुइ मिति व ई धाय्‌बलय् नेपाल संवत् न्ह्यथनेत निर्देशन तकं बियादीगु व्यहोरा नं हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्रीयात लुमंकाच्वना । थुकथं मन्त्री परिषद्‌पाखें निर्णय जुइधुंकूगु व मन्त्रीस्तरं तकं निर्देशन जारी जूगु ताः ई लिपा नं सरकारी संचार माध्यमय् नेपाल संवत्‌या प्रयोग मजूगु छगू विडम्बना खः । उकिं सरकारी संचार माध्यमय् नेपाल संवत्‌या अनिवार्य प्रयोग याय्‌गु व गैर सरकारी संचार माध्यमय् तकं प्रयोग याय्‌गु श्री ५ या सरकारया निर्णय कार्यान्वयन याकेत निर्देशन बियादीत हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्रीयात हार्दिक इनाप यानाच्वना ।

लुमंकेबहःजू, नेपालसंवत् नीजि लागापाखें संचालित थी थी एफ.एम. रेडियोत, नेपाल समाचारपत्र, स्पेसटाइम, राजधानी, महानगर, सिटी टाइम्स सन्ध्याकालिन, सन्ध्याटाइम्स, विश्वभूमि आदि राष्ट्रिय न्हिपौ नापं बुधवार वाःपौ लगायत भिगूसिबें अप्वः वाःपौ यानाः स्वंगू दर्जनसिबें अप्वः संचार माध्यमय् थ्व संवत्‌या प्रयोग जुयाच्वंगु दु ।

नेपाः थी थी जाति, जनजाति, भाषा व संस्कृति दुगु दे खः । भीसँ दक्व जाति, जनजाति, भाषाभाषीया जनताया संस्कृतिया जगेर्ना एवं विस्तारयासें विविधताय् एकताया भावना क्वातुकेमाः । थ्व हे

सन्दर्भय् राष्ट्रिय विभूति शंखधर साख्वाःनं शुरु यानादीगु नेपाल संवत् ११२२ दँ पूवनाः ११२३ क्यंगु भिं लसताय् हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्रीयात हार्दिक भिंतुना प्वंके चाहे जुया ।

बोधार्थ तथा कार्यार्थः

श्रीमान सचिवजु,
शिक्षा, संस्कृति तथा खेलकूद मन्त्रालय
मन्त्रालय
केशर महल, यँ ।

श्रीमान सचिवजु
सूचना तथा संचार
सिंहदरवार, यँ ।

स्रोतः (लाय्कू वाःपौ; ११२३ थिंलाथ्व पारु-पुन्हि)

२.१३ नेपालभाषा मंकाःखलकं प्रधानमन्त्री ११२३ दिल्लागा ११ खुन्हु सूर्यबहादुर थापायात बिउगु ज्ञापनपत्र

सम्माननीय प्रधानमन्त्रीजु,
प्रधानमन्त्री कार्यालय,
सिंहदरवार, काठमाण्डौ ।

मू खँः नेपाल संवत्यात सरकारी संचार माध्यमपाखें अनिवार्य छ्यलाबुला याय्गु सम्बन्धय् ।

सम्माननीय प्रधानमन्त्रीजु,

नेपाल संवत् राष्ट्रिय विभूति शंखधर साख्वालं थौंसिबें ११२३ दँ न्ह्यः थःके दुगु सम्पत्तिं जनताया त्यासा पुलाः स्वतन्त्र समाज नीस्वनाः लिपा सुरु जूगु नेपाली धर्ती हे बुगु नेपाःया मौलिक संवत् खः, गुगु प्रारम्भनिसें हे मदिक्क ८८८ दँतक नेपालय् राजनीतिक, प्रशासनिक व सामाजिक ख्यलय् प्रचलित जुल । अनं लिपा नं जनतातय् दथुइ व नेपाली समाजय् मदिक्क प्रचलित जुयाच्वंगु नेपाल संवत्यात तत्कालिन प्रधानमन्त्री श्री ३ चन्द्रशम्शेरया इलय् (अर्थात थौंसिबें ९० दँ न्ह्यः जक) सरकारी स्तरय् प्रतिबन्धित यात । तर, जनमानसय् धाःसा थौं तक नं सामाजिक, सांस्कृतिक व धार्मिक ख्यलय् थ्व नेपाल संवत् मद्यूसे हे चलय् जुया वयाच्वंगु दु । तसर्थ नेपाःमितय्गु गरिमामय तथा मौलिक संवत्यात सरकारी संचार माध्यमतय्सं नं छ्यलाबुलाय् हय्केत जिमिगु जोडदार माग दु ।

देसय् बहुदलीय प्रजातन्त्रया स्थापनानिसें सरकारं तकं थ्व संवत्या प्रणेता शंखधर साख्वाःयात राष्ट्रिय विभूति घोषणा याय् धुंकूगु दु । नापं नेपाल संवत् सरकारी संचार माध्यमय् अनिवार्य प्रयोग सम्बन्धय् २०५२ भदौ महिनाय् तत्कालिन प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीया अध्यक्षताय् च्वंगु

मन्त्रिपरिषद्‌या बैठकं तकं निर्णय याय्‌धुंकूगु व्यहोरा हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्रीयात लुमंकाच्वना । अथेहे २०५५ कार्तिक २६ गते तत्कालिन सूचना तथा संचारमन्त्री राधाकृष्ण मैनालीं दक्वं सरकारी संचार माध्यमय् आवंनिसें 'नेवार भाय्' या पलेसा 'नेपालभाषा' शब्द छ्यलेगु व रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजन व गोरखापत्रया न्हियान्हिथंया प्रकाशन व प्रशारणया शुरुइ मिति व ई धाय्‌बलय् नेपाल संवत् न्ह्यथनेत निर्देशन तकं बियादीगु व्यहोरा नं हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्रीयात लुमंकाच्वना । थुकथं मन्त्री परिषद्‌पाखें निर्णय जुइधुंकूगु व मन्त्रीस्तरं तकं निर्देशन जारी जूगु ताः ई लिपा नं सरकारी संचार माध्यमय् नेपाल संवत्‌या प्रयोग मजूगु छगू विडम्बना खः । उकिं सरकारी संचार माध्यमय् नेपाल संवत्‌या अनिवार्य प्रयोग याय्‌गु व गैर सरकारी संचार माध्यमय् तकं प्रयोग याय्‌गु श्री ५ या सरकारया निर्णय कार्यान्वयन याकेत निर्देशन बियादीत हनेबहःम्ह प्रधानमन्त्रीयात हार्दिक इनाप यानाच्वना ।

लुमंकेबहःजू, नेपालसंवत् नीजि लागापाखें संचालित थी थी एफ.एम. रेडियोत, नेपाल समाचारपत्र, स्पेसटाइम, राजधानी, महानगर, सिटी टाइम्स सन्ध्याकालिन, सन्ध्याटाइम्स, विश्वभूमि आदि राष्ट्रिय न्हिपौ नापं बुधवार वाःपौ लगायत भ्रिगूसिबें अप्वः वाःपौ यानाः स्वंगू दर्जनसिबें अप्वः संचार माध्यमय् थ्व संवत्‌या प्रयोग जुयाच्वंगु दु ।

थुगु विषयय् पटक पटक हनेबःम्ह प्रधानमन्त्रीजु एवं थी थी पदाधिकारपिंनाप नापलाना ज्ञापनपत्र नापं बी धुंकूगु दु । तर थौंतक छुं कारवाही मजूगुलिं थुगु विषयय् गम्भीर रुपं कयाः याकनं माःगु कारवाही यानाबीत हनेबःम्ह प्रधानमन्त्रीजुयात हानं छक दुनुगलंनिसें इनाप यानाच्वना ।

ज्ञापनपत्र बीत व्वति कयादीपिंः

१. पद्‌मरत्न तुलाधर, नायः, मंकाखलः
२. सुरेन्द्रवीर मालाकार, नायः, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः
३. नरेशवीर शाक्य, मू छ्याञ्जे, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः
४. सुरेशकिरण मानन्धर, दुजः, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः
५. हिक्मत बहादुर माली, दुजः, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः
६. प्रमिला साय्‌मि, दुजः, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः
७. अन्जान शाक्य, दुजः, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः
८. पुष्पराज राजकर्णिकार, दुजः, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः
९. बाबुराजा महर्जन, दुजः, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः
१०. सुजीब बज्राचार्य, दुजः, न्हूदँ समारोह समिति, मंकाखलः

स्रोतः (लाय्‌कू वाःपौ; ११२३ भदौ १-१५)

२.१४ नेपालभाषा मंकाखलः न्हूदँ समारोह समितिं ११२६ कछलाथ्व १२ खुन्हु मन्त्रिपरिषदया उपाध्यक्ष कीर्तिनिधि बिष्टयात लल्हाःगु ज्ञापनपत्रय् दुथ्यागु माग

१) संवतबारे राष्ट्रिय नीति घोषणा याय्माःगु ।

२) नेपालसंवतयात अधिकारीक संवतकथं छ्यलाबुलाय् हय्माःगु ।

३) नेपालसंवतया न्हूदँ कुन्हु सार्वजनिक बिदाया घोषणा याय्माःगु ।

४) संखधर साख्वाःया नामं थी थी राजमार्ग, अस्पताल आदिया नामाकरण जुइमाःगु ।

५) संखधर साख्वाःया बारे पाठ्यसफुती पाठ दुथ्याकेमाःगु ।

स्रोतः (सन्ध्याटाइम्स; ११ः८)

२.१५ क 'नेवाः खलः'पाखें १११९ चिल्लाथ्व १ खुन्हु सार्वजनिक याःगु माग

१) देया फुक्क भाय्यात समान प्रजातान्त्रिक अधिकार बिइमाःगु ।

२) स्वनिगःयात 'नेवाः स्वशासित क्षेत्र' घोषित यानाः 'नेवाः स्वशासित क्षेत्रीय जनसरकार'या चुनाव जुइमाःगु ।

३) स्वनिगःया नेवाःतय्त स्वनिगलय् हे रोजगारया व्यवस्था याय्माःगु ।

४) थनया अर्थतन्त्रय् विदेशीतय्त ल्हाः तय्के मज्यूगु ।

५) अनिवार्य संस्कृत खारेज यानाः भातृभाषां आखः ब्वनेगु व्यवस्था जुइमाःगु ।

२.१५ ख. नेवाः राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा ११२६ पोहेलाथ्वय् पिथंगु नेवाः जाति नाप सम्बन्धित मागत

जनतन्त्र सम्बन्धी मागत

१. देशया विद्यमान समस्याया मूहा सामन्ती ब्राम्हणवादी निरंकुश राजतन्त्रयात खारेज यानाः संविधान सभाया निर्वाचन मार्फत लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापना याय्माः ।

२. फुक्कं उत्पीडित जाति जनजातियात समान अधिकारया ग्यारेण्टीया लागिं आत्मनिर्णयया अधिकारया ग्यारेण्टी याय्माः ।

३. उत्पीडित जाति जनजातितय्त जुयाच्वंगु उत्पीडनया अन्त याय्त व उमिगु विकासया लागि जातीय स्वशासनया व्यवस्था याय्माः ।

४. नेवाः जातिया आदिभूमि स्वनिगलय् नेवाः स्वायत्त गणतन्त्रया घोषणा याय्माः ।

जातीय सवाल सम्बन्धी मागत

१) देया आदिवासी व जनजातितय्त उत्पीडन याना वयाच्वंगु सामन्ती बाहुनवादी राज्यसत्तां स्वनिगःयात थःपिनि राजधानी दय्का वयाच्वंगु दु । स्वनिगःया आदिवासी नेवाः जातियात निरकुंश शाहीतन्त्रया उत्पीडन जारी दु । उकिं सामन्ती बाहुनवादी निरंकुश शाही सत्ताया राजधानी स्वनिगलं चिकेमाः ।

२) पृथ्वीनारायण शाहं कथित राष्ट्रिय एकीकरणया नामय् कयातःगु नेवाः जातिया भूमि, सम्पत्ति व सत्ता लित बीमाः व उगु इलंनिसें नेवाः जाती जूवंगु क्षतिया उचित क्षतिपूर्णया व्यवस्था याय्माः ।

३) नेवाः स्वशासन लागू जुइगु नेवाः बाहुल्यता दुगु फुक्कं लागाया विद्यालयय् नेवाः जातिया लागिं उगु थासय् कक्षा १ निसें कक्षा १० तक अनिवार्य नेपालभाषाया ब्यवस्था तत्काल याय्माः । माघ १९ या शाही कू लिपा मृत संस्कृत भाषायात अनिवार्य याय्गु बाहुनवादी राज्यसत्ताया षडयन्त्र खारेज याय्माः ।

४) नेवाः स्वशासन लागू जुइगु फुक्कं भूभागय् नेपालभाषायात सरकारी ज्याखँया भाषा दय्केमाः ।

५) खस भाषायात माध्यम भाषाया रुपय् माने यानाः विशेष अधिकार प्रदान याना वःगुली माध्यम भाषाया मान्यता खारेज नापं अधिकारया अन्त्य यानाः फुक्कं भाषायात समान ब्यवहार याय्माः ।

६) नेपाःया सांस्कृतिक पक्षया महत्वपूर्ण थाय् कयातःगु नेवाः संस्कृति प्रति प्रतिक्रियावादी सरकारया भेदभावपूर्ण ब्यवहारं बुलुहुँ लोप जुया वनीगु स्थिती थ्यंगु दु । थुकिया संरक्षण, सम्बर्धन व विकासया लागि नेवाः जातिया फुक्कं दाफा खलः लगायत साँस्कृतिक संघ संस्थातय्त दँय् छगू लाख तका अनुदानया ब्यवस्था याय्माः ।

७) कला, साहित्य व संस्कृतियात जीवन्त याना तय्त कलाकर्मितय्त उगु हे लागाय् जीवनयापन याय् फइगु यानाः रोजगारी स्वरुप लय् भिन्द्व तकाया ब्यवस्था याय्माः ।

८) पुरातात्विक महत्व दुगु मठ, देगः, विहार, चैत्य, गुम्बा आदि जीर्ण जुजुं वनाच्वंगु दु । पर्यटन उद्योगं आम्दानी जुइगु बजेटया महत्वपूर्ण हिस्सा उकिया जिर्णोद्धारय् खर्च याय्माः ।

९) धर्म निरपेक्ष राज्यया घोषणा यानाः हिन्दू धर्मयात बिया वयाच्वंगु अधिकारया अन्त याय्माः ।

१०) देशय् विद्यमान फुक्कं कथंया छुवाछुटया अन्त यानाः छुवाछुट थेंज्याःगु अमानवीय कर्तुत याइपिन्त कडा कारवाही याय्माः ।

११) नेवाः जातिलिसे सम्बन्धित भाय्, कला, संस्कृति, धर्म, साहित्य नापं फुक्कं विषय्य् अध्ययन अनुसन्धान याय्त जातीय प्रतिष्ठान नीस्वनेमाः ।

१२) फुक्कं जातित समावेश जूगु अधिकार सम्पन्न जातीय सत्ता तुरुन्त नीस्वनेमाः ।

१३) स्वनिगः दुने शहरीकरणया नामय् नेवाः जातिया भूमि अतिक्रमण तीब्र रुपं जुयाच्वंगु दु । उकिं अव्यवस्थित शहरीकरण तुरुन्त बन्द याय्माः ।

स्रोतः (सन्ध्याटाइम्स; ११:६३)

२.१५ नगर निर्वाचन ११२६, बहिष्कार याय्त पोहेलागा ७ खुन्हु नेवाःतसें पिथंगु पर्चा

नगर चुनावया बारे नेवाः धापू

वंगु २३७ दँ निसें नेपाःया राज्यसत्ताय् न्ह्यानाच्वंगु विभेदकारी शासन व्यवस्था बहुदलीय संसदीय व्यवस्था वयेधुंकाः नं दक्व धर्मावलम्वी, जनजाति, दलित व भाषाभाषीतय् निंतिं उकथं हे भेदभाव कायम हे जुयाच्वंगु दु । थ्व हे दथुइ छगू दशकंनिसें शासन प्रणाली दुने आमूल ह्यूपाःया माग यासें विद्रोही नेकपा (माओवादीं) यानाच्वंगु सशस्त्र जनयुद्धं देया दक्व ख्यलय् नं उकिया लिच्वः लाकाच्वंगु खने दयाच्वंगु दु । थुकिं नेपाःया मेमेगु थाय्या नाप नापं स्वनिगलय् नं उतिकं हे लिच्वः लानाच्वंगु इलय् जुजुं न्ह्याकूगु प्रत्यक्ष शासनया कारणं पिदंगु मेगु राजनीतिक द्वन्द्वया तःजिगु लिच्वः नं स्वनिगलय् हे जुयाच्वंगु भीसं सि हे स्यू । तर थुगु द्वन्द्वया राजनीतिक रुपं समाधान यानाः देसय् शान्ति हयेगुलिइ प्राथमिकता जुइ माःगुलिइ माघ २६ गते जुजुया अध्यक्ष्यताय् न्ह्यानाच्वंगु सरकारं नगर निर्वाचन याकेगु घोषणा याःगु दु । मेखे माओवादी सशस्त्र विद्रोहीतय्‌त आक्रमक गतिविधि याकेत ग्वाका ब्यूगु दु नापं आन्दोलनरत राजनीतिक दलत व नागरिक समाजपाखें नं राजधानी केन्द्रित विरोध प्रदर्शन याये माःगु बाध्यतां क्यंगु दु । थुज्वःगु इलय् स्वनिगःया मू वासिन्दा भी नेवाःत जक राजनीतिक गतिविधिं ब्यागलं च्वनाच्वने फइ मखु ।

थौंया राजनीतिक द्वन्द्व व जनयुद्धया समाधान धइगु समावेशी लोकतान्त्रिक व्यवस्थाया निंतिं न्हूगु संविधानया निर्माण हे खः धइगु खँय् माओवादी लगायत दक्व राजनीतिक दल व आदिवासी जनजाति, दलित, मिसा, मधिसे संगठनंनिसें बहुसंख्यक नागरिक समाजया मंकाः धापू खः । तर थुकियात च्यूताः मतसे नगर चुनाव याकां हे त्वःतेगु धइगु सरकारया धेत्ता पहलं छखे राजनीतिक द्वन्द्व अप्वयेका ब्यूगु दुसा मेखे अशान्ति, हत्या हिंसाया श्रृंखलायात नं उप्वयेका ब्यूगु दु ।

राजनीतिक द्वन्द्व व माओवादी विद्रोहपाखें देय् आक्रान्त जुयाः राज्य असफल जुइगु लँपुइ वनाच्वंगु थ्व इलय् भी नेवाःतय् प्राथमिकता धइगु शान्ति व द्वन्द्वया राजनीतिक रुपं समाधानया लँपु ज्वनेमाः धइगु खँय् छगू हे मत दु । सरकारं आः याकेत्यंगु नगर चुनावपाखें देया मूलभुत राजनीतिक समस्या पाय्छि जुइक ज्यनी धइगु खँय् भीगु विश्वास मदु । चुनाव धइगु राजनीतिक अभ्यास यायेगु लँपु जक खः । चुनाव स्वयम् हे लोकतन्त्रया परिपूरक जुइ फइ मखु । उकें वर्तमान राजनीतिक द्वन्द्वयात सम्वोधन मयाइगु नगर चुनाव औचित्यहिन खः, थ्व खँय् भी नेवाःतय् छगू हे मत दु । थौंया भीगु प्राथमिकता धइगु देयया राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक समस्यायात खः कथं सम्वोधन याइगु लँपु जुइमाः । उकिं वर्तमान विभेदकारी शासन व्यवस्थायात हीकाः राज्यया पुनसंरचना यायेमाः । उकिं थौंया भी नेवाःतय्‌गु प्राथमिकता १) जातीय स्वशासन, २) समावेशी लोकतन्त्र, ३) राज्यया पुनसंरचना, ४) धर्म निरपेक्षता व ५) संविधान सभापाखें न्हूगु संविधान खः । तर थ्व सकतां खँयात च्यूताः मतसें आः नगरीय चुनावया गुगु ज्याझ्वः वयाच्वन थ्व औचित्यहिन खः । थ्व हे न्याता खँय् च्यूताः तःसा जक थौंया राजनीतिक द्वन्द्वयात समाधान यानाः देय्‌यात शान्तिया लँपुइ यंके फइ धइगु खँय् जिमिगु विश्वास दु । उकें औचित्यहिन नगर चुनावया ज्या दिकाः थौंया राजनीतिक द्वन्द्व समाधान यासें देसय् याकनं शान्ति हयेगु खँय् दक्वसिनं ध्यान बिइत इनाप यानाच्वना ।

लक्ष्मण राजवंशी
मल्ल के. सुन्दर
डा. केशवमान शाक्य
डा. महेशमान श्रेष्ठ
डा. चुन्दा बज्राचार्य
राजभाई जकःमि
शुकराम महर्जन
श्रीकृष्ण महर्जन
रबिन्द्र श्रेष्ठ
विपेन्द्र महर्जन
डा. शिवशरण महर्जन
विश्वेश्वर दास श्रेष्ठ'सक्व'
नानी शोभा नकमिं
हिरण्य मान प्रधान
हरिकृष्ण डंगोल
कुल बहादुर महर्जन
केबी घःजू

बालकृष्ण श्रेष्ठ
शान्त प्रकाश श्रेष्ठ
मदन तण्डुकार
मोहन बहादुर महर्जन
पद्मरत्न तुलाधर
धर्म शोभा तुलाधर
प्रा. माणिकलाल श्रेष्ठ
नरेन्द्र भक्त हाडा
सुवर्ण केशरी चित्रकार
शंकर तुलाधर
दुर्गालाल श्रेष्ठ
श्याम कृष्ण कोजु
किरण शाक्य
शाक्य सुरेन
सुरेश प्रधान
नविन महर्जन
डा. राममान श्रेष्ठ

सुरेश मानन्धर
बिष्णु चित्रकार
सानुराजा शाक्य
सरिता महर्जन
सर्वोत्तम डंगोल
अमीररत्न ताम्रकार
मुक्ति प्रधान
डा. पञ्च नारायण महर्जन
जुलुम चित्रकार
बुद्ध सायमि
शम्भुराम महर्जन
सूर्य बहादुर नकमिं
लक्ष्मीदास मानन्धर
महेन्द्रविलास जोशी
राममान सिं
श्रीकृष्ण अणु
नविन चित्रकार

२.१६ नेपालभाषा मंकाःखलकं १११३ गुँलागाः ४ राष्ट्रिय भाषा नीति सुझाव आयोगयात ब्यूगु सुझाव

१. देया दक्व भाषा अथवा भाषाभाषी जनताया समान अधिकारय् मखुगु कथं असर लाइगु यानाः गुगुं नं छगू वा मेगु भाषायात “राष्ट्र भाषा” वा गुगुनं कथं थुजाःगु विशेष तगिनय् तये मज्यू । थुकेया नितिं

नेपाः अधिराज्यया संबिधान-२०२७ य् दुगु "राष्ट्रभाषा" सम्बन्धी व्यवस्था संविधानय् संशोधन यानाः लिकायेमाः ।

२. नेपाः अधिराज्यया संबिधानय् नेपाःया दक्व भाषायात समान मान्यता व अधिकारया स्पष्ट व्यवस्था जुइमाः । नेपालय् नेपाली नागरिकतसें मांभाय्या रुपय् न्ववाइगु दक्व भाषायात राष्ट्रिय भाषाया रुपय् मान्यता बियाः व भाषाया नां व व भाषा ल्हाइपिं जातिया नां संविधानया अनुसचिइ बांलाक न्ह्यथना तयेमाः ।

३. देया संबिधान निसें कयाः दक्व ऐन, कानून, नियम, गजेट, बजेट आदि फुक्क भाषा भाषी जनतां थुइकथं फुक्क भाषां समान रुपं पिथने माः ।

४. राज्यं संचालन जुइगु रेडियो, टेलिभिजन, पत्रिका थेंज्याःगु संचार माध्यम व मेमेगु प्रकाशनय् दक्व भाषायात उतिग्यंक थाय् बीमाः ।

५. राज्यपाखें सार्वजनिक रुपं पिदनीगु सूचना, जानकारी, बिज्ञप्ती, वक्तब्या, बिज्ञापन आदिं दक्व भाषा भाषी नेपाली जनतां थुइकथं देया दक्व भाषां प्रचार प्रसार जुइमाः ।

६. दे व जनताया भाग्य निर्णय जुइगु जनमत संग्रह, आम चुनाव, स्थानीय चुनाव आदिया प्रचार प्रसार दक्व भाषां यायेमाः ।

७. सरकारी अड्डा अदालत व जिल्ला, नगर, गां तगिंया निकायय् जनतां थःगु मांभाय् अथवा थःत सुविधा जुइगु मेगु गुगुनं राष्ट्रिय भाषा माध्यमया रुपय् छ्यले फइगु व्यवस्था जुइमाः ।

८. सरकारी अड्डा अदालतं मेगु गुगुंनं निकायपाखें मुद्दा मामिला सम्बन्धी छलफल, बहस, न्यनेकने वा निर्णय व फैसला यायेबलय् सम्बन्धित नेपाली नागरिकं थुइगु भाषां प्रयोग जुइमाः । अथवा सम्बन्धित मनुखं थुइगु कथं अनुवादया व्यवस्था जुइमाः । अथवा सम्बन्धित मनुखं मथुइगु भाषा माध्यमया रुपय् छ्यलाः याःगु निर्णय वा फैसलां सजायँ बी मदुगु कानूनी व्यवस्था तकं जुइमाः ।

९. गुगुंनं सरकारी अड्डा अदालत वा मेमेगु निकायपाखें मुद्दा मामिला वा मेगु बिषयया सुचं तिकेबलय् वा सार्वजनिक रुपय् सुचं वा म्याद जारी यायेबलय् सम्बन्धित नेपाली नागरिकं थुइगु भाषा अनिवार्य रुपय् छ्यःगु जुइमाः । थम्ह. मथूगु भाषां जारी जूगु सुचं वा म्याद सम्बन्धित मनुखं बुझेयाना मकाःसा, बुझेयाना कयाः नं लिसः मब्यूसा वा म्याद फूगु आदि कारणं सजायँ फये म्वाःलीगु व्यवस्था कानूनय् दयेमाः ।

१०. जन निर्वाचित संसद वा जिल्ला, नगर, गां तगिंया निकायय् छगू वा मेगु भाषां कारवाहीया माध्यम भाषाया रुपय् छ्यलेगु धकाः सकसियां जानाः क्वःछ्यूसां सुं नं जन प्रतिनिधिं थी थी समस्यां यानाः क्व ज्यूगु माध्यम भाषां ज्या याये मफयाः थःगु मां भाय् वा थःत अःपुगु राष्ट्रिय भाषां ज्या याये फइगु लिसें मालावन धाःसा अनुवादया व्यवस्था तकं सम्बन्धित निकायं जुइमाः ।

११. केन्द्रिय स्तरया निर्वाचित संसदया कारवाही यायेगु माध्यम भाषा क्वःछीबलय् देशय् न्ववाइगु राष्ट्रिय भाषा मध्ये यक्व जनतां थूगु वा नवाइगु भाषा, निर्वाचित सदस्यतय् बहु संख्यकं न्ववाइगु, थुइगु भाषा मध्ये छगू वा छगू सिवें यक्व भाषा ल्यये फइगु व्यवस्था जुइमाः । लिसें जिल्ला, नगर, गां स्तरय्नं थुकथं हे भाषाया निर्धारण जुइगु व्यवस्था जुइमाः ।

१२. केन्द्रीय स्तरया निर्वाचित संसदया छलफल वा मेमेगु कारवाहीया सम्बन्धय् जारी जुइगु सार्वजनिक सुचं वा समाचार दक्व राष्ट्रिय भाषां समान रुपय् प्रचार प्रसार जुइमाः । तर, स्थानीय निकायय् जुइगु थजाःगु ज्याभ्वः स्थानिय रुपय् जक सीमित जुइगु जूगुलिं स्थानिय भाषां जक समान रुपय् प्रचार प्रसार जुइगु व्यवस्था जुइमाः ।

१३. थःगु मां भाय्या माध्यमं राज्य, सरकार, अड्डा, अदालत, सरकारी कार्यालय, बिभाग आदिस स्वापू तयेगु मौलिक अधिकार सुरक्षित जइमाः । जनतायात थ्व अधिकारं वंचित यायेमज्यू ।

१४. भाय्या भिन्नताया कारणं यानाः सुयात नं सरकारी सेवा (सैनिक वा प्रहरी सेवाय् तक) वा मेथाय् असमान व्यवहार यायेमज्यू ।

१५. सरकारी सेवा वा मेमेगु सार्वजनिक सेवाया निर्तिं लोक सेवा आयोग, अथवा विश्वविद्यालय सेवा आयोग अथवा थजाःगु गुगुनं सेवा आयोग वा समितिं काइगु जाँच अन्तरवार्ता आदिया माध्यम भाषा उम्मेदवारयात थःगु मांभाय् वा वयात अःपुगु गुगुनं राष्ट्रिय भाषा जुइ फइगु व्यवस्था जुइमाः । गुगुं छगू भाय्, साहित्य, व्याकरणया बिशेष ज्ञान आवश्यक जुइगु छुं नं बिषययां लिखित वा मौखिक जाँच कायेमज्यू । गुगुं छगू भाषाया विशेष ज्ञान आवश्यक जूगु सेवाय् धाःसा (गथेकि, भाषा, साहित्य, व्याकरणया अध्ययन, अनुसन्धान वा अध्यापन) थ्व व्यवस्था लागू जुइमखु ।

१६. गुगुनं राष्ट्रिय भाषाया भाषिक विशेषता वा व भाषा भाषी जनताया सांस्कृतिक बिशेषताया मौलिकताय् प्रतिकूल असर गंभीर रुपय् लाये फइगु संबैधानिक व्यवस्था, ऐन, कानून, नियम दयेमज्यू । दत धाःसा तत्काल खारेज यायेमाः ।

१७. जनतायात थःथःगु मां भासं प्राथमिक शिक्षा अनिवार्य व निःशुल्क दयेमाः । थुकेया निर्तिं आर्थिक, भौतिक आदि व्यवस्था राज्यपाखें समान रुपय् यायेमाः । निजी क्षेत्र. मातृभाषाया माध्यमं संचालन जुइगु विद्यालयतय्त नं सरकारी आर्थिक अनुदान वा मेमेगु सुविधा समानरुपं बीमाः ।

१८. प्राथमिक वा व स्वयां च्वयेया तगिंया शिक्षानं मांभासं ब्वने दैगु व्यवस्था जुइमाः । शिक्षाया माध्यम थःगु मांभाय् वा थत यःगु राष्ट्रिय भाषा ल्ययेगु विद्यार्थी व अभिभावकया मौलिकहक सुरक्षित जुइमाः ।

१९. च्वय् न्ह्यथनागु कथं व्यवस्था जुइवं थौंकन्हे संचालन जुयाच्वंगु विद्यालयया शिक्षाया माध्यमभाय् न्ह्यागुहे जूगु जूसां व विद्यालय दयाच्वंगु थाय् विशेषया अत्यधिक जनसंख्याया मां भाय्या माध्यमं शिक्षा बीगु विद्यालयया रुपय् हीकेमाः । व थासय् अल्पसंख्यक भाषा भाषीतय् निर्तिं यक्वसित ज्याछिनीगु केन्द्रय् उमिगु भांभासं शिक्षा बीगु विद्यालय नं दयेमाः । तर गुगुं थाय् विशेषय् छगू

विद्यालय संचालनया नितिं गाक्क विद्यार्थी मन्त धाःसा, उमिगु नितिं दक्व शिक्षाया माध्यम मां भासं यायेमफैगु जुल धाःसा मेमेगु मांभासं ब्वंकीगु विद्यालय व अमिगु नितिं छगू विषय अमिगु हे मां भासं ब्वंकेगु व्यवस्था जुइमाः ।

२०. उच्च शिक्षाया क्याम्पस व विश्वविद्यालय शिक्षा व अनुसन्धानया भाषाया माध्यम नं प्राथमिक व माध्यमिक विद्यालयस मांभाय्या माध्यम ल्ययेगु तरिकां हे ल्ययगु खः । तर गुगुं छगू विषयया अध्ययन, अध्यापन वा अनुसन्धान जुइगु राष्ट्रिय स्तरयां विश्वविद्यालय वा विशिष्ट शैक्षिक संस्थाय् माध्यम भाय् निर्धारण यायेबलय् राष्ट्रिय स्तरयाहे मूल्यांकनया आधारय् छगू वा मेगु माध्यम भाय् ल्यये फु । शिक्षाय् दक्व तगिंया पाठ्यक्रम वा पाठ्य सफूया प्रकाशन राज्यं हे याय्माः ।

२१. नेपाःया थी थी भाषा, साहित्य, वाङमय व कला संस्कृतिया संरक्षण, सम्बर्द्धन लिसें बिशिष्ट अध्ययन अनुसन्धानया नितिं नेपाःया थी थी जाति व भाषाया समानताया आधारय् समान अवसर, मान्यता व समान व्यवहारया नीति नालाः राष्ट्रिय तगिंया एकेडेमि वा संस्थानत नी स्वनेमाः । मालावन धाःसा थी थी जाति व भाषाया नितिं बिभागया नापं व्यवस्था जुइमाः । लिसें जनस्तरं नीस्वनाःगु वा संचालन जूगु एकेडेमि वा संस्थान प्रतिष्ठानयात कानूनी मान्यता व मेमेगु प्रोत्साहन राज्यपाखें बीमाः ।

२२. नेपाःया थी थी भाय् छ्यला बुला जुइगु शिक्षा व मेमेगु क्षेत्रय् अमिगु लिपियात छ्यलेगु व्यवस्था जुइमाः ।

२३. नेपाः बहुभाषी व बहुजाति राष्ट्र जूगुलिं नेपाःया राष्ट्रियता, राष्ट्रिय एकता, साम्प्रदायिक सद्भावना व साम्प्रदायिक सहअस्तित्व थेंजाःगु भावना सकल नेपामिं क्वातुइमाःगुलिं नेपाली नागरिकतसें थःगु मांभाय् बाहेक मेगु गुगुं छगू वा मेगु स्थानिय भाय्, जःला खःला भाय् वा थःत यःगु वा सुविधा जूगु गुगुं छगू राष्ट्रिय भाय् ब्वने च्वयेत प्रोत्साहन राज्यपाखें बीमाः । थुकेया नितिं ब्वनेकुथी स्थानिय बिशिष्टताया आधारय् व राष्ट्रिय स्थितिया आधारय् थी थी भाय्या शिक्षाया व्यवस्था जुइमाः । विद्यार्थी बाहेक मेमेपिन्त नं भाय् सयेकेगु संस्थातय् व्यवस्था जुइमाः ।

२४. थौंया युगय् छगू अन्तर्राष्ट्रिय भाय् सय्केगु अनिवार्य थें जूगुलिं अंग्रेजी वा मेगु छगू अन्तर्राष्ट्रिय भाय्या ज्ञान बीगु व्यवस्था नं जुइमाः ।

२५. च्वय् न्ह्यथनाकथं दक्व विद्यार्थीतसें मांभाय्, राष्ट्रिय भाय् व छगू अन्तर्राष्ट्रिय भाय् यानाः स्वंगू भाय् अनिवार्य रुपय् सय्केमाःगु व्यवस्था जुइमाः ।

२६. थुकथंया स्वंगू भाय् ब्यापक जन संपर्कय् वइगु सरकारी व सार्वजनिक पदय् च्वनीपिं कर्मचारीतसें मसयेकुसें ममाःगु ब्यवस्था जुइमाः । थजाःगु त्रिभाषीय नीति ब्वनेकुथि याकनं ब्यवस्था जुइमाः । सार्वजनिक सम्पर्कय् ज्या याइपिनि योग्यता भाय् सःगुया आधार नं जुइमाः ।

२७. साम्प्रदायिक भावनां राष्ट्रिय एकताय् बांमलाःगु लिच्वः लाकीगुलिं राष्ट्रिय भाषा नीतियात कयाः सहलह यायेबलय् वा नीति व कार्यक्रम दयकेबलय् साम्प्रदायिकतायात वांछ्वया साम्प्रदायिक सद्भावनायात ब्वलंकीगु नीति व व्यवहार जुइमाः ।

२८. च्वय् न्ह्यथनाकथंया भावनायात कदर यानाः भाषा वा लिपि प्रयोग जुइगु गुगुंनं सरकारी दायित्व दुगु नियमित वा विशेष ज्या, प्रसारण, प्रकाशन आदि फुक्क थासय् भाय् व लिपिया उपयोग, प्रयोग समानताया आधारय् यायेगु प्रयास स्थानीय व राष्ट्रिय तगिंनय् जुइमाः ।

२९. थ्व खँयात व्यवहारय् छ्यलेया निर्तिं हुलाक टिकट, बैंक नोट ध्यबाय् छगू सिबें उप्वः राष्ट्रिय भाय् व लिपि छ्यलेमाः । थजाःगुलिइ भाय्यात छ्यलेबलय् यक्वस्यां थूगु, राष्ट्रिय स्तरय् थ्यंगु, भाय् व लिपिया बिशिष्टता आदियां सर्व सम्मत आधार कयाः क्वःछीफु ।

३०. राष्ट्रिय भाषा नीति धयागु सरकारी ज्या खँय् जकं मखसें सकल जनतां, संघ संस्था आदिं नं पालना यायेमाः । उकें गैर सरकारी संघ संस्थां नं थःगु व्यवसाय, उद्योग, सेवा आदिया सार्वजनिक सूचं, जानकारी, बिज्ञापन आदि बीबलय् स्थानिय बिशिष्टताया आधारय् छगू सिबें उप्वः भाषां छकलं वा पालंपाः मयासें मगाःगु व्यवस्था जुइमाः । अथेहे राजनैतिक ज्या व कार्यक्रम स्वयाः स्थानिय वा राष्ट्रिय आधारय् प्रचलित भाषां प्रकाशन व प्रचार यायेमाःगु अनिवार्य सर्तया व्यवस्था जुइमाः ।

ने.सं. १११३ गुँलागाः चतुर्दशी, २०५०/४/३२ — नेपालभाषा मंकाः खलः

त्वाःछेँ, थाय्मदु

२.१७ नेपालभाषा तःमुंज्यां १११० असार १६ खुन्हु संविधान सुझाव आयोग २०४७ यात बिउगु सुझाव

श्रीमान् अध्यक्षज्यू,
संविधान सुझाव आयोग २०४७
भृकुटी मण्डप, काठमाण्डौ ।

विषयः सुझाव पेश गरिएको ।

महोदय,

छिटै नै निर्माण हुन गैरहेको नेपालको भावी प्रजातान्त्रिक संविधानका लागि 'नेपालभाषा साहित्य तःमुंज्या', भक्तपुरको तर्फबाट तपसिलका केही सुझावहरु पेश गरिएका छन् ।

१. प्रत्येक नागरिकले परम्परादेखि मानिआएको आफ्नो धर्म अवलम्वन गर्ने र धार्मिक रिती रिवाज गर्ने स्वतन्त्रता हुन पर्दछ ।

२. स्वेच्छाले बाहेक कसैलाई करकाप र लोभ लालचमा धर्म परिवर्तन गराउन पाउने छैन ।

३. कुनै एक धर्मलाई मात्र राज्यको धर्म भन्ने दर्जा दिइनु हुन्न ।

४. नेपालका प्रत्येक जनजातिले बोल्ने भाषा राष्ट्रिय भाषा हुनेछन् र तिनीहरुको साहित्य, कला एवं संस्कृतिको विकास र प्रवर्द्धनमा समान अधिकार दिइनु पर्दछ ।

५. प्राथमिक तहसम्म आफ्नो मातृभाषाबाट शिक्षा आर्जन गर्न पाउने अधिकार हुनुपर्दछ ।

६. आफ्नो मातृभाषा बाहेक अरु भाषा बोल्न नजान्ने नागरिकलाई अदालती काम-कारवाहीमा दोभाषेको अथवा क्षेत्र हेरिकन त्यहाँको भाषा बुझ्ने अधिकारीको व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

७. विभिन्न भाषा भाषीका प्रतिभा र महापुरुषहरुलाई समान रुपले राष्ट्रिय प्रतिभा (विभूति)को रुपमा मान्यता दिइनु पर्दछ ।

८. कला, संस्कृति र साहित्यिक प्राज्ञ-संस्थाहरुमा सबै भाषा र जनजातिको प्रतिनिधित्व हुनु पर्दछ । उपरोक्त बुँदाहरु यस गुठीको साधारण सभामा छलफल भै पारित गरिएको व्यहोरा पनि श्रीमान् अध्यक्ष्यज्यूलाई अवगत गराउन चाहन्छु । आशा छ हाम्रो गुठीका भावनाहरुलाई भावी संविधानमा यथोचित स्थानमा आवश्यकताअनुसार उल्लेख गर्नु हुनेछ ।

सधन्यवाद । भवदीय

असार १६, २०४७ दिनेशराज भुजु

अध्यक्ष, नेपाल भाषा साहित्य तःमुंज्या, भक्तपुर

स्रोतः (तःमुंज्या लुमन्ति पौः ११२५:१२)

२.१८ नेपालभाषा संघर्ष समितिं ११२२ दँय् मध्यावधि चुनावया सन्दर्भय् भाषिक अधिकारया प्रत्याभूतिया निंतिं थी थी राजनीतिक पार्टीतयृत लःल्हाःगु ज्ञापनपत्र ।

मध्यावधी चुनावय् राजनीतिक दलतसें न्ह्यथनेमाःगु प्रतिवद्धतात

१) भाषिक समान अधिकार प्रत्याभूतया निंतिं वर्तमान संविधानय् माःकथं सुधार याय्गु ।

२) आःया निंतिं स्कूलया प्राथमिकनिसें माध्यमिक तगिंतकया शिक्षाय् राष्ट्रिय भाय्त मध्ये छगू अनिवार्य रुपय् ब्वंकेगु ।

३) न्यूनतम रुपय् प्राथमिक तगिं तकया शिक्षा मांभाय्या माध्यमं अनिवार्य रुपय् ब्वंकेगु व्यवस्था राज्यस्तरं याय्गु ।

४) लोकसेवा आयोगया परीक्षाया पाठ्यक्रमं अनिवार्य नेपाली चीकेगु ।

५) स्कूलय् संस्कृत बिषयया अनिवार्य व्यवस्था चीकेगु ।

६)	सरकारी संचार माध्यमय् राष्ट्रिय भाय्तय्त समान मान्यता व थाय् बीगु ।

७)	बिद्युतीय तथा सूचना व प्रकाशनया मेमेगु माध्यमय् राष्ट्रिय भाय्तय्त समान छ्यलाबुला याय्गु ।

८)	राष्ट्रिय भासं एफ.एम. संचालनया अनुमति बीगु ।

९)	नेपाःया थी थी राष्ट्रिय भाय्तय् साहित्यिक कृतितय्त नं राष्ट्रिय साहित्यया रुपय् सम्मान व संरक्षण याय्गु ।

स्रोतः(सन्ध्याटाइम्स; ११२२ ञलागा)

२.१९ लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समितिपाखें ११२६ या लोकतान्त्रिक आन्दोलनया इलय् पिकाःगु माग

नेवाः आदिभूमी नेवाः स्वशासन लागू याः, सार्वभौमसत्ता जनताया ल्हाती ब्यु, पद्मरत्न लगायत ज्वनातःपिं सकलें नेवाः नेतातय्त त्वःति ।

मागः

१)	नेवाः भूमी नेवाः स्वशासन

२)	राज्यया भौगोलिक पुनर्संरचना जातीय आधारय् जुइमाः

३)	न्हूगु संविधान निर्माणय् अनिवार्य जातीय प्रतिनिधित्व जुइमाः ।

४)	राज्य धर्मनिरपेक्ष जुइमाः ।

५)	भू स्वामित्वया अधिकार आदिवासी दुने सिमित जुइमाः ।

६)	राज्यस्तरया आर्थिक वितरणय् भूमिपुत्रतय्त प्राथमिकता बीमाः ।

७)	राज्य स्तरं याइगु करया छ्यलाबुलाय् भूमिपुत्रतय्गु नं अनिवार्य पहुँच दय्माः ।

८)	स्वनिगःया भूमिपुत्रतय्गु उमिगु सांस्कृतिक व प्राकृतिक श्रोतया मालिक दय्केमाः ।

९)	छगू जक भाषाया विशेषाधिकारया अन्त्य जुइमाः ।

१०)	राज्यया नीति निर्माणया तहत क नेवाःतय् प्रतिनिधित्व जुइमाः ।

११)	नेवाः स्वशासित लागाय् नेवाः भासं शिक्षा काय्दय्माः ।

१२)	नेवाः स्वशासित लागाय् सञ्चार, स्थानीय निकाय, प्रशासन, न्यायलय, आदि क्षेत्रय् नेवाः भाय्या छ्यलाबुला याय् दय्माः ।

स्रोतः (सन्ध्याटाइम्स; ११:१३७)

२.२० संस्कृत समाचारया खँय् नेवाःतसें ब्यूगु ज्ञापनपत्र

[illegible]

माननीय सूचना तथा सञ्चार मन्त्रीज्यू,
सूचना तथा संचार मन्त्रालय
सिंहदरबार।

विषय: रेडियो नेपाल कार्यक्रम सम्बन्धी ज्ञापन पत्र

माननीय मन्त्रीज्यू,

रेडियो नेपाल सुझाव समितिद्वारा दिइएको प्रतिवेदन र त्यसको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा हाम्रो ध्यानाकर्षण भएको छ। उक्त प्रतिवेदन व्यापक जनताको चाहेको विषय भएको हुँदा त्यस सम्बन्धी निम्न कुराहरूको ज्ञापन गर्दछौं।

(१) हाल रेडियो नेपालको राष्ट्रिय च्यानलबाट प्रसारण भैरहेको नेपाल भाषाको समाचारलाई क्षेत्रीय प्रसारणमा सार्ने र कि भन्ने भाषाका प्रतिवेदनबाट उल्लेख भै रहेको परिप्रेक्ष्यमा सो राष्ट्रिय प्रसारण कै रूपमा कायम गर्नु पर्दछ। साथै नेपाल भाषाको समाचारलाई समयावधि बढाई १० मिनेट गर्नुका साथै हप्तामा ३० मिनेट सूचना, साँस्कृतिक तथा शिक्षामूलक कार्यक्रमको प्रसारण गर्नु पर्दछ। हाल नेपाल भाषालाई नेवारी भाषाको नामले प्रसार भैरहेकोमा सो भाषालाई नेपाल भाषा नै भनिनु पर्दछ।

(बाँकि अर्को पृष्ठमा)

(२) कुनै जातिको मातृभाषा नभएको, बोलचालको भाषा नरहेको र सीमित धार्मिक एवं शैक्षिक समुदायको सम्पर्क भाषा हुन अनुपात कार्यमा मात्र चलन चल्तीमा रहेको संस्कृत भाषामा समाचार प्रसारण गर्ने सुझाव आजको वैज्ञानिक तथा प्राविधिक युग सुहाउँदो नभएकोले त्यसलाई कार्यान्वयन गरिनु हुँदैन।

(३) सुझाव कार्यदलको प्रतिवेदन प्रजातान्त्रिक तौर तरिकाबाट व्यापक छलफलमा नआएको हुँदा सो प्रतिवेदन जनअन्तरक्रियाको लागि सार्वजनिक गरी वृहद् छलफल गरिनु पर्दछ।

यी माथीका ज्ञापनहरूलाई ध्यानमा राखी सुझाव प्रतिवेदन तत्काल कार्यान्वयन गरिंदा नकारात्मक परिणामहरूको सृजना हुने संभावना भएको हुँदा सो प्रतिवेदन कार्यान्वयन नगर्न हार्दिक अनुरोध गर्दछौं।

ज्ञापनदाताहरू:

क्रम संख्या	नाम	सही
१.	डा. केशव मान शाक्य	
२.	राजेन्द्र श्रेष्ठ	
३.	[illegible]	
४.	विजय कुमार श्रेष्ठ	
५.	[illegible]	
६.	माधव प्रसाद [illegible]	
	[illegible] वज्राचार्य	

(बाँकि अर्को पृष्ठमा)

तँसा-३

भाषिक अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय कानून व घोषणा

३.१ नेपाल अधिराज्यया संविधान २०४७ स जाति भाषाया खँ

भाग १ धारा ४ अधिराज्य : (१) नेपाल छगू बहुजातीय, बहुभाषिक, प्रजातान्त्रिक, स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्तासम्पन्न, हिन्दू, संवैधानिक राजतन्त्रात्मक अधिराज्य खः ।

धारा ६ राष्ट्रभाषा : (१) देवनागरी लिपी नेपाली भाषा नेपालया राष्ट्रभाषा खः । नेपाली भाषा सरकारी ज्याखँया भाषा जुइ ।

(२) नेपालया थी थी थाय्या मातृभाषाकथं न्ववाइगु फुक्क भाषात नेपालया राष्ट्रिय भाषा खः ।

भाग ३ धारा ११ समानताया हक : (२) सामान्य कानूनया छ्यलाय् सं नं नागरिकयात धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति वा वैचारिक आस्था वा व मध्ये गुगुं नं आधारय् भेदभाव याइमखु ।

(३) राज्यं नागरिकतय्त धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति वा वैचारिक आस्था वा व मध्ये गुगुं नं आधारय् भेदभाव याइमखु ।

धारा १२ स्वतन्त्रताको हक : (४) खण्ड (घ) गुगुं खँ सम्प्रदाय दथुया बांलाःगु स्वापुती खलल जुइगु ज्याय् मुनासिव प्रतिवन्ध तयेगु यानाः कानून दयेकेत पंगः जूगु तायेकीमखु ।

धारा १८ संस्कृति व शिक्षा सम्बन्धी हक : (१) नेपाल अधिराज्यय् च्वंपिं प्रत्येक समुदाययात थःगु भाषा लिपि व संस्कृतिया संरक्षण व सम्बर्द्धन यायेगु अधिकार दइ ।

(२) प्रत्येक समुदायं मस्तय्त प्राथमिक तगिं तक मांभासं शिक्षा बीगु यानाः विद्यालय संचालन याय् दइ ।

भाग ४ धारा २५ (३) फुक्कंकथंया आर्थिक नापं सामाजिक असमानता मदयेकाः थी थी जात, जाति, धर्म, भाषा, वर्ण व नैतिकताय् लिधंगु सामाजिक जीवनया स्थापना व विकास यायेगु राज्यया सामाजिक उद्देश्य जुइ ।

धारा २६ : (२) थी थी धर्म, जात, जाति, सम्प्रदाय व भाषाभाषीतय् दथुइ स्वस्थ व बांलाःगु स्वापू क्वातूका यंकाः फुकसिया भाय्, साहित्य, लिपि, कला व संस्कृतिया विकासपाखें देशया सांस्कृतिक विविधता कायम तुं यानाः राष्ट्रिय एकतायात क्वातुकेगु नीति राज्यं अवलम्वन याइ ।

(१०) शिक्षा, स्वास्थ्य व लजगाःया विशेष व्यवस्था यानाः आर्थिक व सामाजिक रुपं लिपा लाःगु जनजाति व समुदाययात थकायेगु नीति राज्यं अवलम्बन याइ ।

भाग १७धारा ११२ : राजनैतिक संगठन वा दललाई प्रतिबन्ध लगाउन बन्देजः

(३) उपधारा (२) य् न्ह्यथंगु उद्देश्यं वा धर्म, सम्प्रदाय, जात, जाति वा क्षेत्रीयताया लिधंसाय् स्वनातःगु राजनैतिक संगठन वा दलयात निर्वाचन आयोगं राजनैतिक संगठन वा दलकथं मान्यता बीमखु ।

धारा ११३ : राजनैतिक संगठन वा दलकथं निर्वाचनया नितिं मान्यता कायेत दर्ता यायेमाःगु

(३) गुगुं राजनैतिक संगठन वा दलया सदस्यता कायेत धर्म, जात, जाति, भाषा वा लिङ्ग जकया लिधंसाय् नेपाली नागरिकयात भेदभाव यानाः बन्देज तःगु वा गुगुं राजनैतिक संगठन वा दलया नां, उद्देश्य, चिं वा ध्वाँय्, धार्मिक, साम्प्रदायिक वा देशयात कुचाथलीगु प्रकृतिया जुल धाःसा निर्वाचन आयोगं उज्वःगु संगठन वा दलयात दर्ता याइमखु ।

स्रोतः नेपाल अधिराज्यया संविधान २०४७, श्री ५ या सरकार कानून, न्याय व संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति ।

३.२ जाति व भाषा सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानून:

3.2.1 Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities

Adopted by General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992

Article 1

1. States shall protect the existence and the national or ethnic, cultural, religious and linguistic identity of minorities within their respective territories and shall encourage conditions for the promotion of that identity.
2. States shall adopt appropriate legislative and other measures to achieve those ends.

Article 2

1. Persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities (hereinafter referred to as persons belonging to minorities) have the right to enjoy their own culture, to profess and practice their own religion, and to use their own language, in private and in public, freely and without interference or any form of discrimination.
2. Persons belonging to minorities have the right to participate effectively in cultural, religious, social, economic and public life.
3. Persons belonging to minorities have the right to participate effectively in decisions on the national and, where appropriate, regional level concerning the minority to which they belong or the regions in which they live, in a manner not incompatible with national legislation.
4. Persons belonging to minorities have the right to establish and maintain their own associations.
5. Persons belonging to minorities have the right to establish and maintain, without any discrimination, free and peaceful contacts with other members of their group and with persons belonging to other minorities, as well as contacts across frontiers with citizens of other States to whom they are related by national or ethnic, religious or linguistic ties.

Article 3

1. Persons belonging to minorities may exercise their rights, including those set forth in the present Declaration, individually as well as in community with other members of their group, without any discrimination.

2. No disadvantage shall result for any person belonging to a minority as the consequence of the exercise of non-exercise of the rights set forth in the present Declaration.

Article 4

1. States shall take measures where required to ensure that persons belonging to minorities may exercise fully and effectively all their and in full equality before the law.

2. States shall take measures to create favorable conditions to enable persons belonging to minorities to express their characteristics and to develop their culture, language, religion, traditions and customs, except where specific practices are in violation of national law and contrary to international standards.

3. States should take appropriate measures so that, wherever possible, persons belonging to minorities may have adequate opportunities to learn their mother tongue or to have instruction in their mother tongue.

4. States should, where appropriate, take measures in the fields of education, in order to encourage knowledge of the history, traditions, language and culture of the minorities existing within their territory. Persons belonging to minorities should have adequate opportunities to gain knowledge of the society as a whole.

5. States should consider appropriate measures so that persons belonging to minorities may participate fully in the economic progress and development in their country.

Article 5

1. National policies and programmes shall be planned and implemented with due regard for the legitimate intersests of persons belonging to minorities.

2. Programmes of cooperation and assistance among States should be planned and implemented with due regard for the legitimate interests of persons belonging to minorities.

Article 6

1. States should cooperate on questions relating to persons belonging to minorities, inter alia, exchanging information and experiences, in order to promote mutual understanding and confidence.

Article 7

States should cooperate in order to promote respect for the rights set forth in the present Declaration.

Article 8

1. Nothing in the present Declaration shall prevent the fulfillment of international obligations of State in relation to persons belonging to minorities. In particular, Sates shall fulfill in good faith the obligations and commitments they have assumed under international treaties and agreements to which they are parties.
2. The exercise of the rights set forth in the present Declaration shall not prejudice the enjoyment by all persons of universally recognized human rights and fundamental freedoms.
3. Measures taken by States to ensure the effective enjoyment of the rights set forth in the present Declaration shall not prima facie be considered contrary to the principle of equality contained in the Universal Declaration of Human Rights.
4. Nothing in the present Declaration may be construed as permitting any activity contrary to the purposes and principles of the United Nations, including sovereign equality, territorial integrity and political independence of States.

3.2.2 Universal Declaration of Human Rights, UN, 1948

Article 2

Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this declaration. without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other, natural or social origin, property, birth or other status.

3.2.3 International Covenant on Civil and Political Rights

Part-I, Article 2

All peoples have the rights of self-determination. By virtue of that right they freely determine their political state and freely pursue their economic, social and cultural development.

Part-II, Article 2

Each state party to the present Covenant undertakes to respect and to ensure to all individuals within its territory and subject to its jurisdiction the rights recognized in the present Covenant, without distinction of any kind, such as race, culture, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property birth or other states.

Part-III, Article 26

All persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law. In this respect the law shall prohibit any discrimination and guarantee to all persons equal and effective protection against discrimination on any ground such as race, colour, sex, language, religious, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status.

Part-III, Article 27

In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right- in community with the other members of their group-to enjoys their own culture, to profess and practice their own religion or to use their own language.

3.2.4 Universal Declaration Linguistic Minorities

Title –one, Article-10

All language communities are entitled to the official use of their language within their territory.

Title –Second, Article-15.1

All language communities are entitled to the official use of their language within their territory.

Title –one, Article-15.2

All language communities have the right for legal and administrative acts, public and private documents and records in public registers which are drawn up in the language of the territory to be valid and effective and no one can allege ignorance of this language.

Title –one, Article-17.1

All language communities are entitled to have at their disposal and to obtain in their own language all official documents pertaining to resolutions which affect the territory to which the language in proper, whether such documents be in printed, machine readable or any other form.

Section-II, Article 24

All language communities have the right to decide to what extent their language is to be present, as a vehicular language and as an object of study, at all levels of education within their territory, pre-school, primary, secondary, technical and vocational, university and adult education.

तँसा ४

आन्दोलनया थी थी किपाः

४.१ सर्वोच्च अदालतं यँ महानगरपालिकाय् नेपालभाषा छ्यलेमते धकाः बिउगु अन्तरिम आदेशया विरोधय् १११८ चौलाथ्व ९ खुन्हु पिदंगु विरोध जुलुस

४.२ सर्वोच्च अदालतं ब्यूगु फैसलाया विरोधय् १११९ तछलाथ्व १० खुन्हुया धर्ना

४.३ जेठ १८ यात हाकूगु दिं लुमंका: १११९ तछलागा २ खुन्हु पिका:गु विरोध जुलुस

४.४ जेठ १८ यात हाकूगु दिं लुमंका: १११९ तछलागा २ खुन्हु पिका:गु विरोध जुलुस

४.५ सर्वोच्च अदालतं यँ महानगरपालिकाय् नेपालभाषा छ्यलेमदु धकाः बिउगु फैसलाया विरोधय् स्वनिगः बन्दया नितिं यलय् १११९ अनालागा १३ खुन्हु पिदंगु विरोध जुलुस

४.६ सर्वोच्च अदालतं यँ महानगरपालिकाय् नेपालभाषा छ्यलेमदु धकाः बिउगु फैसलाया विरोधय् स्वनिगः बन्दया नितिं यलय् १११९ अनालागा १३ खुन्हु पिदंगु जुलुस

४.७ सर्वोच्च अदालतं यँ महानगरपालिकाय् नेपालभाषा छ्यलेमदु धकाः बिउगु फैसलाया विरोधय् विरोधय् ११११ यँलाथ्व ५ या स्वनिगः बन्दया आव्हान यानाः छन्हु पिदंगु मशाल जुलुस

४.८ सर्वोच्च अदालतं यँ महानगरपालिकाय् नेपालभाषा छ्यलेमदु धकाः बिउगु फैसलाया विरोधय् ११११ यँलाथ्व ५ खुन्हु याःगु स्वनिगः बन्दया आव्हान यानाः पिदनाच्वंगु जुलुस

४.९ जनआन्दोलन ११२६ दँय् लोकतान्त्रिक नेवाः संघर्ष समितिं पिकाःगु जुजु विरोधी जुलुस

४.१० जनआन्दोलन ११२६ दँय् नेवाः राजनीतिक दबूं पिकाःगु जुजु विरोधी जुलुस

४.११ जनआन्दोलन ११२६ दँय् लोकतान्त्रिक नेवाः मिसा संघर्ष समितिं पिकाःगु जुजु विरोधी जुलुस

४.१२ जनआन्दोलन ११२६ दँय् नेवाःतसें याःगु लोकतान्त्रिक कवि गोष्ठी

लिधंसा

अधिकारी, निलमशेखर, ११२१, *नेपालमा जातीय आन्दोलन,* काठमाण्डौः कृपाशुर शेर्पा (विसं २०५७) ।

अमृतानन्द, भिक्षु, ११०२, *नेपालय् थेरवादी बुद्धधर्मया संक्षिप्त इतिहास,* यँः आनन्दकुटी विहार गुथि ।

अमात्य, तुलसीलाल, ११०८, नेपालय् जातीय समस्या व थुकिया राजनैतिक समाधान, *राजमति,* ६;२५ ।

आचार्य, बाबुराम, १०७३, नेपाल, नेवार र नेवार भाषा, *नेपाल साँस्कृतिक परिषद् पत्रिका,* १:१ पेज १-१६ (विसं १९५३) ।

कसाः, प्रेमबहादुर, १०८३, *बाखं स्ये,* यँः च्वसापासा ।

कसाः, शरद, १११६, नेवाः मनोवृत्ति व नेवाः राजनीति, *सन्ध्याटाइम्स,* १:७५ ।

११२२, हाकूगु न्हि उत्सव थें मजुइमा, *सन्ध्याटाइम्स,* ७:१७७ ।

काइँला, बैरागी, १११४, *राष्ट्रिय भाषा नीति सुझाव आयोगया प्रतिवेदन (विसं २०५०),* यँः राष्ट्रिय भाषा नीति सुझाव आयोग ।

कायस्थ, छत्रबहादुर व पुष्पराज राजकर्णिकार, ११२४, भाषिक आन्दोललनय् खलः पुचःया योगदान, नेपालभाषा मंकाः खलः यलया भूमिका, *वहःदँ लुमन्ति पौ,* पौ २५-३२ ।

कारंजित, मंगला, ११२१, विसं २०२२ या मिसा पुचः, *लुमन्ति पौ,* पौ १-६ ।

गुरुङ, हर्क, ११२५, *जनजाति सेरोफेरो,* काठमाण्डौः नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ (सन् २००४) ।

जकःमि, राजभाई, १११७, आज्जु मुदगु लँपुइ न्ह्यानाच्वंगु नेवाः आन्दोलन, *विश्वभूमि,* ९:११६ ।

११२२, खवरदार, नेवाः आन्दोलनयात चुनावय् बरः तय् दैमखु, *सन्ध्याटाइम्स,* ७: २१६ ।

जुजु, बलदेव, १११७, 'नेवाः छगू अन्तरक्रिया', *नसंचा लुमन्ती पौ,* पौ ४५-५२ ।

जोशी, सत्यमोहन, १०९४, *किलं नयेमफूगु पौ,* यलः हेमन्तराज जोशी ।

११०७, बःचाधंगु नेवाः खँग्वः धुकू, यँः लाकौला पिथना ।

११२२, नेवाः व नेवाःतय्गु म्हसीका (identity) चुनौतिपूर्ण छगू समस्या, *लुमन्ति पौ,* पौ १३-१४ ।

जोशी, सुन्दरकृष्ण, १११८, नेपाःया शिक्षाय् नेपालभाषा, *नेपालभाषा,* पौ ३२-४४ ।

जोशी, एल्भीस, ११२०, नेवाः आन्दोलन नाराकि वास्तविकता, *सन्ध्याटाइम्स,* ७:१५१ ।

तमोट, काशीनाथ, १११०, नेपालभाषाया दक्वसिबय् न्हापांगु खँग्वः धुकू व उकिया भूमि, *कुलां,* १६:९ ।

११११, *नेपालभाषाया प्रचार,* नेवाः जाति व ....तःमुँज्याय् न्ह्यःब्वःगु कार्यपत्र, सिल्लागा १५ ।

१११७, नेवाःत राजनैतिक रुपं न्ह्याय्माल धैगु गथे ?, *देशय्मरुभ्या,* ४:२३ ।

११२१, जनजाति व नेवाः समुदाय, *देशय्मरुभ्याः,* ५:५० ।

११२६, *नेपालमण्डल,* यलः नेपालमण्डल अनुसन्धान गुथि ।

११२७, "नेवाः भूमिकथं नेपालमण्डलया लागा", *नेपालमण्डल,* पौ ७-९ ।

११२८, चीन-सँय् भाषा परिवारय् नेपालभाषा, *भाषाविज्ञान परिचय,* यैँः कल्याणी ताम्राकार, पौ ३६ ।

तण्डूकार, मदन, ११२४, नेवाःत नं आन्दोलनय् कुहाँ वय्माल, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१६४ ।

तामाङ्ग, सीताराम, ११०८, *नेपालमा जन-जाति समस्या,* काठमाण्डौः सुश्री पाल्मु तामाङ्ग (वि.सं. २०४४) ।

तामाङ्ग, परशुराम, क) १११८, *जनजाति राष्ट्रवाद,* काठमाण्डौः जन साहित्य प्रकाशन केन्द्र (वि.सं.२०५४) ।

ख) १११८, नेपालय् जनजाति आन्दोलनः..., *जनजाति मञ्च,* १:३, पौः ३८-३९ (२०५४) ।

तुलाधर, शान्तवीर सिं, १११४, नेवाः गुथि, *देशय्मरुभ्याः,* १:४ ।

तुलाधर, प्रेमशान्ति, ११२०, *नेपालभाषा साहित्यया इतिहास,* यैँः नेपालभाषा एकेदेमि ।

तुलाधर, सरस्वति, ११२१, विसं २०२२ या मिसा पुचः, *लुमन्ति पौ,* पौ ३९-४० ।

थापा, परी, १११४, नेपालय् जनजाति समस्या व स्थानीय स्वशासनया न्ह्यसः, *जनजाति लहर,* अखिल नेपाल जनजाति सम्मेलन, १:१ (१९९५) ।

धर्म आदित्य धर्माचार्य, १०४६, *बुद्धधर्म्म,* कलकत्ता, धर्म्म आदित्य धर्म्माचार्य बुद्धोपासक संघ व बुद्धोपासिका संघ, नेपाल पौ ३६ व ४५ (बुसं २४६९) ।

१०४८, नेपाल सम्बत, *बुद्ध-धर्म व नेपालभाषा* , कलकत्ताः धर्म्म आदित्य धर्म्माचार्य, ३:५-६ पौः १३ ।

क) १०४९, *बुद्ध-धर्म व नेपालभाषा,* कलकत्ताः धर्म्म आदित्य धर्म्माचार्य, ४:१-२, पौः १६ ।

ख) १०४९, नेपालभाषा आन्दोलन व साहित्य प्रचार, *बुद्ध-धर्म व नेपालभाषा* , कलकत्ताः धर्म्म आदित्य धर्म्माचार्य, ५:१ ।

ग) १०४९, नेपाल सम्बत, म्ह पूजा व राष्ट्रदिंया उत्सव, *बुद्ध-धर्म व नेपालभाषा* , कलकत्ताः धर्म्म आदित्य धर्म्माचार्य, ५:१ ।

नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, १११६, नेपाली बृहत् शब्दकोश, कमलादी, काठमाण्डौ ।

श्री ५ को सरकार, ११०५, *नेपाल राजपत्र खण्ड ३५,* सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, अतिरिक्ताङ्क १;३:१ (२०४३/१/१) ।

श्री ५ को सरकार, १११४, *नेपाल राजपत्र खण्ड ४३,* सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, अतिरिक्ताङ्क ५४;३:४ (२०५०/९/१३) ।

प्रजापति, सुभाषराम, ११२२, सिक्किमया फसय् 'ताखोता द्यांद्यां'या सः, *लुमन्ति पौ,* पौ २३-२४ ।

प्रधान, सुरेश, ११२४, न्ह्यानाच्वंगु आन्दोलनय् नेवाः सहभागिता, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१७८ ।

बज्राचार्य, धनबज्र, १११९, लिच्छविकालका अभिलेख, कीर्तिपुरः नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, न्हापांगु प्रकाशन (विसं २०३०) ।

क) १११९, *मध्यकालिन अभिलेख,* कीर्तिपुरः नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, (विसं २०३०) ।

बज्राचार्य, नातिबज्र, ११०७, २२ साल व जि, *देगः,* पौ ४-६ ।

बज्राचार्य, मदनसेन, ११०९, *प्रेमबहादुर कसाःया जीवनी,* यैंः प्रेमबहादुर कसाः अभिनन्दन समारोह समिति ।

बज्राचार्य, चुन्दा, ११२४, थौया आन्दोलन व जनजाति, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१५४ ।

बज्राचार्य, लोकेन्द्र, ११२४, *नेपालभाषा विकासय् विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथिया योगदान,* नेपालभाषा एम.ए. थेसीस, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

बज्राचार्य, पवित्र, ११२५, मूछ्याञ्जेया प्रतिवेदन, *लुमन्ति पौ,* पौ २५-३२ ।

बासुकला कान्छा, ११२५, न्हापांगु नेपालभाषा साहित्य तःमुंज्याय्..., *तःमुंज्या लुमन्ति पौ,* पौ १३-१४ ।

भट्टराई, बाबुराम, १११७, जनयुद्ध व नेवाः मुक्तिया न्ह्यसः, *सन्ध्या टाइम्स,* २:१०५ ।

भण्डारी, ढुण्डिराज, १११०, *नेपालको उद्भव तथा विकासको विश्लेषणात्मक इतिहास,* काठमाण्डौः प्रकाश प्रकाशन (वि.सं.२०४६) ।

मल्ल, कमलप्रकाश, १०९८, *सिँकःमिया स्वाने,* यैंः नेपालभाषा परिषद ।

१०९९, *घ्वाना सफूया धलः,* भूमिका, यैंः लय्ता दबू ।

११००, नेपाल खँग्वःया व्युत्पत्तिः छपुलु, *नेपाल विशेष पौ,* पौ ११ ।

११२५, नेवाः देय् दबू झिदँ लिफः स्वया, *लुमन्ति पौ,* पौ १५-२१ ।

मल्ल, के. सुन्दर, १११५, नेवाःतय् संगठनात्मक आन्दोलन, *लुमन्ति पौ,* पौ ५३-६९

१११६, नेवाःत आः राजनैतिक रुपं न्ह्याः वनेमाः, *सन्ध्या टाइम्स,* १:४६-५० ।

११२०, *नेवाः म्हसीकाः,* यैंः मल्ल के. सुन्दर ।

क) ११२१, *जनजाति सन्दर्भ व नेवाः,* यैंः नेवाः गुथि ।

ख) ११२१, नेवाःत जनजाति ख/मखु, *नेवाः खुलापौ,* यैं, पौ १६-२१ ।

११२४, थौंया आन्दोलनय् नेवाःतय् सहभागिता, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१७१ ।

११२६,*आदिवासी अधिकार र जनपैरवी,* काठमाण्डौः नेवाः देय् दबू (विसं २०६२)

११३०, नेवाः स्वायत्त राज्य, यैंः नेवाः जागरण मञ्च ।

माली, इन्द्र, ११११, *फीगु मां भाय्: म्हिगः व थौं,* यें: नेवाः राष्ट्रिय बिचाः गोष्ठी न्ह्यब्वःगु कार्यपत्र ।

मानन्धर, रा., ११२४, नेवाः खलः पुचः कुहाँवय् धुंकाः, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१६५ ।

मूल, सत्यलाल, ११२५, नेपालभाषा साहित्य तःमुंज्या छपुलु, *तःमुंज्या लुमन्ति पौ, पौ ३१-३४ ।*

मैनाली, मोहन, ११२१, किन दुख्दैछ जनजातिको चित्त ?, *हिमाल खबरपत्रिका,* १०:१५ ।

राजवंशी, लक्ष्मण, १११९, नेवाः संगठन, *नेवाः देय् दबू लुमन्ति पौ,* पौः ४१-४८ ।

राजकर्णिकार, पुष्पराज, ११२०, नेपालभाषा आन्दोलनया गतिविधि, नेपाल संस्कृति, १००: ८५-९० ।

वैद्य, जनकलाल, १११५, 'नेपालया अभिलेख ज्वलनय् नेपालभाषाया स्थिति' *गं,* किपू: नेपालभाषा साहित्य खलः, त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर बहुमुखी क्याम्पस, पौ १०१-१२४ ।

वोल्कोभ, फ.म., ११०५, क्या क्यां है ? सङ्क्षिप्त शब्दकोश, मस्कोः प्रगति प्रकाशन, पौ १७ (इसं १९८५) ।

साँय्जु, रत्नगोपाल, ११२१, थ्व संस्थाया नां विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन.. ?, *सन्ध्याटाइम्स,* ६:३०१ ।

११२२, विराट गुथियात जिं खनाथें, *ह्याउँबाला,* ११२२:४ पौ ३-८ ।

सिं, गणेशमान, ११०७, गबलेतक प्रजातान्त्रिक व्यवस्था दइमखु अबलेतक छुंकथंया....., *ह्याउँबाला,* पौ १ ।

सिंह, मोहनविक्रम, ११०६, *नेपालमा जन-जाति समस्या,* काठमाण्डौः जन ध्वनि प्रकाशन (२०४२) ।

स्थापित, रमेशकाजी, १११६, सन्ध्या टाइम्सया *तँसापौ,* १:२ ।

शर्मा, बालचन्द्र, १०९६, *नेपालको ऐतिहासिक रुपरेखा,* प्रथम खण्ड,... अध्याय-२ पौ ३९, (२०३२) ।

शाक्य, केशवमान, क) १११५, भाषा/जाति आन्दोलन व सरकार हिउपाः, *विश्वभूमि,* ७:२४ ।

ख) १११५, नेवाःत जनजाति खः, विश्वभूमि, ७:४८ पौ २ ।

१११६, नेवाः स्वशासनया संभाव्यता, *सन्ध्याटाइम्स,* १:१५ ।

क) १११७, नेवाः राजनीति व नेवाः पार्टी, *विश्वभूमि,* ९:९६ ।

ख) १११७, जातं नेवाः राष्ट्र दय्कीमखु, *सन्ध्याटाइम्स, २:* १७५-१७७ ।

क) १११८, नेवाः मिलिटान्सी=नेवाः सेना, *सन्ध्याटाइम्स,* ३:५ ।

ख) १११८, नेवाः स्वशासन प्रशिक्षण छपुलु, *सन्ध्याटाइम्स,* ३:२४१ ।

११२१, गणतन्त्र नेपाल व जातीय आन्दोलन, सन्ध्याटाइम्स, ६:१७५ ।

११२४, जनजाति आन्दोलनय् नेवाः, लुमन्ति पौ, यल नेपालभाषा मंकाः खलः ।

११२५, नेवाः राष्ट्रि आन्दोलनय् वयाच्वंगु अन्यौलता, सन्ध्याटाइम्स, १०:१७५ ।

शाक्य, किरण, ११२४, न्ह्यानाच्वंगु आन्दोलनय् नेवाः सहभागिता, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१५२ ।

शाक्य, नरेशवीर, क ११२४, प्रतिगमनविरोधी आन्दोलनय् नेवाः, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१४७ ।

ख ११२४, नेवाः खलः पुचःत कुहाँ वयधुंकाः, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१७० ।

शाक्य, प्रदीप, १११५, विराट सम्मेलनः सम्मेलन मखु छगू आन्दोलन खः, *विश्वभूमि,* ७:२८६ ।

शाक्य, राजा, ११०७, २२ साल व जि, *देगः,* यैं: भरत साःमि, ४:११, पौः ४-६

११२४, भ्रीसँ आन्दोलनय् छाय् ब्वति काय्गु ?, *सन्ध्याटाइम्स,* ९:१४९ ।

श्रेष्ठ, माणिकलाल, ११२९,नेवाः जातिया संरचना व स्वरुप, अले......., नायः जागरण तँसापौ, पौ १-२ ।

११०९, नेपालभाषा ब्वनेगु व नेपालभाषां..., *नेपाल ऋतुपौ,* नेपालभाषा परिषद, ३७:४८ ।

११२१, नेवाःत जनजाति खः मखु, *नेवाः,* यैं: नेवाः गुथि, ३:३, पौ ३-१० ।

श्रेष्ठ, राजेन्द्र, ११११, नेपालय् जातीय समस्या व समाधानया लँपु, *इनाप,* ८: ४४-४६ ।

श्रेष्ठ, परासर, १११५, नेवाःतसें स्वायत्त राज्यला अभ्रं फ्वंगु हे मदुनि, *विश्वभूमि,* ७:४५ ।

श्रेष्ठ, प्रदीपमान, क १११७, नेवाः जाति खः जनजाति मखु, *देशय्मरुभ्याः,* ३:४४ ।

श्रेष्ठ, महेशमान, १११६, स्वशासित लागा दयकाः नेवाः स्वशासन माल, *सन्ध्या टाइम्स,* १:१५४ ।

ख १११७, नेवाः पार्टी स्वनेज्या सुनां याय्गु ?, *विश्वभूमि,* ९:९९ ।

११२३, नेवाः गुथिया खँ, *सन्ध्या टाइम्स,* ८:२७१

श्रेष्ठ, ईश्वरीमैंया, ११२४, नेपालभाषा मंकाः खलः यलया नीन्यादँ, *वहःदँ लुमन्ति पौ,* पौ १-३ ।

श्रेष्ठ, रविन्द्र, ग १११७, नेवाः जातीय मुक्तिया पंगः, *सन्ध्या टाइम्स,* २:१७१ ।

Bhattachan, Krishna B.,2008, *Minorities & Indigenous Peoples of Nepal*. Kathmandu: National coalation Against Racial Descrimination (Ncard)

Brass, P., 1991 Ethnicity and Nationalism: Theory and comparision: New Delhi: PP 19-20

Chatterjee, S.K., 1974, *Kirat-Jana-Kriti :* The Indo-Mongoloids : Their Contribution to the History and Culture of India, Calcutta: Asiatice Society, Second Edition.

Chattopadhyay, K.P., 1980, *History of Newar Culture*, Kathmandu: Educational Enterprise Pvt. Ltd.

Gellner, David N., 1986, Language, Caste, Religion and Territory, Newar Identity ancient and Modern, *European Journal of sociology*, pp 103-143.

2003, From Cultural Hierarchies to a Hierarchy of Multiculturalism, *Ethnic Revival and Religious Turmoil*, New Delhi: Oxford University Press, pp. 73-103.

a) 2008, Caste, Communalism and Communism: Newars and the Nepalese State, *Nationalism and Ethnicity in Nepal*, Kathmandu: Vajra Publication, pp.151-184.

b) 2008, Ethnicity and Nationalism in the World's only Hindu State, *Nationalism and Ethnicity in Nepal*, Kathmandu: Vajra Publicatio, pp. 3-32.

Gellner, David N. and Mrigendra Bahadur Karki, 2008, Democracy and Ethnic Organisations in Nepal, *Local Democracy in South Asi*a, Sage Publication, India: Pvt. Ltd. pp. 117-120.

Gurung, Harka, 2008, State and Society in Nepal, *Nationalism and Ethnicity in Nepal*, Kathmandu: Vajra Publication, pp. 495-532.

Kramer, Karl–Heinz, 2003, The Janjati and the Nepali State, *Ethnic Revival and Religious Turmoil*, New Delhi: Oxford University Press, pp. 227-237.

Malla, Kamal Prakash, 1981, Linguistic Archeology of the Nepal Valley a Preliminary Report, *Kailash*, Vol. VIII, Number 1-2, pp. 5-23.

Ogura, Kiyoko, 2001, *Kathmandu Spring: The People's Movement of 1990*. Lalitpur: Himal Book.

Quigly, Declan, 1987, Ethnicity without Nationalism: The Newars of Nepal, *European Journal of Sociology*, xxviii, pp. 152-170.

Regmi, D.R., 1965, *Medieval Nepal*, New Delhi: Rupa & Co.

Shakya, Keshab Man, 2007, Nationalities, Movements and Nepali State, *Nepali Journal of Contemporary Studies*, Lalitpur:Vol. VII, No. pp. 95-106.

Shrestha, Balgopal, 1998/1999, The Newars: the Indigenous Population of the Kathmandu Valley in the Modern State of Nepal, *Newah Vijnana*, Kathmandu:The journal of Newar Studies,vol.2, pp. 1-16.

Levi, Sylvain, 1905, *Le Nepal: Etude Historique d'un Royaume Hindou.* 3 vols, Paris Leourx; reissued1986, Kathmandu and Paris: Raj de Conappa, Le Toit du Monde, and Edition Errance.

अनुसन्धाताया म्हसीका

नां : सानुराजा शाक्य लिंग : पुरुष
बुदिं : १९७० मार्च ३
नागरिकता : नेपाली धर्म : बौद्ध
थाय्बाय् : जामनगुभाजु मार्ग, लगं, यें ।
थौकन्हेः हाउस नं. ५ लेन-१, ज्वागल, यल ।
स्वापू : टेलिफोन ५५४९१०० मोबाइलः ९८४१३६०३७०
इमेल sanuraja.shakya@gmail.com

शिक्षा :

१९९४	स्नातक	पब्लिक युथ क्याम्पस, त्रिविवि	व्यापार प्रशासनशास्त्र	पास	४१.५%
१९९१	डिप्लोमा	पुल्चोक क्याम्पस, त्रिविवि	सिभिल इन्जिनियरिङ्ग	प्रथम	६७.८५%
१९८६	एस.एल.सी.	विश्वनिकेतन,	एस.एल.सी बोर्ड	प्रथम	६९.५७%
२०१०	स्नात्तकोतर	त्रिभुवन विश्वविद्यालय	नेपालभाषा के. विभाग	विशिष्ट	८३.४%

तालिम :

१९९६	टुरिष्ट गाइड	एच.एम.टि.टि.सि	टुरिष्ट गाईड,	'ए'
१९९३	वाटर ट्रेटमेन्ट	योडथिप ड्रिकिङ्ग वाटर, बैंकक, थाइलैण्ड		
२००७	लिडरशीप	एन.डि.आइ	पोलिटिकल लिडरशीप	

सेवा :

१९९०-१९९२	विश्वभूमि सन्ध्याकालिन दैनिक	रिपोर्टर
१९९२	इष्ट कन्सल्ट	सर्भे टेक्निसियन
१९९२	इष्ट कन्सल्ट	ओभरसियर
१९९२-१९९३	लुथरन वर्ल्ड सर्भिस	ओभरसियर
१९९५-२००५	स्लाइड कन्सल्ट	डाइरेक्टर
१९९६ आजसम्म	कन्फिडेन्स ट्राभल	टुर गाइड
१९९७-२००७	रोयल थाई मोनाष्ट्री कन्स्ट्रकसन	प्रोजेक्ट मैनेजर
२००७	स्टाइल कन्सल्ट	प्रोपराइटर

सेमिनार/गोष्ठी :
२००९ सामाजिक समावेशीकरण अनुसन्धान कोष कार्याशाला गोष्ठी

सम्पादन

१९८९	मन्दः	पुल्चोक क्याम्पस
१९९०	मन्दः	पुल्चोक क्याम्पस
१९९०	निभाः	निभाः डाइजेष्ट प्रकाशन

संलग्नता
अध्यक्ष, नेपाल लोकतान्त्रिक नेवाः संघ, केन्द्रीय कमिटी
महासचिव, नेपाल खो खो संघ
सदस्य, नेपाल लोकतान्त्रिक आदिवासी जनजाति महासंघ, केन्द्रीय कमिटी
पूर्व अध्यक्ष तथा सदस्य, नेवाः स्वायत्त राज्य संघर्ष समिति
रोयल थाई मोनाष्ट्री, लुम्बीनि
प्रोप्राइटर, स्टाइल कन्सल्ट प्रा.लि.
स्तम्भकार सन्ध्याटाइम्स दैनिकी